

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ
АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
ЖАРШЫСЫ

2024

№1(31)

ISSN 2518-7252
DOI: 10.52425/25187252

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ**

**«ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ
АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ЖАРШЫСЫ»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК АКАДЕМИИ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ»**

**SCIENTIFIC JOURNAL
«THE BULLETIN OF ACADEMY
OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES»**

№1 (31) 2024

Қосшы 2024

**«ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ЖАРШЫСЫ»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
2024 № 1 (31)**

Құрылтайшы:

«Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы» ММ

2016 жылдан бастап шығады.

Жылына 4 рет шығарылады.

Жарияланымдар тілі – қазақ, орыс, ағылшын.

Ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін
ұсынылатын басылымдар тізбесіне енгізілген
(ҚР БҒМ БСБК 17.04.2019 ж. № 396 бұйрығы,
28.01.2021 ж. № 52 бұйрығы (ҚБПҮ),
«Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі» (РГДИ) Ресейлік
библиографиялық мәліметтер базасына,
Қазақстандық дәйексөз қорына (ҚазДҚ) енгізілген.

Журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген.
№ 16600-ЖБ тіркеу куәлігі 2017 жылдың 1 шілдесінде берілген.

Редакциялық кеңестің құрамы:

М.И. Сексембаев – (Қазақстан) – **Төраға**;
Е.Б. Абдрасулов – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
С.В. Аракелян – з.ғ.д., профессор (Армения);
И.Ш. Борчашвили – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
М.М. Бринчук – з.ғ.д., профессор (Ресей);
В.А. Бублик – з.ғ.д., профессор (Ресей);
Ә.К. Бұрханов – саяси ғ.к., (Қазақстан);
Г.А. Василевич – з.ғ.д., профессор (Беларусь);
Т.Е. Қаудыров – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.П. Кирица – құқық докторы, доцент (Молдова);
Қ.С. Лақбаев – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.А. Малиновский – з.ғ.д., доцент (Қазақстан);
В.В. Марчук – з.ғ.к. (Беларусь);
Қ.Қ. Сейтенов – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.Г. Татарян – з.ғ.д., профессор (Ресей);
С.Т. Тыныбеков – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
А. Трунк – құқық докторы, профессор (Германия);
Т.А. Ханов – з.ғ.д., профессор (Қазақстан);
В.М. Хомич – з.ғ.д., профессор (Беларусь);
О.А. Ястребов – з.ғ.д., профессор (Ресей).

Редакциялық алқаның құрамы:

С.Ж. Бекішева – з.ғ.д., доцент – **Бас редактор**;
Е.Т. Әбеуов – з.ғ.к., доцент;
Ә.М. Әлібекова – з.ғ.к.;
Р.А. Әмірханов – з.ғ.к.;
Қ.Ж. Баетов – з.ғ.к.;
Е.Н. Бегалиев – з.ғ.д., профессор;
Ұ.Қ. Жанатаева – саяси ғ.д.;
Б.А. Құлмұханбетова – з.ғ.к., доцент;

Д.Х. Найманова;

Р.Р. Нұғманов – з.ғ.к.;
Б.Ғ. Нұрмағамбетов – саяси ғ.к., доцент;
Н.Б. Рахимов – құқық магистрі;
Т.М. Садинов – з.ғ.к.;
Ж.С. Сейтаева – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор;
О.Б. Филипец – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор;
В.В. Хан – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

Редакцияның құрамы:

Б.А. Бәкірова;
Б.Б. Буралкиева – халықаралық қатынастар магистрі;
З.Ж. Қалмырзина – заң ғылымдарының магистрі;
Л.А. Ксеубаева – заң ғылымдарының магистрі;
К.А. Мұқанова;
Б.Ж. Сағымбеков – LL.M құқық магистрі.

Редакцияның мекенжайы:

010078, Ақмола облысы, Қосшы қ., Республика көшесі,
94-құрылыс.
Эл. пошта: 7171410@prokuror.kz, 7171402@prokuror.kz.

Қолжазбалар қайтарылмайды. Авторлардың пікірлері редакцияның көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін. Материалдарды басқа басылымдарда қолдануға редакцияның жазбаша келісімінен кейін ғана рұқсат етіледі. Ұсынылған материалдардың шынайылығына автор жауапты. Журнал ақпараттарын пайдаланған кезде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

© Құқық қорғау органдары академиясы, 2024 ж.

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ»
№ 1 (31) 2024

Учредитель:

ГУ «Академия правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан»

Издается с 2016 года.

Выпускается 4 раза в год.

Языки публикаций – казахский, русский, английский.

Включен в Перечень изданий, рекомендуемых для публикации
основных результатов научной деятельности

(приказ ККСОН МОН РК № 396 от 17.04.2019 г.,
приказ № 52 от 28.01.2021 г. (ДСП),

Российскую библиографическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ),
Казахстанскую базу цитирования (КазБЦ).

Журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации

Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № 16600-СИ от 1 июля 2017 года.

Состав Редакционного совета:

Сексембаев М.И. – (Казахстан) – **Председатель**;
Абдрасулов Е.Б. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Аракелян С.В. – д.ю.н., профессор (Армения);
Борчашвили И.Ш. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Бринчук М.М. – д.ю.н., профессор (Россия);
Бублик В.А. – д.ю.н., профессор (Россия);
Бурханов А.К. – к.полит.н. (Казахстан);
Василевич Г.А. – д.ю.н., профессор (Беларусь);
Каудыров Т.Е. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Кирица В.П. – доктор права, доцент (Молдова);
Лакбаев К.С. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Малиновский В.А. – д.ю.н., доцент (Казахстан);
Марчук В.В. – к.ю.н. (Беларусь);
Сейтенов К.К. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Татарян В.Г. – д.ю.н., профессор (Россия);
Тыныбеков С.Т. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Трунк А. – доктор права, профессор (Германия);
Ханов Т.А. – д.ю.н., профессор (Казахстан);
Хомич В.М. – д.ю.н., профессор (Беларусь);
Ястребов О.А. – д.ю.н., профессор (Россия).

Состав Редакционной коллегии:

Бекишева С.Д. – д.ю.н., доцент – **Главный редактор**;
Абеуов Е.Т. – к.ю.н., доцент;
Алибекова А.М. – к.ю.н.;
Амерханов Р.А. – к.ю.н.;
Баатов К.Ж. – к.ю.н.;
Бегалиев Е.Н. – д.ю.н., профессор;
Жанатаева У.К. – д.полит.н.;
Кулмуханбетова Б.А. – к.ю.н.;

Найманова Д.Х.;

Нугманов Р.Р. – к.ю.н., доцент;

Нурмагамбетов Б.Г. – к.полит.н., доцент;

Рахимов Н.Б. – магистр права;

Садинов Т.М. – к.ю.н.;

Сейтаева Ж.С. – к.ю.н., ассоциированный профессор;

Филипец О.Б. – к.ю.н., ассоциированный профессор;

Хан В.В. – к.ю.н., ассоциированный профессор.

Состав Редакции:

Бакирова Б.А.;

Буралкиева Б.Б. – магистр международных
отношений;

Калмурзина З.Ж. – магистр юридических наук;

Ксеубаева Л.А. – магистр юридических наук;

Муканова К.А.;

Сагымбеков Б.Ж. – магистр права LL.M.

Адрес редакции:

010078, Акмолинская область, г. Косшы,

ул. Республики, строение 94.

Эл. почта: 7171410@prokuror.kz, 7171402@prokuror.kz.

Рукописи не возвращаются. Мнения авторов могут не совпадать с точкой зрения редакции. Использование материалов в других изданиях допускается только с письменного согласия редакции. За достоверность предоставленных материалов ответственность несет автор. Ссылка на журнал обязательна.

© Академия правоохранительных органов, 2024 г.

**«BULLETIN OF THE ACADEMY OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES»
SCIENTIFIC JOURNAL
№ 1 (31) 2024**

Founder:

GA «The Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's
Office of the Republic of Kazakhstan»

Published since 2016.

Issued 4 times a year.

Publication languages – Kazakh, Russian, English.

Included to the List of publications recommended for publication of the main results of scientific activity.
(Order of the CCSM MES RK No. 396 of 17.07.2019,
No. 52 of 28.01.2021 (FOUO),
Russian bibliographic database «Russian science citation index» (RSCI),
Kazakhstan Citation Base (KazCB).

The journal is registered in the Committee for Communications, Informatization and Information of the
Ministry on Investments and Development of the Republic of Kazakhstan.
Registration Certificate № 16600-SI dated by July 1, 2017.

Members of the Editorial Council:

Seksembayev M.I. – (Kazakhstan) – **Chairman**;
Abdrasulov E.B. – Doctor of Law, Professor
(Kazakhstan);
Arakelyan S.V. – Doctor of Law, Professor (Armenia);
Borchashvili I.Sh. – Doctor of Law, Professor
(Kazakhstan);
Brinchuk M.M. – Doctor of Law, Professor (Russia);
Bublik V.A. – Doctor of Law, Professor (Russia);
Burkhanov A.K. – Candidate of Political Sciences
(Kazakhstan);
Vasilevich G.A. – Doctor of Law, Professor (Belarus);
Kaudyrov T.E. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Kiritsa V.P. – Doctor of Law, Associate Professor
(Moldova);
Lakbayev K.S. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Malinovsky V.A. – Doctor of Law., Associate Professor
(Kazakhstan);
Marchuk V.V. – Candidate of Law (Belarus);
Seitenov K.K. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Tataryan V.G. – Doctor of Law, Professor (Russia);
Tynybekov S.T. – Doctor of Law, Professor
(Kazakhstan);
Trunk A. – Doctor of Law, Professor (Germany);
Khanov T.A. – Doctor of Law, Professor (Kazakhstan);
Khomich V.M. – Doctor of Law, Professor (Belarus);
Yastrebov O.A. – Doctor of Law, Professor (Russia).

Members of the Editorial Board:

Bekisheva S.D. – Doctor of Law, Associate
Professor – **Chief Editor**;
Abeuov E.T. – Candidate of Law, Associate Professor;
Alibekova A.M. – Candidate of Law;
Amerkhanov R.A. – Candidate of Law;
Baetov K.ZH. – Candidate of Law;

Begaliyev Y.N. – Doctor of Law Professor;
Zhanatayeva U.K. – Doctor of Political Science;
Kulmukhanbetova B.A. – Candidate of Law, Associate
Professor;
Naimanova D.Kh.;
Nugmanov R.N. – Candidate of Law;
Nurmagambetov B.G. – Candidate of Political Sciences,
Associate Professor;
Rakhimov N.B. – Master of Laws;
Sadinov T.M. – Candidate of Law;
Seitayeva Zh.S. – Candidate of Law, Associate
Professor;
Filipets O.B. – Candidate of Law, Associate Professor;
Khan V.V. – Candidate of Law, Associate Professor.

Editors:

Bakirova B.A.;
Buralkiyeva B.B. – Master of International Relations;
Kalmurzina Z.Zh. – Master of Law;
Kseubayeva L.A. – Master of Law;
Mukanova K.A.;
Sagymbekov B.Zh. – Master of Law, LL.M.

Editorial address:

010078, Akmola region, Kosshy c., Republic st.,
building 94.
E-mail: 7171410@prokuror.kz, 7171402@prokuror.kz.

Manuscripts are not returned. Opinions of the authors may
not be the same with editors view. The use of materials
in other journals is allowed only with the written consent of
the publisher. The author is responsible for the accuracy
of the materials provided. A link to the journal is required.

© Law Enforcement Academy, 2024.

МАЗМҰНЫ

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ	
А.И. Карипова. ӘКІМШІЛІК ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ КЕЛІСУ РӘСІМДЕРІНІҢ ТАҢДАУЛЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	11
Д.Б. Тебаев. МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ МЕН ҚҰЗЫРЕТІ ҰҒЫМДАРЫ.....	19
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ, АТҚАРУШЫЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Е.М. Айтказин, Ф.Г. Ибрагимова. КЕЛІСУ КОМИССИЯСЫНЫҢ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ШЕШУДЕГІ РӨЛІ.....	27
А.Н. Ергалимова, Ә.Д. Толысбаева. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРҒА МҮГЕДЕКТІКТІ БЕЛГІЛЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	37
АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ҚҰҚЫҚ	
Ә.Е. Әлібеков, Ж.Б. Болатов. МОРАЛЬДЫҚ ЗИЯНДЫ ӨТЕУ ИНСТИТУТЫН ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ.....	45
Ж. Құмарбекқызы, Р.А. Әмірханов. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАНЖАЛДАРДЫ ШЕШУ КЕЗІНДЕ МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫНЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ.....	52
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ	
Ә.М. Әлібекова. ЖАС БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	60
А.Б. Ахмадиев, Д.К. Райбаев. ҚАРЖЫ ПИРАМИДАСЫН ҚҰРҒАН АДАМДАРДЫҢ ЖЕКЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	67
С.Ж. Бекішева, Е.Ю. Дейкало. ЖЕР ҚОЙНАУЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ТУРАЛЫ НОРМАЛАРДЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ.....	76
М.Н. Еркебек, М.Е. Балгожина. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША МАЛДЫ БІРНЕШЕ РЕТ ҰРЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	85
С.А. Жижис. ШЫНАЙЫ ӨКІНУ: ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ.....	93
Е.С. Кемали, М. Абайқызы. ТЕРРОРИЗМ МЕН ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	100
А.Қ. Сүлеймен. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ЖАҒЫМДЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ҮНТАЛАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕГЛАМЕНТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	109
Г.М. Таирова. ИСЛАМ ШАРИҒАТЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	115
Ә.Д. Толысбаева. ХАЛЫҚТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ АРҚЫЛЫ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ.....	124
Б.Т. Оразалин, М.Р. Мұқанов. БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ӨЗІНЕ ЗИЯН КЕЛТІРУ МӘСЕЛЕСІ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	134
ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СОТ-САРАПТАМА ҚЫЗМЕТІ	
А.С. Жақсыбаев. ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ КЕЛІСУ ӨНДІРІСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	143
С.О. Қасенова. ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ ҚАҒИДАЛАРЫН БҰЗУШЫЛЫҚТАР АНЫҚТАЛҒАН КЕЗДЕ ТЕРГЕУШІНІҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЕҢБЕК ИНСПЕКТОРЫМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	149
Н.Т. Саханова, Ғ.Ж. Сулейманова. АДВОКАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТ ДАМУЫНЫҢ ЗАМАНАУИ БӘСЕКЕЛЕСТІК ҮДЕРІСІ ТҰРҒЫСЫНАН ФУНКЦИЯЛАРЫ.....	157
Қ.М. Сердалинов, Д.А. Рысқұлов. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ПРОКУРОРЛАР ИНСТИТУТЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	167

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ БАСҚА МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІ

М.Б. Садықов, С.Ч. Гаджанайка. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ
ҚОЛДАНУ.....175

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

А.П. Анисимов. ЕМДЕУ-САУЫҚТЫРУ ОРЫНДАРЫ МЕН КУРОРТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ
РЕЖИМІ: ТЕОРИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....184

М.Т. Бейсенбаева. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰЖАТТАР НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АДАМНЫҢ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚҚҰҚЫҚТАРЫ.....193

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТАНУ

Ә.Е. Карипова, А.А. Зейнелғазы. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕАЭО ЕЛДЕРІМЕН
ЭНЕРГЕТИКА САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯСЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ.....202

АВТОРЛАР ҮШІН МӘЛІМЕТТЕР.....210

СОДЕРЖАНИЕ

КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО	
А.И. Карипова. ОТДЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ.....	11
Д.Б. Тебаев. ПОНЯТИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО СТАТУСА И КОМПЕТЕНЦИИ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА.....	19
ТРУДОВОЕ ПРАВО, ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО И ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ	
Е.М. Айтказин, Ф.Г. Ибрагимова. РОЛЬ СОГЛАСИТЕЛЬНОЙ КОМИССИИ В РЕШЕНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ.....	27
А.Н. Ергалимова, А.Д. Толысбаева. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИСВОЕНИЯ ИНВАЛИДНОСТИ ДЕТЯМ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	37
ГРАЖДАНСКОЕ И ГРАЖДАНСКО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО	
А.Е. Алибеков, Ж.Б. Булатов. О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА КОМПЕНСАЦИИ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА.....	45
Ж. Кумарбекқызы, Р.А. Амерханов. ЗНАЧЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ ПРИ РАЗРЕШЕНИИ КОНФЛИКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	52
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО	
А.М. Алибекова. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ И СВОБОД МАЛОЛЕТНИХ.....	60
А.Б. Ахмадиев, Д.К. Райбаев. ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЦ, СОЗДАВШИХ ФИНАНСОВУЮ ПИРАМИДУ.....	67
С.Д. Бекишева, Е.Ю. Дейкало. ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ НОРМ ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ.....	76
М.Н. Еркебек, М.Е. Балгожина. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ НЕОДНОКРАТНОСТИ КРАЖИ СКОТА ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	85
С.А. Жижис. ДЕЯТЕЛЬНОЕ РАСКАЯНИЕ: ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ.....	93
Е.С. Кемали, М. Абайқызы. ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ И ЭКСТРЕМИЗМУ.....	100
А.Қ. Сүлеймен. ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ СТИМУЛИРОВАНИЯ ПОЗИТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ОСУЖДЕННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	109
Г.М. Таирова. ОСОБЕННОСТИ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ В ИСЛАМСКОМ ШАРИАТЕ.....	115
А.Д. Толысбаева. ПРОФИЛАКТИКА БЫТОВОГО НАСИЛИЯ ЧЕРЕЗ ПОВЫШЕНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ.....	124
Б.Т. Уразалин, М.Р. Муқанов. ПРОБЛЕМА ЧЛЕНОВРЕДИТЕЛЬСТВА В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ: ПРАВОВОЙ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТЫ.....	134
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ	
А.С. Джаксыбаев. ВОПРОСЫ СОГЛАСИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ.....	143
С.О. Касенова. ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ С ГОСУДАРСТВЕННЫМ ИНСПЕКТОРОМ ТРУДА ПРИ ВЫЯВЛЕНИИ НАРУШЕНИЙ ПРАВИЛ ОХРАНЫ ТРУДА.....	149
Н.Т. Саханова, Г.Ж. Сулейманова. ФУНКЦИИ АДВОКАТА В РАКУРСЕ СОСТЯЗАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА.....	157
К.М. Сердалинов, Д.А. Рыскулов. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ПРОКУРОРОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	167

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ И ИНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ М.Б. Садыков, С.Ч. Гаджанайка. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	175
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО А.П. Анисимов. ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ МЕСТНОСТЕЙ И КУРОРТОВ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ.....	184
М.Т. Бейсенбаева. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В КАЗАХСТАНЕ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОКУМЕНТОВ.....	193
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ А.И. Карипова, А.А. Зейнельгазы. ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕГРАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН СО СТРАНАМИ ЕАЭС В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ.....	202
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ.....	212

CONTENTS

CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

A.I. Karipova. SPECIFIC FEATURES AND ISSUES OF CONCILIATION PROCEDURES IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	11
--	----

D.B. Tebayev. THE CONCEPTS OF CONSTITUTIONAL LEGAL STATUS AND COMPETENCE OF THE HEAD OF STAT.....	19
--	----

LABOR LAW, ENFORCEMENT PROCEEDINGS AND SOCIAL PROTECTION ISSUES

Y.M. Aitkazin, F.G. Ibragimova. THE ROLE OF THE CONCILIATION COMMISSION IN RESOLVING LABOR DISPUTES.....	27
---	----

A.N. Yergalimova, A.D. Tolysbayeva. CURRENT PROBLEMS OF ASSIGNING DISABILITY TO CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	37
--	----

CIVIL AND CIVIL PROCEDURE LAW

A.Y. Alibekov, Zh.B. Bulatov. SOME ISSUES OF THE APPLICATION OF THE INSTITUTE OF COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE.....	45
--	----

Zh. Kumarbekkyzy, R.A. Amerkhanov. THE IMPORTANCE AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF MEDIATION IN CONFLICT RESOLUTION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	52
---	----

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY, PENAL LAW

A.M. Alibekova. SOME ASPECTS OF IMPROVING CRIMINAL LEGISLATION TO PROTECT THE RIGHTS AND FREEDOMS OF YOUNG CHILDREN.....	60
---	----

A.B. Akhmadiev, D.K. Raibayev. PERSONAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONS WHO CREATED THE PYRAMID SCHEME.....	67
---	----

S.D. Bekisheva, E.Y. Deykalo. HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF RULES ON CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATIONS IN THE FIELD OF SUBSOIL USE.....	76
--	----

M.N. Yerkebek, M.E. Balgozhina. SOME ISSUES OF REPEATED THEFT OF LIVESTOCK IN CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	85
--	----

S.A. Zhizhis. ACTIVE REPENTANCE: IMPLEMENTATION PROBLEMS.....	93
--	----

E.S. Kemali, M. Abaykyzy. ISSUES OF IMPROVING COOPERATION BETWEEN THE STATE AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF COUNTERING TERRORISM AND EXTREMISM.....	100
---	-----

A.K. Suleimen. ISSUES OF LEGAL REGULATION OF STIMULATING POSITIVE BEHAVIOR OF PERSONS SENTENCED TO IMPRISONMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	109
---	-----

G.M. Tairova. FEATURES OF THE FIGHT AGAINST CRIME IN THE ISLAMIC SHARIA.....	115
---	-----

A.D. Tolysbayeva. PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE THROUGH RAISING THE LEGAL CULTURE OF THE POPULATION.....	124
---	-----

B.T. Urazalin, M.R. Mukanov. THE PROBLEM OF SELF-MUTILATION IN PLACES OF DETENTION: LEGAL AND ORGANISATIONAL ASPECTS.....	134
--	-----

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, FORENSIC EXPERTISE

A.S. Jaxybayev. THE ISSUES OF CONCILIATION PROCEEDINGS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	143
--	-----

S.O. Kassenova. PROBLEMATIC ASPECTS OF INTERACTION OF THE INVESTIGATOR WITH THE LABOR INSPECTION WHILE IDENTIFYING VIOLATIONS OF LABOR SAFETY RULES.....	149
---	-----

N.T. Sakhanova, G.Zh. Suleimanova. LAWYER FUNCTIONS IN THE ADVERSARIAL PROCESS PERSPECTIVE AT THE PRESENT STAGE OF STATE DEVELOPMENT.....	157
--	-----

K.M. Serdalinov, D.A. Ryskulov. TOPICAL ISSUES OF IMPROVEMENT OF THE INSTITUTE OF PROCEDURAL PROSECUTORS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	167
--	-----

THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AND OTHER GOVERNMENT AGENCIES M.B. Sadykov, S.Ch. Gajanayaka. THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITY.....	175
ENVIRONMENTAL LAW A.P. Anisimov. THE LEGAL REGIME OF MEDICAL AND RECREATIONAL FACILITIES LOCALITIES AND RESORTS: QUESTIONS OF THEORY.....	184
M.T. Beisenbayeva. ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS IN KAZAKHSTAN BASED ON INTERNATIONAL DOCUMENTS.....	193
INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW A.I. Karipova, A.A. Zeynelgazy. LEGAL ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN WITH THE EAEU COUNTRIES IN THE ENERGY SPHERE.....	202
INFORMATION FOR AUTHORS.....	214

КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО / CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

ӨЖ 342.9; 342.9:35.07
МҒТАР 10.17.01; 10.17.21

А.И. Карипова

«Туран-Астана» университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ӘКІМШІЛІК ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ КЕЛІСУ РӘСІМДЕРІНІҢ ТАҢДАУЛЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада 2021 жылдың 1 шілдесінде күшіне енген Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы №350-VI-ЗРК Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің нормаларын қолдану кезіндегі әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік іс жүргізудің жекелеген ерекшеліктері қарастырылған. Мақаланың мақсаты – Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі шеңберінде жария-құқықтық дауларды шешудегі әкімшілік рәсімдердің, әкімшілік іс жүргізудің және бітімгершілік рәсімдердің ерекшеліктерін зерделеу, сондай-ақ оны қолданудың жекелеген проблемалық мәселелерін талдау. Зерттеуде танымның жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістері қолданылды. Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекс нормаларының енгізілуімен мемлекеттік органдардың ішкі және сыртқы әкімшілік рәсімдерді де жүзеге асыру тәртібі, сондай-ақ әкімшілік органның немесе оның қатысуымен жария-құқықтық дауларды шешу бойынша әкімшілік іс жүргізу оңтайландырылды. Мақалада соттардың жария-құқық дауларды шешу кезінде бітімгершілік рәсімдерін пассивті, бастапқы кезеңде, жария-құқықтық дауларды шешу кезінде татуластыру рәсімдерін қолдану мәселелері қозғалады. Бақылаушы мемлекеттік органдардың тыйым салу және шектеу шараларын қолдану туралы сотқа талап-арыздарды беру тәжірибесін негізге ала отырып, осы санаттағы істерді қарауды Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінен Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексіне ауыстыру ұсынылады.

Түйінді сөздер: жария-құқықтық қатынастар; әкімшілік орган; әкімшілік іс жүргізу; әкімшілік акт; әкімшілік сот ісін жүргізу; бітімгершілік рәсімі; мемлекеттік орган.

А.И. Карипова

Университет «Туран-Астана», г. Астана, Республика Казахстан

ОТДЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация. В настоящей статье рассмотрены отдельные особенности административных процедур и административного судопроизводства при применении норм Административного процессуального кодекса Республики Казахстан от 29 июня 2020 года за №350-VI-ЗРК, введенного в действие с 01 июля 2021 года. Цель статьи – рассмотрение особенностей административных процедур, административного судопроизводства и примирительных процедур при разрешении публично-правовых споров в рамках Административного процессуального кодекса, а также анализ отдельных проблемных вопросов его применения. При исследовании применены общенаучные, частно-научные юридические методы познания. С введением в действие норм Административного процессуального кодекса упорядочен порядок проведения государственными органами как внутренних, так и внешних административных процедур, а также обособлено административное судопроизводство для разрешения публично-правовых споров с участием административного (государственного) органа либо его должностного лица. В статье затронуты проблемы пассивного применения примирительных процедур на начальном этапе при разрешении судами публично-правовых споров. Вместе с тем, по мнению авторов, введение института административных судов для рассмотрения административных дел и публично-правовых споров должно стать эффективным и действенным средством обеспечения защиты

прав и законных интересов граждан и юридических лиц.

Ключевые слова: публично-правовые отношения; административный орган; административная процедура; административный акт; административное судопроизводство; примирительная процедура; государственный орган.

A.I. Karipova

«Turan-Astana» University, Astana c., the Republic of Kazakhstan

SPECIFIC FEATURES AND ISSUES OF CONCILIATION PROCEDURES IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Abstract. This article considers specific features of administrative procedures and administrative legal proceedings in the application of the norms of the Administrative Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2020 for №350-VI-ZRC, enacted from July 01, 2021. The purpose of the article is to consider the features of administrative procedures, administrative proceedings and conciliation procedures in resolving public-law disputes under the Administrative Procedure Code, as well as to analyse certain issues of its application. During the research, general scientific and private scientific legal methods of cognition were used. With the introduction of the Administrative Procedure Code norms for state bodies to carry out both internal and external administrative procedures has been streamlined, as well as administrative proceedings for the resolution of public-law disputes with the participation of an administrative (state) body or its official have been separated. The article touches upon the problems of passive application of conciliation procedures at the initial stage when resolving public-law disputes by courts. At the same time, according to the authors, the introduction of the institute of administrative courts for consideration of administrative cases and public-law disputes should become an effective and efficient means of ensuring the protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal entities.

Keywords: public-law relations; administrative body; administrative procedure; administrative act; administrative proceedings; conciliation procedure; state body.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_11

Кіріспе. Қазақстан Республикасында Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексін (бұдан әрі – ӘР-ПК) қабылдау және әкімшілік сот төрелігінің институтын енгізу мәселелері көптеген бағдарламалық-құқықтық құжаттарда атап өтілгені бәрімізге белгілі, соған сәйкес Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексін дамыту бойынша жұмыс он жылдам астам уақыт жүргізілді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы №858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясаты тұжырымдамасының 2-2 тармағында «Мемлекеттік басқару жүйесін дамыту Қазақстанда тиімді және жинақы мемлекеттік аппарат құруға, басқарудың жаңа технологияларын енгізуге, әкімшілік

рәсімдерді жетілдіруге бағытталған әкімшілік реформаны құқықтық қамтамасыз етумен тығыз байланысты. Әкімшілік іс жүргізу құқығын дамыту тұрғысында мемлекет пен азамат (ұйым) арасындағы қоғамдық-құқықтық қатынастардан туындайтын құқық туралы дауларды шеше отырып, әкімшілік сот төрелігі мәселесін қарастыру қажет¹.

Әкімшілік рәсімдер туралы заңнаманы да реформалау қажеттілігі Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі күрестің 2011-2015 жылдағы салалық бағдарламасында белгіленген және Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 31 наурыздағы №308 қаулысымен бекітілген (қазіргі уақытта күшінде емес)².

Елбасының 2014 жылғы 17 қаңтардағы

¹ Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 ж. 24 тамыздағы №858 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_ (жүгінген күні: 05.01.2024).

² Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі 2011-2015 жылдарға арналған салалық бағдарламаны бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 ж. 31 наурыздағы №308 Қаулысы (күші жойылды) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100000308> (жүгінген күні: 05.01.2024).

«Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында ҚР Тұңғыш Президенті Н. Назарбаев мемлекет пен мемлекеттік емес сектор мен бизнестің өзара іс-қимыл құралдарын жаңарту, сот жүйесін жетілдіру қажеттілігі атап өтілді³.

2019 жылғы 2 қыркүйекте «Сындарлы қоғамдық диалог – тұрақтылық және Қазақстанның гүлденуі негізі» атты Қазақстан халқына жолдауында мемлекет басшысы Қ.Ж. Тоқаев «Жария құқықта билік органдарының шешімдері мен әрекеттеріне шағымдану кезінде даулар туындайды, азаматтар жиі тең емес жағдайларға тап болады. Олардың мүмкіндіктері мемлекеттік аппараттың ресурстарына сәйкес келмейді. Сондықтан бұл айырмашылықты теңестіре отырып, дауларды шешудің ерекше тетігі ретінде әкімшілік сот төрелігін енгізу қажет» – деп алаңдаушылық танытты⁴.

Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің қабылдануы жария-құқықтық қатынастарда және онымен байланысты дауларда тараптардың тең мәртебесінің кепілдіктерін қамтамасыз етуге бағытталған. Әкімшілік рәсімдерді жүзеге асырудың және әкімшілік актілерді шығарудың нақты тәртібін, сондай-ақ әкімшілік процеске қатысушыларға қойылатын талаптарды белгілейді.

Өз кезегінде, әкімшілік сотқа әкімшілік орган ретінде ерекше рөл беріледі, ол әкімшілік процеске қатысушылар арасындағы жария-құқықтық дауларды ӘР-ПК-де белгіленген әкімшілік рәсімді жүзеге асыру арқылы шешу. ӘР-ПК енгізу әкімшілік басқаруды дамытудың маңызды кезеңі болып табылатынын мойындау керек және де еліміздегі іс жүргізу құқығы және оқу орындарында «Әкімшілік құқық» және «Әкімшілік іс жүргізу құқығы» сияқты маңызды оқу-құқықтық пәндердің дамуына оң әсер етуі тиіс.

Мақала ғылыми-теориялық зерттеулерге және ӘР-ПК нормаларын тәжірибеде қолдануда туындайтын проблемалық мәселелерге арналған.

Ғылыми мақаланың мақсаты – өткен

жылы енгізілген Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі шеңберінде әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік іс жүргізу ерекшеліктерін қарастыру, іске асырудың жекелеген проблемалық мәселелерін талдау және де ӘР-ПК бойынша әкімшілік іс жүргізу шеңберінде татуластыру рәсімдері, сот актілеріне шағымдану тәртібі, зерттеу тақырыбы бойынша ұсыныстар айтылды.

Әдістер мен материалдар. Мақалада Қазақстан Республикасының және шет мемлекеттердің нормативтік-құқықтық актілері пайдаланылады, әртүрлі авторлардың әкімшілік іс жүргізу құқығы және әкімшілік сот төрелігі, жария-құқықтық дауларды шешу ерекшеліктері туралы еңбектері мен дереккөздері, мақала материалдары мен басылымдар және т.б. ғылыми жұмыстар мен ақпарат көздері көрсетілген. Проблемалық мәселелер қоғамдық құқықтық дауларды әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік іс жүргізу ерекшеліктерін, сот тәжірибесін шешудегі зерттеу нәтижелеріне негізделген.

Бұл зерттеудің әдіснамалық негізі жалпы ғылыми және арнайы жүйелік құқықтық әдістері мен функционалдық танымның формалды-логикалық, формальды құқықтық және салыстырмалы құқықтық зерттеу әдістері.

Сонымен қатар ӘР-ПК қабылдау кезінде ұқсас сипаттамалар мен әкімшілік іс жүргізу ерекшеліктерін анықтау мақсатында Еуропа елдері (Германия, Латвия және т.б.) халықаралық құқықтық тәжірибесін ескере отырып, бірқатар әкімшілік заңнамаларға салыстырмалы құқықтық талдау жасалды.

Сондай-ақ осы мақалада көтерілген мәселелерді анықтауда ӘР-ПК нормаларын және Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексін зерделеу және талдау жүргізілді.

Талқылау. ӘР-ПК-нің ұзақ уақыт жазылуы көптеген шетелдердің әкімшілік юстицияны және олардың қолдану тәжірибесін зерттеуге негізделіп, қазіргі Әкімшілік-процестік кодексі жасалды.

Өздеріңіз білетіндей, әкімшілік әділет,

³ Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2014 ж. 17 қаңтар [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400002014> (жүгінген күні: 06.02.2024).

⁴ Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhmart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy (жүгінген күні: 05.01.2024).

сот ісін жүргізудің жеке нысаны бола отырып, ежелгі уақытта Германия сияқты Еуропалық одақтың дамыған елдерінде сәтті жұмыс істейді, Австрия, Бельгия, Франция, Финляндия, Швеция және басқалары, оның тиімді қолданылуын көрсетуі мүмкін. Германияда Әкімшілік әділет институты ең үлкен дамуды алды.

Германияның Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің §40(1) абзацына сәйкес (Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO), Германияда конституциялық құқық саласына жатпайтын барлық қоғамдық-құқықтық даулар, егер федералдық заңмен бұл дауларды шешу басқа соттың құзыретіне жатпаса, Әкімшілік юрисдикция соттарында қаралады⁵.

1949 жылғы 23 мамырдағы Германия Конституциясы негізгі заңының 95-бабына сәйкес (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland am 23. Mai 1949), Германияның жоғарғы, жоғарғы әкімшілік соты – федералды әкімшілік сот (Bundesverwaltungsgericht)⁶. Федералды Штаттардың әкімшілік соттары (Oberverwaltungsgerichte) тиісті аумақтардағы қоғамдық дауларды қарастырады.

Мемлекеттік органдардың әкімшілік-сот бақылауының негізін қалаушы ретінде танылған Француз әкімшілік Әділет Моделі – бұл әкімшілік соттар мен квази-сот органдарынан (әкімшілік апелляциялық трибуналдардан) тұратын көп сатылы құрылым. Ұқсас институттар Бельгия, Нидерланды және Грецияда бар⁷.

Посткеңестік кеңістікте Әкімшілік әділет институты Балтық жағалауы мемлекеттерінде қолданылды. Латвияда мамандандырылған әкімшілік соттар құрылды, Латвия Республикасының 1992 жылғы 15 желтоқсандағы «сот жүйесі туралы» Заңының 7-бабына сәйкес (Latvijas Republikas Likums «Par tiesu varu», Rīgā 1992, Gada 15, Decembrī), әкімшілік істерді

қарау арқылы атқарушы биліктің қызметін бақылауды, нақты қоғамдық-құқықтық қатынастардың заңдылығын, негізділігін сақтауды қамтамасыз етуге шақырылады (мекеменің әкімшілік актілері немесе әрекеттері)⁸.

Әкімшілік заңнамада кейбір параллельдер келтірейік. Сондай-ақ Еуропа мемлекеттерінің әкімшілік заңнамасында Қазақстанда енгізілген ӘР-ПК мемлекеттік органдардың әкімшілік актілері мен әрекеттеріне шағымдарды қарау жолымен жоғары тұрған органдар мен лауазымды адамдармен жария-құқықтық дауларды реттеудің сотқа дейінгі тәртібін міндетті түрде сақтауды көздейді.

ӘР-ПК-нің 4-бабының 1-тармағына сәйкес, әкімшілік рәсім – бұл әкімшілік органның, лауазымды адамның әкімшілік істі қарау, ол бойынша шешім қабылдау және орындау жөніндегі өтініш негізінде немесе өз бастамасы бойынша жасалатын қызметі⁹.

Әкімшілік акт тек ресми белгілерге ғана емес, сонымен бірге толық сәйкес келуі керек тиісті шешім қабылдаудың құқықтық және нақты негіздерін, мерзімдерін және шағымдану тәртібі, қосымшасы және басқа да қосымша құжаттары болуы керек (ҚР ӘР-ПК 80-бабы).

Әкімшілік актілер екі түрге бөлінеді: қолайлы (оң) және ауыртпалық түсіретін (теріс).

Айта кету керек, Германияның әкімшілік заңнамасында әкімшілік актілердің екі түрін ажыратады: қолайлы және ауыр әкімшілік актілер (Begünstigende und belastende Verwaltungsakte). Р. Шмидт атап өткендей, ауыр Әкімшілік акт тыйым салу, бұйрық беру арқылы субъектінің бостандығы мен құқықтарын шектейді, артықшылықтарды жояды [1].

Германия Заңы бойынша әкімшілік әрекет те заңдылық пен орындылық қағидатына сәйкес келуі керек (Rechtmäßigkeit und

⁵ Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO), Ausfertigungsdatum: 21.01.1960. – 48 p. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.gesetze-im-internet.de/vwgo/VwGO.pdf> (Access data: 11.01.2024).

⁶ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland am 23 Mai 1949 [Electronic resource] – Access mode: http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_95.html (Access data: 11.01.2024).

⁷ Code de justice administrative de la France, 2000 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070933/> (Access data: 11.01.2024).

⁸ Par tiesu varu: Latvijas Republikas Likums, Rīgā 1992, gada 15, Decembrī [Electronic resource] – Access mode: <https://likumi.lv/doc.php?id=62847> (Access data: 11.01.2024).

⁹ Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі: Қазақстан Республикасының 2020 ж. 29 маусымдағы №350-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K20000000350> (жүгінген күні: 05.01.2024).

Zweckmäßigkeit des verwaltungshandelns). Әкімшілік әрекеттер тек заңды ғана емес, сонымен қатар дұрыс және ұтымды болуы керек [2].

Көріп отырғаныңыздай, Қазақстанда енгізілген ӘР-ПК ұқсас және Германияның әкімшілік заңнамасының моделі бойынша әзірленген. Айырмашылығы – Германияның әкімшілік соттары биліктің тәуелсіз сот тармағы.

ӘР-ПК енгізудің оң аспектілерінің бірі мемлекеттік органдардың қатысуымен жария-құқықтық дауларды (жанжалдарды) шешу кезіндегі татуластыру рәсімдерін кеңінен қолдану перспективасы болып табылады.

Қазақстанда енгізілген ӘР-ПК мемлекеттік органның не лауазымды адамның қатысуымен жария-құқықтық қатынастардан туындайтын әкімшілік істер бойынша татуластыру рәсімдерін қолдануды тікелей көздейді.

ҚР ӘР-ПК-нің 120-бабына сәйкес тараптар өзара жол беру негізінде әкімшілік процестің барлық сатысында (кезеңінде) сот шешім шығаруға кеткенге дейін татуласу, медиация немесе дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттейді.

Бұл ретте тараптардың татуласуына мемлекеттік органда және/немесе лауазымды адамның әкімшілік қалауы (Мемлекеттік орган немесе лауазымды адамға әкімшілік рәсімге қатысушылардың өкілеттіктері мен құқықтарының сақталуын ескере отырып, өз қалауы бойынша таңдау құқығы беріледі) болған кезде жол беріледі.

Жоғарыда аталған себептерге қарамастан, жария-құқықтық дауларды шешу кезінде қабылдау рәсімдерін қолдану институтының келешегі бар екенін мойындау қажет.

Татуластыру рәсімдеріне деген сенімді арттыру үшін соттар, кәсіби медиаторлар тарапынан, мемлекеттік органдардың қатысуымен кешенді түсіндіру жұмыстарын жүргізу талап етіледі. Мемлекеттік билік органдарына жария-құқықтық дауларды шешу кезінде татуластыру рәсімдерін қолданудың нақты және белгілі бір мүмкіндіктерін беру мақсатында қолданыстағы заңнаманы жетілдіруге

және нақтылауға бағытталған туынды нормативтік құқықтық актілер мен ведомстволық актілерді қабылдау қажет.

Белгілі бір уақыт өткеннен кейін мемлекеттік органдар мен азаматтар, заңды тұлғалар арасындағы татуластыру рәсімдері, егер іс жүзінде үйреншікті болмаса, минимум ретінде жария-құқықтық дауды шешудің қолжетімді тәсілдерінің бірі болады.

ӘР-ПК-нің оң аспектілеріне тоқталмай, оның нормаларын қолданудың басқа да проблемалық мәселелерін қарастырыңыз.

Жоғарыда айтылғандай, Әкімшілік әділет институтын енгізудің мақсаттарының бірі, бір жағынан, жеке және/немесе заңды тұлғалар қатысушылары болып табылатын Тараптар арасындағы жария-құқықтық дауларды шешу процесін қолданыстағы азаматтық іс жүргізу заңнамасынан, екінші жағынан, мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарын бөлу, дәлірек айтқанда оқшаулау болды. ӘР-ПК-нің 3-бабына сәйкес Кодекс Әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібін реттейді. ӘР-ПК реттелетін қатынастардың қатысушылары мемлекеттік органдар, әкімшілік органдар, лауазымды адамдар, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалар болып табылады.

Әкімшілік сот ісін жүргізудің міндеті жеке тұлғалардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, заңды тұлғалардың жария-құқықтық қатынастардағы құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғау және қалпына келтіру мақсатында әкімшілік істерді әділ, бейтарап және уақытша шешу болып табылады.

Алайда, ҚР ӘР-ПК-нің 27-29-тараулары ҚР Азаматтық процестік кодексінің үшінші бөлімінің енгізілуімен алынып тасталғанына қарамастан¹⁰, қазіргі уақытта біздің ойымызша, құқықтың келесі қайшылығы орын алуда. Мәселен, егер жеке және заңды тұлғалардың әкімшілік талап-арыздары бойынша мемлекеттік бақылаушы органдардың және олардың лауазымды адамдарының әкімшілік актілері мен іс-әрекеттеріне, оның ішінде тыйым салу-шектеу шараларын қолдануға байланысты істерді ҚР ӘР-ПК белгілеген

¹⁰ Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексі: Қазақстан Республикасының 2015 ж. 31 қазандағы №377-V Кодексі (2024.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электрондық ресурс] – Айналыс режими: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32683909#activate_doc=2 (жүгінген күні: 06.02.2024).

тәртіпке сәйкес мамандандырылған аудандық және оларға теңестірілген әкімшілік соттар қараса, онда мемлекеттік бақылаушы органдардың талап-арыздары қаралады және уәкілетті лауазымды тұлғалардың жеке және заңды тұлғаларға осы тыйым салуды қолдану туралы – шектеу шараларын ҚР ӨР-ПК нормаларына сәйкес азаматтық процестік сот ісін жүргізу тәртібімен мамандандырылған ауданаралық экономикалық соттар қарауды жалғастыруда.

Мысалы, ҚР Жоғарғы Сотының «Сот кабинеті» ресми порталына сәйкес ҚР Төтенше жағдайлар министрлігі өнеркәсіптік қауіпсіздік комитетінің аумақтық органдарының кәсіпорындарға жұмыстарды жүргізуге тыйым салу, объектілер мен жабдықтарды пайдалануды тоқтату туралы талаптары бойынша азаматтық істерді мамандандырылған ауданаралық экономикалық соттар, ал кәсіпорындардың әкімшілік талаптары бойынша әкімшілік істерді қарайды, әкімшілік актілерді (нұсқамаларды, тыйым салу туралы актілерді) заңсыз деп тану және олардың күшін жою туралы – ҚР Төтенше жағдайлар министрлігі өнеркәсіптік қауіпсіздік комитетінің аумақтық органдары мамандандырылған аудандық және оларға теңестірілген әкімшілік соттарды ҚР ӨРК нормалары бойынша әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібімен қарайды.

ҚР ӨР-ПК ережелері өзгертіліп, тиісті ережелермен толықтырылуы тиіс және белгілі бір тыйым салу-шектеу шараларын қолдану мәселелері бойынша мемлекеттік бақылаушы органдардың талап-арыздарын беру және қарау тәртібін реттейтін бөлімдермен белгіленуі тиіс деп санаймын.

Сол сияқты рұқсат құжаттарын тоқтата тұру/айыру құжаттары берілетін уәкілетті мемлекеттік органдар мен ұйымдар, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі шеңберінде емес, ҚР ӨР-ПК көзделген әкімшілік тәртіппен жүзеге асуы тиіс.

ӨР-ПК-де көзделген сотқа дейінгі әкімшілік шағымдану және тәртіпті күшейту рәсімін жетілдіруді атап өтіп, осы тәртіпті қамтамасыз ету кезінде мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының жауапкершілік

деңгейі келесі мәселе ретінде атап өткен жөн.

Біз білетіндей, жеке және заңды тұлғаларды құқықтық қорғаудың бір түрі мемлекеттік органдар қабылданған, әкімшілік актілерге шағымдану мүмкіндігі және сотқа дейінгі әкімшілік тәртіптегі іс-қимылдар болып табылады.

Әкімшілік актілер мен іс-әрекеттерге жоғары тұрған мемлекеттік органға немесе лауазымды адамға сотқа дейінгі шағымдану құқығы, белгілі бір дәрежеде көптеген арнайы органдарда көзделген заңнамалық және заңға тәуелді актілерде көрсетіледі. Бұл құқықтық механизм тиімді ме, жоқ па, бұл басқа мәселе.

Қолданыстағы тәжірибе әкімшілік актілер мен іс-әрекеттер мен сотқа шағымдануды салыстырғанда сотқа дейінгі шағымдану тәртібіне деген сенімнің жеткіліксіздігін куәландырады.

Сонымен бірге қолданыстағы іс жүргізу заңнамасы ӨР-ПК-дегі әкімшілік сот ісін жүргізуде сот актілеріне шағымданудың іс жүргізу мерзімдері нормалары мен ӨР-ПК-дегі азаматтық сот ісін жүргізуде шағымдану мерзімінен айтарлықтай ерекшеленеді.

ҚР ӨР-ПК-нің 146-бабына сәйкес әкімшілік іс ақылға қонымды мерзімде, бірақ талап қойылған күннен бастап үш айдан аспайтын мерзімде қаралады және шешіледі.

ҚР ӨР-ПК-нің 168-бабының 2-бөлігіне сәйкес, апелляциялық шағым түпкілікті нысанда шешім шығарылған күннен бастап екі ай ішінде әкімшілік процеске қатысушылары өтініш беру арқылы шағымдана алады.

ҚР ӨР-ПК 168-бабының 10-бөлігіне сәйкес апелляциялық сатыдағы соттың қаулысы, шағымданудың кассациялық мерзімі өткеннен кейін күшіне енетінін атап өткен жөн.

ҚР ӨР-ПК-нің 169-бабының 2-бөлігіне сәйкес заңды күшіне енген шешімдер мен ұйғарымдар әкімшілік процеске қатысушылар апелляциялық сот актісі тапсырылған және соңғы нысандағы инстанциялар шыққан күннен бастап бір ай ішінде кассациялық шағым беру арқылы кассациялық тәртіппен шағымдана алады.

Әкімшілік іс ҚР ӨР-ПК 169-бабының 5-бөлігіне сәйкес кассациялық сатыдағы

сотта ақылға қонымды мерзімде, бірақ ол сотқа келіп түскен күннен бастап алты айдан аспайтын мерзімде қаралады және шешіледі.

Осылайша, әкімшілік талап бойынша сот актісінің заңды күшіне ену мерзімі жеке немесе заңды тұлғаның мемлекеттік органның немесе лауазымды адамның әкімшілік актісіне немесе әрекетін даулау туралы өтініш берілген күннен бастап 15 және одан да көп айды құрауы мүмкін.

Көрсетілген мән-жайлар осындай жария-құқықтық даулар тараптарды тең емес жағдайға қояды, біздің ойымызша, сот ісін жүргізудің негізгі қағидаттарының бірін бұзу: барлығының заң мен сот алдындағы теңдігіне жағдай жасайды.

Мемлекет басшысының тапсырмасын орындау үшін қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі басқа да мүдделі мемлекеттік органдардың қатысуымен «кейбір мүдделі органдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» және «әкімшілік әділет туралы кодекске өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының құқық бұзушылықтары туралы» қоғамдық ұйымдардың белсенді қатысуымен жобаларын әзірлеуді жүргізуде саланы жетілдіру және кеңейту мәселелері жүргізілуде.

Осы мақаладағы проблемалық сұрақтар мен мәселелерге заң жобасын әзірлеушілер мән береді деп үміттенеміз.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, ӘР-ПК нормаларының рөлін арттыру және тиімді қолдану жария-құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету саласында оң әсер ететінін, ал олардың арасында туындаған дауларда татуластыру рәсімдерін белсенді пайдалану сот жүктемесін азайтуға және қолайлы құқық қолдану практикасын қалыптастыруға мүмкіндік беретінін атап өткім келеді. Тұтастай алғанда, жеке және заңды тұлғалардың әкімшілік көздеген іс-әрекеттеріне (әрекетсіздіктеріне) және мемлекеттік органдардың актілеріне әкімшілік және сот арқылы шағымдану тәртібі жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын жария-құқықтық

дауларда қорғаудың тиімді шарасы болуға тиіс.

Осы зерттеудің нәтижелерін ескере отырып келесі мәселелерді қарастыруды ұсынамыз:

1. Жария-құқықтық дауларды шешу кезінде мемлекеттік органдарының қатысуымен соттар, кәсіби медиа-тараптар тарапынан құқықтық түсіндіру жұмыстарын жандандыру татуластыру рәсімдерін белсенді қолдану. Татуластыру рәсімдеріне сенімділікті арттыру үшін мемлекеттік билік органдарына жария-құқықтық дауларды шешу кезінде татуластыру рәсімдерін қолданудың нақты және белгілі бір мүмкіндіктерін беру мақсатында қолданыстағы заңнаманы жетілдіруге және нақтылауға бағытталған ведомстволық құқықтық актілерді қабылдау талап етіледі.

2. АІЖК бойынша мемлекеттік бақылаушы органдардың қандай да бір тыйым салу – шектеу шараларын қолдану мәселелері бойынша талап-арыз беру және қарау тәртібін болдырмайтын қолданыстағы заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу және осы қаражатты тиісті тараулар мен бөлімдермен толықтыра отырып, ӘР-ПК-ке ауыстыру, өйткені бұл жағдайда шараларды көпшілік алдында қолдану да орын алады – шағымдану мәселелері әкімшілік әділет саласына жататын құқықтық сипаттағы мәселелерді жатқызамыз.

3. Уәкілетті мемлекеттік органдар мен ұйымдар беретін рұқсат құжаттарының қолданылуын тоқтата тұру/айыру мәселелерін Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің нормаларынан ӘР-ПК шеңберінде әкімшілік рәсімдерді жүзеге асыру тәртібіне толық немесе ішінара көшіру мүмкіндігін қарастыру.

4. Жария-құқықтық дау тараптарының тең жағдайын және Заң мен сот алдында барлығының теңдігі қағидатын қамтамасыз ету мақсатында, жария-құқықтық сипаттағы дауларды шешу кезінде шығарылатын сот актілеріне апелляциялық және кассациялық шағым жасаудың тәртібі мен мерзімдері мәселелері бөлігінде қолданыстағы іс жүргізу заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізілсін.

5. Әділет министрлігі және өзге де мүдде-

лі мемлекеттік және уәкілетті органдар олар- сот ісін жүргізуді регламенттейтін құқықтық
ға тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізе актілерді сәйкестендіру жөнінде назар
отырып, Әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік аударсын және сапалы жұмыс жүргізсін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. R. Schmidt. Allgemeines Verwaltungsrecht – 12. Auflage, 2008 – 375 p. [Electronic resource] – Access mode: https://beckassets.blob.core.windows.net/product/readingsample/246641/9783866510722_excerpt_001.pdf (Access data: 05.01.2024).
2. Jestaedt, Matthias. «Maßstäbe des Verwaltungshandelns». Allgemeines Verwaltungsrecht: Mit Jura-Kartei (JK) auf CD-ROM, edited by Hans-Uwe Erichsen and Dirk Ehlers, Berlin, New York: De Gruyter, 2010. – Pp. 329-378 [Electronic resource] – Access mode: <https://doi.org/10.1515/9783899498509.329> (Access data: 05.01.2024).

References:

1. R. Schmidt. Allgemeines Verwaltungsrecht – 12. Auflage, 2008 – 375 p. [Electronic resource] – Access mode: https://beckassets.blob.core.windows.net/product/readingsample/246641/9783866510722_excerpt_001.pdf (Access data: 05.01.2024).
2. Jestaedt, Matthias. «Maßstäbe des Verwaltungshandelns». Allgemeines Verwaltungsrecht: Mit Jura-Kartei (JK) auf CD-ROM, edited by Hans-Uwe Erichsen and Dirk Ehlers, Berlin, New York: De Gruyter, 2010. – Pp. 329-378 [Electronic resource] – Access mode: <https://doi.org/10.1515/9783899498509.329> (Access data: 05.01.2024).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Әсел Исенкелдіқызы Карипова – «Тұран-Астана» университетінің ұлттық және халықаралық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: karipova-82@mail.ru.

Карипова Асель Исенкельдыевна – доцент кафедры национального и международного права университета «Турани-Астана», кандидат юридических наук, доцент, e-mail: karipova-82@mail.ru.

Karipova Assel Isenkeldyevna – Associate Professor of the Department of National and International Law at «Turan-Astana» University, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: karipova-82@mail.ru.

Д.Б. Тебаев

*Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан*

ПОНЯТИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО СТАТУСА И КОМПЕТЕНЦИИ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА

Аннотация. В статье рассмотрены разные точки зрения о конституционно-правовом статусе и компетенции субъекта права, его содержании. Автор отмечает, что конституционно-правовой статус как правовое явление имеет свою юридическую конструкцию. На научном сообществе существуют разные варианты комбинации элементов конституционно-правового статуса субъекта права, включая правовые положения главы государства. Предметом исследования являются правовые акты Республики Казахстан, сформулированные в них правовые нормы и практика их реализации, программные документы, научные представления о конституционно-правовом статусе и компетенции субъекта права, включая институт главы государства, об элементах конституционно-правового статуса главы государства, понятий правового статуса и института. Целями работы являются выявление проблем в понятийном аппарате и юридической конструкции конституционно-правового статуса, компетенции главы государства и выработка предложений по их решению. В заключение дана оценка о возможной угрозе при изменении юридической конструкции конституционно-правового статуса главы государства.

Ключевые слова: Президент; глава государства; компетенция; статус; институт; правовое положение; права и обязанности; ответственность.

Д.Б. Тебаев

*Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты,
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ МЕН ҚҰЗЫРЕТІ ҰҒЫМДАРЫ

Аннотация. Мақалада құқық субъектісінің конституциялық-құқықтық мәртебесі мен құзыреті, оның мазмұны туралы әртүрлі көзқарастар қарастырылған. Автор конституциялық-құқықтық мәртебенің құқықтық құбылыс ретінде өзіндік заңды құрылымы бар екенін атап өтеді. Ғылыми қоғамдастықта құқық субъектісінің конституциялық-құқықтық мәртебесі элементтерінің, соның ішінде мемлекет басшысының құқықтық жағдайын біріктірудің әртүрлі нұсқалары бар. Зерттеу пәні Қазақстан Республикасының құқықтық актілері, оларда тұжырымдалған құқықтық нормалар мен оларды іске асыру практикасы, бағдарламалық құжаттар, мемлекет басшысының институтын қоса алғанда, құқық субъектісінің конституциялық-құқықтық мәртебесі мен құзыреті туралы, мемлекет басшысының конституциялық-құқықтық мәртебесінің элементтері, құқықтық мәртебе мен институт ұғымдары туралы ғылыми түсініктер болып табылады. Жұмыстың мақсаты тұжырымдамалық аппараттағы проблемаларды және мемлекет басшысының конституциялық-құқықтық мәртебесі мен құзыретінің құқықтық құрылымын анықтау және оларды шешу бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Қорытындылай келе, мемлекет басшысының конституциялық-құқықтық мәртебесінің құқықтық құрылымын өзгерту кезіндегі ықтимал қауіп туралы баға берілді.

Түйінді сөздер: Президент; мемлекет басшысы; құзыреті; мәртебесі; институты; құқықтық жағдайы; құқықтары мен міндеттері; жауапкершілігі.

D.B. Tebayev

*The Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
Astana c., the Republic of Kazakhstan*

THE CONCEPTS OF CONSTITUTIONAL LEGAL STATUS AND COMPETENCE OF THE HEAD OF STATE

Abstract. The article discusses different points of view on the constitutional legal status and competence of the subject of law and its content. The author notes that the constitutional and legal status as a legal phenomenon has its own legal structure. On the scientific community, there are different options for combining elements of the constitutional legal status of the subject of law including the legal status of the head of the state. The subject of the study is the legal acts of the Republic of Kazakhstan, the legal norms formulated in them and the practice of their implementation, software documents, scientific ideas about the constitutional legal status and the competence of the subject of law, including the institution of the head of state, about the elements of the constitutional status of the head of state, the concepts of legal status and institute. The goals of the study are the identification of problems in the conceptual apparatus and the legal structure of the constitutional legal status and the competence of the head of the state and the development of proposals for their decision. In conclusion, an assessment of a possible threat in case of changing the legal structure of the constitutional and legal status of the head of state was given.

Keywords: President; head of State; competence; status; institution; legal status; law and obligations; responsibility.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_19

Введение. Слово «статус» имеет латинские корни и в переводе имеет значение положения, состояния субъекта. Соответственно, правовой статус чаще всего определяется как правовое положение субъекта.

Принято выделять различные статусы субъекта права (конституционно-правовой, гражданско-правовой, уголовно-правовой и др.). Некоторые субъекты могут обладать несколькими статусами одновременно, для других характерны лишь определенные. Из всех разновидностей статусов одним из ключевых является конституционно-правовой статус субъекта, ядром которого является конституционный статус. Н.А. Богданова подчеркивает, что конституционно-правовому статусу присущ ряд характерных черт: «устойчивость», «относительное постоянство», «внутренняя согласованность» и «системообразующая значимость» [1].

По мнению Н.А. Богдановой, конституционно-правовой статус также имеет разные виды: нормативный, фактический и доктринальный [1, 90 стр.]. По субъектному составу автор выделяет шесть видов носителей конституционно-правового статуса,

одним из которых являются государственные органы и должностные лица (в том числе глава государства) [1].

Материалы и методы. Материалами исследования стали результаты работ ученых по вопросам определения понятий конституционно-правового статуса и компетенции главы государства, нормы конституций и законов Республики Казахстан (далее – РК) и зарубежных стран, регулирующие эти вопросы. В ходе исследования использован комплекс общенаучных методов и специальные методы юридической науки (формально-догматический, сравнительно-правовой методы, метод толкования).

Результаты, обсуждение. Как и любое правовое явление, конституционно-правовой статус имеет юридическую конструкцию. В литературе можно встретить разные комбинации элементов правового статуса субъекта (чаще они рассматриваются применительно к правовому положению личности). Так, существует несколько подходов к элементному составу правового положения личности [2, С. 137-138].

Первый подход заключается в выделении следующих ключевых элементов правового статуса личности: конституционные права,

свободы и обязанности. Иные (помимо прав и обязанностей) элементы правового положения личности (гражданство, общая правоспособность, гарантии, интересы законные, юридическая ответственность) являются предпосылками правового статуса или вторичными элементами по отношению к основному, либо выходят за пределы правового статуса [3, С. 98-100]. Согласно второму подходу элементами правового статуса являются юридические права, свободы, обязанности, интересы, гарантии, гражданство и правосубъектность. Н.В. Витрук предлагает различать понятия правового положения и правового статуса, связанные как общее и частное [4]. Согласно следующему подходу, не имеет строгого значения выделение основных и вторичных (дополнительных) элементов правового статуса, категории «правовой статус» и «правовое положение» личности рассматриваются в качестве синонимов [2, 5 стр.]. Некоторые современные авторы предлагают свои варианты элементного состава правового статуса. Например, по мнению Н.Е. Колобаевой в структуру статуса субъекта права входят: «ценностно-функциональное предназначение»; «правовые возможности и долженствование»; «ответственность»; «гарантия» [6, 17 стр.]. Есть мнение, что правовой статус и правовое положение можно рассмотреть как

статическое и динамическое явление («статус предопределяет какое правовое положение субъект может занять без изменения своего статуса») [7, 16 стр.].

Р.А. Сахиева [8, 17 стр.] считает, что столь разные подходы к понятию правового статуса обусловлены рассмотрением конкретного вида субъекта права (личности), применительно же к другим субъектам права может быть использована более универсальная схема. Например, исходя из определения, предложенного А.Н. Лебедевым, конституционный статус субъекта федерации включает права, гарантии их реализации, обязанности и ответственность. По его мнению, эти характеристики общеприняты как в литературе, так и в правовых актах и применимы к статусу субъекта права в целом [9, 29 стр.]. Вместе с тем, в литературе отсутствует единогласие в определении правового статуса субъекта федерации и иных территориальных образований (например, другие авторы выделяют разные его элементы) [10, С. 35-37].

В правовых актах стран постсоветского пространства (Азербайджан¹, Армения², Беларусь³, Грузия⁴, Кыргызстан⁵, Латвия⁶, Литва⁷, Молдова⁸, Россия, Таджикистан⁹, Туркменистан¹⁰, Узбекистан¹¹, Украина¹², Эстония¹³) также встречаются определения статуса, согласно которым можно выделить

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev [Electronic resource] – Access mode: <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/constitution> (Access date: 31.01.2024).

² Constitution of the Republic of Armenia // The president of the republic of armenia [Electronic resource] – Access mode: <https://www.president.am/en/constitution-2015> (Access date: 31.01.2024).

³ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь // Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь [Electronic resource] – Access mode: <https://president.gov.by/be/gosudarstvo/constitution> (Access date: 31.01.2024).

⁴ Constitution Of Georgia // Legislative Herald of Georgia сайт [Electronic resource] – Access mode: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36> (Access date: 31.01.2024).

⁵ Кыргыз Республикасынын Конституциясы // Юстиция министрлиги [Electronic resource] – Access mode: <https://cbd.minjust.gov.kg/112213?refId=1202952> (Access date: 31.01.2024).

⁶ The Constitution of the Republic of Latvia [Electronic resource] – Access mode: <https://www.saeima.lv/en/legislative-process/constitution/> (Access date: 31.01.2024).

⁷ Constitution of the Republic of Lithuania: Adopted by citizens of the Republic of Lithuania in the Referendum of 25 October 1992 [Electronic resource] – Access mode: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21892> (Access date: 31.01.2024).

⁸ Constituția Republicii Moldova [Electronic resource] – Access mode: <https://www.parlament.md/CadrulLegal/Constitution/tabid/151/language/ro-RO/Default.aspx> (Access date: 31.01.2024).

⁹ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Electronic resource] – Access mode: <http://www.president.tj/taxonomy/term/5/111> (Access date: 31.01.2024).

¹⁰ Türkmenistanyň Konstitusiyasy [Electronic resource] – Access mode: <https://turkmenistan.gov.tm/tk/habar/44646/turkmenistanyň-konstitusiyasy> (Access date: 31.01.2024).

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси [Electronic resource] – Access mode: https://president.uz/uz/pages/view/constitution?menu_id=10 (Access date: 31.01.2024).

¹² Конституція України // Офіційне інтернет-представництво [Electronic resource] – Access mode: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-v> (Access date: 31.01.2024).

¹³ Constitution of the Republic of Estonia [Electronic resource] – Access mode: <https://president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution> (Access date: 31.01.2024).

его элементы. Например, в Российской Федерации (далее – РФ) и РК слово «статус» присутствует в правовых актах как в наименовании, так и в содержании. Примечательно, что в Конституционном законе Республики Казахстан «О Президенте Республики Казахстан» от 26 декабря 1995 года вначале указано, что указанный закон определяет правовое положение Президента, а далее уже по тексту используется слово «статус».

Таким образом существуют разные подходы к определению самого правового статуса субъекта и состава его элементов. Однако общим является определение через правовое положение, центральными элементами которого являются права и обязанности, а также иные вторичные (дополнительные) элементы.

Применительно к президенту государства также принято разделять понятия конституционно-правового статуса в узком и широком значениях. В широком смысле конституционно-правовой статус президента – это его положение в системе государственной власти, установленное как конституционными, так и иными нормами, которые определяют его место и роль в государстве, организационные вопросы деятельности самого президента и его вспомогательных органов, сферу его полномочий, порядок их прекращения, его ответственность и гарантии. В узком значении – это его положение в системе органов государственной власти [11, С. 153-154]. В целом, подобные подходы являются традиционными для теории права и государства, и конституционно-правовой статус высшего должностного лица государства не является исключением в данном случае. Подобные подходы позволяют определить особенности конституционно-

правового статуса конкретного высшего должностного лица государства и дополняют друг друга.

Как и структура правового статуса личности, структура правового статуса государственного органа включает разные элементы. В определении их состава так же не наблюдается единого мнения. Например, Б.Н. Габричидзе выделил шесть элементов [12, 65 стр.]¹⁴, Н.А. Богданова – четыре [1, С.66-72]¹⁵, некоторые – шесть [13, С.156-157]¹⁶. Д.Н. Бахрах помимо выделения элементов применительно к органу исполнительной власти предлагал сгруппировать элементы статуса в блоки (целевой, организационно-структурный и компетенции) [14, 86 стр.]. А.Н. Лебедев также отмечал возможность группировки элементов статуса каждого субъекта права [9, 73 стр.].

По мнению ряда авторов, статус Президента РФ проявляется, раскрывается, воплощается в его полномочиях [15, 321 стр.], функциях [16, 28 стр.], функциональных ролях («глава государства» [17, 127 стр.] и др.). Так, по мнению Е.И. Козловой, основные его функции сформулированы в статье 80 Конституции РФ, «установившей его дефиницию как главы государства» [18, 363 стр.]. Подобные определения конституционного статуса Президента используются и в РК (например, Б.А. Майлыбаев в конституционный статус Президента включает его функции и полномочия [19, 103 стр.], а В.А. Малиновский отмечает, что функции Президента являются ядром его статуса [20, 15 стр.]). По мнению И.Д. Хутинаева, статус органа (должностного лица) может быть определен через его компетенцию (совокупность полномочий по предметам ведения) и имеет ряд отличительных характеристик (функциональное назначение,

¹⁴ «1) Политическую и государственно-правовую характеристику основных органов государства; 2) определение места различных видов органов в общегосударственной системе; дифференциацию систем, подсистем и видов органов, а также их соотношение друг с другом; 3) основы взаимоотношений органов между собой; 4) закрепление важнейших принципов их организации и деятельности; 5) установление основ компетенции; 6) виды правовых актов органов и их место в правовой системе».

¹⁵ «1) место субъекта в обществе и государстве, социально-политическую роль и назначение» (может быть применен к различным субъектам); «2) общая правоспособность» (выступает основанием вступления субъекта в конституционно-правовые отношения, часто этот элемент «соединяет правоспособность и дееспособность субъектов конституционного права в их правосубъективность»); «3) права и обязанности или компетенцию и ответственность»; «4) гарантии устойчивости и реальности правового состояния субъектов конституционного права».

¹⁶ А.А. Мишин и Б.А. Страшун выделяют следующие элементы: 1) «социальное назначение органа, которое выражено в его задачах»; 2) компетенция («функции и полномочия в отношении определенных предметов ведения»); 3) «порядок формирования государственного органа»; 4) «внутренняя организация»; 5) «порядок работы государственного органа, его процедура»; 6) «ответственность».

управленческий профиль, наименование, место в системе государственной власти и др.) [21, 34 стр.].

Подобная трактовка правового статуса субъекта конституционно-правовых отношений приводит к вопросу о соотношении понятий института, относящегося к тому или иному субъекту права и правового статуса этого субъекта. Как отмечает Н.Е. Колобаева, «часто категории «статус» и «институт» не различаются» [6, 18 стр.]. Например, В.Н.Суворов рассматривает конституционный статус Президента РФ через категорию института [22].

Согласно другой точке зрения, институт президента по отношению к правовому статусу последнего обладает более широким нормативным объемом [23, 26 стр.]. Г.В. Дегтев предлагает соотносить понятия институт президентства и правовой статус президента как целое и часть, поскольку институт президентства имеет признак первичности и больший объем «нормативного содержания, по сравнению с правовым статусом», а также определяет порядок избрания [24, 17 стр.].

Отличной точки зрения придерживается Н.А. Богданова. По ее мнению, если институт носит формализованный характер (комплекс конституционно-правовых норм, регулирующих однородные отношения), то статус не ограничивается формализованным правом (охватывает разные конституционно-правовые отношения). Кроме того, статус может охватывать несколько институтов (например, институт выборов, институт полномочий, институт ответственности). В этой связи автор приходит к выводу, что именно конституционно-правовой статус является более емким образованием, институт же «играет обслуживающую роль по отношению к статусу» [1, 86 стр.]. В то же время Н.А. Богданова противопоставляет институт, имеющий «динамичное» качество (например, институт законодательного процесса), статусу, имеющему «статичный» характер (например, статус парламента).

Таким образом, в выделении элементов

правового статуса субъекта и в соотношении конституционно-правового института президентства и конституционно-правового статуса президента нет единой позиции. В соотношении института и статуса имеется две основные (противоположные) точки зрения, но в то же время авторы сходятся во мнении о тесной взаимосвязи указанных явлений. Кроме того, как правило, авторы выделяют функции и компетенцию органа государственной власти как ключевые элементы конституционно-правового статуса органа государственной власти.

В нормативных актах РК статус Президента раскрывается с двух сторон: и через набор функциональных ролей, и через совокупность элементов компетенции (полномочий). Согласно Конституции 1995 года и другим правовым актам конституционно-правовой статус¹⁷ Президента РК имеет ключевые характеристики (например, лицо, определяющее основные направления внутренней и внешней политики, выступающее от имени народа и государства и др.).

Функциональные роли Президента РК отражаются в реализации его полномочий, закрепленных в Конституции, Конституционном законе о Президенте и иных нормативных правовых актах Республики.

Заключение. Итак, конституционно-правовой статус Президента РК – сложное образование, состоящее из взаимосвязанных и взаимозависимых элементов. Изменения в составе конституционно-правового статуса Президента, не согласованные с другими его элементами, могут привести к негативным последствиям. Примером может служить исключение из конституционно-правового статуса Президента РК функций Председателя Совета Безопасности в 2017 году. Это в числе прочего привело к парализации механизма разрешения кризисных ситуаций в январе 2022 года. По результатам январских событий статус Президента как Председателя Совета Безопасности

¹⁷ Качественные характеристики конституционно-правового статуса Президента Республики Казахстан не являются уникальными. Например, Президент Российской Федерации обладает подобными качествами за некоторым исключением (по Конституции 1993 года Президент Российской Федерации не именуется высшим должностным лицом, как это было по Конституции РСФСР 1978 года).

РК был восстановлен (иными словами, изменения ключевых составляющих приведен в соответствие с доктринальными конституционно-правового статуса представлениями). Данный пример Президента РК по конъюнктурным наглядно демонстрирует опасность соображениям.

Список использованной литературы:

1. Богданова, Н.А. Система науки конституционного права: дис. ... докт. юрид. наук / Н.А. Богданова. – М., 2001. – 334 с.
2. Конституционное право России; отв. ред. А.Н. Кокотов и М.И. Кукушкин. – М., 2004. – 538 с.
3. Права человека; отв. ред. Е.А. Лукашева. – М., 2010. – 559 с.
4. Витрук, Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – М., 2008. – 448 с.
5. Воеводин, Л.Д. Юридический статус личности в России / Л.Д. Воеводин. – М., 1997. – 304 с.
6. Колобаева, Н.Е. Конституционно-правовой статус Президента Российской Федерации (вопросы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук / Н.Е. Колобаева. – Екатеринбург, 2007. – 224 с.
7. Маршалова, В.А. Эволюция конституционно-правового статуса Президента Республики в составе Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук / В.А. Маршалова. – Казань, 2007. – 225 с.
8. Сахиева, Р.А. Конституционно-правовой статус высшего должностного лица Республики – субъекта Российской Федерации (на примере Республики Татарстан): дис. ... канд. юрид. наук / Р.А. Сахиева. – Казань, 2004. – 213 с.
9. Лебедев, А.Н. Статус субъекта Российской Федерации (основы концепции, конституционная модель, практика) / А.Н. Лебедев. – М., 1999. – 197 с.
10. Березка, С.В. Конституционно-правовой статус главы государства в России и в Украине (сравнительно-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук / С.В. Березка. – М., 2003. – 210 с.
11. Глава государства: монография; отв. ред. А.М. Осавелюк. – М. 2021. – 400 с.
12. Габричидзе, Б.Н. Административное право / Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявский. – М., 2002. – 480 с.
13. Конституционное (государственное право) зарубежных стран: В 4 т. Тома 1-2. Часть общая; отв. ред. Б.А. Страшун. – М., 2000. – 784 с.
14. Бахрах, Д.Н. Административное право / Д.Н. Бахрах. – М., 2004. – 320 с.
15. Кутафин, О.Е. Глава государства / О.Е. Кутафин. – М., 2021. – 560 с.
16. Султанов, А.Ш. Конституционно-правовой статус Президентов Азербайджанской Республики и Российской Федерации (опыт сравнительного исследования): дис. ... канд. юрид. наук / А.Ш. Султанов. – М., 1997. – 240 с.
17. Хутинаев, И.Д. Институционализация системы государственной власти в Российской Федерации: монография / И.Д. Хутинаев. – М., 2005. – 450 с.
18. Козлова, Е.И. Конституционное право России / Е.И. Козлова, О.Е. Кутафин. – М., 2021. – 592 с.
19. Майлыбаев, Б.А. Институт Президента в Казахстане: монография / Б.А. Майлыбаев. – Алматы, 2004. – 590 с.
20. Малиновский, В.А. Президент Республики Казахстан: инструменты власти и обеспечения деятельности / В.А. Малиновский. – Алматы, 2003. – 400 с.
21. Хутинаев, И.Д. Теория и практика институционализации ветвей государственной власти Российской Федерации / И.Д. Хутинаев. – М., 2006. – 326 с.
22. Суворов, В.Н. Конституционный статус Президента Российской Федерации: дис. ... докт. юрид. наук / В.Н. Суворов. – М., 2000. – 500 с.

23. Хутинаев, И.Д. Институт президента Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук / И.Д. Хутинаев. – М., 1994. – 134 с.

24. Дегтев, Г.В. Институт президентства в Российской Федерации. Особенности правового статуса и компетенции, проблемы совершенствования: дис. ... докт. юрид. наук / Г.В. Дегтев. – М., 2005. – 351 с.

References:

1. Bogdanova, N.A. Sistema nauki konstitucionnogo prava: dis. ... dokt. jurid. nauk / N.A. Bogdanova. – М., 2001. – 334 с.

2. Konstitucionnoe pravo Rossii; otv. red. A.N. Kokotov i M.I. Kukushkin. – М., 2004. – 538 с.

3. Prava cheloveka; otv. red. E.A. Lukasheva. – М., 2010. – 559 с.

4. Vitruk, N.V. Obshhaja teorija pravovogo polozhenija lichnosti / N.V. Vitruk. – М., 2008. – 448 с.

5. Voevodin, L.D. Juridicheskij status lichnosti v Rossii / L.D. Voevodin. – М., 1997. – 304 с.

6. Kolobaeva, N.E. Konstitucionno-pravovoj status Prezidenta Rossijskoj Federacii (voprosy teorii i praktiki): dis. ... kand. jurid. nauk / N.E. Kolobaeva. – Ekaterinburg, 2007. – 224 с.

7. Marshalova, V.A. Jevoljucija konstitucionno-pravovogo statusa Prezidenta Respubliki v sostave Rossijskoj Federacii: dis. ... kand. jurid. nauk / V.A. Marshalova. – Kazan', 2007. – 225 с.

8. Sahieva, R.A. Konstitucionno-pravovoj status vysshego dolzhnostnogo lica Respubliki – sub#ekta Rossijskoj Federacii (na primere Respubliki Tatarstan): dis. ... kand. jurid. nauk / R.A. Sahieva. – Kazan', 2004. – 213 с.

9. Lebedev, A.N. Status sub#ekta Rossijskoj Federacii (osnovy koncepcii, konstitucionnaja model', praktika) / A.N. Lebedev. – М., 1999. – 197 с.

10. Berezka, S.V. Konstitucionno-pravovoj status glavy gosudarstva v Rossii i v Ukraine (sravnitel'no-pravovoj aspekt): dis. ... kand. jurid. nauk / S.V. Berezka. – М., 2003. – 210 с.

11. Glava gosudarstva: monografija; otv. red. A.M. Osaveljuk. – М., 2021. – 400 с.

12. Gabrichidze, B.N. Administrativnoe pravo / B.N. Gabrichidze, A.G. Chernjavskij. – М., 2002. – 480 с.

13. Konstitucionnoe (gosudarstvennoe pravo) zarubezhnyh stran: V 4 t. Toma 1-2. Chast' obshhaja; otv. red. B.A. Strashun. – М., 2000. – 784 с.

14. Bahrah, D.N. Administrativnoe pravo / D.N. Bahrah. – М., 2004. – 320 с.

15. Kutafin, O.E. Glava gosudarstva / O.E. Kutafin. – М., 2021. – 560 с.

16. Sultanov, A.Sh. Konstitucionno-pravovoj status Prezidentov Azerbajdzhanskoj Respubliki i Rossijskoj Federacii (opyt sravnitel'nogo issledovanija): dis. ... kand. jurid. nauk / A.Sh. Sultanov. – М., 1997. – 240 с.

17. Hutinaev, I.D. Institucionalizacija sistemy gosudarstvennoj vlasti v Rossijskoj Federacii: monografija / I.D. Hutinaev. – М., 2005. – 450 с.

18. Kozlova, E.I. Konstitucionnoe pravo Rossii / E.I. Kozlova, O.E. Kutafin. – М., 2021. – 592 с.

19. Majlybaev, B.A. Institut Prezidenta v Kazahstane: monografija / B.A. Majlybaev. – Almaty, 2004. – 590 с.

20. Malinovskij, V.A. Prezident Respubliki Kazahstan: instrumenty vlasti i obespechenija dejatel'nosti / V.A. Malinovskij. – Almaty, 2003. – 400 с.

21. Hutinaev, I.D. Teorija i praktika institucionalizacii vetvej gosudarstvennoj vlasti Rossijskoj Federacii / I.D. Hutinaev. – М., 2006. – 326 с.

22. Suvorov, V.N. Konstitucionnyj status Prezidenta Rossijskoj Federacii: dis. ... dokt. jurid. nauk / V.N. Suvorov. – М., 2000. – 500 с.

23. Hutinaev, I.D. Institut prezidenta Rossijskoj Federacii: dis. ... kand. jurid. nauk / I.D. Hutinaev. – М., 1994. – 134 с.

24. Degtev, G.V. Institut prezidentstva v Rossijskoj Federacii. Osobennosti pravovogo statusa i kompetencii, problemy sovershenstvovanija: dis. ... dokt. jurid. nauk / G.V. Degtev. – М., 2005. – 351 с.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Дидар Болатұлы Тебаев – Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, философия докторы (PhD), e-mail: tebdidar@gmail.com.

Тебаев Дидар Болатович – ведущий научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, доктор философии (PhD), e-mail: tebdidar@gmail.com.

Tebayev Didar Bolatovich – Leading Researcher at the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, PhD, e-mail: tebdidar@gmail.com.

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ, АТҚАРУШЫЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ / ТРУДОВОЕ ПРАВО, ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО И ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ / LABOR LAW, ENFORCEMENT PROCEEDINGS AND SOCIAL PROTECTION ISSUES

ӘОЖ 331.109
МҒТАР 10.63.59

Е.М. Айтказин, Ф.Г. Ибрагимова
Alikhan Bukeikhan University, Семей қ., Қазақстан Республикасы

КЕЛІСУ КОМИССИЯСЫНЫҢ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ШЕШУДЕГІ РӨЛІ

Аннотация. Мақалада келісу комиссиясының Қазақстандағы жеке еңбек дауларын сотқа дейін реттеу құралы ретіндегі қызметіне, оны құқықтық реттелу негіздеріне шолу жасалынған. Авторлармен комиссия қызметіне қатысты еңбек заңнамасына енгізілген соңғы жаңалықтарға талдау жүргізілген.

Зерттеудің өзектілігі 2016 жылдың басынан бастап жеке еңбек дауларын қарау тәжірибесіндегі түбегейлі өзгерістерге қарамастан, олардың басым көпшілігі әлі де сот арқылы шешіліп жатқандығы және бұл жағдай өз кезегінде қоғамдағы әлеуметтік қайшылықтардың туындауы және шиеленісу қаупін арттыратындығына байланысты.

Зерттеудің мақсаты келісу комиссиясының еңбек дауларын шешу құралы ретіндегі тиімділігін зерттеу болып табылады, бұл сайып келгенде қызметкер мен жұмыс берушінің еңбек құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету шеңберінде еңбек заңнамасын жетілдіру жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу авторлары еңбек қатынастарына қатысушылар жеке еңбек дауларын сотқа дейін реттеу мүмкіндігін сирек пайдаланудың себептерін анықтауға тырысқан, соның негізінде еңбек дауларын шешуде келісу комиссиясының маңыздылығын арттыруға бағытталған теориялық және практикалық сипаттағы ұсыныстар жасалады. Мақалада жұмыс беруші тарапынан келісу комиссиясын құру және оның жұмыс істеуі мәселесіне жауапкершілікпен қарау қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: келісу комиссиясы; жеке еңбек дауы; жұмысшы; жұмыс беруші; еңбек қатынастары; сот; ұжым; сотқа дейін реттеу; медиация.

Е.М. Айтказин, Ф.Г. Ибрагимова
Alikhan Bukeikhan University, г. Семей, Республика Казахстан

РОЛЬ СОГЛАСИТЕЛЬНОЙ КОМИССИИ В РЕШЕНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Аннотация. В статье представлен обзор деятельности согласительной комиссии как инструмента досудебного урегулирования индивидуальных трудовых споров в Казахстане, основ ее правового регулирования. Авторами проведен анализ последних нововведений, внесенных в трудовое законодательство относительно деятельности комиссии.

Актуальность исследования обусловлена тем, что, несмотря на кардинальные изменения практики рассмотрения индивидуальных трудовых споров с начала 2016 года, подавляющее большинство из них все еще решается через суд, и такая ситуация, в свою очередь, увеличивает риск возникновения и обострения социальных противоречий в обществе.

Целью исследования обозначено изучение эффективности согласительной комиссии как инструмента разрешения трудовых споров, что в конечном итоге позволит обозначить пути совершенствования трудового законодательства в рамках обеспечения защиты трудовых прав работника и работодателя.

Авторами исследования предпринята попытка выявить причины недоверия участников трудовых отношений к досудебному урегулированию индивидуальных трудовых споров, на основании чего сформулированы предложения теоретического и практического характера, направленные на повышение значимости согласительной комиссии в разрешении трудовых споров. В статье сделан вывод о необходимости ответственного подхода со стороны работодателя к вопросу создания и функционирования

согласительной комиссии.

Ключевые слова: согласительная комиссия; индивидуальный трудовой спор; рабочий; работодатель; трудовые отношения; суд; коллектив; досудебное урегулирование; медиация.

Y.M. Aitkazin, F.G. Ibragimova

Alikhan Bokeikhan University, Semey c., the Republic of Kazakhstan

THE ROLE OF THE CONCILIATION COMMISSION IN RESOLVING LABOR DISPUTES

Abstract. The article presents an overview of the conciliation commission as a tool of pre-trial settlement of individual labor disputes in Kazakhstan and the basics of its legal regulation. The authors have analysed the latest innovations introduced in the labor legislation regarding the activities of the commission.

The relevance of the study is that despite the dramatic changes in the practice of consideration of individual labor disputes since the beginning of 2016, the vast majority of them are still resolved through the court. This situation can increase the risk of emergence and aggravation of social contradictions in society.

The purpose of the study is to examine the effectiveness of the conciliation commission as a tool for resolving labor disputes, which will ultimately allow to identify ways to improve labor legislation in the framework of ensuring the protection of labor rights of the employee and the employer.

The authors of the study attempted to identify the reasons for mistrust of participants in labor relations to the pre-trial settlement of individual labor disputes, on the basis of which they formulated theoretical and practical proposals aimed at increasing the importance of the conciliation commission in the resolution of labor disputes. The article concludes on the need for the accountable approach to the issue of creation and functioning of the conciliation commission from employers.

Keywords: conciliation commission; individual labor dispute; worker; employer; labor relations; court; team; pre-trial settlement; mediation.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_27

Кіріспе. Ұлттық құқықтық жүйелердің басым көпшілігі жұмысшылар мен жұмыс берушілердің еңбек құқықтарын қорғаудың белгілі бір тәсілдерін қамтиды. Мұндай үрдістен Қазақстан да тыс қалмаған, еліміздің негізгі заңы – Конституцияда адамның құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық болып табылатындығы туралы басты ереже қамтылған¹, осыған сәйкес Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын сотта қорғау құқығы кепілдендірілген. Тек еңбек дауларын қарау және шешу тәртібін реттейтін ережелерді қамтып қана қоймай, қолданыстағы кодекс өзінің негізгі мақсаты және қағидаларының бірі ретінде еңбек қатынастары тараптарының құқықтарын қорғауды көздейді².

Халықтың әлеуметтік әл-ауқатының деңгейі, жұмыспен қамту, халықтың

көрсетілетін әлеуметтік қызметтердің сапасына қанағаттануы еңбек дауларын қарау және шешу жүйесін дұрыс, сауатты құруға тікелей байланысты. Кедейліктің себептерінің бірі де осы адамдардың еңбек, әлеуметтік және экономикалық құқықтарын қорғаудың нақты шараларының болмауында [1]. Сол себепті, бүгінгі күнде жеке еңбек дауларын қарауға арналған келісу комиссиясы тектес институттардың рөлі артуда.

Келісу процедурасын дауласушы тараптар тәуелсіз үшінші тарапқа өздерінің арасындағы келіссөздерді басқаруға мүмкіндік беретін процесс ретінде сипаттауға болады. Делдал тараптарға өзара келіссөздер жүргізу үшін қауіпсіз орта жасайды және келіспеушіліктерге әкелетін мәселелерді қарауды қамтамасыз ету үшін ортақ талқылауды басқарады. Бұл процесс тараптарға дауды шешудің барлық қол

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 ж. 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған [Электрондық ресурс] – Айналыс режімі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 02.10.2023).

² Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі: 2015 ж. 23 қарашадағы №414-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режімі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (жүгінген күні: 02.10.2023).

жетімді нұсқаларын қарастыруға мүмкіндік беруге бағытталған [2].

Жеке еңбек дауларын шешудің тиімділігі мәселелерін ғылыми зерттеу қазақстандық еңбек ғылымының жекелеген өкілдерінің назарынан тыс қалған емес, аталған бағыт әлі де өзінің өзектілігін жоғалтпай келеді. Мәселен, 2016 жылдың басынан бастап жеке еңбек дауларын қарау тәжірибесі түбегейлі өзгерді, соған қарамастан еңбек даулары азаймай келеді және олардың басым көпшілігі әлі де сот арқылы шешілуде, ондай жағдай өз кезегінде қоғамдағы қауіпті әлеуметтік қарама-қайшылықтарды тудыру қауіпін жоғарылатуда. Жеке тұлғаның еңбек құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету аясында еңбек заңнамасын жетілдіру қажеттілігіне байланысты пікірлер қоғамда өте көп. Олардың негізгілері осы келісу комиссиясы институтының тиімділігіне байланысты болып отыр.

Мақаладағы қойылған мақсат – келісу комиссиясының тиімділігін зерттеу, соның негізінде заңнаманы жетілдіру жолдарын ұсыну түріндегі нәтижелерге қол жеткізу. Ал зерттеудің түпкі мақсаты – еңбек дауларын шешудің Қазақстанда қолданылатын әдістеріне заңнамалық шолу жасау арқылы тиімсіз тетіктерін өзгерту мүмкіндіктерін қарастыра отырып, жеке тұлғаның еңбек құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету аясындағы еңбек заңнамасын жетілдіру жолдарын ұсыну.

Әдістер мен материалдар. Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде Қазақстан Республикасындағы еңбек қатынастарын реттейтін заңнама, нақты оның ішінде міндетті сотқа дейінгі орган мәртебесіне ие келісу комиссиясының қызметін реттейтін Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің нормалары қолданылды. Сонымен қатар еңбек дауларының мемлекет бойынша сот практикасының статистикалық деректері пайдаланылды.

Мақаланы әзірлеу барысында теориялық және тәжірибелік талдау әдістері қолданылды. Бұдан басқа, мақалада болжау әдісін қолдану арқылы зерттелген объектіні тәжірибеде жүзеге асырудың болжамдары жасалынды.

Талқылау. Еңбек дауларының туындауына еңбек қатынастары кезінде және оның тараптары арасында туындайтын әртүрлі қайшылықтар әсер етеді. Жұмыс берушілер жұмысшылардың еңбегі есебінен пайда табуды арттыруға тырысады, бұл соңғысының қарсылығының өсуіне, жұмысшылар санының азаюына, жалақының өсуінің шектелуіне әкеледі. Әрине, мұндай жағдайда жұмысшылар тарапынан жұмыс орындарын сақтау, жалақыны арттыру мен еңбек жағдайларын жақсартуға деген талаптары арта береді. Осылайша, қарама-қарсы мүдделердің болуы жұмыс берушілер мен қызметкерлер арасында еңбек дауларының туындауына объективті негіз жасайды [3].

Сондықтан да, жұмысшылар мен жұмыс берушілер негізгі субъектілері болып табылатын еңбек қатынастарында, әдетте, мүдделері сәйкес келмейтін, кейде тіпті қарама-қайшы болатын жағдайлар қалыпты құбылыс. Еңбек қатынастарының кез келген кезеңінде, еңбек шартын жасасудан бастап, оны қандай да бір себептермен бұзу арқылы, кейде еңбек қатынастары аяқталғаннан кейін, қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек дауына айналатын келіспеушіліктер туындауы мүмкін.

Жұмыс орнындағы дау жұмыс берушілер үшін үлкен қиындықтар туғызады және жеке қызметкерлерге, олардың отбасыларына, кәсіподақтарға және жалпы қоғамға ауыртпалықтар түсіруі мүмкін. Дамыған елдердің көпшілігінде ереуілдер, тыйымдар және локауттар сияқты жұмыс орындарындағы қақтығыстардың ашық көріністерінің көлемі тарихи төмен деңгейге жеткен. Дегенмен, жеке даулар күйіндегі қақтығыстардың басқа да түрлері жиі кездесіп тұрады. Олар аз байқалады, өйткені жұмыс орындарында ғана орын алатын көптеген кішігірім жеке даулар болып табылады. Соған қарамастан, олар да жұмыс орнының ресурстарын сарқып, оған жағымсыз әсер етуі мүмкін [4].

Жеке даулардың саны бүкіл әлем бойынша артқан. Себептері күрделі және әр елдер мен аймақтарда әртүрлі болып келеді. Жалпы белгілеріне мыналар жатады:

- жеке құқықтарды қорғау шаралары

спектрінің кеңеюі;

- кәсіподақтар санының жетіспеуі және ұжымдық келіссөздермен қамтудың төмендігі;

- жұмыссыздық және жұмыстан босату қаупінің артуы;

- жұмысқа орналасу мен жұмыстың түрлері үшін әртүрлі келісімшарттық механизмдерді кеңінен қолданудың арқасында жұмыс сапасы мен қауіпсіздігінің төмендеуі;

- еңбек нарықтарын сегменттеу нәтижесінде теңсіздіктің туындауы.

Жеке даулардың күрделілігі мен әртүрлілігі олардың алдын алу және шешу процестері мен механизмдерінің эволюциясынан да көрінеді [5].

Сондықтан да, бүгінгі күнде жеке еңбек дауларын қарауға арналған келісу комиссиясы тектес институттардың рөлі артқан. Келісу комиссиясы институты еліміздің КСРО-ның құрамында болған кезеңде де қолданыста болған. Қазақ КСР Еңбек туралы кодексында еңбек даулары жөніндегі комиссия жұмыс істеді, оның міндеттеріне бір жағынан жұмысшылар, екінші жағынан әкімшілік арасында кәсіпорындарда, мекемелер мен ұйымдарда туындайтын еңбек дауларын қарау кірді.

«Қазақ КСР Еңбек кодексінің» орнына келген «Еңбек туралы» Заңға сәйкес еңбек даулары тараптардың келісуі бойынша келісу комиссиясында немесе сотта қаралды. Осылайша, келісу комиссиясының қызметі еңбек дауын қараудың балама және міндетті емес нұсқасына айналды. 2007 жылғы Еңбек кодексіне қалыптасқан тәртіп сақталып қалды: еңбек даулары келісу комиссиясында немесе қызметкердің немесе жұмыс берушінің таңдауы бойынша сотта балама түрде шешілуі мүмкін болды. Аталған норма бұл институттың Қазақстанда іс жүзінде қолданылмауына алып келді, өйткені қызметкерлер даулы мәселе бойынша тікелей сотқа жүгінуді жөн көрді [6].

Ал 2015 жылғы 23 қарашада Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің қабылдануымен еңбек заңнамасы күрделі өзгерістерге ұшырады. Жаңа кодекстің қабылдануымен еңбек дауларын шешу

тәртібі айтарлықтай өзгерді, себебі келісу комиссиясының келіспеушіліктерді қарауы міндетті кезеңге айналды. Дауды сотта қарау келісу комиссиясының жеке еңбек дауын қарауы тек реттелмеген мәселелер бойынша немесе келісу комиссиясының шешімі орындалмаған жағдайда ғана міндетті. Келісу комиссиясы ұйымда, оның филиалдары мен өкілдіктерінде құрылатын тұрақты жұмыс істейтін органға айналуы тиіс болды. Келісу комиссиясы тепе-тең негізде жұмыс беруші мен қызметкерлердің өкілдерінің тең санынан құрылады және заңды тұлғаның атқарушы органының басшыларымен, сондай-ақ шағын кәсіпкерлік субъектілерінің қызметкерлерімен дауларды қоспағанда, жеке еңбек дауларының барлық түрлерін қарайды. Еңбек Кодексінің 159-бабына сәйкес әрбір ұйымда (тек шағын кәсіпкерлік субъектілері және жұмыскерлер саны 15 адамнан кем коммерциялық емес ұйымдарды қоспағанда) жұмыскерлер мен жұмыс беруші өкілдерінің арасынан келісу комиссиясы құрылуға тиіс³.

Көпшілік пікір бойынша соттарға жүктемені жеңілдету мақсатында заң шығарушы келісу комиссиясына міндетті сотқа дейінгі орган мәртебесін берді, оның көмегімен еңбек қатынастары саласында туындаған мәселелер сотқа жетпей шешілуі тиіс болды. Біздің пікірімізше, аталған мақсат жалғыз емес, сонымен қатар заң шығарушы келісу комиссиясын міндеттей отыра еңбек ұжымдарында туындаған дауларды ұйымның өз ішінде шешу мүмкіндігін бергісі келді. Қазіргі уақыт көрсеткендей бұл мақсат сот жүйесін жеңілдетуден де маңыздырақ болып отыр. Ұйымның өз ішінде диалог жасау мен тараптардың бірін-бірі тыңдай алуына қол жеткізу барлық тараптар үшін тиімді. Ұйымдағы құпиялылық сақталады және жұмыс беруші өзінің адал беделін сақтап қала алады. Сонымен қатар ұжымдардағы көңіл-күйдің дұрыс болуы мен қоғамдағы қауіпті әлеуметтік қарама-қайшылықтардың туу қаупінің алдын алу сұрағын да шешуге көмегін тигізеді деп күтілді.

Алайда, іс жүзінде келісу комиссиясы басым көпшілік жағдайда қызметкердің

³ Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі: 2015 ж. 23 қарашадағы №414-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (жүгінген күні: 08.10.2023).

өтінішін қанағаттандырусыз қалдырады, яғни істер сотта шешімін табуда. Мәселен, мемлекет бойынша еңбек дауларының сот практикасына қарасақ:

- 2019 жылы – 7855 талап-арыз келіп түскен. 6182-сі (жалпы санның 79%) бойынша іс қозғалған;

- 2020 жылы – 7388 талап-арыз келіп түскен. 4838-і (жалпы санның 65%) бойынша іс қозғалған;

- 2021 жылы – 7918 талап-арыз келіп түскен. 4255-і (жалпы санның 54%) бойынша іс қозғалған;

- 2022 жылы – 7370 талап-арыз келіп түскен. 4293-і (жалпы санның 58%) бойынша іс қозғалған [7].

Осылайша, соттарға артылған жүктеме тәжірибеде азаймай тұр, келісу комиссиясы өз функциясын толыққанды орындай алмаған формальді орган ретінде жұмыс істеп келеді. Бұл мәселелерді отандық ғалымдар да өз еңбектерінде атауда [8]; [9].

Тағы бір статистикаға үңілсек, еңбек қатынастарына қатысты Қазақстан Республикасының соттарына жыл сайын орта есеппен 8 мыңға жуық талап-арыз түссе, оның ішінде тек 17-25% ға жуығы қанағаттандырылады екен. Ал мемлекет бойынша сот актілерінің жалпы санындағы қанағаттандырылған талаптардың үлесі 55-65% құрайды [7]. Аталған цифрлар соңғы бес жылдағы жағдай, ал қолданыстағы кодекс күшіне енген жылдары бұл көрсеткіш 31% көлемінде болған және жаңа кодекс қолданысқа еніп, келісу комиссиясы міндетті институтқа айналуына қарамастан жағдай өзгермеген [1]. Яғни, бұл жерден соттардың еңбек дауларымен көп жүктелуімен қатар негізсіз талаптардың жоғары екенін байқауға болады. Мұндай жағдай өзіне назар аудартады. Негізсіз берілетін талап-арыздар санының азаюына да елімізде жеке еңбек дауларын сотқа дейін реттеу механизмдерінің тиімді жұмыс істеуі үлкен көмегін тигізеді.

Жеке еңбек дауларын сотқа дейін реттеу мәселелеріне арналған отандық ғалымдардың зерттеулері мен пікірлері қазіргі кезде жеткілікті. Саланы зерттеуге деген қызығушылық жоғары және келісу комиссиясының құқықтық реттелуі мен

қызметін жетілдіруге байланысты пікірлер әр түрлі. Тіпті, олардың қатарында бұл еңбек дауларын сотқа дейін міндетті түрде қараудың Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларына сәйкестігіне күмән келтіретіні де кездеседі [10].

Б.А. Шайзадаев пен С.И. Копжасаровтың пікірінше: «Келісу комиссиясының құрамына бірінші басшылардың қосылуын дұрыс деп санамаймыз, себебі біріншіден, мұндай жағдай жұмысшылардың алдында басшының беделін түсіреді, екіншіден, басшының қатысуымен келісу комиссиясының басқа мүшелерін даулау кезінде объективтілікті сақтау қиынға түседі. Ал келісу комиссиясының құрамына заңгерді қосу мәселені еңбек заңнамасының ережелеріне сәйкес қарастыруға көмектесер еді» [6].

Ал, Г.Г. Галиакбарова мен Ш.А. Саймова болса Қазақстандағы еңбек дауларының медиациясына салыстырмалы зерттеу жүргізген еңбектерінде жеке еңбек дауларын сотқа дейін реттеу мәселелерін шешудің жолдары ретінде:

- медиацияны көтермелеу туралы ережені қамтитын заң қабылдауды;

- Қазақстандағы медиаторлар үшін Әдеп кодексін әзірлеуді;

- келісу комиссиясының мәртебесін арттыратын және сол институт арқылы еңбек дауларын шешуге мүмкіндік беретін Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне өзгерістерді ұсынады.

Авторлардың пікірінше аталғандармен қатар халықтың келісу комиссиясына жүгінуін ынталандыру мүмкіндіктерін де ойластыру қажет [11].

Е. Бурибаев пен Ж. Хамзинаның пікірінше Қазақстанда медиация, сотқа дейінгі татуласу, омбудсмендер, төрелік және басқа тетіктер арқылы дауларды шешудің қосымша нысандарын қарастыратын жалпы кешенді стратегияны әзірлеу қажеттілігі бар. Ғалымдар сонымен қатар еңбек саласының барлық бағыттарында медиацияны кеңейту мен өздерінің құқықтық мүмкіндігі туралы азаматтар мен заңды тұлғалардың ақпараттануын арттыру қажет деп санайды [8].

Жоғарыда қарастырылған пікірлер осы

бағытта жүргізіліп жатқан зерттеулердің барлығы емес, тек бір бөлігінің ғана нәтижелері. Мамандар мен ғалымдар тарапынан еңбек заңнамасын жетілдіруге қажет зерттеулер тоқтаусыз жүргізіліп келеді. Мемлекет те өзінің жоғары мүмкіндігін пайдалана отырып, еңбек заңнамасына, оның ішінде келісу комиссиясы қызметі бөлігінде жаңа өзгерістер енгізген болатын.

2023 жылғы 15 ақпанда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне еңбек даулары мен жанжалдарын шешу тәртібін оңайлату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының №199-VII Заңы қабылданып, 18 сәуірде өзінің заңды күшіне енді⁴. Бірінші кезекте құжат еңбек жанжалдарын реттеу және келіссөздер процестерін ұйымдастыру мәселелері бойынша мемлекеттің заңнамасын жетілдіру үшін, екіншіден келісу комиссияларының рөлін күшейту және мәртебесін арттыру мақсатында әзірленді.

Аталған заңмен еңбек заңнамасының келісу комиссиясы қызметі бөлігінде келесідей жаңашылдықтар енгізілді:

1. Келісу комиссиясының жұмыс тәртібін ұйымның бірыңғай ішкі нормативтік құжатында көрсету керек болады. Бұл тәртіп комиссияның жұмысы туралы келісу немесе ұжымдық еңбек шартында бекітілуі мүмкін.

2. Келісу комиссиясы келісімінің мазмұны немесе келісу комиссиясының қызметін реттеудің ұжымдық шартының мазмұны заңмен бекітілді.

3. Келісу комиссиясына жүгінуге құқығы бар адамдардың қатарына бұрын еңбек қатынастарында болған қызметкерлер де қосылды. Яғни, еңбек қатынастары кезеңінде келісу комиссиясына өтініш жазбаған қызметкерлер де кейіннен оған жүгіну мүмкіндігіне ие болды.

4. Өтініш беруші комиссия хатшысының өтінішін кері қайтарып алу туралы жазбаша хабардар ете отырып, келісу комиссиясының шешімі шыққанға дейін берілген өтінішті кері қайтарып алу құқығына ие болды.

5. Ақпараттық-коммуникациялық техно-

логияларды қолдана отырып келісу комиссиясының отырысын өткізу түрінде жаңалық та енгізілді. Мұндай жағдайда келісу комиссиясы мүшелері және өзге де адамдар отырысқа қатысуы үшін авторизацияны өтеді және жұмыс берушінің отырыс жазбасын сақтауын қамтамасыз ете отырып, электрондық цифрлық қолтаңбамен немесе өзге де электрондық тәсілмен расталу арқылы жиынға қатысатын болады.

6. Келісу комиссиясының мүшелері бойынша өзгерістер енгізілді: енді оны комиссия мүшелері жұмыс беруші мен жұмыскерлердің өкілдері арасынан ротациялық негізде сайланатын төраға басқарады, ол жиілігі екі жылда бір рет сайланатын болады. Бұл ретте, келісу комиссиясының мүшелері жалақысы сақтала отырып, жеке еңбек дауын қарау кезінде еңбек міндеттерін орындаудан босатылады.

7. Келісу комиссиясының шешімі дәлелді болуға, жазбаша нысанда баяндалуға және келісу комиссиясының төрағасы мен хатшысы қол қоюға тиіс. Жаңа заңда келісу комиссиясының шешімін орындаудың нақты мерзімдері көрсетілген. Келісу комиссиясының шешімі жұмыста қалпына келтіру туралы дауды қоспағанда, ол белгілеген мерзімде, бірақ келісу комиссиясының шешімі шығарылған күннен бастап бір ай мерзімнен кешіктірілмей орындалуы тиіс.

Жағдайды күрделі өзгерте алмаса да енгізілген өзгерістер елеулі деп бағалауға болады, олар жұмысшылардың құқықтарын қорғауды жетілдіру мен келісу комиссиясы қызметін оңтайлы етуге септігін тигізуі мүмкін.

Бұдан басқа, «Қазақстан Республикасы еңбек заңнамасы сақталуының тәуекел дәрежесін бағалау өлшемшарттары мен тексеру парақтарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 25 желтоқсандағы №1022 және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 28 желтоқсандағы №801 бірлескен бұйрығына 2023 жылдың 1 қаңтарынан бастап енгізілген жаңа өзгерістер заңды күшіне енді. Оған сәйкес енді ұйымда

⁴ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне еңбек даулары мен жанжалдарын шешу тәртібін оңайлату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2023 ж. 15 ақпандағы №199-VII ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000199/history> (жүгінген күні: 03.11.2023).

келісу комиссиясының болмауы, не оған байланысты ескертулердің болуы «елеулі бұзушылық» болып табылады⁵.

Нәтижелер. Келісу комиссиясы институтын құру және оған жоғарыда қаралған өкілеттіктер беру – бұл мемлекеттің жауапты қадамы және оның қажеттілігі сөзсіз жоғары деп санаймыз. Институттың жемісті жұмыс істеуі еңбек дауларын қарау бөлігінде сот жүйесін жүктемеден жеңілдетіп қана қоймай, еңбек дауларын жергілікті жерде шешу мүмкіндігін береді, бұл өз кезегінде барлық тараптар үшін құпиялылықтың сақталуына кепілдік, сондай-ақ, ұйымдар мен кәсіпорындардың адал жұмыс берушілер ретінде жақсы абыройын сақтап қалуға көмегін тигізеді.

Біздің пікірімізше, Қазақстанда еңбек қатынастарына қатысушылар жеке еңбек дауларын сотқа дейін реттеу мүмкіндігін сирек пайдаланудың себептері келесілер болып табылады:

1) Келісу комиссияларының құрылуы мен жұмыс істеуімен байланысты қиындықтар. Көптеген ұйымдар келісу комиссиясын құру міндетіне немқұрайлы қарайды, кейбірінде ондай комиссия тіпті мүлдем жоқ немесе тек қағаз жүзінде құрылған. Басым көпшілік жағдайда ондай орган болғанның өзінде «формальді орган» ретінде жұмыс істеп тұр.

2) Келісу комиссияларының құрамында дауды білікті түрде шеше алатын кадрлардың болмауы.

3) Елімізде адамдардың менталитеті құқықтық жанжалдарды балама шешуден гөрі сот арқылы шешуге бағытталған. Қоғам келісу комиссиясын дауларды шешу құралы ретінде әлі де қабылдамауда, тиісінше, пайдаланбайды.

Сонымен қатар зерттеу барысында талқыланған мамандар мен ғалымдардың кейбір пікірлерімен келісеміз және ұсыныстарын қолдаймыз. Мысалы келісу комиссиясы қызметін көтермелеу туралы ережені қамтитын заң қабылдау мен халықтың келісу комиссиясына жүгінуін ынталандыру мүмкіндіктерін ойластыру

қажеттілігі, Қазақстандағы медиаторлар үшін Әдеп кодексінің қабылдану қажеттілігі, еңбек саласының барлық бағыттарында медиацияны кеңейту мен өздерінің құқықтық мүмкіндігі туралы азаматтар мен заңды тұлғалардың хабардарлығын арттыру қажеттілігі секілді пікірлерді орынды деп санаймыз.

Ал, келісу комиссиясының құрамына бірінші басшылардың қосылуын дұрыс емес деген пікірге күмән келтіреміз. Мәселен, келісу комиссиясы тепе-тең негізде жұмыс беруші мен қызметкерлердің өкілдерінің тең санынан құрылады, яғни жұмыс беруші комиссияның тең жарты мүшесін өз қалауынша ұсына алады және басым көп жағдайда оның қатарында жоғары басшылардың кем дегенде бірі болады. Ондай адамның болғаны біздің пікірімізше керісінше, дұрыс, себебі ондай тұлғалар жұмыс берушінің не талап етіп отырғанын нақты біледі және оның мүдделерін ескереді. Бұл өз кезегінде ондай тұлғалармен дауыс беріліп қабылданған комиссия шешімінің жұмыс берушімен мойындалуына әкеледі. Бұл тұста психологиялық басымдылық туралы қарсылық болуы мүмкін екенін түсінеміз әрине, дегенмен бірінші басшыларды комиссия құрамына қосуға шек қою комиссия шешімінің жұмыс берушімен қабылдамау қаупін жоғарылатады және механизм жұмысын тиімсіз етуі мүмкін деп санаймыз.

Тағы бір жиі кездесетін пікір – келісу комиссиясының құрамына заңгер маманды қосу болып табылады. Жалпы, сырттан кем дегенде бір тұлғаны болсын комиссия құрамына қосу идеясы жиі кездесетіндердің бірі. Мұндай пікірлерді қолдамаймыз. Біздің ойымызша ондай тұлғаны комиссия құрамына қосу жаңа мәселелерді тудырады, сондай-ақ тәжірибеде жүзеге асуы да қиын. Мәселен, біріншіден, ол тұлғаға ақы төлеу сұрағы туындайды, өз қызметін маман тегін атқармайтыны түсінікті; екіншіден, келісу комиссиясы құрамындағы жұмыс беруші мен қызметкерлер өкілдері көлемінің

⁵ Қазақстан Республикасы еңбек заңнамасы сақталуының тәуекел дәрежесін бағалау өлшемшарттары мен тексеру парақтарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 ж. 25 желтоқсандағы №1022 және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 ж. 28 желтоқсандағы №801 бірлескен бұйрығы (2023 жылғы 01 қаңтарда заңды күшіне енген соңғы өзгерістер) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012656> (жүргізілген күні: 03.11.2023).

теңдігі бұзылуы мүмкін; үшіншіден, ондай мамандармен әрбір комиссияны қамтамасыз ету іс жүзінде орындалуы қиын тапсырмаға айналуы мүмкін және төртіншіден, ұйымның ішкі құпияларының сыртқа таралу қаупі жоғарылайды.

Аталған пікірлермен қатар қоғамда келісу комиссиясы мүшелерінің жауапкершілігін бекіту туралы ойлар да бар. Бұл өте нәзік сұрақ, қоғамдық негізде оның мүшелігіне келісімін берген, ақысыз өз міндеттерін атқарып жүрген тұлғаларға жауапкершілікті жоғарылату ондай міндеттен жаппай бас тартуға әкелуі мүмкін. Біз оның орнына жауапкершілікке итермелейтін өзге жұмсақ формаларды қарастыруға болады деп санаймыз. Мысалы, келісу комиссиясының қызметін бейнежазба арқылы тіркеу жақсы нәтиже беруі мүмкін.

Қорытынды. Қазіргі уақытта бұл институт әлі толық күшіне енген жоқ. Мүмкін, бұл елімізде адамдардың менталитеті құқықтық жанжалдарды балама шешуден гөрі сот арқылы шешуге бағытталғандығында болар, мүмкін жоғарыда аталған өзге де себептер әсер етуде. Қалай болғанда да, бұл кезең сотқа жүгінудің міндетті шарты ретінде формальді сипатта қалып отыр.

Зерттеу барысындағы ойымызды түйіндей келе келісу комиссиясының еңбек дауларын шешудегі рөлін арттыруға көмегін тигізуі тиіс келесідей ұсыныстар береміз:

1. Келісу комиссияларының құрылуы мен іс жүзінде жұмыс істеп тұруын қадағалауды арттырып, ұйымда комиссияның құрылмағаны үшін тікелей жауапкершілікті бекіту қажет.

Мәселен, ұйымда келісім комиссиясының болмауы үшін жауапкершілік нормативтік құқықтық актілерде көзделмеген. Яғни бүгінгі күні келісім комиссиясының жоқтығы үшін тікелей жауапкершілік жоқ. Мұндай бұзушылықтар анықталған жағдайда мемлекеттік еңбек инспекторы анықталған бұзушылықтарды жою туралы нұсқама шығарады. Ал егер жұмыс беруші нұсқаманың талаптарын уақытында орындамаса, оған «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» ҚР Кодексінің 462-бабының 3-тармағында көзделген айыппұл салынуы мүмкін. Бұл бап мемлекеттік инспекциялар мен мемлекеттік

бақылау және қадағалау органдарының лауазымды адамдарына өздерінің қызметтік міндеттерін орындауына кедергі келтіру, қаулыларды, нұсқамаларды және өзге де талаптарды орындамаған жағдайда қолданылуға арналған.

Ал біз аталған Кодексте нақты ұйымда келісім комиссиясының болмауына жауапкершілік көздейтін жеке бап қарастырылуы тиіс немесе осы Кодекстің 93-бабы (Еңбек қауіпсіздігін және еңбекті қорғауды қамтамасыз ету қағидаларын бұзу) толықтырылып, онда жеке тармақ ретінде қосылуы қажет деп санаймыз. Ал ондай жеке баптағы немесе тармақтағы әкімшілік жауапкершілік түрі айыппұл болуы мүмкін.

Сонымен қатар комиссия мүшелерінің Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану, келіссөздер жүргізу және еңбек дауларында консенсусқа қол жеткізу бойынша дағдыларын дамытуға арналған оқытулардың сапасын қадағалау өкілетті органмен күшейтіліп, тиісті шаралар қабылдануы қажет. Тәжірибеде кейіннен келісу комиссиясының қалған мүшелерін оқытуды жүргізетін комиссияның бір мүшесін оқыту тәсілі жиі қолданылады. Мұндай қалыптасқан жағдайға алаңдаудың қажеті жоқ деп санаймыз, бастысы оқыту сапалы болуы тиіс.

2. Еңбек заңнамасына «жеке еңбек дауы» мен «ұжымдық еңбек дауы» ұғымдарының анықтамасын енгізу қажет. Анықтамалар мазмұнында оларды қараудың іс жүргізу тәртібі сипатталуы тиіс, бұл өз кезегінде құқық қолданудағы әртүрлі оқулар мен түсіндірулерді болдырмауға мүмкіндік береді. Мұндай өзгеріс нақты Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне енгізіліп, оның 1-бабында берілген негізгі ұғымдардың қатарына жоғарыда аталған анықтамалар қосылуы мүмкін.

3. Комиссия мүшелерінің жауапкершілігін арттыру мен даулы мәселелерді болдырмау үшін келісу комиссиясының отырысын бейнежазба арқылы жүргізу қажет деп санаймыз.

Комиссия мүшелерінің жауапкершілігі өте нәзік сұрақ, қоғамдық негізде оның мүшелігіне келісімін берген, ақысыз өз

міндеттерін атқарып жүрген тұлғаларға жауапкершілікті жоғарылату ондай міндеттен жаппай бас тартуға әкелуі мүмкін. Дегенмен, жауапкершілікті арттыру қажеттілігі де бар деп санаймыз. Сондықтан біз тікелей түрінен қарағанда жауапкершілікке итермелейтін өзге жұмсақ формаларды қарастыруға болады деп санаймыз. Мысалы, келісу комиссиясының қызметін бейнежазба арқылы тіркеу жақсы нәтиже беруі мүмкін. Бейнежазба комиссия жұмысының ашықтығын қамтамасыз етіп, оның мүшелерінің іс-әрекеттерін тіркеп отырады. Бұл өз кезегінде комиссия мүшелерін өз міндеттеріне жауапты қарауына итермелейтін болады. Сондай-ақ осыған ұқсас өзге де құралдар арқылы аталған мәселені шешу

мүмкіндіктері қарастырылуы тиіс.

Жоғарыда аталғандармен қатар елімізде адамдардың менталитетін өзгерту аса маңызды, бүгінгі күнде құқықтық жанжалдарды шешудің балама жолдарын пайдалануға бет бұру аса қажет болып отыр. Қоғамда заңды құқықтар мен мүдделерді қорғау үшін жұмыс берушілер мен жұмысшылар келісу комиссиясын құру және жұмыс істеу мәселесіне жауапкершілікпен қарауы керек. Ал еңбек жөніндегі уәкілетті мемлекеттік орган қалыптасқан тәжірибені, сондай-ақ еңбек құқығы саласындағы ғалымдардың пікірлерін ескере отырып, кемшіліктерді жою мен заңнаманы жетілдіру қызметін белсенді атқаруы жоғары нәтиже берері сөзсіз.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің қаржыландыруымен іске асырылудағы «Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесіндегі құқықтық жауапкершілік тетіктерінің тиімділігі: ұлттық басымдықтар және халықаралық стандарттар» (АР 19674495) гранттық ғылыми жоба аясында дайындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Khamzina, Zh. Labor Disputes in Kazakhstan: Results of Legal Regulation and Future Prospects / Zh. Khamzina, et al. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. – 2020. – №1(23). – Pp. 3-14.
2. Foley, K. Professional conciliation in collective labour disputes: a practical guide / K. Foley, M. Cronin. – Budapest: ILO, 2015. – 14 p.
3. Филющенко, Л.И. Трудовое право: учеб. пособие / Л.И. Филющенко. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 162 с.
4. Walker, B. Representatives and Employment Rights Disputes: What Works and What Doesn't? / B. Walker, R.T. Hamilton // Journal of Industrial Relations. – 2012. – №54(5). – Pp. 596-611.
5. Ebisui, M. Resolving individual labour disputes: a comparative overview / M. Ebisui, S. Cooney, C. Fenwick. – Geneva: International Labour Office, 2016. – 23 p.
6. Шайзадаев, Б.А. Келісу комиссиясы еңбек дауларын шешудің соттан тыс тәсілі ретінде / Б.А. Шайзадаев, С.И. Копжасарова // Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы. – 2021. – №2(65). – 201-208 бб.
7. Хасенов, М. Анализ судебной практики по трудовым спорам: тенденции, проблемы и решения / М. Хасенов // «ZANGER» Вестник права Республики Казахстан. – 2023. – №4(261). – С. 76-84.
8. Buribayev, Ye. Resolving individual labor disputes in Kazakhstan in the era of human rights / Ye. Buribayev, Zh. Khamzina // Bulletin of the Kazakh national university named after Al-Farabi: Legal Series. – 2021. – №3(99). – Pp. 28-36.
9. Khamzina, Z.A. Unloading the Judicial System in Kazakhstan? Alternative Ways of Resolving Individual Labour Disputes. Comparative Law Review / Z.A. Khamzina, et al. // Comparative Law Review. – 2021. – Vol. 27. – Pp. 275-296.
10. Zharkenova, S.B. Some topical issues of improving the Labor legislation of the Republic of

Kazakhstan / S.B. Zharkanova // Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National University: Law Series. – 2019. – №1(126). – Pp. 115-122.

11. Galiakbarova, G.G. Mediation of labour disputes in Kazakhstan in comparative context / G.G. Galiakbarova, S.H.A. Saimova // Russian Law Journal. – 2016. – №2(4). – Pp. 96-111.

References:

1. Khamzina, Zh. Labor Disputes in Kazakhstan: Results of Legal Regulation and Future Prospects / Zh. Khamzina, et al. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. – 2020. – №1(23). – Pp. 3-14.

2. Foley, K. Professional conciliation in collective labour disputes: a practical guide / K. Foley, M. Cronin. – Budapest: ILO, 2015. – 14 p.

3. Filjushhenko, L.I. Trudovoe pravo: ucheb. posobie / L.I. Filjushhenko. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2019. – 162 s.

4. Walker, B. Representatives and Employment Rights Disputes: What Works and What Doesn't? / B. Walker, R.T. Hamilton // Journal of Industrial Relations. – 2012. – №54(5). – Pp. 596-611.

5. Ebisui, M. Resolving individual labour disputes: a comparative overview / M. Ebisui, S. Cooney, C. Fenwick. – Geneva: International Labour Office, 2016. – 23 p.

6. Shajzadaev, B.A. Kelisu komissijasy eńbek daularyn sheshudiń sottan tys tәsili retinde / B.A. Shajzadaev, S.I. Kopzhasarova // Qazaqstan Respublikasynuń Zańnama zhәне qúqyqtq aqparat institutynuń Zharshysy. – 2021. – №2(65). – 201-208 bb.

7. Hasenov, M. Analiz sudebnoj praktiki po trudovym sporam: tendencii, problemy i reshenija / M. Hasenov // «ZANGER» Vestnik prava Respubliki Kazahstan. – 2023. – №4(261). – S. 76-84.

8. Buribayev, Ye. Resolving individual labor disputes in Kazakhstan in the era of human rights / Ye. Buribayev, Zh. Khamzina // Bulletin of the Kazakh national university named after Al-Farabi: Legal Series. – 2021. – №3(99). – Pp. 28-36.

9. Khamzina, Z.A. Unloading the Judicial System in Kazakhstan? Alternative Ways of Resolving Individual Labour Disputes. Comparative Law Review / Z.A. Khamzina, et al. // Comparative Law Review. – 2021. – Vol. 27. – Pp. 275-296.

10. Zharkanova, S.B. Some topical issues of improving the Labor legislation of the Republic of Kazakhstan / S.B. Zharkanova // Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National University: Law Series. – 2019. – №1(126). – Pp. 115-122.

11. Galiakbarova, G.G. Mediation of labour disputes in Kazakhstan in comparative context / G.G. Galiakbarova, S.H.A. Saimova // Russian Law Journal. – 2016. – №2(4). – Pp. 96-111.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ерлан Майданұлы Айтказин – Alikhan Bokeikhan University азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі, e-mail: aytkazin1805@mail.ru.

Айтказин Ерлан Майданұлы – старший преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин Alikhan Bokeikhan University, магистр права, e-mail: aytkazin1805@mail.ru.

Aitkazin Yerlan Maydanuly – Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines of Alikhan Bokeikhan University, Master of Law, e-mail: aytkazin1805@mail.ru.

Флюра Галимовна Ибрагимова – Alikhan Bokeikhan University азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: flura.77@mail.ru.

Ибрагимова Флюра Галимовна – заведующая кафедрой гражданско-правовых дисциплин Alikhan Bokeikhan University, кандидат юридических наук, e-mail: flura.77@mail.ru.

Ibragimova Flura Galimovna – Head of the Department of Civil Law Disciplines of Alikhan Bokeikhan University, Candidate of Law, e-mail: flura.77@mail.ru.

А.Н. Ергалимова¹, Ө.Д. Толысбаева²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

²Шәкәрім атындағы университет, Семей қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРҒА МҮГЕДЕКТІКТІ БЕЛГІЛЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Әлемнің барлық елдері секілді Қазақстан Республикасында да мүмкіндігі шектеулі балалардың саны жыл сайын артуда. Мүмкіндігі шектеулі балалардың үлкен бір санаты – есту қабілеті бұзылған балалар. 2019 жылғы мәліметтерге сәйкес Қазақстанда есту қабілеті бұзылған 200 000 адам болса, соның ішінде 700 балада туа біткен есту қабілетінің ақаулары болған. Ең өкініштісі – жыл сайын бұндай балалардың саны 5% артып отыратындығы. Дүниеге келген 1000 сәбидің біреуі саңырау болып туылса, 1 жасқа жеткенде олардың саны бірнешеге арта түседі.

Есту қабілеті бұзылған балалар қажетті тексеру құралдарының жоқтығынан мамандардан ерте көмек ала алмай, көп жағдайда мүмкіндігі шектеулі балалар қатарына қосылады. Кәмелетке толған кездегі мүгедектік тобына өту шарттарының өзгеруі олардың денсаулығын сақтау және қалпына келтіру құқықтарын шектеп қана қоймайды, сонымен қатар өмір бойы мүгедектікке ұшырауының негізгі себебі болып табылады.

Мақалада еліміздегі есту қабілеті бұзылған балаларға мүгедектік тағайындау кезінде назарға алынуы тиіс маңызды шарттар, мүгедектік белгілеу механизмін жетілдірмеген жағдайда одан туындайтын мәселелер мен салдарлар қарастырылып, оларды шешу жолдары ұсынылады.

Түйінді сөздер: мүгедек бала; мүгедектік; есту қабілеті; медициналық-әлеуметтік сараптама; оңалту бағдарламасы; естуді протездеу; саңыраулық; психикалық бұзылыс.

А.Н. Ергалимова¹, А.Д. Толысбаева²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан

²Университет имени Шакарима, г. Семей, Республика Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИСВОЕНИЯ ИНВАЛИДНОСТИ ДЕТЯМ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Как и во всех странах мира, число детей с ограниченными возможностями в Республике Казахстан растет с каждым годом. Большая категория детей с ограниченными возможностями – это дети с нарушениями слуха. По данным на 2019 год, в Казахстане было зарегистрировано 200 000 человек с нарушениями слуха, в том числе 700 детей, имели врожденные нарушения слуха. Самое печальное, что количество таких детей ежегодно увеличивается на 5%. Один из 1000 рожденных рождается глухим, и к 1 году их число увеличивается в несколько раз. Дети с нарушениями слуха не получают раннюю помощь специалистов из-за отсутствия необходимого оборудования и средств обследования, и, в большинстве случаев, пополняют ряды детей с ограниченными возможностями.

Изменение условий перехода на группу инвалидности в период совершеннолетия не только ограничивает их права на сохранение и восстановление здоровья, но и является основной причиной пожизненной инвалидности.

В статье рассмотрены важные условия, которые следует учитывать при назначении инвалидности детям с нарушением слуха, проблемы и последствия не совершенствования механизма присвоения им инвалидности и предложены пути их решения.

Ключевые слова: ребенок-инвалид; инвалидность; слух; медико-социальная экспертиза; реабилитационная программа; слухопротезирование; глухота; психологическое нарушение.

A.N. Yergalimova¹, A.D. Tolysbayeva²

¹Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana c., the Republic of Kazakhstan

²Shakarim University, Semey c., the Republic of Kazakhstan

CURRENT PROBLEMS OF ASSIGNING DISABILITY TO CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. As in all countries of the world, the number of children with disabilities in the Republic of Kazakhstan is growing every year. A large category of people with disabilities is children with hearing impairments. As of 2019, 200 000 people with hearing impairments were registered in Kazakhstan, including 700 children who had congenital hearing impairments. The saddest thing is that the number of such children increases by 5% annually. One out of 1000 people born is born deaf, and by the age of one, their number increases several times.

Children with hearing impairments do not receive early help from specialists due to the lack of necessary equipment and examination tools, and, in most cases, join the ranks of children with disabilities.

Changing the conditions for transition to a disability group during the period of majority not only limits their rights to maintain and restore health, but is also the main cause of lifelong disability.

The article discusses important conditions should be taken into account when assigning a disability to children with hearing impairment, the problems and consequences of not improving the mechanism for assigning them a disability, and suggests ways to solve them.

Keywords: disabled child; disability; hearing; medical and social expertise; rehabilitation program; hearing aid; deafness; psychological disorder.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_37

Кіріспе. «Мүгедектердің құқықтары туралы» Конвенция (бұдан әрі – Конвенция) мүше-мемлекеттерден мүгедектікке душар еткен ақаулардың түріне, ауырлығы мен сипатына қарамастан мүгедек адамдардың өздері шамалас адамдармен теңдей өмір сүруіне қажетті жағдайлармен қамтамасыз етілуі тиіс екендігіне мән беруді талап етеді¹.

Біріккен Ұлттар Ұйымының (бұдан әрі – БҰҰ) мәліметінше, қазіргі кезеңде әлемде 650 млн мүгедек адам өмір сүруде, бұл дегеніміз әлемдегі жалпы халық санының 10%². Бұл көрсеткіштің ішінде балалар мен жасөспірімдердің де өзіндік үлесі бар. Бүкіләлемдік денсаулық сақтау ұйымының (бұдан әрі – БДСҰ) мәліметінше әлемдегі балалар мен жасөспірімдердің 10% (шамамен 200 млн адам) сенсорлық, интеллектуалдық немесе психикалық бұзылыстары бар. Олардың 80% дамушы және дамыған мемлекеттерде өмір сүруде³.

Өмірдің барлық кезеңдерінде есту

қабілеті бұзылған адамдар өздерін қоршаған әлеммен қарым-қатынаста орасан зор әлеуметтік мәселелерді бастан кешіреді. Оларда адамдармен сөйлесу, қажетті ақпарат алу, теледидар көру, мәдени және басқа да мекемелердегі әсерлі бұқаралық іс-шараларға қатысу, білім алу, отбасын құру, жұмысқа орналасу, әлеуметтік жағдайларын жақсарту кезінде қиындықтар туындайды. Осындай қиындықтардың тиімді шешілу жолдарының болмауынан олар қоғамнан шеттетіліп, құқықтары мен мүдделері ескерусіз қалатын еліміздің «азшыл» тобын құрауға мәжбүр болады.

Әдістер мен материалдар. Зерттеудің материалдары ретінде осы салаға қатысты бірқатар нормативтік-құқықтық актілер, атап айтсақ. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2023 жылғы 29 маусымдағы «Медициналық-әлеуметтік сараптама жүргізу қағидаларын бекіту туралы» №260 бұйрығы, «Қазақстан Республикасында мүгедектігі

¹ Конвенция о правах инвалидов: принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml (дата обращения: 15.07.2023).

² Фактологический бюллетень по вопросам инвалидов / Инвалиды – развитие и права человека для всех [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.un.org/ru/rights/disabilities/background_7.shtml (дата обращения: 15.07.2023).

³ Innocenti Digest No.13 / Promoting the Rights of Children with Disabilities [Electronic resource] – The United Nations Children's Fund (UNICEF), 2007. – 69 p. – Access mode: <https://www.unicef.org/media/126526/file/Digest13-Disability.pdf> (Access data: 15.07.2023).

бар адамдарды әлеуметтік қорғау туралы» ҚР-ның 2005 жылғы 13 сәуірдегі №39 заңы негізге алынды. Аталған нормативтік-құқықтық актілерді зерттеу нәтижесінде есту қабілеті бұзылған балаларға және олар 18 жасқа толған уақытта мүгедектік тағайындау кезінде кездесуі мүмкін мәселелер мен осыдан туындайтын салдарлар анықталды. Сонымен қатар БДСҰ ұсынған мүгедектікті белгілеу кезінде денсаулық қызметінің шектелуінің халықаралық классификациясы қағидаттарын қолданудағы халықаралық тәжірибе зерттелді. Мақаланы жазу барысында құзыретті органдардың статистикалық мәліметтері, зерттеу нәтижелері қолданылды.

Нәтижелер, талқылау. Мүмкіндігі шектеулі балалардың негізгі санаттарының бірі – біздің зерттеу жұмысымыздың арқауы болып отырған – нейросенсорлық есту қабілеті бұзылған (саңырау, нашар еститін, кеш еститін) балалар. Нейросенсорлық есту қабілеті бұзылған балаларға тұрақты екі жақты есту қабілетінің жоғалуы салдарынан сөйлеу арқылы басқалармен ауызша қарым-қатынасқа түсуі қиын (есту қабілеті нашар) немесе қарым-қатынасқа түсуі мүмкін болмайтындай (саңырау) бұзылуы бар балалар жатады.

Нейросенсорлық есту қабілетінің бұзылуы мәселесі туралы БДСҰ 1985 жылы ең алғаш рет сөз қозғады. Дәл сол уақыттағы мәліметтерге сәйкес 42 миллион адамда, яғни, әлемдегі барлық адамның шамамен 10 пайызында орташа және ауыр (мүгедектік дәрежесіндегі) есту қабілетінің жоғалуы болған. 2011 жылға қарай бұл бағалау 360 млн-ға дейін өсті, сәйкесінше, оның 32 млн 15 жасқа дейінгі балалар болып табылды. БДСҰ-ның соңғы бағалауы бойынша, 2018 жылы шамамен 466 млн адам (немесе әлем халқының 6,1%) есту қабілетінің жоғалуымен өмір сүрген. Бұл бағалау 2030 жылға қарай 630 млн.-ға және 2050 жылға қарай 900 млн-нан астамға жетеді деп болжануда [1].

Медициналық көзқарастарға сүйенетін болсақ, бала өмірінің 8-айында оның сөйлеу қабілеті қалыптаса бастайды, сондықтан

баланың есту қабілетінде бұзылыстар анықталса, 9 айға дейін есту қабілетін протездеу өте маңызды. Себебі, баланың сөйлеуі есту қабілетімен тығыз байланысты. Есту арқылы біздің миымызға қажетті ақпараттар жеткізілетіндіктен бала естімесе – ол сөйлеуден де айырылады. Сөйлеуі дамымаған баланың интеллектуалды дамуы артта қалады [2].

Есту қабілеті бұзылған балалар ересек өмірде қоршаған ортадан шеттелу, жалғыздық, әлеуметтік стигматизация, кемсітушілік, психикалық ауытқулар, депрессия, өзге адамдармен қатынаста қиындықтарға ұшырау, мамандықты таңдаудағы кедергілер, төмен жалақы сияқты әлеуметтік мәселелерге жолығуы мүмкін [3]. Мұндай балалардың әртүрлі физикалық, эмоционалдық және сексуалдық зорлық-зомбылықтың құрбандарына айналу қаупі жоғары. ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметінше. 2022 жылы кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтар саны – 716-ны құраған болса, 2023 жылы 652-құраған⁴. Бұл статистиканың бір бөлігін мүмкіндігі шектеулі кәмелетке толмағандар құрауы мүмкін. Өкінішке орай, мүмкіндігі шектеулі балалар санаты статистикалық мәліметтерде жеке бөліп қарастырылмағандықтан оларға қатысты жасалынатын қылмыстардың сипатына көз жүгірту мүмкін болмады.

ҚР 2015 жылы 20 ақпанда «Мүгедектердің құқықтары туралы» Конвенцияны ратификациялаған сәттен бастап, мүгедек балалардың құқықтарын қорғау мен қамтамасыз ету саласында бірқатар шаралар жүзеге асырылды. Олардың қатарына бірінші кезекте баланың бойында белгілі бір ақаулардың бар екендігі анықталған сәттен бастап ол балаға әлеуметтік, медициналық көмек көрсету мен оңалтуды жүзеге асыруға негіз болатын мүгедектікті белгілеу болып табылады. Мүгедектікті белгілеу ҚР-да Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2023 жылғы 29 маусымдағы «Медициналық-

⁴ 2022-2023 статистикалық есептер Тіркелген қылмыстық құқықбұзушылықтар туралы» №1-М есеп / Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (жүргінген күні: 27.02.2024).

әлеуметтік сараптама жүргізу қағидаларын бекіту туралы» №260 бұйрығы (бұдан әрі – Бұйрық) негізінде жүзеге асырылады. Аталған бұйрықтың талаптарына сай организм функцияларының бұзылуы мен тіршілік-тынысының, оның ішінде еңбек ету қабілетінің шектелуі дәрежесіне қарай мүгедектігі бар деп танылған адамға бірінші, екінші немесе үшінші топтағы мүгедектік, жеті жасқа дейінгі балаға «мүгедектігі бар бала» санаты, ал жеті жастан он сегіз жасқа дейінгі балаға бірінші, екінші, үшінші топтағы «мүгедектігі бар бала» санаты белгіленеді.

Бұйрықта мүгедектікті белгілеудің өзіндік өлшемшарттары көзделген. Адамды мүгедектігі бар деп тану үшін мынадай бірнеше міндетті шарттардың бір мезгілде болуы негіздеме болып табылады:

1) организм функцияларының тұрақты бұзылуынан денсаулықтың бұзылуы;

2) тіршілік-тынысының шектелуі (адамның өзіне-өзі қызмет көрсету, өздігінен жүріп-тұру, бағдарлау, қарым-қатынас жасау, өзінің мінез-құлқын бақылау, оқу немесе еңбек қызметімен айналысу қабілетінен немесе мүмкіндігінен толық немесе ішінара айырылуы);

3) әлеуметтік қорғау шараларын жүзеге асыру қажеттігі⁵.

Елімізде 18 жасқа дейінгі балаларда 3-дәрежелі екі жақты есту қабілетінің бұзылуы 5 жылға дейінгі уақытқа мүгедектікті тағайындауға негіз болып табылады. Бұл кезде баланы медициналық-әлеуметтік сараптамадан өткізу кезінде есту қабілетін протездеудің тиімділігі, оқу қабілеті (жалпы білім беретін мектеп, мамандандырылған мектеп, көмекші бағдарламалар бойынша оқыту), қатар жүретін қосымша аурулардың, даму ақауларының болуы/болмауы (тіл, сөйлеу, психикалық функциялардың бұзылуы) т.б. міндетті түрде ескерілуі керек. Мүгедектік белгіленген балаға жеке оңалту бағдарламасы (ИПР) құрастырылады. Жеке оңалту бағдарламасы – ағзаның бұзылған және жоғалған функцияларын қалпына келтіруге және (немесе) өтеуге бағытталған

медициналық, әлеуметтік, кәсіби оңалту іс-шараларының кешені. 3-дәрежелі екі жақты есту қабілетінің бұзылуына байланысты мүгедектік тағайындалған 18 жасқа дейінгі бала мемлекеттің жеке оңалту бағдарламасының көлемінде тағайындалатын оңалту іс-шараларын толық көлемде пайдалануға құқылы. Алайда, бала 18 жасқа толған кезде мүгедектікке өту шарттары күрт өзгереді. Себебі, осы уақытқа дейін 3-дәрежелі есту қабілетінің бұзылуынан балаға мүгедектік тағайындалатын болса, 18 жасқа толған кезде 3-дәрежелі есту қабілетінің бұзылуы мүгедектік тағайындауға негіз болып табылмайды. 18 және одан асқан адамдарға мүгедектік естуді протездеудің мүмкіндігінсіз 4-дәрежелі екі жақты есту қабілетінің бұзылуы болған кезде ғана өмір бойына беріледі⁶. Мүгедектік берілмеген жағдайда, сәйкесінше ол адамға жеке оңалту бағдарламасы құрастырылмайды. Бұл дегеніміз – 18 жасқа толған есту қабілетінде бұзылыстары бар адам мемлекет тарапынан кепілдік берілген есту қабілетін тегін протездеу, реабилитациялау сияқты қызметтерден толықтай айырылады. ҚР-да балалар орта есеппен 7 жастан бастап мектеп табалдырығын аттайтынын ескерсек, 18 жасқа толған адам енді ғана жалпы орта білім алуды аяқтап, жоғарғы білім алу кезеңіне аяқ басады. Осы кезде ескеретін ең маңызды жәйт – 18 жасқа толған адамның еңбек етуі үшін арнайы кәсіби білімінің, даярлығының болмауы. Мемлекет нейросенсорлық есту қабілетінің бұзылуы бар адамды оның барлық проблемаларымен жеке өзін қалдыратындықтан, ол адамның болашақтағы тағдыры осы баланы тәрбиелеп отырған отбасының әлеуметтік-қаржылық жағдайына тікелей байланысты болмақ. Мүмкіндігі шектеулі балаға күтім жасау көбінесе тұрақты жұмыспен үйлеспейді, сондықтан мұндай баланы тәрбиелеп отырған ата-аналардың бірі еңбек нарығынан шығып, елдегі жұмыссыздардың пайызын құрайды.

Зерттеу барысында анықталған келесі

⁵ Медициналық-әлеуметтік сараптама жүргізу қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 ж. 30 қаңтардағы №44 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500010589> (жүгінген күні: 15.07.2023).

⁶ Запрос депутатов Сената о процедуре установления инвалидности / Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://primeminister.kz/ru/inquiries/30> (дата обращения: 15.07.2023).

мәселе аталған бұйрықтың 11-параграфы, 58, 59, 60-бөліктерінде орын алған. 58-бөлікке сәйкес бірінші топтағы мүгедектігі бар баланың санатын белгілеу үшін өзіне-өзі қызмет көрсетуге, жүріп-тұруға, еңбек қызметіне (еңбек ету қабілеті), оқуға, бағдарлай білуге, қарым-қатынас жасауға, өзінің мінез-құлқын бақылауға деген үшінші дәрежедегі бұзылулардың бірінің айқын білінетін шектелуі негіз болып табылады. Сәйкесінше дәл осы бұзылулар екінші дәрежеде болатын болса (59-бөлік) – ол екінші топтағы мүгедектігі бар баланың санатын белгілеуге, ал осы бұзылыстар бірінші дәрежеде болатын болса (60-бөлік) – үшінші топтағы мүгедектігі бар баланың санатын белгілеуге негіз болады деп көрсетілген⁷. 1, 2, 3-дәрежедегі бұзылулардың түсінігі мен нақты белгілері қандай болатындығы бұйрықта анықтап көрсетілмеген.

Осы мәселені зерттеу барысында біз балаларға мүгедектік тағайындаудың еуропалық, атап айтқанда Балтық елдері тәжірибесіне сүйендік. Бұл елдердің тәжірибесінде бүгінгі таңда балаларға «мүгедектік тобын тағайындау» деген термин мүлде қолданылмайды, оның орнына «ауру деңгейін анықтау» (уровень недуга) термині қолданылады. Аурудың деңгейі 18 жасқа толмаған адамдар үшін белгіленеді. Эстонияда аурудың үш деңгейі қарастырылған:

- Ауыр деңгей – аурудан, жарақаттан, денсаулығының туа біткен не жүре пайда болған балалық шақтағы бұзылыстарынан, қоршаған орта факторларының теріс әсерінен даму, қоғамдық өмірге қатысу, әрекетке қабілеттілік мүмкіндіктерінің төмендеп, өзге адамдар тарапынан тұрақты қадағалау мен көмекті қажет етуі;

- Орташа деңгей – аурудан, жарақаттан, денсаулығының туа біткен не жүре пайда болған балалық шақтағы бұзылыстарынан, қоршаған орта факторларының теріс әсерінен

даму, қоғамдық өмірге қатысу, әрекетке қабілеттілік мүмкіндіктерінің төмендеп, өзге адамдар тарапынан тұрақты емес қадағалау мен көмекті қажет етуі;

- Жеңіл деңгей – аурудан, жарақаттан, денсаулығының туа біткен не жүре пайда болған балалық шақтағы бұзылыстарынан, қоршаған орта факторларының теріс әсерінен даму, қоғамдық өмірге қатысу, әрекетке қабілеттілік мүмкіндіктерінің болмашы төмендеуі.

Литва мемлекеті 2005 жылдың 1 шілдесінен бастап мүгедектік ұғымынан толықтай бас тартты, мүгедектік топтарының орнына ауру деңгейі мен еңбекке қабілеттілік деңгейі ұғымдары пайда болды. Осы өзгерістің нәтижесінде мүгедек балалар үшін аурудың ауыр, орташа және жеңіл деңгейі қарастырылған⁸.

2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап Латвияда халықаралық критерийлерге сәйкес келетін мүгедектікті анықтаудың жетілдірілген жүйесі енгізілді, яғни мүгедектікті және еңбекке қабілеттілікті жоғалтуды анықтау кезінде тек денсаулықтың бұзылуы ғана емес, сонымен қатар денсаулықтың бұзылуынан туындаған және болашақта туындауы мүмкін салдарлар да ескерілетінін қарастырады. Осыған байланысты қазіргі уақытта Латвияда 18 жасқа толмаған балаларға мүгедек бала мәртебесі белгіленген. Олар тек 18 жасқа толған кезде қайталама сараптама тағайындау арқылы организм қызметінің бұзылу дәрежесіне сәйкес «бала кезінен мүгедектік» себебімен тиісті мүгедектік тобы белгіленеді⁹. Назар аударып қарасақ бірнеше маңызды ерекшеліктерді байқауға болады:

1. Балаға мүгедектік топтарының белгіленуі тек бала 18 жасқа толған кезде ғана қарастырылатындығы.

2. Мүгедектікке өткен баланың қоғамдық өмірге қатысу, әрекетке қабілеттілік мүмкіндіктерінің болмашы төмендеуінің өзі 18 жасқа толмаған балаға мүгедектік

⁷ Медициналық-әлеуметтік сараптама жүргізу қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2023 ж. 29 маусымдағы №260 бұйрығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032922> (жүргінген күні: 27.02.2024).

⁸ Краткий обзор социальной политики и порядок установления инвалидности в странах Балтии / ПРООН в Узбекистане. – 98 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/un_uzb_brief_report_about_social_policy_in_Baltic_states.pdf (дата обращения: 28.02.2024).

⁹ Сол жерде.

тағайындауға негіз болып табылатындығы.

3. Балаларға мүгедектік тағайындау критерийлерінің ересек адамдарға мүгедектік топтарын тағайындау критерийлерінен бөлектендірілуі.

Жоғарыда аталған ерекшеліктер бұл мемлекеттерде мүгедек балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау саясатының қаншалықты жоғары деңгейде іске асатындығына дәлел болып табылады.

Есту қабілетінің кез келген дәрежедегі бұзылысы бар балалардың, 18 және одан асқан тұлғалардың мемлекет тарапынан жүргізілуі қажет есту қабілетін қалпына келтіру және (немесе) сақтау бойынша қажетті медициналық-әлеуметтік қолдау шараларынсыз қоғаммен интеграцияға түсуі мүмкін емес. Демек, 18 жасқа толған есту қабілетінің кез келген дәрежедегі бұзылысы бар адамдарға мүгедектік топтарын тағайындаудың негізгі критерийі балалық шақтан ересектікке өтуді анықтайтын жас емес, қоғаммен өзара әрекеттесу қабілетінің деңгейі болуы керек.

Қорытынды. Жоғарыда аталғандарды ескере отырып, біз төмендегідей ұсыныстарды ұсынамыз:

1. 2023 жылы 20 сәуірде қабылданған ҚР Әлеуметтік кодексінің 5-параграфы 177-бабына сәйкес елімізде 7-жасқа дейінгі мүгедек балаларға 1,61 ең төмен күнкөріс деңгейі (69 885 теңге); 1-топтағы 7 жастан 18 жасқа дейінгі мүгедектігі бар балаларға – 2,20 ең төмен күнкөріс деңгейі (95 495 теңге); 2-топтағы 7 жастан 18 жасқа дейінгі мүгедектігі бар балаларға – 1,83 ең төмен күнкөріс деңгейі (79 435 теңге); 3-топтағы 7 жастан 18 жасқа дейінгі мүгедектігі бар балаларға – 1,61 ең төмен күнкөріс деңгейі (69 885 теңге) тағайындалса, бала кезінен 1-топтағы мүгедектігі бар адамдарға – 2,20 ең төмен күнкөріс деңгейі (95 495 теңге); бала кезінен 2-топтағы мүгедектігі бар адамдарға – 1,83 ең төмен күнкөріс деңгейі (79 435 теңге); бала кезінен 2-топтағы мүгедектігі бар адамдарға – 1,61 ең төмен күнкөріс деңгейі (69 885 теңге) мөлшерінде мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы

тағайындалады¹⁰. Байқағанымыздай бала кезінен белгілі бір мүгедектік тобына жататын 7 жастан 18 жасқа дейінгі мүгедек балалар мен 18 жастан асқан бала кезінен белгілі топқа жататын адамға мүгедектігі бойынша тағайындалатын мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақының мөлшері теңдей. 18 жастан асқан бір мүгедек адамға жылына орта есеппен 1 140 000 теңге (95 000*12) мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы төленеді деп есептейтін болсақ, біздің ойымызша 18 жасқа дейінгі есту қабілетінің кез келген дәрежесіндегі (1, 2, 3, 4) бұзылыстары бар балаларға мүгедектікті белгілеп, оларға ай сайын көзделген мөлшерде тиісті жәрдемақы тағайындау анағұрлым тиімді. Мемлекет осылайша олардың реабилитациялық шараларды барынша толық пайдалануына мүмкіндік жасап қана қоймай, болашақ ересек мүгедектердің санын азайтады деп үміттенеміз.

2. Елімізде балалардың есту қабілетінің бұзылуын ерте жастан анықтау мен мүгедектіктің алдын алу бойынша мемлекеттік шараларды жандандыру. ҚР-да оториноларинголог дәрігерлер сурдологиялық қызметпен арнайы сертификат негізінде айналысуға құқылы. Еліміздегі ЛОР-дәрігерлердің санына қарамастан сурдологиямен айналысатын мамандар саны тек 30-ға жуық және олардың әрқайсысы бір мезгілде бірнеше сурдологиялық кабинеттерде қызмет етуге мәжбүр. ҚР Денсаулық сақтау министрлігі штаттан тыс бас сурдологының сараптамалық жазбасына сәйкес еліміздегі сурдолог мамандардың негізгі бөлігі республикалық маңызы бар 3 қалада жұмыс жасайды (Астана, Алматы және Шымкент) [4]. Еліміздің әкімшілік-аумақтық құрылымы мен жоғарыдағы статистикалық мәліметтерде көрсетілген мүгедек балалар санын ескеретін болсақ, сурдолог-мамандардың тапшылығын анық байқауға болады. Осыған байланысты еліміздің жоғарғы оқу орындарында сурдолог-мамандарды даярлауды ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігімен анықталатын мемлекеттік грантпен оқытылатын

¹⁰ 20 сәуір 2023 жылғы Қазақстан Республикасының әлеуметтік кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224> (жүгінген күні: 27.02.2024).

мамандықтардың тізбесіне қосу ұсынылады.

3. БҰҰ Адам құқығының жалпыға ортақ декларациясының 22-бабында «Әрбір адам қоғамның мүшесі ретінде өз мемлекетінің құрылымы мен ресурстарына сәйкес, ұлттық күш-қуат пен халықаралық қызметтестік көмегімен өзінің қадір-қасиеті мен жеке, экономикалық, әлеуметтік салалардағы құқықтарын еркін дамыту мақсатында әлеуметтік қолдау мен көмекке ие болуға толықтай құқылы» деп көзделген¹¹. Мемлекетіміз есту қабілетінің кез келген дәрежедегі бұзылысы бар балалардың есту қабілеттерін қалпына келтіру құқықтарын қамтамасыз етуде барлық оптималды жағдайларды қалыптастыруы керек. Ол үшін бұйрықтағы нейросенсорлық есту қабілетінің кез келген дәрежеде бұзылыстары бар балаларға мүгедектікті тағайындау критерийлері БДСҰ-ның классификаторына сәйкестендіріліп қайта қарастырылуы керек деген ойдамыз. Нақтырақ айтсақ: 1) 58-бөлігіндегі «бірінші топтағы мүгедектігі бар баланың санатын белгілеу», 59-бөлігіндегі «екінші топтағы мүгедектігі бар баланың санатын белгілеу», 60-бөлігіндегі «үшінші топтағы мүгедектігі бар баланың санатын белгілеу» нормаларын алып тастау ұсынылады. 2) бұйрықтың 11-параграфы 61-бөлігіндегі «7 жасқа дейінгі бала» термині «18 жасқа дейінгі бала» терминімен алмастырылып, 61-бөлік мынадай редакцияда ұсынылады: «Аурулармен, жарақаттардың салдарымен немесе ақаулармен шартталған, өзіне-өзі қызмет көрсету, жүріп-тұру, оқу, бағдарлана білу,

қарым-қатынас жасау, ойын және танымдық қызметке, өзінің мінез-құлқын бақылау, қимыл белсенділігі қабілетінің орташа, айқын немесе қатты білінетін шектелуіне әкеп соқтыратын организм функцияларының тұрақты орташа немесе айқын немесе едәуір, қатты білінетін бұзылуы 18 жасқа дейінгі балаға мүгедектік белгілеу үшін негіз болып табылады».

4. 18 жасқа толған адамдардың жоғары не кәсіби орта білім алу кезеңін ескере отырып бұйрықтың 1-тарауына 3-бөлігіне 18-1 тармақшасын енгізу қажет. 18-1 тармақшасы төмендегідей мәтінде ұсынылады: «Өтпелі кезеңдегі мүгедек адам – тұрмыс-тіршілігінің шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттігіне әкеп соқтыратын, ауруларға, мертігулерге (жаралануға, жарақаттарға, контузияларға), олардың зардаптарына, кемістіктерге байланысты организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы нашарлаған он сегіз бен жиырма екі жас аралығындағы адам». Бұл ұсыныс біріншіден, есту қабілеті бұзылған бірақ, жастығына, кәсіби даярлығының жоқтығына, тұрақты еңбекпен қамтылмауына байланысты мемлекеттің қолдауынсыз өздігінен есту қабілетін қалпына келтіру шараларын жүзеге асыруға мүмкіндіктері жоқ 18-22 жас аралығындағы адамдар үшін өте қажетті шешім болады. Екіншіден, аталған өзгерісті заңнамалық тұрғыдан бекіту арқылы мемлекет есту қабілеті бұзылған ересек мүгедектерге өмір бойына төленетін ақшалай қаражаттарды оңалту қызметтеріне жұмсау жолымен ересек мүгедектер санын азайтады деген ойдамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Davis, A.C. Hearing loss: rising prevalence and impact [Electronic resource] / A.C. Davis, H.J. Hoffman // Bull World Health Organization. – 2019. – №97(10). – Pp. 646-646A. – Access mode: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6796666/#:~:text=The%20most%20recent%20WHO%20estimate,disabling%20hearing%20loss%20in%202018> (Access data: 15.07.2023).

2. Нейман, Л.В. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений [Электронный ресурс] / Л.В. Нейман, М.Р. Богомильский; под ред. В.И. Селиверстова. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 224 с. – Режим доступа: <https://coollib.com/b/318153-l-v-neyman-anatomiya-fiziologiya-i-patologiya-organov-sluha-i-rechi/read> (дата обращения: 15.07.2023).

3. Stevens, G. Global and regional hearing impairment prevalence: an analysis of 42 studies

¹¹ Всеобщая декларация прав человека: принята резолюцией 217 А Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата обращения: 15.07.2023).

in 29 countries [Electronic resource] / G. Stevens, et al. // European Journal of Public Health. – 2013. – №1(23). – Pp. 146-152. – Access mode: <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckr176> (Access data: 15.07.2023).

4. Жумабаев, Р.Б. Реабилитация детей в Казахстане после кохлеарной имплантации: дис. ... на соиск. ст. д-ра филос. (PhD) / Р.Б. Жумабаев. – Алматы, 2022. – 125 с.

References:

1. Davis, A.C. Hearing loss: rising prevalence and impact [Electronic resource] / A.C. Davis, H.J. Hoffman // Bull World Health Organization. – 2019. – №97(10). – Pp. 646-646A. – Access mode: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6796666/#:~:text=The%20most%20recent%20WHO%20estimate,disabling%20hearing%20loss%20in%202018> (Access data: 15.07.2023).

2. Nejman, L.V. Anatomija, fiziologija i patologija organov sluha i rechi: ucheb. dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij [Jelektronnyj resurs] / L.V. Nejman, M.R. Bogomil'skij; pod red. V.I. Seliverstova. – M.: VLADOS, 2001. – 224 s. – Rezhim dostupa: <https://coollib.com/b/318153-l-v-neyman-anatomiya-fiziologiya-i-patologiya-organov-sluha-i-rechi/read> (data obrashhenija: 15.07.2023).

3. Stevens, G. Global and regional hearing impairment prevalence: an analysis of 42 studies in 29 countries [Electronic resource] / G. Stevens, et al. // European Journal of Public Health. – 2013. – №1(23). – Pp. 146-152. – Access mode: <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckr176> (Access data: 15.07.2023).

4. Zhumabaev, R.B. Reabilitacija detej v Kazahstane posle kohlearnoj implantacii: dis. ... na soisk. st. d-ra filos. (PhD) / R.B. Zhumabaev. – Almaty, 2022. – 125 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ақбөпе Нұрмұханбетқызы Ергалимова – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, халықаралық құқық магистрі, e-mail: akbope_80kz@mail.ru.

Ергалимова Ақбөпе Нұрмұханбетқызы – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, магистр международного права, e-mail: akbope_80kz@mail.ru.

Yergalimova Akbope Nurmukhanbetkyzy – Doctoral Student of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Master of International Law, e-mail: akbope_80kz@mail.ru.

Әлия Дүйсенқызы Толысбаева – Шәкәрім атындағы университеттің гуманитарлық-экономикалық факультеті деканының оқу ісі жөніндегі орынбасары, философия докторы (Phd), e-mail: t_aliya_79@mail.ru.

Толысбаева Алия Дюсеновна – заместитель декана по учебной работе гуманитарно-экономического факультета Университета имени Шакарима, доктор философии (Phd), e-mail: t_aliya_79@mail.ru.

Tolysbayeva Aliya Dyusenovna – Deputy Dean for Academic Affairs of the Humanities and Economics Faculty of Shakarim University, PhD, e-mail: t_aliya_79@mail.ru.

АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ҚҰҚЫҚ / ГРАЖДАНСКОЕ И ГРАЖДАНСКО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО / CIVIL AND CIVIL PROCEDURE LAW

УДК 347.5
МРНТИ 10.27.65

А.Е. Алибеков, Ж.Б. Булатов

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республики Казахстан*

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА КОМПЕНСАЦИИ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА

Аннотация. В статье авторы затронули проблему применения правовых актов Республики Казахстан по вопросам взыскания компенсации морального вреда. В частности они отразили конкретные четыре причины, существующие на сегодняшний день. Первым, по мнению авторов, является отсутствие точного характера и размера компенсации морального вреда по той или иной категории дел, что влечет не всегда справедливое решение даже при схожести ситуации. Вторым немаловажным аспектом является проблема доказывания суммы и оснований для взыскания компенсации. Третьей проблемой служит отсутствие альтернативной и дополнительной формы компенсации. Четвертой проблемой служит неправильная трактовка понятий «компенсация» и «возмещение» морального вреда. Данные обстоятельства отрицательно влияют на применение существующих норм, в результате чего не всегда индивид достигает морального удовлетворения и осознания чувства справедливости при принятии судом решения. Авторы, исследовав данный вопрос, выявив проблемы, предложили пути их решения.

Ключевые слова: моральный вред; возмещение; компенсация; размер компенсации; проблема доказывания; альтернативные формы компенсации; неимущественные права и свободы; нравственные и физические страдания.

Ә.Е. Әлібеков, Ж.Б. Болатов

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

МОРАЛЬДЫҚ ЗИЯНДЫ ӨТЕУ ИНСТИТУТЫН ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Аннотация. Мақалада авторлар моральдық зиянның орнын толтыру мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының құқықтық актілерін қолдану мәселесін қозғады. Атап айтқанда, олар бүгінгі күнде бар нақты төрт себептерді көрсетті. Біріншіден, авторлардың пікірінше, моральдық зиянды өтеудің нақты сипаты мен мөлшерінің болмауы, ұқсас жағдайға қарамастан, бұл әділ шешім қабылдауға әкелмейді. Екінші маңызды аспект-өтемақыны өндіріп алу үшін сома мен негіздерді дәлелдеу мәселесі. Үшінші мәселе-өтемақының балама және қосымша түрінің болмауы. Төртінші мәселе-моральдық зиянды «өтемақы» және «өтеу» ұғымдарын дұрыс түсінбеу. Бұл жағдайлар қолданыстағы нормаларды қолдануға теріс әсер етеді, нәтижесінде адам әрқашан моральдық қанағаттануға және сот шешім қабылдаған кезде әділеттілік сезімін сезінуге қол жеткізе бермейді. Авторлар бұл мәселені зерттеп, проблемаларды анықтап, оларды шешудің жолдарын ұсынды.

Түйінді сөздер: моральдық зиян; өтеу; өтемақы; өтемақы мөлшері; дәлелдеу мәселесі; өтемақының балама түрлері; мүлктік емес құқықтар мен бостандықтар; моральдық және физикалық азап.

A.Y. Alibekov, Zh.B. Bulatov

*The Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the
Republic of Kazakhstan,
Kosshy c., the Republic of Kazakhstan*

SOME ISSUES OF THE APPLICATION OF THE INSTITUTE OF COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE

Abstract. In the article the authors touched upon the issue of application of legal acts of the Republic of Kazakhstan on the recovery of compensation for moral damage. In particular, they reflected the specific four reasons that exist today. Firstly, according to the authors, there is a lack of an exact nature and amount of compensation for moral damage, which does not always entail a fair solution, even with a similar situation. The second important aspect is the problem of proving the amount and grounds for collecting compensation. The third problem is the lack of an alternative and additional form of compensation. The fourth one is the incorrect interpretation of the concepts of «compensation» and «refunds» for moral damage. These circumstances negatively affect the application of existing norms, as a result of which the individual does not always achieve moral satisfaction and awareness of a sense of justice when making a court decision. The authors investigated this issue, identified problems, and suggested ways to solve them.

Keywords: moral damage; refunds; compensation; amount of compensation; problem of proof; alternative forms of compensation; non-property rights and freedoms; moral and physical suffering.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_45

Введение. Рассматривая наиболее позитивную форму защиты гражданских прав человека и гражданина бесспорно можно выделить процедуру компенсации морального вреда.

Внедрение данного института обуславливалось наличием потребности в защите неимущественных прав лиц, претерпевших вред от разных форм воздействия.

Отличительной особенностью общественных отношений возникающих вследствие причинения морального вреда, является разнородность негативных последствий, на которые распространяется компенсация такого вреда.

В настоящее время, существующее законодательство Республики Казахстан (далее – РК) по нашему мнению не в полной мере может обеспечить защиту неимущественных прав и свобод человека и гражданина.

Цель статьи заключается в выявлении проблем применения правовых актов РК по вопросам взыскания компенсации морального вреда и разработка предложений по их решению.

Методы исследования. При подготовке

статьи использовались общенаучные и частно-научные методы, в частности анализ, синтез, сравнительный и логический.

Результаты/обсуждение. Отметим основные проблемы и раскроем их каждую в отдельности.

Проблема определения характера и причитающегося размера компенсации морального вреда.

Практически во всех источниках юридической литературы в РК, отсутствует формула определения точного характера и причитающегося размера компенсации морального вреда.

При этом никто в юридическом сообществе Казахстана не инициировал по сей день такую формулу. Юридическая литература не ставит задачу в развитии новых подходов возмещения морального вреда.

В свою очередь, в правоприменительной практике вопросы возмещения морального вреда всегда сводятся к установлению точного характера вреда и причитающегося размера денежного возмещения.

Необходимо отметить, что даже при наличии достаточной базы правового регулирования вопросов определения точной суммы размера морального вреда, нынешняя

судебная практика неоднозначная и допускает различное определение характера такого вреда и размеров ее компенсации.

Для наглядности приведем практические примеры.

В текущем году Есильским районным судом города Астаны рассмотрены два разных гражданских дела по искам К.Н.О. и Х.Е.Т. о взыскании морального вреда с Министерства финансов РК.

В пользу К.Н.О. судом первой инстанции взыскан моральный вред с ответчика в размере 3 000 000 тенге, тогда как в пользу Х.Е.Т. в размере 6 000 000 тенге.

На судебном заседании установлено, что уголовные дела в отношении истцов прекращены по реабилитирующим основаниям. При этом в отношении К.Н.О. уголовное преследование длилось 2 года 2 месяца или 799 суток, из них он находился под стражей 547 дней и под подпиской о невыезде 252 суток. При таких же обстоятельствах, уголовное преследование в отношении Х.Е.Т. длилось 2 года 2 месяца или 788 суток, из них он находился под стражей 536 суток и под подпиской о невыезде 252 суток.

Интересно, что при относительно одинаковых условиях пребывания в орбите уголовного преследования, установленный судом размер компенсации морального вреда для К.Н.О. в два раза уступает размеру компенсации Х.Е.Т., при том, что последний содержался под стражей меньше на 11 суток¹.

Такие аналогичные ситуации в судебной практике не единичны.

Без всякого сомнения, для определения суммы соответствующей размеру причиненного морального вреда нужно вникать в процесс рассмотрения дела ко всем негативным последствиям индивидуально.

Так, пункте 2 статьи 952 Гражданского кодекса РК (далее – ГК РК) предусматривает, что при оценке морального вреда учитываются как субъективные, так и объективные данные, свидетельствующие о степени нравственных и физических страданий потерпевшего.

Пункт 8 нормативного постановления

Верховного суда РК «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» от 27 ноября 2015 года №7 предусматривает, что судам при определении размера компенсации морального вреда нужно принимать во внимание как субъективную оценку гражданином тяжести причиненных ему нравственных или физических страданий, так и объективные данные, свидетельствующие об этом, в частности: жизненная важность личных неимущественных благ и прав; степень испытываемых потерпевшим нравственных или физических страданий; форму вины.

Обращаем внимание, что проблемой в данном случае является то, что в нашем законодательстве отсутствует деление видов нравственных и физических страданий на определенные кластеры (категории), где могли бы отражаться минимальные и максимальные пределы суммы или размеры морального вреда.

При таких обстоятельствах возникает вопрос, что должно учитываться при разрешении и определении размера компенсации морального вреда [1].

Наиболее интересным в разрешении данного вопроса подошла Специальная комиссия Ассоциации юристов Российской Федерации, сформировавшая методические рекомендации по определению размера компенсации морального вреда при посягательствах на жизнь, здоровье и физическую неприкосновенность человека. «Счетчик работает так: для типовых дел закладываются базовые суммы, они называются базовыми вменяемыми компенсациями. Например, за боль и страдания, связанные с унижением человеческого достоинства, шоком, страхом за свою жизнь, базовую ставку предлагают установить в миллион рублей. Здесь предполагаются ситуации, когда серьезного вреда здоровью не нанесено, переживание было относительно коротким, но сильным, боль невыносимой. Допустим, удар током, продолжительная асфиксия в результате попадания под завал, удар по

¹ Гражданское дело №7140-23-00-2/1189 по иску Кудайбергенова Н.О., гражданское дело №7140-23-00-2/1162 по иску Хамитова Е.Т. о взыскании морального вреда // Архивные материалы Межрайонного суда по гражданским делам г. Астаны.

лицу, изнасилование, пытки при условии, как подчеркивают авторы методики, «если эти посягательства не повлекли постоянный или даже временный дефицит здоровью». Если в результате происшествия человек полностью парализован, базовую ставку российские юристы предлагают установить в 4,5 миллиона рублей. Потом применять специальные коэффициенты в зависимости от особенностей конкретного дела. Предлагается оценивать по базовым ставкам и время, потраченное на лечение – 5 тысяч рублей за один день в больнице для самых тяжелых случаев, когда человек прикован к больничной койке, испытывает мучительные боли. Когда же дело пойдет на поправку, то и коэффициент снижается» [2].

Ф.А. Тлегенов предложил для представителей субъектов судебной системы схематичное определение примерных размеров для высчитывания суммы компенсации за незаконное уголовное преследование [3].

Идея распространяется к искам, возникающим вследствие незаконного осуждения, подозрения по уголовному делу и применения мер пресечения.

Однако идею можно применить для возможности внедрения методики структурирования категории последствий видов морального вреда.

К примеру, в рассматриваемом вопросе в законодательстве Германии существуют категории требований морального вреда, которые подразделяются на главы и разделы [3].

В целях примерного восприятия оценки сумм морального вреда, стоит провести анализ гражданских дел данной категории, с выяснением ситуации и причин взыскания той или иной суммы при различных обстоятельствах.

При этом требуется разработка на законодательном уровне единой системы расчета компенсации морального вреда [4].

Проблема доказывания обстоятельств морального вреда.

В практике наиболее проблематичным в доказывании являются обстоятельства подтверждения факта причинения морального вреда.

Конституционным судом РК при рассмотрении пунктов 2, 9 статьи 951 ГК РК вышеуказанного нормативного постановления Верховного суда РК на соответствие Конституции РК отражено, что по обстоятельствам факта незаконности производства об административном правонарушении, дальнейшее возмещение морального вреда не предполагается, поскольку указанные обстоятельства не включаются в предусмотренный частью 3 статьи 951 ГК РК перечень оснований для возмещения морального вреда без наличия вины. В указанной норме предусмотрено, что моральный вред возмещается, независимо от вины причинителя, в случаях, если: вред причинен жизни и здоровью гражданина источником повышенной опасности; вред причинен гражданину в результате его незаконного осуждения, незаконного привлечения к уголовной ответственности, незаконного применения в качестве меры пресечения заключения под стражу, домашнего ареста или подписки о невыезде, незаконного наложения административного взыскания в виде ареста, незаконного помещения в психиатрическое лечебное учреждение или другое лечебное учреждение; вред причинен распространением сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию; иных случаях, предусмотренных законодательными актами.

При этом Конституционный Суд акцентировал внимание разработчиков, что в иных случаях, законодатель может предусмотреть, конкретный перечень при каких обстоятельствах нет нужды доказывать наступление последствий морального вреда².

Полагаем, эти обстоятельства могут быть учтены при принятии правовых актов Парламентом РК.

При выборочном изучении судебных

² О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан пункта 2 статьи 951 Гражданского кодекса Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года и пункта 9 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда»: нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 6 окт. 2023 г. №32-НП [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2300000032> (дата обращения: 04.12.2023).

актов, установлено отсутствие практики компенсации морального вреда в соответствии с подпунктом 4 части 3 статьи 951 ГК РК. Поэтому полагаем, что на законодательном уровне в РК нужно конкретизировать случаи возможности компенсации морального вреда без учета вины ответчика, сохранив и упорядочив возможность предмета доказывания при рассмотрении споров о взыскании компенсации морального вреда.

Отсутствие альтернативной и дополнительной формы возмещения причиненного ущерба.

Отталкиваясь от предыдущих аспектов, стоит обратить внимание на один интересный момент, а именно форму возмещения морального вреда в РК. В соответствии с частью 1 статьи 952 ГК РК, моральный вред возмещается в денежной форме.

Данная правовая норма долгое время остается неизменной.

Реформирование законодательства нашего времени в уклон включения новых способов удовлетворения исков, связанных с взысканием морального вреда не исключает внесения таких изменений в рассматриваемый институт. Внедрение возможности взыскания морального вреда, кроме денег, можно рассмотреть путем предоставления имущества, работ или иных услуг. В частности в зависимости от требований истца и характера жизненных целей, лицом допустившим нарушение может быть предоставлено то благо, которое может удовлетворить жизненные потребности потерпевшего.

Например, у потерпевшего лица отсутствует жилище, а у виновного лица имеется квартира, дачное строение, жилой дом. Предоставляя данную форму блага, во-первых, удовлетворяются жизненные потребности истца, во-вторых, исключаются длительные процессы по взысканию морального вреда в исполнительном производстве, в-третьих, удобство процедуры исполнения решения.

Вопрос о дополнительной форме возмещения морального вреда имеет немаловажное значение, поскольку затрагивает моральные и нравственные

качества процесса возмещения вреда.

Помимо имущественной компенсации причиненного морального вреда, стоит рассмотреть вопрос об обязательной дополнительной форме возмещения включающее личностное участие виновника в процедуре восстановления от последствий вреда.

К дополнительной форме компенсации можно отнести принесение официальных извинений, личная физическая помощь пострадавшему лицу, его близким и иные действия, по просьбе потерпевшего лица либо с его разрешения, для компенсирования допущенного вреда.

Проблема трактовки терминов «компенсация» и «возмещение» морального вреда.

Обращаясь непосредственно к вопросам толкования понятия возмещения морального вреда, невольно можно задуматься о различии слов «возмещение» и «компенсация».

Как отмечалось ранее, моральный вред предполагает собой нравственные страдания, включающие в себя множества различных последствий прямо или косвенно влияющие на жизненные процессы человека. В частности, получение нравственных страданий человеком, априори сопровождаются нервными процессами в головном мозге (волнение, стресс, ментальное нарушение сна и т.п.).

При нарушении имущественных прав, в последующем может выражаться в предоставлении однородного, не уступающего качеству аналогичного имущества, что уже в буквальном смысле понимается как возмещение.

Однако полагаем, что термин «возмещение» не подлежит применению при обязательстве возникающего вследствие причинения морального вреда, поскольку понятие не отражает возможность восстановления морального вреда и способен лишь компенсировать взамен на определенные жизненные блага, облегчающие дальнейшую жизнь потерпевшего.

Заключение и предложения. Подводя итоги по рассматриваемой статье полагаем,

что институт возмещения морального вреда требует существенных законодательных изменений в РК, в частности:

- нужно разработать и внедрить виды нравственных и физических страданий на конкретные кластеры (категории) с установлением минимального и максимального предела;
- требуется определить конкретный перечень обстоятельств, предусматривающие наличие обязательства возмещения морального вреда без учета

вины;

- пересмотреть традиционную форму возмещения морального вреда в виде денег, внедрив возможность альтернативных и дополнительных форм компенсации;
- определиться и уточнить термины «возмещения» и «компенсация» морального вреда.

Внедрения в правовые акты такого рода изменения, сыграют положительную роль в развитии будущего правового регулирования вопросов компенсации морального вреда.

Список использованной литературы:

1. Bogdan Florin Micua. Considerations on Moral Damages Caused by an Offense [Electronic resource] / Bogdan Florin Micua // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2013. – Volume 92. – Pp. 540-543. – Access mode: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813028462> (Access data: 01.01.2024).
2. В. Куликов. Ассоциация юристов России рассчитала базовые компенсации морального вреда. – 2020 // RG.RU [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://rg.ru/2020/03/23/associaciia-iuristov-rossii-rasschitala-bazovye-kompensacii-moralnogo-vreda.html> (дата обращения: 14.12.2023).
3. Тлегенов, Ф.А. Определение и исчисление размера морального вреда, причиненного в результате уголовных правонарушений: пособие для судей [Электронный ресурс] / Ф.А. Тлегенов. – Алматы, 2005. – 135 с. – Режим доступа: https://sud.gov.kz/sites/default/files/page_docs/opredelenie_i_ischislenie_razmera_moralnogo_vreda_prichinennogo_v_rezultate_ugolovnyh_pravonarusheniy_posobie_dlya_sudey.doc (дата обращения: 04.12.2023).
4. Meruert, A. Matters on Compensation of Moral Damage: Practical Aspects [Electronic resource] / A. Meruert, et al. // International Journal Of Environmental @ Science Education. – 2016. – №11(17). – Pp. 9733-9740. – Access mode: <http://www.ijese.net/makale/1202.html> (Access data: 01.01.2024).

References:

1. Bogdan Florin Micua. Considerations on Moral Damages Caused by an Offense [Electronic resource] / Bogdan Florin Micua // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2013. – Volume 92. – Pp. 540-543. – Access mode: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813028462> (Access data: 01.01.2024).
2. V. Kulikov. Associaciija juristov Rossii rasschitala bazovye kompensacii moral'nogo vreda. – 2020 // RG.RU [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://rg.ru/2020/03/23/associaciia-iuristov-rossii-rasschitala-bazovye-kompensacii-moralnogo-vreda.html> (data obrashhenija: 14.12.2023).
3. Tlegenov, F.A. Opredelenie i ischislenie razmera moral'nogo vreda, prichinennogo v rezul'tate ugovolnyh pravonarushenij: posobie dlja sudej [Jelektronnyj resurs] / F.A. Tlegenov. – Almaty, 2005. – 135 s. – Rezhim dostupa: https://sud.gov.kz/sites/default/files/page_docs/opredelenie_i_ischislenie_razmera_moralnogo_vreda_prichinennogo_v_rezultate_ugolovnyh_pravonarusheniy_posobie_dlya_sudey.doc (data obrashhenija: 04.12.2023).
4. Meruert, A. Matters on Compensation of Moral Damage: Practical Aspects [Electronic resource] / A. Meruert, et al. // International Journal Of Environmental @ Science Education. – 2016. – №11(17). – Pp. 9733-9740. – Access mode: <http://www.ijese.net/makale/1202.html> (Access data: 01.01.2024).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Әділ Ералыұлы Әлібеков – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Кәсіптік оқыту институты прокурорлық қадағалау кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: adil.alibekov.1983@mail.ru.

Алибеков Адил Ералыевич – старший преподаватель кафедры прокурорского надзора Института профессионального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: adil.alibekov.1983@mail.ru.

Alibekov Adil Yeralyevich – Senior lecturer at the Department of Prosecutorial Supervision of the Institute of Professional Training of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: adil.alibekov.1983@mail.ru.

Жансен Бауыржанұлы Болатов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының тыңдаушысы, e-mail: bulatov_zhansen@mail.ru.

Булатов Жансен Бауржанович – слушатель Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: bulatov_zhansen@mail.ru.

Bulatov Zhansen Baurzhanovich – Student of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: bulatov_zhansen@mail.ru.

ӘОЖ 347.9; 341.24
МҒТАР 10.31.01; 10.87.61

Ж. Құмарбекқызы, Р.А. Әмірханов

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАНЖАЛДАРДЫ ШЕШУ КЕЗІНДЕ МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫНЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Аннотация. Бүгінгі таңда жанжалдар мен даулар қоғамдық өмірдің барлық салаларымен, соның ішінде отбасылық, коммерциялық, азаматтық және саяси қақтығыстармен қатар жүреді. Жанжал географиялық, этникалық немесе діни тегіне қарамастан кез келген қоғамдағы жеке тұлғаның ажырамас сипаттамасы. Сондықтан қазіргі әлемнің барлық жетістіктеріне қарамастан, адам қақтығыстың дәйекті түсіндірмесін, тіпті оны шешудің және татуластырудың барабар әдісін талдай алмағаны назар аудартады.

Кез келген келіссөздер немесе медиация процесінің негізі – жанжал болып табылады. Ал жанжал делдалдардың көмегімен шешілуге жататын құбылыс. Сондықтан мақалада авторлар жанжал ұғымына және оның мәніне ерекше тоқталады.

Жанжалдарды шешудің әр түрлі жолдарын сипаттай отырып, авторлар медиация институтының артықшылықтарын тізімдейді. Сонымен қатар медиацияның жанжалдарды шешудегі маңызды рөліне баса назар аудара отырып, шетел мемлекеттерінің оң тәжірибесін ескере отырып, Қазақстанда медиацияның даму жолдарын ұсынады.

Түйінді сөздер: жанжал; қақтығыс; дауларды шешу; медиация институты; медиатор; төрелік; келіссөздер; диалог.

Ж. Кумарбекқызы, Р.А. Амерханов

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ЗНАЧЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ ПРИ РАЗРЕШЕНИИ КОНФЛИКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Сегодня конфликты и споры идут рука об руку со всеми сферами общественной жизни, включая семейные, коммерческие, гражданские и политические. Конфликт является неотъемлемой характеристикой индивида в любом обществе, независимо от географического, этнического или религиозного происхождения. Поэтому примечательно, что несмотря на все достижения современного мира, человек так не смог разобрать последовательное объяснение конфликта, а тем более адекватный метод его разрешения и примирения.

Причиной любого переговорного или медиативного процесса является конфликт. Именно конфликт разрешается с помощью посредников. Поэтому в статье авторы особо акцентируют внимание на понятии конфликта и его сущности.

Описывая различные способы разрешения конфликтов, авторы перечисляют преимущества института медиации. Они также предлагают дальнейшие пути развития медиации в Казахстане с учетом положительного опыта зарубежных государств, уделяя особое внимание важной роли медиации в разрешении конфликтов и споров.

Ключевые слова: конфликт; спор; разрешение спора; институт медиации; медиатор; посредничество; переговоры; диалог.

Zh. Kumarbekkyzy, R.A. Amerkhanov

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshi c., the Republic of Kazakhstan*

THE IMPORTANCE AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF MEDIATION IN CONFLICT RESOLUTION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. Today, conflicts and disputes go hand in hand with all spheres of public life, including family, commercial, civil and political. Conflict is an integral characteristic of an individual in any society, regardless of geographical, ethnic or religious origin. Therefore, it is noteworthy that despite all the achievements of the modern world, a person could not understand a consistent explanation of the conflict, much less an adequate method of its resolution and reconciliation.

The reason for any negotiation or mediation process is a conflict. It is the conflict that is resolved with the help of intermediaries. Therefore, in the article, the authors emphasize the concept of conflict and its essence.

Describing various ways of conflict resolution, the authors list the advantages of the mediation institute. They also propose further ways to develop mediation in Kazakhstan, taking into account the positive experience of foreign countries, paying special attention to the important role of mediation in resolving conflicts and disputes.

Keywords: conflict; dispute; dispute resolution; mediation institute; mediator; mediation; negotiations; dialogue.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_52

Kіріспе. Жанжал адамның барлық іс-әрекетінде және бізбен жасалған кез келген қарым-қатынаста пайда болады. Нәтижесінде ежелгі кезден бастап-ақ адамдар өздерінің ішкі қақтығыстарымен күресті: отбасы отбасымен күресті, тайпа тайпамен күресті; ежелгі грек қаласы өзге қалалармен күресті, ал ұлттық мемлекеттердің пайда болуымен ұлттар жанжал бірліктеріне айналды және бір-бірімен соғысты. Бұл модель адамзат өркениетінде оның мәдени және технологиялық дамуына қарамастан байқалады. Сонымен жанжал дегеніміз не? Адамзат жанжал жағдайында өмір сүруге арналған ба, әлде жанжалды жоюға бола ма? Олай болса, жанжалды жою пайдалы бола ма? Жанжал үшін көптеген ықтимал орталар бар: жеке адам ішіндегі қақтығыс немесе Фрейдтің «интрапсихикалық» қақтығысы – саналы ақыл бейсаналықпен күрескен кезде; жеке адамдар арасындағы қақтығыс; отбасы ішіндегі немесе отбасылар арасындағы қақтығыс; ұлттар арасындағы, этникалық, діни және географиялық топтар арасындағы қақтығыстар.

Көптеген шетелдік ғалымдар жанжалды әртүрлі жолдармен анықтайды. Мысалы, Вебстер сөздігінде жанжал келесідей анықталады: «қарама-қарсы немесе сәйкес келмейтін күштер мен қасиеттердің

соқтығысуы, бәсекелестігі немесе өзара араласуы». «Антогонизм» – жанжалды анықтаудың тағы бір әдісі [1]. Чемберс сөздігі оны «Азап, антогонизм, шайқас, төбелес, қақтығыс, жекпе-жек» деп сипаттайды [2]. Лонгманның сөздігі оны келесідей анықтайды: келіспеушілік, дау, жанжал [3]. Осылайша, сөздердің көпшілігі теріс мағынаны қақтығысқа жатқызады.

Жанжалды зерттеудің түп тарихы бар, тіпті Аристотель философиясында осы адам құбылысын ғылыми-әдістемелік зерттеудің алғашқы іздерін табуға болады. Шамамен 2300 жыл бұрын Аристотель жанжалдың ең тұрақты метафораларының бірін айқындады: «ақыл» мен «эмоциялар» арасындағы қақтығыс. Аристотель өзінің «қожайын және құл» тұжырымдамасын жасады, бұл оның эмоциялар мен ұтымдылық әрқашан қайшылықта болады деген болжамына негізделген теория. Аристотельдің пікірінше, эмоциялар адамның қарабайыр, ақылға қонымсыз және хайуандық көріністері болып табылады. Демек, бұл қауіпті эмоционалды импульстар құлдық болып табылады және оларды басу керек, ал ұтымдылық, даналық және ақыл-ой жағдайды қатаң бақылайтын шебер болуы керек.

Бұл «қауіпті эмоциялар» ұғымы батыс өркениетіне ұзақ әсер етті. Жағымсыз

эмоциялар жанжалдар тудырады, ал жанжалдар «шайқастар» мен антогонизмге әкеледі деген сенім бүкіл тарихта кең таралған. Осы тұрғыдан алғанда, жанжал – бұл адамның жағымсыз қасиеті, оны жою және ақылмен ауыстыру қажет [4].

Осылайша, ежелгі дәуірде де көптеген философтар бұл құбылысқа көп көңіл бөлді, жанжалдың тұжырымдамасы мен себептері сол кездегі ғалымдардың көптеген еңбектерінде сипатталған.

Қарым-қатынасқа қатысушылардың өздерінің қақтығыстарын бейбіт жолмен, келіссөздер арқылы шешуге мүмкіндігі бар. Жанжалдардың себептерін жою үшін тараптардың әрқайсысына жан-жақты әсер ететін құралдар мен тәсілдер қолданылуы мүмкін.

Мұндай жағдайларда жанжалды жоюға, қоғамдағы шиеленісті жеңілдетуге арналған құрылымды, байланыстырушы буынды құру перспективалы болып көрінеді.

Осы тұрғыда 2011 жылдың жазында қабылданған «Медиация туралы» заңды айта кеткен жөн, ол жанжалдасушы тараптардың медиаторға жүгінуі арқылы дауларды реттеудің балама әдісін заңнамалық түрде бекітті. Осылайша, медиация институтын енгізу мен дамытудың нормативтік-құқықтық негізі қалыптасты.

Медиация ұғымының өзі (лат. медиатио-Медиация) медиатор деп аталатын бейтарап үшінші тарап қақтығысушы тараптардың ерікті өзара тиімді келісім жасауына ықпал ететін қақтығыстарды шешу процесін білдіреді.

Медиация туралы заң осы институт арқылы реттелуі мүмкін құқықтық қатынастар санатын едәуір кеңейтеді [5].

Материалдар мен әдістер. Мақаланың әдістемелік негізін зерттеудің жалпы ғылыми және арнайы әдістері, атап айтқанда талдау, синтездеу, жүйелі-құрылымдық, құқықтық, салыстырмалы-құқықтық әдіс-тәсілдері құрады.

Сонымен қатар шетел мемлекеттердің оң тәжірибесін зерттеу әдісі де кеңінен қолданылады.

Құқық саласында қоғамдық қатынастарды реттеу тәсілдерін таңдауда ғана емес, бұл тәсілдерді теориялық тұрғыдан ұғынуда да

тарихи сабақтастық өте мықты болғандықтан, жанжал мен медиация институты тарихи қырынан да қарастырылды. Біздің пайымдауымызша, бұл әдіс аталған жаза түрлері туралы қазіргі заманғы көзқарастарды дұрыс түсінуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер, талқылау. Жанжалдарды шешу жанжалдың түріне, оның қарқындылық деңгейіне және жағдайға қатысатын тараптарға байланысты әртүрлі принциптер мен әдістерге сәйкес болуы мүмкін. Жанжалдарды шешудің бірнеше жалпы принциптері мен әдістері бар – байланыс және диалог, медиация, құқықтық процестер (сот) және т.б.

Қарым-қатынас пен диалог кезінде жанжал тараптары арасындағы тікелей байланыс айырмашылықтарды, түсінбеушіліктерді және ортақ мүдделерді анықтауға көмектеседі. Мәселелерді ашық және құрметпен талқылау компромиске келуге және өзара қолайлы шешімдер табуға мүмкіндік береді.

Медиация кезінде тәуелсіз үшінші тарап, медиатор жанжалды шешу процесінде тараптарға көмектесе алады. Медиатор немесе делдал тараптар арасында байланыс орнатуға, диалогты жеңілдетуге және шешімдерді ұсынуға көмектеседі.

Ал енді жанжалды шешудің басқа әдістері қажетті нәтижеге әкелмеген жағдайларда, тараптар сот және төрелік рәсімдерді қоса алғанда, заңды процестерге жүгіне алады.

Сонымен қатар әрбір қақтығыс бірегей екенін және тиімді шешу әртүрлі әдістер мен тәсілдердің комбинациясын қажет етуі мүмкін екенін ескеру маңызды. Ең сәтті болатын тәсіл нақты жағдайға және жанжалға қатысатын тараптардың қажеттіліктеріне байланысты.

Біз қарастырып отырған медиация институты жанжалдарды ұзақ және қымбат сот процестерінсіз шешудің тиімді құралын ұсынады.

Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасына сәйкес құқық қолдану практикасы төрелік пен медиацияны құқықтық реттеудегі бірқатар кемшіліктерді айқындады, осыған байланысты халықаралық тәжірибені ескере отырып, осы институттарды одан әрі дамыту қажеттілігі көрсетілген.

Сонымен қатар тұжырымдамада дауларды реттеудің баламалы тәсілдерін дамыту Қазақстанның құқықтық жүйесін дамытудың маңызды векторы болып табылатыны, өйткені бұл институт қоғамдағы жанжалдар деңгейін төмендетуге ықпал етеді және соттарға жүктемені азайту арқылы сот төрелігін іске асыру сапасын арттыратындығы баяндалған.

Осыған байланысты дауларды шешудің баламалы тәсілдерін реттеу саласындағы саясатты жүргізетін уәкілетті мемлекеттік органды айқындау, сондай-ақ олардың тұрақты негізде кеңінен қолданылуын ынталандыратын шаралар қабылдау маңызы айтылады¹.

Медиацияны қолдану сот төрелігі жүйесіне деген сенімді нығайтуға ықпал етеді, өйткені тараптар дауларды шешу процесіне белсенді қатысады.

Қазіргі әлемдегі медиацияны зерттеу оның рөлі мен тиімділігін тереңірек түсіну және оны жетілдірудің стратегиялары мен әдістемелерін әзірлеу үшін маңызды. Осылайша, бұл тақырып академиялық және практикалық тұрғыдан өзекті және сұранысқа ие болып қала береді.

Медиация институты бірқатар себептер бойынша Қазақстан Республикасындағы қазіргі заманғы құқықтық жүйесі үшін маңызды мәнге ие. Біріншіден, даулар тиімді шешіледі. Ол дегеніміз медиация дау тараптарына шешім қабылдау процесіне белсенді қатысуға және келісімге келуге мүмкіндік береді, яғни медиация процесі барысында қол жеткізілген өзара шешім сот шешіміне қарағанда қанағаттанарлық және ұзақ мерзімді болып келеді. Бұл соттарға жүктемені азайтады және дауларды шешу процесін жылдамдатады.

Екіншіден, ақшаны, эмоционалды күш пен уақытты үнемдейді. Өйткені, медиация процедурасын қолдана отырып, шешімді бір немесе бірнеше келіссөздер сессиясында, яғни бір-екі апта ішінде табуға болады. Егер сот талқылауы туралы айтатын болсақ, онда сот шешімінде қажетті нәтижеге қол жеткізу бірнеше сатыдан өтуді талап етеді. Әрбір инстанция алдыңғы шешімдердің күшін жоя

алады және процесс бірнеше жылға созылуы мүмкін. [6].

Үшіншіден, қарым-қатынасты сақтайды. Ол дегеніміз медиация дауға қатысушылар арасындағы қарым-қатынасты жақсартуға мүмкіндік береді, өйткені ол адамдар арасында өзара түсіністік орнатуға бағытталған. Бұл медиатордың негізгі міндеттерінің бірі – тараптардың, ең алдымен, өзін, содан кейін бір-бірін түсінуін қамтамасыз ету және диалогты мүмкін ету есебінен жүзеге асырылады. Медиация жанжалдың өзіне емес, яғни кімнің дұрыс, кімнің кінәлі екенін анықтауға немесе жеңіске жетуге, атап айтқанда, шешімдерді сындарлы және бірлесіп іздеуге бағытталған.

Сондай-ақ дауды шешу кезінде қол жеткізілген уағдаластықтар неғұрлым берік және іске асырылатын болып табылады, өйткені екі тарап өзара келісімге қол жеткізді және жанжалды шешу үшін бірлескен шешім қабылдады.

Медиация мәселенің икемді шешімдерін табуға мүмкіндік береді, мысалы, құқық нормаларын басшылыққа ала отырып, сотта алу іс жүзінде мүмкін емес. Сот екі тарап үшін де міндетті шешім шығарады, ал медиация процедурасы тараптар арасындағы және нәтижеге қол жеткізгеннен кейін қарым-қатынасты сақтауға мүмкіндік беретін компромисске келу принципіне негізделген.

Медиацияның тағы бір артықшылығы, оны әр түрлі салаларда, соның ішінде отбасылық, коммерциялық, азаматтық, еңбек және әкімшілік дауларда, тіпті бизнесте сәтті қолдануға болады. Бұл оны жанжалдарды шешудің әмбебап құралына айналдырады.

П.А. Астаховтың пікірінше, медиация өркениетті қоғам дамуының жаңа кезеңі болып табылады, өйткені медиация дұрыс татуласуға, заңды негізде және өзара тиімділікке үйретеді [7].

Бүгінгі күні әлеуметтік салада медиацияны пайдалана отырып, құқықтық дауларды шешудің баламалы тәсілдерін одан әрі дамыту және толық енгізу мынадай себептерге негізделген: жанжалдар, қоғамдағы және этносаралық қатынастар;

¹ Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 ж. 15 қазандағы №674 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (жүгінген күні: 13.09.2023).

көші-қон процестері, этносаралық және конфессияаралық проблемалардың шиеленісуі; көпұлтты қоғамдағы өмірге дағдылану қажеттіліктері, мәдениетаралық диалог; кез келген саладағы халықаралық нормалар мен стандарттарға, жұмыс әдістері мен технологияларға көшу; отбасының негізгі әлеуметтік институт ретіндегі рөлі және осы рөлді білім беру мекемелеріне жүктеу; қоғамдағы қоғамға қарсы құбылыстар: мысалы, нашақорлық, маскүнемдік, қараусыздық және панасыздық, балалар мен кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар, кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстар, суицидтік қылмыстар және т.б. [8].

Сонымен медиация институты дауларды неғұрлым тиімді және қанағаттанарлық шешуге, соттарға жүктемені азайтуға және сот төрелігі жүйесіне деген сенімді нығайтуға ықпал ететін Қазақстандағы қазіргі заманғы әділеттің маңызды бөлігі болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда медиация дамуын жалғастыруда. Медиаторлар мамандандырылған білім алады, ал медиациялық ұйымдар медиацияның кәсіби стандарттары мен реттелуін нығайту үшін жұмыс істейді.

Қазақстанда медиацияны дамыту әлі бастапқы сатысында екенін және осы тәжірибені одан әрі өсіру мен жетілдіру үшін көптеген әлеует бар екенін атап өту маңызды. Медиацияны қоғам өмірінің әртүрлі салаларына енгізу, білім беру бағдарламаларын күшейту және халықтың хабардарлығын арттыру оның табысты дамуына ықпал етуі мүмкін.

Қорытынды. Қазақстан Республикасындағы медиация институты жанжалдарды шешу үшін өзінің әлеуеті мен маңыздылығына қарамастан, оның дамуын бәсеңдететін бірқатар күрделі мәселелерге тап болады:

1) **Медиацияның кең қолданылмауы.** Өкінішке орай, Қазақстанда медиация негізінен азаматтық істер бойынша, нақты айтқанда, отбасылық құқықтық қатынастарда қолданылады. Мысалы, ажырасу, ортақ мүлікті бөлу, шарттар бойынша және т.б. Шетел мемлекеттерге келетін болсақ, медиация отбасы құқығы, коммерциялық даулар, еңбек қақтығыстары, бизнес, үкімет

және қоғамдастық сияқты басқа салаларда да қолданылады. Бұл жағдайларда медиаторлар компанияларға клиенттермен немесе қызметкерлер арасындағы дауларды шешуге, сондай-ақ үкіметтік ұйымдар мен қауымдастықтарға жер, қоршаған орта және басқа да әлеуметтік мәселелерге қатысты қақтығыстарды шешуге көмектесе алады.

Осыған байланысты, Қазақстанда медиацияны қолдану саласын кеңейтуді ұсынамыз. Ол үшін ірі компаниялардың, мемлекеттік органдардың және кәсіподақтардың өкілдерімен тұрақты негізде презентациялар, баспасөз конференцияларын өткізу қажет. Медиацияны қысқа бейнелерде, жарнамалық баннерлерде адамдар көп жиналатын жерлерде (әуежай, вокзалдар және т.б.) насихаттау және жарнамалау қажет.

Сонымен қатар азаматтық істердің кейбір санаттары үшін «міндетті медиацияны» заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет деп санаймыз. Яғни, сотқа жүгінер алдында тараптар міндетті түрде медиация рәсімінен өтуі тиіс.

Міндетті медиация – бұл кейбір юрисдикцияларда кеңінен қолданылатын тәжірибе. Бұл дау тараптары сотқа шағым түсірмес бұрын алдымен медиация арқылы келіспеушіліктерді шешуге тырысуы керек дегенді білдіреді.

2) **Әр түрлі стильдердің болмауы:** шетел мемлекеттерде медиаторлар тараптарға келісімге келуге көмектесу үшін әртүрлі стильдер мен әдістерді қолдана алады, соның ішінде фасилитативтік, бағалау және трансформативтік стильдер.

Біздің елімізге келетін болсақ, Қазақстанда медиацияның фасилитативтік нысаны ғана пайдаланылады, ол әлемдегі медиацияның ең кең таралған түрі болып есептеледі. Фасилитативтік медиация үшінші тұлғаның – шешім қабылдауға құқығы жоқ, бірақ тараптарға белсенді қарым-қатынас жасау және компромисс іздеу арқылы келісімге келуге көмектесетін медиатордың қатысуын болжайды.

Қазақстан Республикасындағы «Медиация туралы» заңда фасилитативтік медиацияны жүргізудің негізгі қағидаттары мен

қағидалары айқындалған, сондай-ақ медиаторларға қойылатын талаптар, олардың құзыреттері мен жауапкершіліктері айқындалған².

Жоғарыда аталған Медиация туралы Заң 2011 жылы қабылданды. 10 жылдан астам уақыт өтті, Қазақстанда медиация институты әрекет етеді, бірақ бүгінгі күнге дейін бізде тек фасилитативтік форма қолданылады. Өзгеретін уақыт келді. Сондықтан медиаторларды дайындау бағдарламасына өзгерістер енгізуді ұсынамыз. Оларға медиацияның басқа түрлерін де үйрететін кез келді. Олар жанжалдарды шешу кезінде медиацияның өзге де стильдерін де қолдана білуі керек. Қазір бұл бұрынғыдан да өзекті болып табылады.

3) *Медиацияның баяу дамуы:* шетел мемлекеттерде медиация үнемі дамып, кеңейіп келеді, бұл тараптарға сәтті нәтижеге жетуге көмектесетін жаңа түрлер мен құралдардың пайда болуына әкеледі.

Мысалы батыс мемлекеттерде медиацияның келесі түрлері бар:

Шаттл медиациясы: бұл медиатор жанжалдың әр тарапымен бөлек жұмыс істейтін медиацияның бір түрі. Медиатор келісімге қол жеткізілгенге дейін тараптар арасындағы ақпарат пен ұсыныстарды тасымалдайды. Қазақстанда медиацияның бұл түрі артта мүлдем қолданылмайды.

Дөңгелек медиация: бұл жанжалдың барлық қатысушылары шеңберде отыратын және бір-бірін сөйлеуге және тыңдауға мүмкіндігі бар медиацияның бір түрі. Медиацияның бұл түрі тараптардың көзқарастарын тереңірек түсінуге ықпал етеді және оларға тиімді шешім табуға көмектеседі. Біздің елде медиаторлар медиацияның бұл түрін де пайдаланбайды.

Онлайн медиация немесе бейне-конференция технологияларын қолданатын медиация: бұл интернет арқылы немесе бейнеконференциялар арқылы жүзеге асырылатын медиацияның бір

түрі. Медиацияның бұл түрі жанжалға қатысушылар әртүрлі жерлерде болған және жеке кездесе алмайтын немесе әртүрлі уақыт белдеулерінде немесе бір-бірінен үлкен қашықтықта болған жағдайларда пайдалы болуы мүмкін. Қазақстанда медиацияның бұл нысаны қолданғанымен, әлі де болса көпшілікке танымал емес.

Сонымен қатар онлайн медиация қызметтерін ұсынатын көптеген онлайн платформалар мен қызметтер бар. Өкінішке орай, Қазақстанда мұндай платформалар мен сервистер әлі жоқ. Осыған байланысты Қазақстан медиаторларының қауымдастықтарымен бірлесіп, осындай ресми онлайн-платформаларды әзірлеуді ұсынамыз.

Қазақстандағы медиацияның бұл проблемалары елдегі жанжалдарды шешудің тиімді құралы ретінде жағдайды жақсарту және медиацияны ілгерілету үшін Үкімет, қоғамдық ұйымдар мен академиялық қоғамдастық тарапынан назар мен күш-жігерді талап етеді.

Әрине, Қазақстанда осы үздік тәжірибелерді бейімдеу және енгізу жергілікті жағдайлар мен қажеттіліктерді мұқият зерделеуді талап етеді. Сонымен қатар мүдделі тараптармен кең консультация жүргізу және медиация саласындағы реформаларды кезең-кезеңімен жүзеге асыру стратегиясын әзірлеу маңызды.

Осылайша, Қазақстан Республикасында медиацияны дамыту перспективалары бірқатар негізгі бағыттарда дұрыс көзқарас пен күш-жігермен үміт күттіретін болуға уәде береді.

Бұл перспективалар Қазақстан Республикасында медиацияны дамытуға және оның сот және соттан тыс салалардағы жанжалдарды шешудегі рөлін күшейтуге ықпал етуі мүмкін. Медиацияны дамыту үшін қолайлы орта құру үшін мемлекеттік органдар, медиаторлар мен жұртшылық арасындағы диалог пен ынтымақтастықты қолдау да маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary: 11th Edition. – Merriam-Webster, Inc. 2019. – 322 p.

² Медиация туралы: Қазақстан Республикасының 2011 ж. 28 қаңтардағы №401-IV Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401> (жүгінген күні: 13.09.2023).

2. The Chambers Dictionary: 13th Edition. – Chambers Publ., 2014. – 281 p.
3. Longman Dictionary of American English: 5th Edition. – Pearson Education ESL, 2014. – 298 p.
4. Isaacson, K. Mediation: Empowerment in Conflict Management: third Edition / K. Isaacson, H. Ricci, S.W. Littlejohn. – Waveland Press, Inc, 2020. – 199 p.
5. Садвакасов, Д.О. Медиация как метод разрешения конфликтов в Казахстане / Д.О. Садвакасов // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2013. – №3(97). – С. 173-177.
6. Шеянов, В.С. Преимущества медиации / В.С. Шеянов, М.В. Велькина // Отечественная юриспруденция. – 2016. – №5. – С. 10-11.
7. Астахов, П.А. За медиацией – будущее цивилизованного общества / П.А. Астахов // Медиация и право. – 2014. – №3(33). – С. 40-41.
8. Муратханова, М.Б. Актуальные проблемы медиации в Республике Казахстан / М.Б. Муратханова, Н.А. Лукманова // Вестник Атырауского университета им. Х. Досмухамедова. – 2023. – №4(71). – С. 150-157.

References:

1. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary: 11th Edition. – Merriam-Webster, Inc. 2019. – 322 p.
2. The Chambers Dictionary: 13th Edition. – Chambers Publ., 2014. – 281 p.
3. Longman Dictionary of American English: 5th Edition. – Pearson Education ESL, 2014. – 298 p.
4. Isaacson, K. Mediation: Empowerment in Conflict Management: third Edition / K. Isaacson, H. Ricci, S.W. Littlejohn. – Waveland Press, Inc, 2020. – 199 p.
5. Sadvakasov, D.O. Mediacija kak metod razreshenija konfliktov v Kazahstane / D.O. Sadvakasov // Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja. – 2013. – №3(97). – S. 173-177.
6. Shejanov, V.S. Preimushhestva mediicii / V.S. Shejanov, M.V. Vel'kina // Otechestvennaja jurisprudencija. – 2016. – №5. – S. 10-11.
7. Astahov, P.A. Za mediaciej – budushhee civilizovannogo obshhestva / P.A. Astahov // Mediacija i pravo. – 2014. – №3(33). – S. 40-41.
8. Murathanova, M.B. Aktual'nye problemy mediicii v Respublike Kazahstan / M.B. Murathanova, N.A. Lukmanova // Vestnik Atyrauskogo universiteta im. H. Dosmuhamedova. – 2023. – №4(71). – S. 150-157.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Жания Құмарбекқызы – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Жалпы заң пәндері кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), e-mail: zhanika-7@mail.ru.

Кумарбекқызы Жания – доцент кафедры общеюридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доктор философии (PhD), e-mail: zhanika-7@mail.ru.

Kumarbekkyzy Zhaniya – Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, PhD, e-mail: zhanika-7@mail.ru.

Руслан Айтқалиұлы Әмірханов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Жалпы заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: amerkhanovrus@mail.ru.

Амерханов Руслан Айтқалиевич – доцент кафедры общеюридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, e-mail: amerkhanovrus@mail.ru.

Amerkhanov Ruslan Aitkalievich – Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines at the Institute of Postgraduate Education of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, e-mail: amerkhanovrus@mail.ru.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ / УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО / CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY, PENAL LAW

ӘОЖ 343.2/.7
МҒТАР 10.77.21

Ә.М. Әлібекова

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ЖАС БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Жас балалардың құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық заңнама нормаларымен қорғау Қазақстан Республикасы қылмыстық саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Мақалада қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі және жәбірленуші ретінде кәмелетке толмағандар мен жас балалардың мәртебесін құқықтық реттеу мәселелері бойынша отандық заңнама нормаларына талдау жасалды. Жүргізілген зерттеу барысында жас балалар мен кәмелетке толмағандардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау дәрежесіне қылмыстық заңнама нормаларымен салыстырмалы талдау, қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау кезінде қажетті аталған санаттағы адамдардың ерекшеліктері айқындалды, қылмыстық жауаптылыққа тартылатын адамдардың жасын белгілеу бөлігінде кейбір шет елдердің тәжірибесі зерделенді. Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша кәмелетке толмағандарды қылмыстық-құқықтық қорғаудың ерекшеліктері қаралды, талдау қорытындылары бойынша жас балалардың мүдделерін қорғау жөніндегі қылмыстық заңнаманың нормаларын жетілдіруге бағытталған қорытындылар мен ұсыныстар тұжырымдалды.

Түйінді сөздер: жас бала; кәмелетке толмаған; құқықтар мен бостандықтарды қорғау; қылмыстық жауаптылық; қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі; жәбірленуші; заңнаманы жетілдіру; саралау.

А.М. Алибекова

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ И СВОБОД МАЛОЛЕТНИХ

Аннотация. Защита прав и свобод малолетних нормами уголовного законодательства является одним из основных направлений уголовной политики Республики Казахстан. В статье проведен анализ норм отечественного законодательства по вопросам правовой регламентации статуса несовершеннолетних и малолетних в качестве субъекта уголовного правонарушения и потерпевшего. В ходе проведенного исследования сравнительный анализ степени защиты прав и свобод малолетних и несовершеннолетних нормами уголовного законодательства, определены особенности лиц указанной категории, необходимые при квалификации уголовных правонарушений, изучен опыт некоторых зарубежных стран в части установления возраста лиц, привлекаемых к уголовной ответственности. Рассмотрены особенности уголовно-правовой защиты малолетних по законодательству Республики Казахстан, по итогам анализа сформулированы выводы и предложения, направленные на совершенствование норм уголовного законодательства по защите интересов малолетних.

Ключевые слова: малолетний; несовершеннолетний; защита прав и свобод; уголовная ответственность; субъект уголовного правонарушения; потерпевший; совершенствование законодательства; квалификация.

A.M. Alibekova

The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshy c., the Republic of Kazakhstan

SOME ASPECTS OF IMPROVING CRIMINAL LEGISLATION TO PROTECT THE RIGHTS AND FREEDOMS OF YOUNG CHILDREN

Abstract. The protection of the rights and freedoms of young children by the norms of criminal law is one of the main directions of the criminal policy of the Republic of Kazakhstan. The article analyzes the norms of domestic legislation on the legal regulation of the status of young children and minors as a subject of criminal law and the victim. In the course of the conducted research, a comparative analysis of the degree of protection of the rights and freedoms of young children and minors by the norms of criminal legislation was carried out, the characteristics of persons of this category necessary for the qualification of criminal offenses were determined, the experience of some foreign countries in terms of establishing the age of persons brought to criminal responsibility was studied. The features of the criminal legal protection of minors under the legislation of the Republic of Kazakhstan are considered, based on the results of the analysis, conclusions and proposals aimed at improving the norms of criminal legislation to protect the interests of young children are formulated.

Keywords: young children; minor; protection of rights and freedoms; criminal liability; the subject of a criminal offense; the victim; improvement of legislation; qualification.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_60

Kіріспе. Мемлекеттің өркендеуі мен тұрақты дамуы көбінесе азаматтардың, оның ішінде өскелең ұрпақтың әл-ауқатына байланысты. Балалық шақтың қауіпсіздігі мен қорғалуын қамтамасыз ету құқықтық мемлекет құрудың негізгі қағидаттарының бірі болып табылады.

Балалардың құқықтары мен бостандықтары ерекше құқықтық қорғау объектілері болып табылады. Балалардың тұрақты, физикалық, зияткерлік және адамгершілік дамуын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттің құқықтық саясаты толыққанды тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді. Мемлекет басшысы Қ.Қ. Тоқаевтың 2023 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Адал азамат және тұғырлы тұлға болудың негізі бала кезден қалыптасады. Сондықтан біз жас ұрпақтың қауіпсіз әрі алаңсыз өмір сүруін қамтамасыз етуге тиіспіз» деп назар аударылған¹.

Міндеттері мен мақсаттары. Жарияланымның негізгі мақсаты – жас балалардың құқықтық мәртебесін құқықтық реттеудің кейбір аспектілеріне зерттеу жүргізу барысында қарастырылып отырған саладағы

заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар мен қорытындылар шығара отырып, жас балалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған қылмыстық заңнама нормаларына талдау жүргізу. Мақаланың міндеті – жас балаларға қарсы бағытталған қылмыстық әрекеттерді саралаудың жекелеген мәселелерін анықтау.

Зерттеу әдістері. Мақаланы дайындау шеңберінде жас балалардың құқықтық мәртебесін құқықтық реттеудің ерекшеліктерін анықтау үшін, жас балалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған қылмыстық заңнама нормаларын зерттеу кезінде салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі қолданылды. Логикалық әдісті қолдану қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі белгілерін анықтаған кезде қылмыстық заңнама нормаларына талдау жүргізуге, қылмыстық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар дайындауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер/талқылау. Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасының нормаларына сәйкес екі санат регламенттелген: кәмелетке толмағандар

¹ Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2023 ж. 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K23002023_1 (жүргінген күні: 15.01.2024).

және кәмелетке толмағандар (жас балалар). Атаулары ұқсас болғанымен олардың жас шамасына қарай ерекшеліктері анықталған. Мәселен, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің Жалпы бөлігінің (бұдан әрі – ҚР АК) нормаларындағы азаматтардың әрекет қабілеттілігі туралы баптарды талдау барысында он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі адамдар кәмелетке толмағандар (ҚР АК 22-бабының 1-бөлігі) және он төрт жасқа толмаған адамдар кәмелетке толмағандар (жас балалар) деп анықтай аламыз (ҚР АК 23-бабының 1-бөлігі)². Бірақ, осындай кәмелетке толмағандар немесе жас балалар туралы анықтамасы бар тікелей нормалар өкінішке орай азаматтық заңнамада қарастырылмаған.

Кәмелетке толмағандар терминін анықтайтын норма ретінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚР ҚК) 80-бабының 1-бөлігінде көзделген анықтаманы келтіруге болады: «Осы бөлімнің күші қолданылатын кәмелетке толмағандар деп қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытқа қарай жасы он төртке толған, бірақ он сегізге толмаған адамдар танылады»³. Осы баптың мағынасынан ҚР Қылмыстық кодексінде жас балалар кәмелетке толмағандар ретінде анықталмайды және жеке санатқа бөлінеді. Бірақ қолданыстағы қылмыстық заңда жас балалар туралы анықтама қарастырылмаған.

Қылмыстық заңнамада кәмелетке толмағандардың құқықтық мәртебесі қылмыстық субъект және жәбірленуші ретінде анықталған.

ҚР ҚК 15-бабына сәйкес «Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады» делінген⁴. Сонымен қатар ерекше жағдайларда қылмыстық жауаптылыққа тарту жас шамасы он төрт жастан басталуы мүмкін (ҚР ҚК 15-бабының 2-бөлігі). Көрсетілген жас критерийлері кәмелетке толмағандардың өздері жасаған қылмыстық әрекеттерді түсінуі тұрғысынан

негізделген болып көрінеді. Бұл жағдай кінә нысанын, оның белгілерін анықтаған кезде қажет деп танылады.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін жауаптылық туындайтын субъектінің жас шамасының мәселесі кейбір мемлекеттерде өзгеше шешілген. «Греция Бала құқықтары туралы конвенцияның (БҚК) 40(3) (А)-бабының ережелеріне сәйкес жастардың қылмыстық жауапкершілікке тартылу жасының тұжырымдамасын мойындайды. Кәмелетке толмағандар – жеті жастан он жеті жасқа дейінгі адам. Қылмыстық жауаптылыққа тартудың ең төменгі жасы – он екі жыл. Он екі жасқа толмаған кәмелетке толмаған адамдар (балалар) қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды. Адам он үш жастан (он екі жас және бір күн) он жеті жасқа дейін (кәмелетке толмағандар) шектеулі қылмыстық жауаптылыққа тартылады» [1, 355 б.].

Ағылшын заңнамасы қылмыстық іс-әрекет жасаған азаматтардың жас мөлшері белгілері бойынша талдау жасау барысында жауаптылыққа жас балалар тартылатыны анықталады. «Англия мен Уэльсте балалар қылмыстық жауаптылыққа тартылады және он жастан бастап қылмыстық заңнаманың барлық қатаңдығына бағынады. Жасы бойынша орта мектепке баруға тым кішкентай балалар полиция бөлімшесіне қамауға алынуы мүмкін. Олар қылмыстық жауаптылыққа тартылуы мүмкін және егер олар кінәлі деп танылса, кейбір мақсаттар үшін мерзімсіз деп жариялануы керек соттылықты алады. Егер он жасар жасөспірім «ауыр қылмыс» деп саналатын құқық бұзушылық жасаса, ол корольдік сотқа жүгінеді және ересек адам үшін қарастырылғанға тең бас бостандығынан айырылуы мүмкін» [2, 1 б.]. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңымен қарастырылған қылмыстық жауаптылық жас шамасының шектектерімен салыстырғанда, талданданған мемлекеттерде ондай жас шамасы неғұрылым төмен (төменгі шегі он –

² Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі Қазақстан Республикасының: Кодексі 1994 ж. 27 желтоқсандағы №268-XIII [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (жүгінген күні: 15.01.2024).

³ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының: Кодексі 2014 ж. 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні: 15.01.2024).

⁴ Сол жерде.

он екі жас).

Тәуелсіз мемлекеттер достастығы (бұдан әрі – ТМД) құрамындағы мемлекеттердің қылмыстық заңдарына сәйкес қылмыстық жауаптылықтың жас шамасы отандық қылмыстық заңға ұқсас шешілген (жалпы жас шамасы он алты жас, ерекше жағдайда он төрт жас белгіленген). Он төрт жастан төмен жастағы жас балалар қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды.

Сонымен қылмыстық жауаптылыққа жататын субъектінің жас шамасы отандық қылмыстық заңға сәйкес, келесідей анықталған:

- он алты жасқа толған адам – субъектінің жалпы жас шамасы (ҚР ҚК 15-бабының 1-бөлігіне сәйкес);

- он төрт жасқа толған адам – арнайы қылмыстық заңмен белгіленген ерекше жағдайларда (ҚР ҚК 15-бабының 2-бөлігінде қарастырылған нақты қылмыстық іс-әрекеттер жасаған болса (ауыр немесе аса ауыр қылмыстар);

- он сегіз жасқа толған адам – нақты ҚК баптың диспозициясында қарастырған жағдайда (мысалы, ҚР ҚК 132-бабының 1-бөлігі – «Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту» және ҚР ҚК 312-бабының 2-бөлігі – «Кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесе заттарды дайындау және олардың айналымы не оларды порнографиялық сипаттағы ойын-сауық іс-шараларына қатысу үшін тарту»).

Жоғарыдағы талдау негізінде қылмыстық жауаптылыққа кәмелетке толмаған адамдар және одан жоғары жастағы адам жататындығын анықтауға болады.

Қылмыстық заңда кәмелетке толмағандардың және жас балалардың құқықтық мәртебесі жәбірленуші ретінде қарастырылған. Адамның жас шамасының ерекшеліктеріне қарай отандық қылмыстық заңда жәбірленушілердің келесі түрлері анықталған:

- жаңа туған бала (ҚР ҚК 101-бабы);
- бала (ҚР ҚК 138-бабы);
- балалар (ҚР ҚК 139-бабы);
- жас бала (ҚР ҚК 99-бабының 3-бөлігі, 120-бабының 4-бөлігі және т.б.);
- кәмелетке толмаған адам (ҚР ҚК 135 бабы және т.б.).

Аталғандар арнайы ерекшеліктерге ие, сондықтан осындай жәбірленушілерге қарсы қылмыстық іс-әрекеттер жасалған кезде олардың белгілері анықталу тиіс. Отандық қылмыстық заңда көрсетілгендердің тек кейбір жәбірленушілерінің белгілері көрсетілген.

Жаңа туған бала ҚР ҚК 101-бабы бойынша жәбірленуші ретінде танылады, осы бапта қарастырылған қылмыстық әрекетке талдау жүргізген кезде «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы №1 нормативтік қаулысының 25-тармағында қарастырылған ереже⁵ бойынша саралау жүргіземіз. Бұл нормаға сәйкес баланың жаңа туылғандығы сот-медициналық сараптаманың педиатриялық өлшемдеріне сәйкес айқындалатындығы туралы жазылған, бірақ, осындай жаңа туған баланың нақты анықтамасы қарастырылмаған. Бұл жағдайды қылмыстық заңдағы олқылық деп санаған жөн деп есептейміз. Заңда нақты анықталмағандықтан осындай баланың жаңа туылған жас мөлшері бойынша да сұрақтар туындайды. Медициналық терминдер сөздігі бойынша «жаңа туған бала (neonatus) – туылғаннан бастап өмірдің 28 күніне дейінгі бала»⁶. Осындай мерзімді А.Р. Позднякова да қолдайды: «жаңа туған нәресте – бала босану арқылы ұрық ананың денесінен бөлінген сәттен бастап 28 тәулікке дейін» [3, 88 б.]. Ал Үлкен Медициналық Энциклопедияда «жаңа туған бала (neonatus) деп туылғаннан бастап, бірінші тыныстан және кіндік кесілгеннен бастап төрт аптаға дейін

⁵ Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 ж. 11 мамырдағы №1 Нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P07000001S_ (жүгінген күні: 25.01.2024).

⁶ Словарь медицинских терминов [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://medicinskie-terminy.slovaronline.com/19151-NOVOROZHDENNIYIY> (жүгінген күні: 20.01.2024).

бала» танылады⁷.

Бала және балалар деген ұғымдардың анықтамасы қылмыстық заңнамада қарастырылмаған, бірақ атап өткендей ҚР ҚК бірқатар баптардың диспозициясында бала (балалар) белгісі болған жағдайда осындай іс-әрекеттерге тиісті құқықтық баға берілу тиіс. «Бала (балалар) – он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам» деген анықтама «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Кодексінің 1-бабының 8-тармағында қарастырылған⁸.

Жас баланың белгілерін ҚР АҚ 23-бабының 1-бөлігіне сәйкес он төрт жасқа толмаған адамды тануға болады. Сонымен қатар жас баланың төменгі жас шамасы анықталмаған, осыған байланысты мұндай жас бала ретінде баланы туған сәттен бастап па, бір ай немесе алты ай, не бір жастан бастап санау керек пе деген бірнеше сұрақтар туындайды. Өкінішке орай, қазіргі таңда бұл мәселе өз шешімін таба алмай тұр. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау жүргізу кезінде тек қылмыстық заңнаманы қолдану тиіспіз, сондықтан аталған жәбірленушінің де ұғымы мен белгісі қылмыстың заңда немесе Жоғары Соттың нормативтік қаулыларында қарастырылғаны абзал.

Қылмыстық қол сұғушылықтардан кәмелетке толмаған адамның құқықтары мен бостандықтары қылмыстық заңмен ерекше қорғалады, осыған орай ҚР ҚК 2-тарауы «Отбасына және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталып тарауда бірқатар арнайы баптар қарастырылған. З.Р. Ханованың пікірі бойынша «Кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған қылмыстарда жәбірленушінің жеке басының бірқатар ерекше белгілері бар екенін ескере отырып, кәмелетке толмағанның психикасының бірқатар ерекшеліктерін ескере отырып, жасалған қылмыстың кәмелетке толмағанның қалыпты психофизикалық дамуына жойқын әсерін

ескере отырып, кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған барлық қылмыстарды қоғамдық қауіптіліктің жоғары дәрежесі бар деп санаған жөн. Оларды жасағаны үшін ересек адамға қатысты жасалған қылмыстармен салыстырғанда жоғары қылмыстық жауаптылық көзделу тиіс» [4, 70 б.]. Осы пікірді қолдай отырып, тиісінше, жас балалардың құқықтары мен бостандықтары арнайы нормалармен қорғалу керектігі мәлім деп пікір білдіреміз.

Қылмыстық заң аталған санаттағы адамдарды жәбірленуші ретінде көздейтіндігіне және олардың құқықтары мен бостандықтарына қол сұғушылық үшін неғұрлым қатаң жауаптылықты белгілейтіндігіне байланысты мүдделерді қорғауды тиісті дәрежеде белгілеу мақсатында олардың әрқайсысының (жас бала, жаңа туған бала, бала) ұғымы мен белгілерін құқықтық бекіту қажет деген пікір білдіреміз.

Жас балалардың мүдделерін қылмыстық құқықтық нормалармен қорғау жөніндегі бірқатар шаралар 2019 жылғы 27 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен⁹ жүзеге асырылды. Аталған Заңмен ҚР Қылмыстық кодексінің адам өлтіру (ҚК-нің 99-бабы), зорлау (ҚК-нің 120-бабы), сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері (ҚК-нің 121-бабы) үшін жауаптылықты көздейтін баптары жас балаларға қатысты көрсетілген әрекеттерді жасау деген аса сараланған белгілермен толықтырылды. Енгізілген толықтырулар жас балалардың өмірі мен жыныстық тиіспеушілігіне қол сұғатын жеке адамға қарсы қатарындағы аса қауіпті қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты. Біздің пікірімізше, мұндай өзгерістер өте

⁷ Большая Медицинская Энциклопедия (БМЭ), под ред. Петровского Б.В., 3-е издание [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://xn--90aw5c.xn--c1avg/> (дата обращения: 20.01.2024).

⁸ Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы: Қазақстан Республикасының 2011 ж. 26 желтоқсандағы №518-IV Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (жүгінген күні: 20.01.2024).

⁹ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2019 ж. 27 желтоқсандағы №292-VI ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000292> (жүгінген күні: 21.01.2024).

қажетті және уақытылы қабылданған.

Сонымен қатар жас балалардың өзге де мүдделеріне қол сұғу орын алу мүмкін, бірақ қылмыстық заңында осындай жәбірленушілердің белгілерімен тиісті баптар толығымен қамтылған деп айта алмаймыз.

ҚР ҚК бірқатар баптарында қарастырылған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер жас балаларға қарсы жасалуы мүмкін, бірақ, екіншіке орай, дәл сол қылмыстық әрекеттерді жасаған тұлғаға қатысты қылмыстық құқық бзушылықтың арнайы саралау белгілері болмағандықтан жалпы жауаптылық негіздері туындау мүмкін.

Жас балалардың жас ерекшеліктерін, олардың психологиялық даму деңгейін және осындай адамдарға қатысты жасалатын қоғамдық қауіпті іс-әрекеттердің дәрежесін ескере отырып, ҚР ҚК 135, 140, 143 баптарында қарастырылған қылмыстық құқық бзушылықтардың құрамдарында «жас балаға қатысты жасалса» деген аса сараланған белгіні көздеу қажет.

Қорытынды. Осылайша, кәмелетке толмаған тұлғалардың және жас балалардың ерекшеліктеріне талдау жүргізу барысында осындай тұлғалардың қылмыстық заңнама бойынша қылмыстық құқық бзушылық субъектісі немесе жәбірленуші ретіндегі

құқықтық мәртебелері анықталды. Сонымен қатар жас балалардың жас шамасының, психологиялық даму деңгейінің ерекшеліктерін ескере отырып, жас балаларға қатысты қолсұғушылық жасағаны үшін кінәлі адамдардың жауаптылығын қатаңдату мақсатында ҚР ҚК-нің келесі баптарына аталған санаттағы адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылады:

- ҚР ҚК 135-бабының (Кәмелетке толмағандар саудасы) 4-бөлігін келесі редакцияда 3) тармағымен толықтыру: «3) жас балаға қатысты жасаса-,»;

- ҚР ҚК 140-бабын (Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау) келесі редакцияда 2-1-бөлігімен толықтыру: «2-1. Осы баптың екінші бөлігінде көзделген іс-әрекеттер, егер жас балаға қатысты жасалса-,»;

- ҚР ҚК 143-бабының (Кәмелетке толмаған адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге заңсыз әкету) 3-бөлігі толықтырылып келесі редакцияда жазылсын: «3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, қылмыстық топ немесе жас балаға қатысты жасаған іс-әрекеттер –».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Pitsela, A. Greece / Criminal responsibility of minors in the national and international legal orders / A. Pitsela // *Revue internationale de droit penal.* – 2004. – №75(1-2). – Pp. 355-378.
2. Bateman, T. Criminalising children for no good purpose: the age of criminal responsibility in England and Wales / T. Bateman // *Justice for Children in Trouble.* – 2012. – №10. – Pp. 1-16.
3. Позднякова, А.Р. Соотношение понятий «новорожденный», «малолетний» и «беспомощный» в преступлениях против жизни и здоровья / А.Р. Позднякова // *Вестник Белгородского юридического института МВД России имени И.Д. Путилина.* – 2021. – №4. – С. 85-88.
4. Ханова, З.Р. Общий анализ преступлений против несовершеннолетних / З.Р. Ханова // *Проблемы экономики и юридической практики.* – 2015. – №2. – С. 69-70.

References:

1. Pitsela, A. Greece / Criminal responsibility of minors in the national and international legal orders / A. Pitsela // *Revue internationale de droit penal.* – 2004. – №75(1-2). – Pp. 355-378.
2. Bateman, T. Criminalising children for no good purpose: the age of criminal responsibility in England and Wales / T. Bateman // *Justice for Children in Trouble.* – 2012. – №10. – Pp. 1-16.
3. Pozdnjakova, A.R. Sootnoshenie ponjatij «novorozhdennyj», «maloletnij» i «bespomoshhnyj» v prestuplenijah protiv zhizni i zdorov'ja / A.R. Pozdnjakova // *Vestnik Belgorodskogo juridicheskogo instituta MVD Rossii imeni I.D. Putilina.* – 2021. – №4. – S. 85-88.
4. Hanova, Z.R. Obshhij analiz prestuplenij protiv nesovershennoletnih / Z.R. Hanova // *Problemy*

jeconomiki i juridicheskoj praktiki. – 2015. – №2. – S. 69-70.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Әсел Мұратқызы Әлібекова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: aselam@mail.ru.

Алибекова Асель Муратовна – доцент кафедры специальных юридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, e-mail: aselam@mail.ru.

Alibekova Assel Muratovna – Associate Professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, e-mail: aselam@mail.ru.

ӘОЖ 343.9.01
МҒТАР 10.81.51

А.Б. Ахмадиев, Д.К. Райбаев

*Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАРЖЫ ПИРАМИДАСЫН ҚҰРҒАН АДАМДАРДЫҢ ЖЕКЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада қаржы пирамидасын құрған және оған басшылық еткен қылмыскердің жеке басының криминологиялық сипаттамасы ашылады.

Авторлардың пікірінше, қылмыскердің жеке басын зерттеу жалпы қылмыстылықты, оның жекелеген түрлерін зерттеу, себеп-салдарлық кешенді анықтау үшін қажет, онсыз тиімді қарсы іс-қимыл шаралары жүйесін әзірлеу мүмкін емес.

Мақала қылмыс жасаған адамның әлеуметтік-психологиялық деректерін анықтауға арналған, сонымен қатар жұмыста экономикалық қызмет саласындағы қылмыстылықтың ішкі, әлеуметтік себептерін қорытындылау туралы мәліметтер келтірілген, осы қылмыстарды жасаушы қылмыскерлердің жеке басын сипаттаушы заңдылықтар анықталып белгіленген.

Авторлар экономикалық қылмыстың статистикалық деректерін талдау негізінде қазіргі қазақстандық қылмыскердің портретін ұсынуға тырысады.

Зерттеушілердің пікірлері бойынша құқық бұзушылардың азаматтығы, гендерлік сипаттамасы, жас санаты, білім деңгейін анықтау орынды болып көрінеді.

Авторлардың ой қорытындылары бойынша ҚР Қылмыстық кодексінің 217-бабында «Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және басшылық ету» көзделген әрекетті жасаған қылмыскердің «портреті» бұрын жүргізілген криминологиялық зерттеулермен салыстырылып, бұл адамдарға тән белгілі бір әмбебап белгілердің бар екендігіне көз жеткізіледі.

Түйінді сөздер: қаржылық пирамида; қылмыскер; криминология; экономика; қылмыстылық; сотталған; мінез-құлық; қылмыстық іс.

А.Б. Ахмадиев, Д.К. Райбаев

*Карагандинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова,
г. Караганда, Республика Казахстан*

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЦ, СОЗДАВШИХ ФИНАНСОВУЮ ПИРАМИДУ

Аннотация. В данной статье раскрывается криминологическая характеристика личности преступника, создавшего финансовую пирамиду и руководившего ею.

По мнению авторов изучение личности преступника необходимо для исследования всей преступности, ее отдельных видов, выяснения причинного комплекса, без чего невозможна разработка системы мер эффективного противодействия.

Статья посвящается установлению социально-психологических данных лица, совершившего преступление, кроме того, в работе изложены данные по обобщению внутренних, социально обусловленных причин преступлений в сфере экономической деятельности, установлены и выявлены закономерности, которые могут характеризовать личность преступника по данной категории деяний.

Авторы на основе анализа статистических данных экономической преступности, предпринимают попытку представить портрет современного казахстанского преступника.

Для исследователей представляется целесообразным определение гражданства, гендерной характеристики, возрастной категории, уровня образования правонарушителей.

По умозаключению авторов полученный «портрет» преступника, совершившего деяние, предусмотренное статьей 217 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой» соотносится с ранее проведенными криминологическими исследованиями, что свидетельствует о наличии неких универсальных признаков данных лиц.

Ключевые слова: финансовая пирамида; преступник; криминология; экономика; преступность;

осужденный; поведение; уголовное дело.

A.B. Akhmadiev, D.K. Raibayev

*The Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after B. Beisenov,
Karaganda c., the Republic of Kazakhstan*

PERSONAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONS WHO CREATED THE PYRAMID SCHEME

Abstract. This article reveals the criminological characteristics of the personality of the criminal who created the financial pyramid and led it.

According to the authors, the study of the criminal's personality is necessary to study all crime, its individual types, to clarify the causal complex, without which it is impossible to develop a system of effective counteraction measures.

The article is devoted to the establishment of socio-psychological data of the person who committed the crime, in addition, the work presents data on the generalization of internal, socially determined causes of crimes in the field of economic activity, established and identified patterns that can characterize the personality of a criminal in this category of acts.

The authors, based on the analysis of statistical data on economic crime, attempt to present a portrait of a modern Kazakhstani criminal.

For researchers, it seems appropriate to determine the citizenship, gender characteristics, age category, and level of education of offenders.

According to the authors, the resulting «portrait» of the criminal who committed the act provided for in Article 217 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan «Creation and management of a financial (investment) pyramid» correlates with previously conducted criminological studies, which indicates the presence of certain universal signs of these persons.

Keywords: pyramid scheme; criminal; criminology; economics; crime; convict; behavior; criminal case.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_67

Кіріспе. Қазақстан Республикасының XX ғасырдың соңына қарай экономикалық дамудың жаңа кезеңіне өтіп, нарықтық қатынастарға көшуі елімізге көптеген өзгерістер алып келгені сөзсіз. Посткеңестік кезеңнен кейін қаржылық сауаттылығы төмен Қазақстандық қоғамның экономика саласында жаңа нысандарда пайда бола бастаған құқық бұзушылықтардың құрбандарына айналуы кездейсоқтық емес.

Қазір экономикалық сипаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаудың жаңа тәсілдері дамуда, отандық құқық шығармашылығы бұл өзгерістерге бірден ден қойып, әсер етуге, оның алдын алу шараларын қамтамасыз етуге үлгермеуде. Елдегі экономикалық үрдістерге қатысты жүргізілетін тиімді мемлекеттік бақылаудың болмауы мен басқару үрдісін заңнамалық

реттеудегі кемшіліктер құқық бұзушылардың пайдакүнемдік сипаттағы түрі айла-шарғыларға баруына ыңғайлы жағдай туғызуда. Экономика саласындағы қаржылық қауіпсіздікке байланысты қылмыстардың бірі – қаржылық пирамидалар түріндегі қылмыс болып отыр. Жалпы қаржы мемлекеттің экономикалық, саяси және әлеуметтік өміріне орасан зор ықпал ететіндіктен бұл саладағы қылмыс барлық қоғамдық қатынастардың қызметіне кері әсер етуде. Мемлекет тарапынан бұл бағытта да біраз жұмыстардың атқарылғаны анық. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қаржылық (инвестициялық) пирамидалардың қызметіне қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 17 қаңтардағы

№166-V Заңы бірқатар заңдарға өзгертулер мен толықтырулар енгізуге негіз болды¹.

Елімізде 2020 жылғы 30 мамырда «Қаржылық сауаттылықты арттырудың 2020-2024 жылдарға арналған тұжырымдамасы» бекітілді. Осы тұжырымдамаға сәйкес «...2018 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасындағы қаржылық сауаттылық деңгейі 36% болды»². Сондай-ақ «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында: «Құқықтық сауаттылықты арттыру, Конституцияда белгіленген негіз қалаушы құндылықтарға сәйкес азаматтардың заңды әлеуметтік-белсенді мінез-құлқын қалыптастыру мақсатында құқықтық насихат пен құқықтық білім беруге байланысты жоспарлы жұмысты жалғастыру қажет»³, – деп белгіленген. Яғни, осы аз уақыт ішінде қабылданған жоғарыда аталған нормативтік құжаттар қоғамда орын алып отырған қаржылық пирамида сияқты жағымсыз әлеуметтік құбылыспен күресуге, оны ескертуге, қоғамдағы әлеуметтік әділетсіздік пен оның зардаптарын жүгендеуге бағытталған.

«Қаржы пирамидалары» қағидаты бойынша жасалған алаяқтық жай ғана қылмыс емес, ол ғылымның әлеуметтану, психология, криминология және қылмыстық құқық сияқты іргелі салалары бойынша жан-жақты зерделеуді қажет ететін күрделі феномен. Тәжірибе көрсеткендей, Қазақстанда қаржы пирамидалары «тамыр алып», өзінің сұранысқа ие екендігін дәлелдеуде. Адамдардың қаржы пирамидаларына деген қызығушылығын ең алдымен қоғамдағы тұрақсыз экономикалық жағдаймен байланыстыратын ғалымдар жеткілікті.

Әдістер мен материалдар. Мақаланы жазудағы жеке ғылыми әдістер жүйесі: әлеуметтік (қоғамдық қатынастардың зерттелетін жүйесіне қатысты сенімді баға алу, тұжырымдалған қорытындылар мен ұсыныстардың негізділігін арттыру үшін);

статистикалық (біз қарастырып отырған қылмысты тіркеу деңгейін көрсетуге және 2019 жылдан 2023 жылдар аралығындағы еліміздегі қаржылық пирамидалар түріндегі қылмыстылықтың сапалық-сандық сипаттамасының негізгі көрсеткіштеріне талдау жасауға мүмкіндік беретін); құрылымдық-функционалдық (қаржылық пирамидалар түріндегі қылмыстылықтың криминологиялық құралдарының толықтығын бағалау кезінде); теориялық дереккөздердің, БАҚ-тағы жарияланымдардың және қолжетімді ақпараттық-коммуникациялық ресурстардың контент-талдауы (сараптамалық бағалауларды, зерттелетін мәселе бойынша қоғамдық көңіл-күй деңгейін бағалау үшін).

Нәтижелер, талқылау. Қылмыскер жеке басын криминологиялық тұрғыдан зерттеу алдын алу шаралар жүргізу үшін маңызы бар қылмыс туғызатын мінез-құлықтарды анықтау мен оларды бағалай білу мақсатында жүргізіледі [1, 88 б.]. Сондықтан осы зерттеу жұмысында біз қаржылық пирамида түріндегі қылмыстарды жасаушы адамның жеке басын мұқият зерттеп, жан-жақты қарастыруды мақсат етіп отырмыз. Сондықтан осы зерттеу жұмысында біз қаржылық пирамида түріндегі қылмыстарды жасаушы адамның жеке тұлғасын мұқият зерттеп, жан-жақты қарастыруды мақсат етіп отырмыз.

Криминологияда көптеген уақыт бойы қылмыскердің жеке басы мәселесіне қатысты түрлі пікірлер бар. Мұндай пікірталастардың қисындық нәтижесі авторлардың қылмыскер жеке басы ұғымына қатысты өз пікірлерін дәйектеуі болып отыр.

Ғалымдардың біразы қылмыскер жеке басын күрделі, жағымсыз қасиет, жағдай кешені ретінде қарастырып, олардың құрылымы, әлеуметтік және психологиялық сипаттамасы нақты объективті жағдайлармен бірлесіп, қылмыстық мінез-құлықты құрайтынын көрсетеді [2, 687 б.]. Кейбір криминологтар «қылмыскер тұлғасы» терминін пайдалануды ұсынады. Қабылдауға ыңғайлы болмағанмен

¹ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қаржылық (инвестициялық) пирамидалардың қызметіне қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының 2014 ж. 17 қаңтардағы №166-V Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000166> (жүгінген күні: 31.10.2023).

² Қаржылық сауаттылықты арттырудың 2020-2024 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 ж. 30 мамырдағы №338 қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P20000000338> (жүгінген күні: 31.10.2023).

³ Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 ж. 15 қазандағы №674 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (жүгінген күні: 01.11.2023).

«қылмыс жасаушы (жасаған) адамның (индивидтің) жеке басы» [3, 248 б.] сөз тіркесін пайдалану дұрысырақ болар еді дегенді айтады. Жоғарыда айтылғандарды есепке ала отыра, өз жұмысымызда қалыптасқан, ыңғайлы ұғым «қылмыскердің жеке басы» деген тіркесті пайдаланамыз.

Зерттеу жұмысы барысында біз қаржылық пирамида түріндегі қылмыстарды жасаушы адамдарды зерделеу нәтижесінде, ең алдымен «мұндай әрекет не үшін және қалай жасалды, мұндай қылмыскер қандай жауапқа тартылуы керек, мұндай адамдарға қолдану үшін ескерту шараларының қандай түрі тиімді» деген сияқты сұрақтардың жауабын табуға тырысамыз.

Криминологияда қылмыскердің тұлғалық сипаттамасы оның құрылымы арқылы ашылады. Құрылым бұл элементтері арасында тұрақты өзара байланыс бірлігі ретінде шығатын жүйе құрылымы мен ішкі нысаны. Қылмыскер тұлғасының құрылымын анықтау барысында оны басқа адамдармен араласу нәтижесінде және өз кезегінде белгілі бір істің, танымның, қарым-қатынастың субъектісі ететін әлеуметтік мәні бар қасиеттер жиынтығын иеленуші деп қарау керек [4, 24-б.]. Бұл жерде криминологияда қылмыскердің жеке басының құрылымдық компоненттерін белгілеуге қатысты осы ғылым саласы дамып келе жатқан уақыт аралығында әртүрлі көзқарастардың болғандығын және оны шартты түрде бірнеше түрлерге топтастырылғандығын да айта кеткен жөн. Өз зерттеулерінде қылмыскер тұлғасы құрылымына әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқықтық және моральдық-психологиялық компоненттерді енгізген авторлар да жеткілікті [5, 54-б.]. Сондықтан қаржылық пирамида түріндегі қылмыстарды жасаушы адамдардың тұлғалық болмысы құрылымын ашуда біз үш компоненттік құрылымды негізге аламыз.

Қылмыскер тұлғасының *әлеуметтік-демографиялық* аспектісін ашуда оның жынысы, жасы, білім деңгейі, отбасы жағдайы, әлеуметтік жағдайы мен кәсібі және т.б. туралы мәліметтер назарға алынады. Бұл мәліметтерге статистикалық деңгейде талдау жасау арқылы қылмыскер жеке басының

демографиялық көрсеткіштерін, әлеуметтік жағдайы мен мәртебесін, білім мен мәдени деңгейін анықтаймыз.

Ал қылмыскердің *қылмыстық-құқықтық* сипаттамасына қылмыстық қол сұғушылық мотиві, мінез-құлқының кәсіптік нысаны, қылмыс жасау кезіндегі психикалық жағдайы, рецидив туралы мәліметтер кешені енеді. Қылмыстық-құқықтық сипаттама негізінде қылмыстық қолсұғушылық генезисі, қылмыскердің қоғамға қайшы бағытының тұрақтылығы мен тереңдігі, қоғамдық қауіптілігі туралы қорытындылар жасаймыз.

Қаржылық пирамида түріндегі қылмысты жасаушылар тұлғасын зерттеу оның *моральдық-психологиялық* мінез-құлық ерекшелігінсіз толық болмас еді. Оған тұлғаның мінез-құлық бағыты, эмоционалдық-ерік қасиеттері, моральдық бейнесі, физикалық-психикалық денсаулығы және т.б. көрсеткіштер жатады. Сөйтіп, қылмыскердің жеке басы құрылымын жоғарыда көрсетілген бағыттар бойынша қарастыру қылмыскердің ерекше қасиеттерін анықтап, соның негізінде типологиясын жасауға, қылмыстық әрекетінің алдын алуға болады.

Қаржылық пирамида түріндегі қылмысты жасаушылардың тұлғалық ерекшеліктерін ашу мақсатында Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінен алынған мәліметтерінен бөлек Алматы, Ақмола, Абай және Қарағанды облыстық соттарының мұрағатынан 5 жыл аралығындағы 180 қылмыстық істері және осы облыстардың ҚАЖД қауіпсіздігі барынша төмен мекемелері мен пробация қызметінде тіркеуде тұрған сотталғандардың 276 жеке істері зерделеніп, 91 сотталған адам арасында сауалнама жүргізілді.

Әлеуметтік-демографиялық сипаттама адамның көптеген қасиеттерін ашатыны анық. Аталмыш сипаттаманың маңызды элементтерінің бірі – адамның жасы. 1-кестеде біз қарастырып отырған қылмыс түрін жасаушы адамдардың жастары көрсетілген.

1-кестеде көрсетілген мәліметтер бойынша бұл қылмыс түрі адамның барлық жас кезеңінде жасала беретіндігіне көз жеткіздік.

Дегенмен біз қарастырып отырған қылмыс түрі бойынша әсіресе, 2021-2022 жылдары қылмыстардың салыстырмалы түрде көп тіркелгендігін аңғарамыз. Мұны COVID-19 жағдайынан кейінгі әлемдік экономикалық дағдарыспен байланыстырамыз. Егер 2021-22 жылдары 21-29 жас аралығындағы адамдар арасындағы белсенділіктің өзге кезеңдермен салыстырғанда жоғары екендігін байқап, оны бұл жастағы адамдардың күш-қуатының, ерік-жігерінің бойында тұруында, адамның ішсем-кисем, жүрсем-тұрсам деген материалдық құндылықтарға негізделген қажеттіліктерінің, ішкі амбицияларының жоғарылығында деп пайымдасақ, 30-39 жас аралығындағы адамдардың ақыл тоқтатып, ой-өрісі толысып, жан-жағына байыппен қарай бастағанымен, материалдық игіліктерге мән беруі жоғары деңгейде тұратын кез деп санаймыз. Алдыңғы 21-29 жас өкілдерімен салыстырғанда ақыл-ой деңгейі мен өмірлік тәжірибесі жағынан кемелденетін бұл

жастағы адамдардың қажеттіліктері де жоғары. 18-20 жас аралығындағылардың арасындағы қылмыстарды да мүлдем жоқ дей алмаймыз. Ал кәмелетке толмағандар арасында мұндай қылмыстылықтың тіркелмеуін олардың ақыл-ойының, ментальдық қабілетінің, өзгені өз сөзіне сендіре білу сияқты қасиеттерінің қажетті деңгейде жетілмеуімен, өмірлік тәжірибелерінің жоқтығымен байланыстырамыз. 60 жастан кейін бұл қылмыстылыққа қатыстылық едәуір төмендегенімен мүлдем жоқ деп те айта алмаймыз. Десек те бұл кезеңдегі белсенділіктің едәуір төмендеуі сияқты құбылысты біз адамның ақыл ойының кемелденіп, әр нәрсеге сақтықпен қарап, ойланып жасап, тәуекелді шешімдер қабылдаудан тартына бастайтындығымен, криминогендік әлеуетінің төмендейтіндігімен және адамның жеке бас жайлылығын артық көре бастайтындығымен байланыстырамыз.

Жылдар	2019	2020	2021	2022	2023
18-20 жас			1	1	10
21-29 жас	6	2	60	36	53
30-39 жас	3	16	62	27	82
40-49 жас	2	6	26	23	34
50-59 жас	2	2	14	9	22
60 жастан жоғары		2	2	4	7

1-кесте. 2019-2023 жылдар аралығында қаржылық пирамида түріндегі қылмыстарды жасаушы адамдардың жас ерекшеліктері

Қаржылық пирамида түріндегі қылмысты жасаушылардың жынысына келетін болсақ, оны Бас прокуратураның құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінен алынған мәліметтер бойынша осы қылмыс түрін негізінен ер адамдардың жасайтындығына көз жеткізгендей болғанымызбен, соңғы жылдары әйел адамдардың белсенділігінің ерекше жоғары екендігін байқауға болады (2-кесте).

Қаржылық пирамида түріндегі қылмыстарды жасаушы адамның білім деңгейі төмендегі 3-кестеде берілген.

Біз қарастырып отырған қылмыс түрін жасаушы адамдардың басым бөлігінің, біз

ойлағандай, жоғары білімі бар адамдар екенін байқадық. Себебі, бұл қылмыс түрі өзгелерге психологиялық әсер ете білу үшін кең дүниетанымның, эрудицияның, білімнің болуын қажет етері анық.

Сондай-ақ біздер үшін осы қылмыс түрін жасаушы адамдардың айналысатын кәсіп түрі де қызығушылық туғызуда. Ол мәліметтер 4-кестеде көрініс тапқан.

4-кестеге сәйкес, қаржылық пирамида түріндегі қылмыстарды жұмыссыз адамдардың жасау деңгейінің жоғарылығын байқаймыз.

Отбасылық жағдайына келетін болсақ, бір-қатар облыстардың облыстық соттарының

Жылдар	Қаржылық пирамида бойынша жалпы тіркелген қылмыстар саны	Әйел адамдар жасаған қылмыстар саны	Ер адамдар жасаған қылмыстар саны
2019	200	7	193
2020	309	24	285
2021	353	72	281
2022	232	45	187
2023	217	125	92

2-кесте. Қазақстан Республикасындағы жалпы қылмыстық құқық бұзушылық құрылымындағы қаржылық пирамидалар түріндегі қылмыстылықты жынысы бойынша топтастыру динамикасы

Жылдар	2019	2020	2021	2022	2023
Жоғары	5	22	105	64	135
Орта және кәсіби орта білімі бар	6	6	60	36	72

3-кесте. 2019-2023 жылдар аралығында қаржылық пирамида түріндегі қылмыстарды жасаушы адамдардың білім деңгейі

Жылдар	2019	2020	2021	2022	2023
Жұмысшы		1	6	5	17
Мемлекеттік қызметкер			1		
Жеке кәсіпкер		4	12	10	19
Жұмыссыз	13	18	108	61	138
Басқалар		5	38	24	

4-кесте. 2019-2023 жылдар аралығында қаржылық пирамида түріндегі қылмыстарды жасаушы адамдардың айналысқан кәсібі

мұрағатында зерделенген қылмыстық істер мен осы облыстардың ҚАЖД пробация қызметінде тіркеуде тұрған сотталғандардың 276 жеке істерін зерделеу барысында және сотталғандар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша осы қылмыс түрін жасаушы адамдардың 43%-ы – некеде тұрған, ал 34%-ы – бойдақ және 23%-ы – азаматтық некедегі адамдар екендігін анықтадық. Сондай-ақ осы қылмыс түрін негізгі бөлігі қала тұрғындары еншісінде болып шықты.

Ал қылмыскердің қылмыстық-құқықтық сипаттамасын ашуда біздер сотталғандар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелеріне жүгіндік. «Осы қылмыс түрін жасауға сізді қандай жағдай итермеледі?»

деген сауалға респонденттердің 31%-ы – пайда табу десе, 12%-ы – алған несиелерін (қарызын) төлеу үшін дегенді алға тартады, 7%-ы – кек алу десе, 15%-ы – әке-шеше, бала, туыстарына көмектесу үшін дейді, 9%-ы – өздерінің де алданып қалғандарын айтса, 11%-ы – өзге адамдардың осы қадамға баруға мәжбүрлегендерін, 15%-ы – қылмыс жасау мотивтерін айтудан бас тартты. Сөйтіп, осы қылмыс түрін жасаудың негізгі себептерінің бірі адамдардың қаржылық мәселелерін шешу болғандығы анықталды. «Осы қылмыс-ты қайталап жасарма едіңіз?» деген сұраққа сауалнамаға қатысушылардың 25%-ы – бұл жолды таңдамайтындықтарын жазса, 27%-ы – бұл туралы ойланyp көрмегендіктерін

айтады, ал 18%-ы – бұл сұраққа жауап беруге қиналатынын білдірсе, 16%-ы – бұл мәселені талқылағысы келмейтіндіктерін көрсеткен және 5%-ы – пайдасы болса бас тартпайтындығын белгілесе 9%-ы – бұл сұрақты орынсыз деп таныған. Демек, бұл жерде жаза мақсаттарының бірі болып табылатын сотталғандардың түзелуі туралы айтуға әлі ертерек екеніне көз жеткіздік. «Өз жасаған әрекетіңіздің қоғамдық қауіптілігін сезіндіңіз бе?» деген сұраққа сотталғандардың 47%-ы – сезінгенін, мүлтік шығынды өтеп жатқанын жазса, 31%-ы – өз әрекетін қылмыс ретінде танымайтынын, 18%-ы – сот шешімі әділетсіз болғанын, өзінің кінәлі еместігін алға тартса, 4%-ы – бұл сұраққа жауап беруден бас тартатындығын жазған. Құқықтық тыйымды бұзумен ұштасқан қоғамдық мүдделерге қолсұғушылық жасаумен байланысты кез келген қыл-мыстар – қылмыскердің қоғамды сыйламайтындығының көрсеткіші ретінде қарастыратын болсақ, респонденттердің біраз бөлігінің өз мінез-құлқын ақтайтындықтарын байқаймыз. «Бұрын қылмыстық жауаптылыққа тартылған ба едіңіз?» деген сауалға 79%-ы – бірінші рет тартылғандықтарын жазса, 21%-ы – бұрын теріс қылықтары мен онша ауыр емес қылмыстар жасағаны үшін тартылғанын көрсеткен.

Талқылаулар. Қаржылық пирамида түріндегі қылмысты жасаушыларлардың жеке басын зерттеу оның *моральдық-психологиялық* мінез-құлық ерекшелігінсіз толық болмас еді. А. Жұмағалидің пікірінше, «қылмыскер тұлғасын сипаттау үшін оның бала күнінен бастап бойына сіңірген барлық қасиеттерін атап шығу керек. Өмірде мынау қылмыскердің тұлғасының қасиеті деп шодырайып шығып тұрған қасиет болмайды, ол қарапайым өмірде нақты адамның белгілі бір қасиеті, тек оны біз сырттай ғана мына қылмыскердің тұлғасын сипаттайтын «бөлен» деген қасиеттері бар деп бағалаймыз» [6, 43 б.].

Қаржылық пирамида түріндегі қылмысты жасаушылардың жеке басының моральдық-психологиялық қасиеттерін ашу үшін біз жаза атқару жүйесінің қауіпсіздігі барынша

төмен мекемелерінде жазасын өтеп жатқан сотталғандар мен пробация қызметінде есепте тұрған сотталғандардың жеке істерін зерделеуге баса назар аудардық. Біз қарастырып отырған қылмысты жасағаны үшін әртүрлі жазаға кесілген 276 сотталғанның жеке істерімен таныстық. Сотталғандардың барлығында олардың психологиялық көңіл-күйлерін анықтау үшін (психодиагностика) психологиялық тестілер жүргізілгендігін байқадық.

Мысалы, сотталғандардың басым бөлігіне Ганс Айзенк тестісі өткізіліп, олардың жеке психологиялық болмыстары белгіленген. Осы тестінің нәтижесі бойынша біз зерделеген сотталғандардың 73%-ы – экстраверттер болып шыққан, яғни олар әлеуметтік белсенді, өзге адамдармен тез тіл табысатын, жігерлі, көңілді адамдар. Сондай-ақ олар бір сәттік сезіммен өмір сүру дағдылары бар, ұзақ мерзімдік жоспарлары жоқ адамдар ретінде сипатталады. Зерттеуге қатысқандардың 19%-ы – интроверттер болып шықты. Олар көпшілікті ұнатпайтын, өзінің ішкі жан дүниесіне тұйықталған, тыныштықты сүйетін адамдар ретінде сипатталады. Қалған 8%-ы – мұндай тестілеуге қатыспағандар. Сөйтіп, қаржылық пирамида түріндегі қылмысты жасаушылардың басым бөлігінің экстраверт болуы осы типтегі адамдардың қоғамдық белсенділігінің жоғарылығы мен тәуекелге бел буатындығын белгілесе керек.

Сондай-ақ сотталғандардың психологиялық денсаулығын бағалау үшін Спилбергер тестісі көмегімен сотталғандардың беймазалылығы мен депрессиялық көңіл-күйі зерттелген. Тест нәтижесі бойынша 30-ұпайға дейінгі мазасыздық – минималды, 30 дан 45 ұпайға дейінгі – орташа және 46 ұпайдан асқаны жоғары деңгейдегі мазасыздық болып саналады. Нәтиже қорытындылары бойынша сотталғандардың 44%-ы – мазасыздық деңгейлері минималды, 38%-ікі орташа және қалған 18%-ында мазасыздық деңгейлері жоғары болып шыққан. Сондай-ақ сотталғандармен әр түрлі уақыт кезеңдерінде Люшер, Роршах тестілері де өткізіліп, олардың психологиялық болмыстары егжей-тегжейлі зерттелген.

Қорытынды. Сотталғандардың жеке

істеріндегі психологиялық мінездемелерін зерделеу барысында қаржылық пирамида түріндегі қылмысты жасаушы сотталғандар тұлғасын «пайдакүнемдік мақсатта қаржылық пирамида түріндегі қылмысты жасаушы адамдар және өмірден өз орнын таппай жүрген адамдар» деп шартты түрде екі топқа бөлуге болады деп ойлаймыз.

Бірінші топқа жататын сотталғандарға тән қасиеттер: қоршаған ортада өзі жайлы жағымды ой қалыптастыруға ұмтылушылық, қырағылық, бәрін назарынан тыс қалдырмауға тырысу, өзін ақылдымын деп санау, ешбір шектеу мен тыйымдарға қарамастан қиналмай көп пайдаға кенелуді мақсат тұту, ойлаған мақсаттарының жүзеге аспауына байланысты айналасындағы адамдарға сенбей, күмәнмен қараушылық, көбіне эгоцентризмге ауысатын өзімшілдік, өз пікірін әрдайым дұрыс деп есептеу, кекшілдік, лидер болуға ұмтылу.

Ал екінші топ өкілдеріне тән басты қасиеттер: Ерекше және қауіпті нәрселердің барлығы оның қызығушылығы мен ынтасын оятады. Жаңа идеялар мен мүмкіндіктерге ашық және мұндай мүмкіндіктерге үлкен үмітпен қарап, бір нәтиже күтеді. Бұл типтегі адамдар тез тіл табысқыш, сөзге шебер, аузында сөз тұрмайды, сонымен қатар өзге адамдармен дистанция ұстауды білмейді. Олардың мимикалары мен пантомимикалары шамадан тыс, тәуелсіздікті ұнатады және бұзақылыққа бейімділіктері бар. Бұл типтің темірдей тәртіп пен бір қалыпты жұмысқа, жалғыздыққа төзулері қиын, бір сәттік көңіл-күймен өмір сүреді.

Сотталғандардың психологиялық мінездемелерін зерделеу барысында ҚАЖ департаментінің жаза атқару мекемелері мен пробация қызметтері психологтарының психодиагностика мәселесіне селқос қарамайтындығын байқадық. Әрине, жаза

мақсаттарының бірі – сотталғандарды түзеу болса, оған қол жеткізудің бір тәсілі ретінде сотталғандарға психологиялық диагностика жүргізу және оны сотталғандарды түзеу үрдісінде қолдану екендігі сөзсіз. Бұл мақсаттың біз жүгінген мекемелерде тиісті деңгейде жүзеге асырылып жатқанына көз жеткіздік. Сондықтан өз зерттеуімізде арнайы мамандар жүргізген бұл психологиялық диагностика нәтижелеріне сүйенуді жөн көрдік. Сотталғандардың мінездемелерімен таныса отырып, әр индивидтің ішкі болмысының қайталанбас ерекшеліктерінің бар екендігіне көз жеткіздік.

Ойымызды тұжырымдай келе, осы мақаланы жазу мақсатында пайдаланылған қылмыстық істерді, сотталғандардың жеке істері және сотталғандар арасында жүргізілген сауалнама жауаптарын зерделеу нәтижесінде төмендегідей қорытындылар жасаймыз:

Қолда бар мәліметтер бойынша қаржылық пирамида түріндегі қылмыстылық адамның барлық жас кезеңінде жасала беретіндігін көрсетеді. Дегенмен, 21-39 жас аралығындағы адамдар арасындағы белсенділіктің өзге кезеңдермен салыстырғанда жоғары екендігін байқадық. Біз қарастырып отырған қылмыс түрін жасаушы адамдардың басым бөлігін жоғары білімі бар, жұмыссыз, көбіне жоғары білімі бар ер адамдар құрайды. Сондай-ақ осы қылмыс түрі қала тұрғындары еншісінде болып шықты.

Сотталғандардың жеке істеріндегі психологиялық мінездемелерін зерделеу барысында қаржылық пирамида түріндегі қылмысты жасаушы сотталғандардың жеке басын «пайдакүнемдік мақсатта қаржылық пирамида түріндегі қылмыс жасаушы адамдар және өмірден өз орнын таппай жүрген адамдар» деп шартты түрде екі топқа бөлуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алтайбаев, С.К. Криминология: оқу құралы / С.К. Алтайбаев. – Қарағанды: Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2022. – 141 б.
2. Nash, R. Investing in people: The role of social networks in the diffusion of a large-scale fraud / R. Nash, M. Bouchard, A. Malm // Social networks. – 2013. – №35(4). – Pp. 686-698.
3. Bissengali, L. Criminological characteristics of persons, committing criminal offenses in the sphere of economic activity // Development strategy of science and education: collection of scientific articles. – Namur, 2017. – Pp. 247-250.

4. Балгожина, М.Е. Рецидив қылмыстылықты ескертудің өзекті бағыттары: монография / М.Е. Балгожина. – Қарағанды: Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2020. – 161 б.
5. Жемпиисов, Н.Ш. Криминология. Общая часть: учебное пособие / Н.Ш. Жемпиисов. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 126 с.
6. Жұмағали, А. Криминология: оқулық / А. Жұмағали. – Алматы: «Нур-пресс», 2005. – 90 б.

References:

1. Altajbaev, S.K. Kriminologija: оқу құралы / S.K. Altajbaev. – Қарағанды: Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2022. – 141 б.
2. Nash, R. Investing in people: The role of social networks in the diffusion of a large-scale fraud / R. Nash, M. Bouchard, A. Malm // Social networks. – 2013. – №35(4). – Pp. 686-698.
3. Bissengali, L. Criminological characteristics of persons, committing criminal offenses in the sphere of economic activity // Development strategy of science and education: collection of scientific articles. – Namur, 2017. – Pp. 247-250.
4. Balgozhina, M.E. Recidiv қылмыстылықты ескертудің өзекті бағыттары: монография / М.Е. Balgozhina. – Қарағанды: Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2020. – 161 б.
5. Zhempiisov, N.Sh. Kriminologija. Obshhaja chast': учебное пособие / N.Sh. Zhempiisov. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 126 с.
6. Zhұmaғali, A. Kriminologija: оқулық / A. Zhұmaғali. – Алматы: «Nur-press», 2005. – 90 б.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Асхат Бектұрсынович Ахмадиев – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының киберқауіпсіздік және ақпараттық технологиялар кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: ahat.aytzhn.87@bk.ru.

Ахмадиев Асхат Бектұрсынович – старший преподаватель кафедры кибербезопасности и информационных технологии Карагандинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, e-mail: ahat.aytzhn.87@bk.ru.

Akhmadiev Askhat Bektursynovich – Senior lecturer at the Department of Cybersecurity and Information Technology of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, e-mail: ahat.aytzhn.87@bk.ru.

Даулет Кумарбекович Райбаев – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, философия докторы (PhD), e-mail: doul_zare4ka@mail.ru.

Райбаев Даулет Кумарбекович – начальник кафедры общеюридических дисциплин Карагандинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, доктор философии (PhD), e-mail: doul_zare4ka@mail.ru.

Raibayev Daulet Kumarbekovich – Head of the Department of General Legal Disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, PhD, e-mail: doul_zare4ka@mail.ru.

УДК 343.2/7; 349.086:622
МРНТИ 10.77.01; 10.61.65

С.Д. Бекишева¹, Е.Ю. Дейкало²

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан

²Карагандинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова,
г. Караганда, Республика Казахстан

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ НОРМ ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье анализируется процесс формирования норм об уголовной ответственности за нарушения в сфере недропользования в Казахстане.

В историческом аспекте рассмотрены основные источники права, регулирующие вещные права на недра, недропользование и ответственность за их нарушения.

Прослежена взаимосвязь между нормами о недрах и недропользовании, и уголовно-правовыми нормами, установлено влияние социально-экономической обстановки на содержание и формирование последних.

На основе анализа норм уголовного и экологического законодательства Республики Казахстан, предусматривающих ответственность за нарушение правил охраны и использования недр, рассмотрена преемственность правовых источников в указанной сфере.

В результате выделены особенности норм об уголовной ответственности за нарушения в сфере недропользования, разработана периодизация их формирования и развития, а также предложения по корректировке норм современного казахстанского уголовного права.

Ключевые слова: уголовное законодательство; юридическая ответственность; недра; полезные ископаемые; собственность на недра; правонарушение; нарушение правил охраны и использования недр; самовольное пользование недрами.

С.Ж. Бекішева¹, Е.Ю. Дейкало²

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы

²Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ЖЕР ҚОЙНАУЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ТУРАЛЫ НОРМАЛАРДЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстанда жер қойнауын пайдалану саласындағы бұзушылықтар үшін қылмыстық жауапкершілік туралы нормаларды қалыптастыру процесі талданады.

Тарихи аспектіте жер қойнауына заттық құқықтарды, жер қойнауын пайдалануды және оларды бұзғаны үшін жауапкершілікті реттейтін құқықтың негізгі көздері қарастырылған.

Жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалану туралы нормалар мен қылмыстық-құқықтық нормалар арасындағы өзара байланыс байқалды, әлеуметтік-экономикалық жағдайдың соңғысының мазмұны мен қалыптасуына әсері анықталды.

Жер қойнауын қорғау және пайдалану қағидаларын бұзғаны үшін жауапкершілікті көздейтін Қазақстан Республикасының қылмыстық және экологиялық заңнамасының нормаларын талдау негізінде аталған саладағы құқықтық көздердің сабақтастығы қаралды.

Нәтижесінде жер қойнауын пайдалану саласындағы бұзушылықтар үшін қылмыстық жауапкершілік туралы нормалардың ерекшеліктері айқындалды, олардың қалыптасуы мен дамуын кезеңге бөлу, сондай-ақ қазіргі қазақстандық қылмыстық құқық нормаларын түзету жөніндегі ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: қылмыстық заңнама; заңды жауапкершілік; жер қойнауы; пайдалы қазбалар; жер

қойнауын меншік; құқық бұзушылық; жер қойнауын қорғау және пайдалану қағидаларын бұзу; жер қойнауын өз бетінше пайдалану.

S.D. Bekisheva¹, E.Y. Deykalo²

¹The Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kossy c., the Republic of Kazakhstan

²Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Karaganda c., the Republic of Kazakhstan

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF RULES ON CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATIONS IN THE FIELD OF SUBSOIL USE

Abstract. The article analyses the process of formation of rules on criminal liability for violations in the field of subsoil use in Kazakhstan.

In the historical aspect the main sources of law regulating property rights to the subsoil and subsoil use, as well as accountability for their violations are considered.

The interrelation between the norms on subsoil and subsoil use, and criminal law norms is traced, the influence of the socio-economic situation on the content and formation of the latter is established.

Based on the analysis of the norms of the criminal and environmental legislation of the Republic of Kazakhstan, providing for liability for violation of the rules of protection and use of mineral resources, the continuity of legal sources in this area is considered.

As a result, the features of the norms on criminal liability for violations in the field of subsoil use are highlighted, a periodization of their formation and development is developed, as well as proposals for correcting the norms of modern Kazakh criminal law.

Keywords: criminal legislation; legal liability; subsoil; minerals; ownership of the subsoil; offence; violation of the rules of protection and use of the subsoil; unauthorized use of subsoil.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_76

Введение. Вопросы уголовной ответственности за нарушения в сфере недропользования продолжают оставаться актуальными в Республике Казахстан (далее – РК), что обусловлено объектом и предметом уголовно-правовой охраны.

Государство придает особое значение недрам как природному ресурсу, так как на добыче полезных ископаемых, преимущественно, основана национальная экономика.

Однако самовольная и интенсивная добыча полезных ископаемых, особенно при несоблюдении экологических требований к этому процессу, приносит государству существенные убытки.

В целях предупреждения нарушения в сфере недропользования установлены меры юридической ответственности, наиболее суровыми из которых являются уголовно-правовые. К ним прибегают в случаях совершения правонарушений наивысшей

степени общественной опасности.

Нередко нормы об уголовно-правовой ответственности формируются на законодательном уровне тогда, когда нарушение законодательства гражданами становится систематическим и распространенным явлением, которое устранить мерами гражданско-правовой и административно-правовой ответственности малоэффективно.

Но не всегда криминализация способствует устранению негативного явления, например, в случае непродуманного с точки зрения науки обоснования для принятия уголовно-правовой нормы.

Поэтому обращение к истории того, как зарождалась та или иная норма Уголовного кодекса (далее – УК), имеет значение, потому что позволяет проследить на каком этапе негативное явление стало социально опасным и потому преследуемым уголовным законом, какие меры были признаны

наиболее эффективными.

Таким образом, выбранная тема является своевременной, особенно с учетом того, что данный вопрос практически не прорабатывался в теории казахстанского уголовного права.

Материалы и методы. В ходе исследования использовались диалектический метод познания, сравнительно-исторический, проблемно-хронологический и сравнительно-правовой методы.

Были изучены памятники права, начиная с «Жеті жарғы», «Русской Правды», законов Российской Империи, законодательство Союза ССР и современные источники права.

Также был проведен анализ литературных источников – трудов именитых ученых, рассматривающих проблемы историко-правового развития норм о недрах, недропользовании и установлении уголовно-правовой ответственности за их нарушение.

В связи с недостаточностью специальной литературы по рассматриваемому вопросу были рассмотрены работы видных представителей уголовно-правовой науки (И.Ш. Борчашвили, Р.Т. Нуртаева, С.М. Рахметова), в которых был представлен ретроспективный анализ казахстанских УК 1959, 1997 года в части объекта и предмета экологических уголовных правонарушений, вопросы совершенствования норм действующего УК [1]; [2].

Была изучена история развития законодательства о недрах и недропользовании, представленная в работах юристов-экологов Б.Ж. Абраима, Ж.С. Елюбаева, Н.Б. Мухитдинова, С.П. Мороз [3]; [4]; [5]; [6]. В этих научных трудах поэтапно освещено формирование норм об охране и использовании недр, понятийного аппарата в рассматриваемой сфере, а также взаимосвязь законодательства о недрах и недропользовании с нормами об юридической ответственности.

Кроме того, был сделан анализ научных статей, опубликованных в международных рецензируемых научных журналах, по вопросам уголовно-правовой охраны природных объектов в целом и отдельно – недр и полезных ископаемых [7]; [8]; [9]; [10];

[11]; [12], в результате чего были установлены основные отличия правового регулирования ответственности за экологические уголовные правонарушения в Казахстане и за рубежом.

Результаты, обсуждение. Изначально взаимодействие между человеком и природой отражалось в религии, обычаях и традициях на то время основными источниками права.

Недра, как таковые, не выделялись в качестве самостоятельного природного объекта, а являлись принадлежностью более осязаемого кочевниками объекта – земель. Поэтому не недра, а земли (и воды) нашли свое нормативное воплощение в одном из первых памятников казахского права «Жеті Жарғы», здесь содержались нормы о порядке разрешения споров о пастбищах и водопоях [13, 34 стр.].

Понятие «недра» и понятие «полезные ископаемые» появились намного раньше в России, чье законодательство оказало влияние на развитие правового регулирования в Казахстане.

Первым источником русского права, регулирующим охрану природных ресурсов является Русская Правда (XV вв.) Этот нормативный документ представляет собой «весьма искусно выработанную догму действовавших начал права» [14, 12 стр.].

Нормами Русской Правды в первую очередь регулировались общественные отношения, связанные с теми природными ресурсами, с которыми люди в первую очередь взаимодействовали: землями (которые отождествлялись с недрами), объектами растительного и животного мира.

С развитием в XI-XVI вв. торговых отношений между Русскими княжествами и странами восточной Европы увеличились объемы добычи природных ресурсов, что привело к их существенному сокращению. Эти негативные явления обусловили появление норм-запретов.

Таким образом постепенно формировалось сначала природоохранное законодательство, а затем и уголовно-правовые запреты в отношении природных ресурсов.

С активным развитием горнодобывающих промыслов (середина XVII в.) стали приниматься нормы, регулирующие

недропользование (указы московского правительства о разведке полезных ископаемых [5, 99 стр.]).

На законодательном уровне 24 августа 1700 года был подписан Именной Указ Петра I «Об учреждении Приказа Рудокопных дел», где закреплялись основы собственности на недра и правила недропользования.

В Берг-коллегии от 10 декабря 1719 года провозглашалось, что «соизволяется всем и каждому во всех местах, как на собственных, так и на чужих землях, искать, плавить, варить и чистить всякие металлы и минералы» [15, 65 стр.]. Помимо многих норм о недропользовании сюда была включена уголовно-правовая норма – «тем, кто изобретенные руды утаят и доносить об них не будут, или другим в сыскании, устройении и расширении тех заводов запрещать или мешать будут, объявляется жестокий гнев, неотложное телесное наказание и смертная казнь и лишение всех имений» [15, 65 стр.].

Данное жесткое и даже жестокое правило было упразднено в 1782 году законом Екатерины II [16, 67 стр.].

В последующий период был принят ряд Уставов Горных (1832 г., 1893 г.) и других правовых актов, направленных на предотвращение нерационального использования недр, а, следовательно, и меры ответственности.

Особенностью данного периода было то, что нормы об ответственности не были представлены в чистом виде, только как уголовно-правовые нормы. Таковыми они стали ближе к середине XIX в.

Так, первый прототип УК был принят в 1845 году и назывался – «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных». Оно содержало целую «Главу четвертую – о нарушении уставов горных» [17, С. 73, 75, 79]. За ним последовали Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями (1864 г.), Уголовное уложение (1903 г.), в которых также содержались меры уголовной ответственности за нарушения законодательства о недрах.

Принятые нормативные правовые акты регулировали горные отношения в тех

регионах Казахстана, где была развита горная промышленность.

После смены власти обновилось и законодательство, которым упразднялась частная собственность на недра и устанавливалась государственная монополия на добычу полезных ископаемых (Декрет о недрах земли 1920 г.).

Ответственность за нарушение горного законодательства устанавливалась УК РСФСР 1922 года, где в статье 99 «выборка камней, песка и проч. без разрешения подлежащих властей, а равно и разработка недр земли с нарушением установленных правил» влекла уголовное наказание. В этой норме содержалось два вида преступлений: первое – против государственной собственности, второе – за нарушение правил недропользования.

Следующий УК 1926 года статьей 87 устанавливал уголовную ответственность только за «разработку недр земли с нарушением установленных правил» и предусматривал меньшее наказание – «лишение свободы или принудительные работы на срок до шести месяцев или штраф до пятисот рублей» (по УК 1922 г. – до одного года с конфискацией незаконно добытого).

Нормы уголовного законодательства РСФСР имели значение для Казахстана, так как его отдельные регионы в различные периоды являлись составными частями автономий (Киргизской ССР, Туркестанской АССР), входящими в состав РСФСР. Позднее рассматриваемые отношения регулировались нормами союзного законодательства.

С образованием Союза ССР появился новый нормативный акт – Горное положение Союза ССР, утвержденное ЦИК и СНК СССР от 9 сентября 1927 года [5, 105 стр.]. В нем подробно регламентировались права и обязанности недропользователя, а, следовательно, и ответственность за нарушение обязанностей. Более того, в нем речь шла о привлечении именно к уголовной ответственности. Пунктом 134 органам горного надзора предоставлялось право вести дознание и осуществлять уголовное преследование

нарушителей законодательства о недрах. Пункт 135 предусматривал для этих органов взаимодействие с органами рабочей-крестьянской милиции.

Горное положение 1927 года было отменено только с принятием Основ Законодательства Союза ССР и Союзных республик о недрах 9 июля 1975 года. Позднее был принят Кодекс Казахской ССР о недрах от 4 августа 1976 года, дававший подробную характеристику недрам и содержащий перечень правонарушений в сфере недропользования.

Уголовная ответственность была конкретизирована еще в УК Казахской ССР от 22 июля 1959 года, однако, в первой редакции норма за посягательства на недра отсутствовала.

Законом от 15 октября 1993 года впервые на законодательном уровне была введена уголовная ответственность за нарушение правил пользования недрами (ст. 159-2 УК КазССР).

Здесь было указано, что «нарушение правил пользования недрами, повлекшее или могущее повлечь причинение ущерба населению, окружающей природной среде, природным ресурсам, наказывается лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет, или исправительными работами на срок до двух лет, или лишением свободы на срок до трех лет.

Те же действия, повлекшие гибель людей, или иные тяжкие последствия, наказываются лишением свободы на срок от трех до десяти лет»¹. Норма об этом преступлении содержалась в Главе «Хозяйственные преступления».

До 1997 года содержание этой нормы не изменялось.

УК РК 1997 года стал уникальным в части объединения всех преступлений, посягающих на охрану окружающей среды, в отдельной самостоятельной главе «Экологические

преступления».

Специальными экологическими преступлениями являлись нарушение правил охраны и использования недр, нарушение законодательства о континентальном шельфе, нарушение режима особо охраняемых территорий и природных объектов. Последние два при определенных обстоятельствах могли относиться к нарушениям в сфере недропользования.

В УК РК 1997 года статья 286, предусматривающая ответственность за нарушение в сфере недропользования отличается от аналогичной, закрепленной в УК Казахской ССР 1959 года.

Во-первых, изменилось название статьи: теперь оно предусматривает ответственность не только за нарушение правил использования недр, но и за нарушение правил охраны.

Во-вторых, предусмотрено не две, а три части.

В первой части предусмотрена ответственность за нарушение правил охраны и использования недр при проектировании, размещении, строительстве, вводе в эксплуатацию и эксплуатации горнодобывающих предприятий или подземных сооружений, не связанных с добычей полезных ископаемых, а равно самовольная застройка площадей залегания полезных ископаемых, если эти деяния повлекли причинение значительного ущерба, во второй – за нарушение общих экологических требований на всех стадиях недропользования, если это повлекло массовую гибель животного или растительного мира, причинение крупного ущерба государству, вред здоровью населения, а в третьей – за деяние, предусмотренное частью второй настоящей статьи, повлекшее по неосторожности массовое заболевание людей или смерть человека².

В содержание данной статьи вносились изменения Законами РК от 9 декабря 2004 года и от 9 ноября 2011 года в части, изменения некоторых наказаний.

Принятый 3 июля 2014 года УК РК

¹ Уголовный Кодекс Казахской ССР: от 22 июля 1959 г. (с изм. и доп.) (утратил силу) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004273 (дата обращения: 27.03.2024).

² Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 16 июля 1997 года № 167-І (с изм. и доп. по сост. на 03.07.2014 г.) (утратил силу) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032&doc_id2=4208032#activate_doc=2&pos=3700;-54&pos2=2109;-66 (дата обращения: 27.03.2024).

предусматривает уже две самостоятельные статьи, устанавливающие ответственность за нарушения в сфере недропользования – статью 333 «Нарушение правил охраны и использования недр» и статью 334 «Самовольное пользование недрами».

Первая редакция части 1 статьи 334 «Самовольное пользование недрами» УК РК предусматривала ответственность только в случае причинения крупного ущерба.

Позже законодателем были внесены изменения в статью 334 УК: сумму ущерба изменили с крупного на значительный; части 2 и 3 расширили новыми квалифицирующими признаками – с причинением крупного ущерба, совершенное группой лиц или группой лиц по предварительному сговору, неоднократность, совершенное на особо охраняемых природных территориях, совершенное с причинением особо крупного ущерба (Закон РК от 03.01.23 г.).

Заключение. Краткий анализ развития норм об уголовной ответственности за нарушения в сфере недропользования в Казахстане позволяет сделать ряд выводов.

1. Предложена условная периодизация истории становления и развития отечественного уголовного законодательства за правонарушения в сфере недропользования, включающая в себя несколько этапов регулирования: 1) нормами обычного права казахов; 2) нормами российского имперского права; 3) нормами союзного права; 4) нормами казахстанского права.

2. Анализ формирования уголовной ответственности в сфере недропользования в Казахстане позволяет установить несколько особенностей:

- применение для регулирования рассматриваемых отношений различных моделей правовых систем, начиная от обычного права казахов и заканчивая романо-германской системой;

- трансформация объекта (общественные

отношения, связанные с недрами) и предмета посягательства (недра) – на различных этапах развития норм уголовного права. Так, в обычном праве казахов преследовалось посягательство не на недра, как на объект собственности, а на земли, и при этом недра являлись принадлежностью земель (принцип акцессии). Указанный принцип сохраняется до сих пор в некоторых зарубежных государствах – Австралийском Союзе, Канаде, США.

Кроме того, в обычном праве казахов такое нарушение считалось преступлением против собственности. Гораздо позже законодательством недра рассматривались как самостоятельный природный объект, а с 1993 года в качестве объекта преступления стали рассматриваться отношения по использованию недр;

- отсутствие таких субъектов преступлений как юридические лица, что обусловлено исторически сложившейся и доминирующей в уголовном праве постсоветских стран доктриной «виновной и личной ответственности».

3. В современном уголовном законодательстве наблюдается объединение в Главе 13 УК РК двух самостоятельных видов посягательств на недра: статья 334 «Самовольное пользование недрами» и статья 333 «Нарушение правил охраны и использования недр», хотя самовольное пользование недрами и добыча полезных ископаемых – это ни что иное, как нарушение права государственной собственности на недра. Закономерен вопрос: в какой главе 13 «Экологические уголовные правонарушения» или 6 «Уголовные правонарушения против собственности» должна содержаться данная норма.

Таким образом, в уголовном праве и законодательстве РК остаются вопросы в части охраны и использования недр, требующие дальнейшего изучения и корректировки.

Список использованной литературы:

1. Борчашвили, И.Ш. Уголовно-правовые проблемы борьбы с преступлениями в сфере экологии: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – М., 1996. – 48 с.
2. Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан об

ответственности за экологические уголовные правонарушения: монография; под общ. ред. Р.К. Сарпекова и С.М. Рахметова. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2018. – 170 с.

3. Абдраим, Б.Ж. История и основные этапы развития казахстанского права о недрах / Б.Ж. Абдраим // Нефть, Газ и Право Казахстана. – 2014. – №4. – С. 26-35.

4. Елюбаев, Ж.С. История и основные этапы развития казахстанского права о недрах и недропользовании [Электронный ресурс] / Ж.С. Елюбаев // Журнал «Недропользование и право». – 2010. – №1. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31508626&pos=5;-113#pos=5;-113 (дата обращения: 27.03.2024).

5. Мухитдинов, Н.Б. Избранные труды в 9 томах: Т. 3. Горное право Республики Казахстан: учебное пособие / Н.Б. Мухитдинов. – Изд. 2-ое, доп. – Алматы, 2011. – 300 с.

6. Мухитдинов, Н.Б. Горное право Республики Казахстан: учебное пособие / Н.Б. Мухитдинов, С.П. Мороз. – Алматы: Юрист, 2004. – 224 с.

7. Sugaipova, A. Some Problems of Implementation of Criminal Liability for Environmental Crimes / A. Sugaipova, E. Kuzmenko, E. Larina // SHS Web of Conferences. – 2023. – 172, 05017.

8. Buribaev, E. Legislative regulation of criminal liability for environmental crimes / E. Buribaev, et al. // Journal of Environmental Accounting and Management. – 2020. – №8(4). – Pp. 323-334.

9. Kussainov, S. Criminal liability for environmental crimes in the Republic of Kazakhstan: state and prospects of the issue / S. Kussainov // AWER Procedia Advances in Applied Sciences. – 2013. – №1. – Pp. 640-645.

10. Movchan, R.O. Criminal liability for illegal mining: analysis of legislative novelties / R.O. Movchan, et al. // Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. – 2022. – №5. – Pp. 116-121.

11. Responding to illegal mining and trafficking in metals and minerals a guide to good legislative practices. – Vienna: United Nations, 2023. – 135 p.

12. Zakharova, S. Criminal liability for violation of environmental protection [Electronic resource] / S. Zakharova, et al. // BIO Web of Conferences. – 2023. – 65, 08008. – Access mode: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20236508008> (Access date: 26.03.2024).

13. Зинуров, Р.Н. «Жеті жарғы» («Семь установлений») Тауке-хана как великий памятник права: правовой обычай, судопроизводство и наказание / Р.Н. Зинуров // Проблемы востоковедения. – 2012. – №4(58). – С. 32-37.

14. Дювернуа, Н. Источники права и суд в Древней России: Опыты по истории русского гражданского права / Н. Дювернуа. – СПб., 2004. – 283 с.

15. Стругов, В.Г. Курс горного права: Изложение основных начал горного законодательства России в связи с кратким обзором принципов горного законодательств важнейших горнопромышленных государств Западной Европы / В.Г. Стругов. – СПб.: типография И.Н. Скороходова, 1907. – 310 с.

16. Перчик, А.И. Горное право: учебник. / А.И. Перчик. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Изд. дом «Филологии три», 2002. – 525 с.

17. Уложения о наказаниях уголовных и исправительных: издание 1885 г. Свод законов Российской империи: издание не официальное. В 16 томах: Т. 15. – СПб.: Деятель, 1912. – 521 с.

References:

1. Borchashvili, I.Sh. Ugolovno-pravovye problemy bor'by s prestupleniyami v sfere jekologii: avtoref. dis. ... dokt. jurid. nauk. – М., 1996. – 48 s.

2. Problemy sovershenstvovaniya zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan ob otvetstvennosti za jekologicheskie ugolovnye pravonarusheniya: monografija; pod obsh. red. R.K. Sarpekova i S.M. Rahmetova. – Astana: GU «Institut zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan», 2018. – 170 s.

3. Abdraim, B.Zh. Istorija i osnovnye jetapy razvitija kazahstanskogo prava o nedrah / B.Zh. Abdraim // Neft', Gaz i Pravo Kazahstana. – 2014. – №4. – S. 26-35.

4. Eljubaev, Zh.S. Istorija i osnovnye jetapy razvitija kazahstanskogo prava o nedrah i

nedropol'zovanii [Elektronnyj resurs] / Zh.S. Eljubaev // Zhurnal «Nedropol'zovanie i pravo». – 2010. – №1. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31508626&pos=5;-113#pos=5;-113 (data obrashhenija: 27.03.2024).

5. Muhitdinov, N.B. Izbrannye trudy v 9 tomah: T. 3. Gornoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnoe posobie / N.B. Muhitdinov. – Izd. 2-oe, dop. – Almaty, 2011. – 300 s.

6. Muhitdinov, N.B. Gornoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnoe posobie / N.B. Muhitdinov, S.P. Moroz. – Almaty: Jurist, 2004. – 224 s.

7. Sugaipova, A. Some Problems of Implementation of Criminal Liability for Environmental Crimes / A. Sugaipova, E. Kuzmenko, E. Larina // ShS Shheb of Conferences. – 2023. – 172, 05017.

8. Buribaev, E. Legislative regulation of criminal liability for environmental crimes / E. Buribaev, et al. // Journal of Environmental Accounting and Management. – 2020. – №8(4). – Pp. 323-334.

9. Kussainov, S. Criminal liability for environmental crimes in the Republic of Kazakhstan: state and prospects of the issue / S. Kussainov // ASHHER Procedia Advances in Applied Sciences. – 2013. – №1. – Pp. 640-645.

10. Movchan, R.O. Criminal liability for illegal mining: analysis of legislative novelties / R.O. Movchan, et al. // Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. – 2022. – №5. – Pp. 116-121.

11. Responding to illegal mining and trafficking in metals and minerals a guide to good legislative practices. – Vienna: United Nations, 2023. – 135 p.

12. Zakharova, S. Criminal liability for violation of environmental protection [Electronic resource] / S. Zakharova, et al. // BIO Shheb of Conferences. – 2023. – 65, 08008. – Access mode: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20236508008> (Access date: 26.03.2024).

13. Zinurov, R.N. «Zheti zharry» («Sem' ustanovlenij») Tauke-hana kak velikij pamjatnik prava: pravovoj obyčaj, sudoproizvodstvo i nakazanie / R.N. Zinurov // Problemy vostokovedeniya. – 2012. – №4(58). – S. 32-37.

14. Djuvernua, N. Istochniki prava i sud v Drevnej Rossii: Opyty po istorii russkogo grazhdanskogo prava / N. Djuvernua. – SPb., 2004. – 283 s.

15. Strukgov, V.G. Kurs gornogo prava: Izlozhenie osnovnykh nachal gornogo zakonodatel'stva Rossii v svyazi s kratkim obozreniem principov gornogo zakonodatel'stv vazhnejshih gornopromyshlennykh gosudarstv Zapadnoj Evropy / V.G. Strukgov. – SPb.: tipografija I.N. Skorohodova, 1907. – 310 s.

16. Perchik, A.I. Gornoe pravo: uchebnik. / A.I. Perchik. – Izd. 2-e, pererab. i dop. – M.: Izd. dom «Filologii tri», 2002. – 525 s.

17. Ulozheniya o nakazaniyah ugolovnykh i ispravitel'nykh: izdanie 1885 g. Svod zakonov Rossijskoj imperii: izdanie ne oficial'noe. V 16 tomah: T. 15. – SPb.: Dejatel', 1912. – 521 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Сәбігул Жанабайқызы Бекішева – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институты Зерттеулерді үйлестіру және құқық қорғау жүйесі проблемаларын зерделеу мен орталығының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, доцент, e-mail: magnolia2008@mail.ru.

Бекишева Сабигуль Джанабаевна – главный научный сотрудник Центра координации исследований и изучения проблем правоохранительной деятельности Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доктор юридических наук, доцент, e-mail: magnolia2008@mail.ru.

Bekisheva Sabigul Dzhanabaevna – Chief Researcher at the Center of the Research and Study of Law Enforcement Issues of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Doctor of

Law, Associate Professor, e-mail: magnolia2008@mail.ru.

Елена Юрьевна Дейкало – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: helena_1990_@mail.ru.

Дейкало Елена Юрьевна – докторант Карагандинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, магистр юридических наук, e-mail: helena_1990_@mail.ru.

Deykalo Elena Yurievna – Doctoral Student of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs named after B. Beisenov, Master of Laws, e-mail: helena_1990_@mail.ru.

М.Н. Еркебек¹, М.Е. Балгожина²

¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

²Қазтұтынуодағының Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША МАЛДЫ БІРНЕШЕ РЕТ ҰРЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 188-1-бабы бойынша қайталанатын қол сұғушылық үшін белгіленетін қылмыстық жауаптылықтың кейбір мәселелеріне арналған.

Авторлардың пікірлері бойынша мүлікке қайталап қол сұғушылық жасаудың қоғамдық қауіптілігінің жоғарылығын есепке алу мәселесі қылмыстар рецидивінің қолданыстағы заңды құрылымына байланысты күрделене түсуде. Қылмыстың санаттық тиістілігіне сүйене отырып, елімізде кеңінен таралған әрекеттер бойынша нақты рецидивтің бірқатары арнайы есепке алудан тыс қалуда.

Зерттеушілер Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 188-1-бабы бойынша қайталанып және жүйелі түрде жасалатын қол сұғушылықтар үшін қылмыстық жауаптылық параметрлерін барынша мұқият саралай отырып, заңнамалық есепке алу қажет деп санайды.

Авторлардың пікірінше, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 6-тарауына енгізілген бөтеннің мүлкін жымқыру мен қорқытып алу (жымқырудың арнайы құрамынсыз) шеңберінде қылмыстардың арнайы бірнеше рет жасалуы мен арнайы рецидив белгілерін қолданған жөн сияқты. Сонымен қатар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 188-1-бабының ерекше саралаушы белгілері ретінде малды жүйелі түрде ұрлау немесе кәсіпқойлық түрінде деген белгілерді қарастыруды ұсынады.

Түйінді сөздер: мал ұрлығы; жымқыру; қылмыстық заң; қылмыстардың қайталануы; қол сұғушылық; қылмыстық кәсіпқойлық; саралаушы белгі; қоғамдық қауіптілік.

М.Н. Еркебек¹, М.Е. Балгожина²

¹Қарағандинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова,
г. Караганда, Республика Казахстан

²Қарағандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ НЕОДНОКРАТНОСТИ КРАЖИ СКОТА ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена некоторым вопросам уголовной ответственности за случаи повторяющихся посягательств по статье 188-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

По мнению авторов ситуация с учетом повышенной степени общественной опасности повторных посягательств на собственность усложняется по причине действующей конструкции легального рецидива преступлений. Исходя из категориальной принадлежности преступления, остаются вне зоны соответствующего специального учета целый ряд фактического рецидива по весьма распространенным деяниям.

Исследователи считают, что необходим более тщательный законодательный учет и дифференциация параметров уголовной ответственности в случаях повторяющихся и систематических посягательств по статье 188-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

По убеждению авторов было бы целесообразно вернуться к использованию признаков специальной неоднократности и специального рецидива преступлений, распространив их исключительно на хищения чужого имущества и вымогательства, включенные в главу 6 Уголовного кодекса Республики Казахстан (без специальных составов хищений). Кроме того, в качестве особо квалифицирующего обстоятельства статьи 188-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан необходимо предусмотреть случаи совершения скотокрадства систематически или в виде промысла.

Ключевые слова: скотокрадство; хищение; уголовное законодательство; рецидив преступлений;

посягательство; преступный промысел; квалифицирующий признак; общественная опасность.

M.N. Yerkebek¹, M.E. Balgozhina²

¹*The Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Karaganda c., the Republic of Kazakhstan*

²*The Karaganda University of Kazpotreboysuz, Karaganda c., the Republic of Kazakhstan*

SOME ISSUES OF REPEATED THEFT OF LIVESTOCK IN CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to some issues of criminal liability for cases of repeated encroachments under Articles 188-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

According to the authors, the situation, taking into account the increased degree of public danger of repeated encroachments on property, is complicated due to the current structure of legal recidivism. Based on the categorical affiliation of the crime, a number of actual recidivism in very common acts remain outside the zone of appropriate special accounting.

The researchers believe that a more thorough legislative accounting and differentiation of the parameters of criminal liability in cases of repeated and systematic attacks under Articles 188-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is necessary. To this end, it is advisable to return to the use of signs of special repetition and special recidivism of crimes, extending them exclusively to theft of other people's property and extortion included in Chapter 6 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (without special compositions of theft). In addition, as a particularly qualifying circumstance, art. 188-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan it is necessary to provide for cases of cattle theft systematically or in the form of fishing.

Keywords: cattle theft; embezzlement; criminal law; recidivism; encroachment; criminal fishing; qualifying sign; public danger.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_85

Кіріспе. 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №292-VI Қазақстан Республикасы Заңға сәйкес Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚР ҚК) меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар тізімі жаңа 188-1-баппен («Мал ұрлығы») толықтырылып, сондай-ақ, ұрлық, тонау және қарақшылық құрамдарында ірі залал белгілері, тұрғын үй-жайдың, кәсіпорынның, ұйымның, мекеменің, мал қораның, қашаның немесе өзге де қойманың ауласына кіру жолымен жасалған іс-әрекет үшін жауапкершіліктің репрессивтілігі ұлғайтылып, бұл қылмысты ауырлығы орташа санаттан ауыр санатқа ауыстырылуына әкелген болатын¹. Заң шығарушының меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың сараланушы белгілері үшін санкцияны қатайтуының өзіндік себептері де жоқ емес. Н.К. Иманғалиев

атап өткендей, қылмыскер ұрлықты үй-жайға кіру жолымен жасауды жоспарлағанда қылмыс орнында болуы мүмкін адамдарға зиян келтіру мүмкіндігін болжайды және бұл қол сұғушылықтың қоғамдық қауіптілік дәрежесін едәуір арттырады [1]. Қылмыстың жекелеген құрамы шеңберінде қылмыстық жауапкершілікті саралаудың маңызды факторы тиісті санкцияларды әділ бекітуге мүмкіндік беретін саралаушы белгілер болып табылады. Қылмыстық заңдағы саралаушы белгілерді екі үлкен топқа бөлуге болады: 1) қылмыстық заңның жалпы бөлігінде тіркелген, яғни қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлардың тізбесі; 2) қылмыстық заңның ерекше бөлігінің баптарында тікелей көрсетілген белгілер.

Саралаушы белгілер көптеген қылмыстардың жекелеген құрамдары

¹ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адамның құқықтарын қорғауды күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының 2019 ж. 27 желтоқсандағы №292-VI Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000292> (жүгінген күні: 30.11.2023).

шеңберіндегі жеке нұсқаларды қоспағанда жүйелік сипатқа ие екенін және ҚР ҚК-нің ерекше бөлігінің әртүрлі баптарында қайталанатынын атап өткен жөн Сондықтан қылмыс құрамының саралаушы белгілері «әлеуметтік негізделген және заңды түрде тексерілген» болуға тиіс [2, 120-б.]. Яғни, қылмыс құрамы шеңберіндегі қандай да бір саралаушы белгі, әсіресе сабақтас, біртекті құрамдар үшін келісілген, пропорционалды болуы керек. Себебі, ауырлатушы мән-жайлар қылмыстық жауапкершілік пен жазаны саралаудың негізгі құралдарының біріне жатады.

ҚР ҚК-нің 188-1-бабы аясында қайталанып жасалатын қол сұғушылықтар үшін қылмыстық жауапкершілік мәселелері ерекше назар аударуға лайық. Көптеген жағдайларда «бірнеше рет» деген саралаушы белгі қайталанушылық пен қылмыстың көп мәрте жасалуын біріктіретіндіктен, біршама абстрактілі сипатқа ие. Мүлікке қайта қол сұғудың қоғамдық қауіптілігінің жоғарылығын ескеретін болсақ, қылмыстардың қайталануының қолданыстағы заңды құрылымы (ҚР ҚК-нің 14-бабы) оның күрделілігін арттыра түседі. Қылмыстың санаттық тиістілігіне сүйене отырып, қылмыстардың қайталануының кеңінен таралған түрлері арнайы есепке алудан тыс қалатынына көз жеткіздік. Соңғы жылдары ғылыми жұмыстарда рецидивтік мінез-құлыққа қатысты қылмыстық-құқықтық ықпалды арттыру туралы мәселелер жиі көтеріліп жүр. Қазіргі қазақстандық зерттеушілер қылмыстардың қайталануын бағалау және есепке алу тәжірибесіндегі осы концептуалдық өзгеріске қатысты көзқарастарын білдіруге асыға қоймай тек қылмыстық заңнаманы ізгілендірудің шартты сипатқа ие екендігін ғана айтуда [3, 81-б.].

Әдістер мен материалдар. Құқықтық зерттеулер жасау үшін таңдалған әдістемелік құралдар дәстүрлі және әлеуметтік құбылыстар мен үдерістерді танудың жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістері үйлесіміне негізделгендіктен объективті, әрі нақты теориялық білім алу үшін жеткілікті болып табылады. Зерттеудің негізгі әдісі ретінде танымның диалектикалық әдісі таңдалып, ол

мал ұрлығы үшін қылмыстық жауапкершіліктің жоғары параметрлерін уақтылы белгілеуді негіздеуге мүмкіндік берді. Индуктивті және дедуктивті әдістер ҚР ҚК-де құрылымдалған жалпы жымқыру жүйесіндегі мал ұрлығына баға беруде белсенді қолданылды. Талдау және синтездеу әдістері ҚР ҚК-нің 188-1-бабы құрамында жымқыру белгілері мен оның саралаушы және ерекше саралаушы белгілеріне баға беруде сұранысқа ие болды. Зерттеуде бөтеннің мүлкін жымқырудың жалпы құрылымындағы мал ұрлығының қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттамаларының нақты белгілерін анықтауға және негіздеуге мүмкіндік беретін алып тастау әдісі де маңызды рөл атқарды. Зерттеудің жеке ғылыми әдістері жүйесіне төмендегілер енгізілді: әлеуметтік(қоғамдық қатынастардың зерттелетін жүйесіне қатысты сенімді баға алу, тұжырымдалған қорытындылар мен ұсыныстардың негізділігін арттыру үшін); құрылымдық-функционалдық (мал ұрлығына қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық құралдарының толықтығын бағалау кезінде); формальды-логикалық (заңнамалық ережелерді нақтылау және оларды біріздендіру, сондай-ақ ҚР ҚК-нің 188-1-бабы контекстінде заңнамалық техника деңгейін арттыру мақсатында); конструктивті-сыни талдау әдісі (зерттелетін мәселе бойынша теориялық әзірлемелерге, сондай-ақ мал ұрлығына қарсы іс-қимыл мәселелерінде қалыптасқан отандық тәжірибеге ғылыми талдау жасауға мүмкіндік алу үшін); экстраполяция әдісі (қылмыстың зерттелетін бағыты бойынша мазмұны мен заңдылықтарын зерттеу нәтижелері бойынша қажетті қорытындылар жасау кезінде).

Нәтижелер, талдаулар. Қылмыстық саясатты ізгілендіру соңғы жылдары заңнамадағы өзгерістердің айрықша бағыты болғанымен оның да шегі болу керек деп пайымдаймыз. Қазақстандық ғалым Т.Қ. Акимжанов атап өткендей, қылмыстық саясатты ізгілендірудің елеулі әлеуметтік негіздері елдегі «түрме халқы» индексін төмендету қажеттілігімен байланысты [4, 130-б.]. Полиция қызметкерлері арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша,

мал ұрлығы жүйелі түрде (3 және одан да көп рет) жасалған жағдайда қылмыстық жауапкершілікті арттыру туралы заңнамалық шешімнің орындылығы туралы сұраққа респонденттердің 58%-ы – бұл шешім дұрыс болар еді деген пікір білдірді.

Осы уақытқа дейін қылмыстық заңда және қылмыстық жауапкершілікті іске асыру тәжірибесінде кінәлі адамның мінез-құлқында қылмыстық кәсіпқойлық элементтерінің болуы сияқты маңызды факторды есепке алу тиісті түрде бекітілмеген.

Мал ұрлығына қатысты кейбір адамдар үшін тиісті қылмыстық іс-әрекет қылмыстық табыстың тұрақты көзіне айналып, бұл сол аумақ тұрғындары үшін нағыз «қасіретке» айналады. Қылмыстық кәсіпқойлық ұғымын талдағанда авторлар оның төмендегідей негізгі белгілерін атайды: қылмыстық кәсіп элементтерінің болуы; біртекті қылмыстық қол сұғушылықтардың қайталануы арқылы байқалатын белгілі бір қылмыстық маманданудың; қылмыскердің қылмыстық дағдыларының біртіндеп қалыптасуы; қылмыстық әрекет кінәлі адам үшін күнкөрістің негізгі немесе жалғыз көзі болуы [5]. Қазіргі жағдайда қылмыстық кәсіпқойлық жаңа мәнге ие болып, оның ұйымдасқан нысандары жиі кездеседі.

Қылмыстық заңда қылмыстық кәсіпқойлық белгілерін анықтауда бірдей әрекеттерді жасаудың «жүйелілігі» сияқты терминді қолданбау мүмкін емес. Қандай да бір іс-әрекетті жасаудың жүйелілігі, оның кәсіби нысаны 1959 жылғы Қаз КСР ҚК редакциясында белгіленген болатын².

1997 жылғы 16 шілдедегі ҚР ҚК-нің бастапқы редакциясының 175-бабында («ұрлық») заң шығарушы уақыт салып жасалған іс-әрекетті «арнайы қайталану» деп таныды. Сонымен қатар біртекті қылмыстардың арнайы қайталануы («жымқыру немесе қорқытып алу үшін екі немесе одан да көп рет сотталған адамның әрекеті») ерекше

ауырлататын мән-жай ретінде қарастырылды. ҚР 2009 жылғы 10 желтоқсандағы №227-IV Заңның қабылдануымен бірнеше рет және қайталану сияқты арнайы түрлерден заңнамалық тұрғыдан бас тартылды³. Бұл өзгеріс отандық заң шығарушының «бірнеше рет» белгісін бағалау тұжырымдамасын өзгертуімен байланысты болды. 1997 жылғы ҚР ҚК-нің 11-бабының 2-бөлігінде көзделген «осы Кодекстің Ерекше бөлігінің әртүрлі баптарында көзделген екі немесе одан да көп қылмыс жасау осы Кодексте арнайы көрсетілген жағдайларда ғана бірнеше рет деп танылуы мүмкін» деген ереже алынып тасталды.

1997-2009 жылдар аралығында қолданыста болған қылмыстық кодексте белгіленген «арнайы рецидив», яғни жымқыру немесе қорқытып алу үшін екі немесе одан да көп рет сотталған адамның іс-әрекетіне қатысты құрылымның Қазақстан Республикасы Конституциясы ережелеріне сәйкестігіне қатысты түрлі пікірлер орын алған еді. Мәселен, ҚР Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі алқасы сотталған В.С. Зиневичтің шағымы бойынша істі қарап, «жымқыру немесе қорқытып алу үшін екі немесе одан да көп рет сотталған адам» деген саралаушы белгі ҚР Конституциясының 77-бабына қайшы келетіндіктен сол белгі бойынша саралаудан бас тартып, қылмысты қайта саралайды. ҚР Конституциялық Кеңесі Бас прокурордың осы шешімге наразылығын қарап, 1997 жылғы ҚР ҚК-нің осы ережелері Конституцияға қайшы келмейді деген қорытындыға келеді. Жымқыру немесе қорқытып алу үшін жауаптылықты қарастыратын ҚК-нің баптарында көрсетілген «жымқыру немесе қорқытып алу үшін екі немесе одан да көп рет сотталған адамның іс-әрекеті» деген белгі арнайы рецидивтің бір түрі болып саналады. Арнайы рецидив дегеніміз адамның бұрын жасаған қылмысына ұқсас немесе біртекті қылмыстарды жасауы⁴.

² Уголовный кодекс Каз ССР от 22 июля 1959 года // Ведомости Верховного Совета и Правительства Казахской ССР. – 1959 г. – №22-23.

³ Қазақстан Республикасының Қылмыстық, Қылмыстық іс жүргізу және Азаматтық іс жүргізу кодекстеріне сот жүйесін жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының 2009 ж. 10 желтоқсандағы №227-IV Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000227_ (жүгінген күні: 30.11.2023).

⁴ Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13-бабын, 175-бабы 3-бөлігінің «в» тармағын, 178-бабы 3-бөлігінің «в» тармағын, 179-бабы 3-бөлігінің «г» тармағын және Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 19-бабы 3-бөлігін конституциялық емес деп тану жөніндегі ұсынысы туралы: Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2003 ж. 26 маусымдағы №9 қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S030000009> (жүгінген күні: 05.12.2023).

1997 жылғы ҚР ҚК-мен салыстырғанда қазіргі қолданыстағы қылмыстық заңнамада қылмыстардың қайталануын есепке алу айтарлықтай қысқартылған. Ал тәжірибеде бұрын бөтеннің мүлкін ұрлағаны үшін сотталған адамдардың мал ұрлығын жасау жағдайлары жиі кездеседі. Мысалы, Ақмола облысы Зеренді ауданының аудандық сотының №1156-20-00-1/58 қылмыстық ісінің үкімі бойынша ауыр қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыру жазасына сотталған С.О. есімді азамат тағы да ҚР ҚК-нің 188-1-бабының 3-бөлігінің 2-тармағы бойынша қарастырылатын ауыр қылмыс жасағаны үшін оның әрекеттерінде қауіпті қайталанушылық белгілері бар деп танылған⁵. Сонымен қатар С.О. есімді азаматтың өтелмеген екі соттылығы да бөтеннің мүлкін жымқыру фактілері бойынша орын алған. Өкінішке орай, ҚР ҚК-де қылмыстық әрекеттің қайталануын есепке алудың қолданыстағы құрылымы бірдей немесе біртекті қылмыстар үшін соттылығы бар адамдардың қылмыстық «мамандану» фактісін көрсетуге мүмкіндік бермейді. Қылмысқа қатысушыларды іздеу механизмінде бұрын соттылықтың болуы фактісі белгілі бір қылмыстық «дағдылардың» болуы мен қылмыстық мотивацияның тезірек қалыптасуын болжайтындықтан маңызды болып саналады. Ақмола облысы Астрахань ауданының аудандық сотының 2020 жылғы 30 шілдедегі №1136-20-00-1/20 қылмыстық ісі бойынша үкімде бұрын сотталмаған А.К. есімді азамат бұрын сотталған А.Т. есімді азаматқа құны 100 мың теңге тұратын ірі қара малды (бұқа) ұрлауды ұсынып, соңғысы оған келіседі. Қылмыстық әрекеттің бұқаны арқанның көмегімен ұрлау түріндегі объективтік жағын бұрын сотталған А.Т. есімді азамат жасап, ал А.К. есімді азамат оны машинада күтіп отырған. Үкімге сәйкес А.Т. есімді азаматтың әрекетінде қылмыстардың қайталануы жоқ⁶. ҚР ҚК-нің өтелмеген соттылықтың болуы фактісіне шамадан тыс «бейтараптығы» яғни ҚР ҚК-нің

54-бабындағы жауапкершілікті ауырлататын мән-жайлар тізбесінде болмауы), сондай-ақ қылмыстардың қайталануының қолданыстағы құрылымы ұрлықтың басқа түрлері сияқты мал ұрлығына қатысты нақты криминалогиялық көріністі білу мүмкіндігінен айырады деп санаймыз.

Қорытынды. Қазіргі уақытта мал ұрлығын (ҚР ҚК-нің 188-1-бабы) қайталап жасаудың барлық жағдайлары тек бірнеше рет белгісі шеңберінде ғана сараланады. Біз қарастырып отырған мәселеге қатысты зерттеушілер қылмыстық кәсіпқойлық кінәлі адамның ұзақ уақыт қылмыстық қудалаудан тыс қалуына мүмкіндік беретін белгілі бір қылмыстық-спецификалық дағдыларын көрсетеді [6]. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы «Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы» №11 нормативтік қаулысының 3-тармағында белгіленгендей «Егер бірнеше рет жасау қылмыстық-құқықтық нормада саралаушы белгі ретінде көрсетілсе, онда белгілі бір адамның бірнеше ұқсас қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауы осы қылмыстық құқық бұзушылықты бірнеше рет жасағаны үшін жауаптылық көздейтін ҚК-нің тиісті бабы (бабының бөлігі) бойынша тұтастай саралауға жатады»⁷. Сөйтіп, мал ұрлығының қайталанған эпизоды да, осы қылмыстық оқиғаның оныншы эпизоды да криминалогиялық тұрғыдан әртүрлі қоғамдық қауіпті құбылыстар екендігіне қарамастан бірнеше рет жасалған деп танылады. Мысалы, мал ұрлығын бірнеше рет жасаған мен кәсіби қылмыскердің әрекеттерінің субъективті жағының ерекшелігі болады. Соңғы жағдайда адамның ниеті оның біртекті (немесе бірдей) әрекеттерді одан әрі жасауды жоспарлайтындығын қамтиды.

Зерттеулерде жүйелі қылмыстық әрекеттің нәтижелері кінәлі адам үшін күнкөрістің негізгі немесе кем дегенде маңызды көзі болып

⁵ 2020 жылғы 23 қазандағы №1156-20-00-1/58 (Ақмола облысы Зеренді аудандық соты Зеренді ауылы) қылмыстық іс бойынша үкім. – ҚР Жоғарғы Сотының сайты [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://office.sud.kz/courtActs/document.xhtml> (жүгінген күні: 05.12.2023).

⁶ 2020 жылғы 30 маусымдағы №1136-20-00-1/20 (Астрахань ауданы, Ақмола облысы Астрахань аудандық соты) қылмыстық іс бойынша үкім. – ҚР Жоғарғы Сотының Сот актілерінің банкі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> (жүгінген күні: 30.11.2023).

⁷ Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 ж. 25 желтоқсандағы №11 Нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P0600011S_ (жүгінген күні: 30.11.2023).

табылатындығы ерекше аталған. Қылмыстық құқық теориясында ғалымдар жиі қолданатын «қылмыстық кәсіпқойлық» терминінің заңды анықтамасы жоқ, бірақ жеке қылмыстардың әсіресе, жымқыру нысандарының саралаушы белгісі ретінде оны қолданыстағы қылмыстық заңнамаға енгізуді жөн санаймыз. Себебі, қарапайым қайталанумен салыстырғанда «қылмыстық кәсіпқойлық» ұқсас қылмыстық қол сұғушылықтар жасауды көздейтін қылмыстық әрекетке «мамандануды» білдіретіндігі сөзсіз.

Қылмыстық кәсіпқойлықтың ең нақты параметрлерінің бірі жүйелі түрде жасалатын әрекеттердің сипаты емес, адамның өзінің қылмыстық әрекетінен тұрақты табыс табуы деп танылады. Тиісінше, қылмыстық кәсіпқойлық белгілері әдетте, мал ұрлығы, жалпы ұрлық, алаяқтық және т.б. сияқты кәсіби қылмыскер үшін тұрақты табыс көзі болатын жымқырудың әртүрлі нысандарына тән.

Қазақ халқының тарихындағы қылмыстық кәсіпқойлықты білдіретін әрекеттер көңіл аударуға тұрарлық деп санаймыз. Мәселен, 1893 жылы Токмак билерінің төтенше съезінде әзірленген Ереженің 49-параграфында: «он бас мал ұрлағаны немесе үшінші рет ұрлық жасау үстінде ұсталған адам бір бас мал ұрлап жатса да алған малдың үш есе құны яғни, әрбір ұрланған мал үшін үш мал есебінде айып төлеуге тиіс...», – деп көрсетілген⁸. Негізінен қылмыстық кәсіпқойлықтың түрлері үшін жауапкершілікті реттеуге байланысты тарихта болған нормалар мүлікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар шеңберінде ресімделгеніне көз жеткіздік.

Қылмыстық кәсіпқойлықты қылмыстық қол сұғушылықтарды жүйелі түрде жасау нысаны ретінде бағалаудың дұрыстығына алыс шет ел заңнамасындағы «қылмыстық кәсіпқойлық» терминінің кеңінен қолданылуы дәлел бола алады. Атап айтқанда, қылмыстық

кәсіпқойлықтың заңды тұжырымдамасы Австрияның Қылмыстық кодексінің 70-параграфында былай деп белгіленген: «қылмыстық әрекетті кәсіпке айналдырып, қайталап жасау арқылы қылмыстық кіріс табуды көздейтін адамдар»⁹. Сонымен қатар Австрияның Қылмыстық кодексінде қылмыстық кәсіпқойлық белгілері, атап айтқанда, қылмыстық кәсіпқойлық түріндегі ұрлық (130-параграф), қылмыстық кәсіпқойлық түріндегі алаяқтық (148-параграф) сияқты арнайы қылмыс құрамдары бар. Осыған ұқсас заңнамалық шешімдер Германияның Қылмыстық кодексінде де бар, онда қылмыстық кәсіпқойлық түрінде жасалған мүлікті заңсыз сатып алу (260-параграф), қылмыстық кәсіпқойлық түрінде банд жасаған қылмыстық жолмен алынған мүлікті жасыру (260а-параграф) сияқты арнайы құрамдар бар¹⁰. Мысал ретінде Армения Қылмыстық кодексін алуға болады, онда Қылмыстық кодекстің 63-бабының 1-тармағында «Қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар» тізіміне қылмыстық кәсіпқойлық енгізілген¹¹.

Қылмыстық кәсіпқойлық мәселесін қарастырып жүрген қазіргі кейбір зерттеулерде «қылмыстық кәсіпқойлық дегеніміз адамның үш жәнен онан да көп дербес қылмыс құрамын құрайтын, ұқсас және өзара байланысты қоғамдық қауіпті әрекетті негізгі немесе қосымша кіріс көзі ретінде пайдакүнемдік мақсатта жасаған, солардың бір де бірі үшін сотталмаған адам» ретінде қарастырылады [7, 64 б.]. Басқа авторлардың пайымдаулары бойынша қылмыстық кәсіпқойлық «сотталғанға дейін үш немесе одан да көп ұқсас және өзара тығыз байланысты, белгілі бір материалдық пайда алу құралына айналған, негізгі немесе қосымша кіріс ретінде өмір сүрудің маңызды көзі болып табылатын қылмыстарды жасау» [8, 4 б.]. Қылмыстық әрекетті жүйелі түрде жасаудан қылмыстық кәсіпқойлықтың айыр-

⁸ Сартаева К.Р., Жорабеков С.Ж., Сартаев С.Т. Генезис института множественности преступлений в уголовном праве Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/11_NND_2015/Pravo/5_190355.doc.htm (дата обращения: 30.11.2023).

⁹ Уголовный кодекс Австрии [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://piratebooks.ru/threads/ugolovniy-kodeks-avstrii.165851/> (дата обращения: 30.11.2023).

¹⁰ Уголовный кодекс Германии // Российский правовой портал: Библиотека Пашкова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://constitutions.ru/?p=24969> (дата обращения: 30.11.2023).

¹¹ Уголовный кодекс Республики Армения: принят 18.04.2003 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&sel=show&lang=rus> (дата обращения: 30.11.2023).

машылығы қылмыскердің өз материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін қылмыстық қол сұғушылықтан белгілі бір көлемде тұрақты түрде материалдық игілік көруі. Кейбір авторлар қылмыстық кәсіпқойлықтан көретін табыс айтарлықтай болу керек дегенді айтуда, алайда, бұл белгіні біз нақты емес деп санаймыз.

Бұл жағдайда басты назар жүйелі түрде түсіп тұратын қылмыстық «кірістің»

айтарлықтай көлемде болуында емес, кінәлі адам үшін қылмыстық кәсіпқойлықтан түсетін кірістің күнкөрістің негізгі (жалғыз) көзі болып табылатындығына аударылуы керек деп пайымдаймыз. Жүйелі түрде мал ұрлаудан (ҚР ҚК-нің 188-1-бабы) түсетін кіріс кінәлі адамның өмір сүруінің тұрақты көзі болып табылатынын ескере отырып оған тиісті қылмыстық-құқықтық баға берілуі керек деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Иманғалиев, Н.К. О совершенствовании уголовно-правовых норм об ответственности за кражу чужого имущества / Н.К. Иманғалиев // Вестник Института законодательства и права Республики Казахстан. – 2017. – №3(48). – С. 77-84.
2. Кротов, С.Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков и обстоятельств, отягчающих наказание: автореф. дис. ...канд. юрид. наук / С.Е. Кротов. – М., 2005. – 350 с.
3. Апахаев, Н.Ж. Институт рецидива в уголовном законодательстве Республики Казахстан / Н.Ж. Апахаев, А. Жанбавиев // Казахская цивилизация. – 2018. – №1. – С. 77-82.
4. Акимжанов, Т.К. О проблемах дальнейшей гуманизации уголовной политики Республики Казахстан как важнейшем условии построения правового государства / Т.К. Акимжанов // Уголовно-исполнительное право. – 2017. – №2(25). – С. 130-136.
5. Czabanski, J. Estimates of Cost of Crime: History, Methodologies, and Implications / J. Czabanski. – Heidelberg, 2008. – 148 p.
6. Balgozhina, M.E. Social Adaptation of Persons released from Places of Deprivation of Freedom as Prevention of Recidivism / M.E. Balgozhina // JARLE-ASERS Publishing – Journal of Advanced Research in Law and Economics (ISSN2068696X-Romania-Scopus). Summer. – 2015. – №2(12). – Pp. 277-284.
7. Прохорова, М.Л. Промысел как вид множественности преступлений: компаративистские и теоретические подходы / М.Л. Прохорова, М.Г. Горенко // Общество: политика, экономика, право. – 2017. – №5. – С. 63-66.
8. Demmert, H.G. Crime and Crime Control: What Are the Social Costs? / H.G. Demmert. – Center for Econometric Studies of the Justice System. – Stanford: Stanford University, 1979. – 89 p.

References:

1. Imangaliev, N.K. O sovershenstvovaniy ugovolno-pravovyh norm ob otvetstvennosti za krazhu chuzhogo imushhestva / N.K. Imangaliev // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i prava Respubliki Kazahstan. – 2017. – №3(48). – S. 77-84.
2. Krotov, S.E. Differenciaciya ugovolnoj otvetstvennosti v zavisimosti ot kategorizacii prestuplenij, kvalificirujushhih priznakov i obstojatel'stv, otjagchajushhih nakazanie: avtoref. dis. ...kand. jurid. nauk / S.E. Krotov. – M., 2005. – 350 s.
3. Apahaev, N.Zh. Institut recidiva v ugovolnom zakonodatel'stve Respubliki Kazahstan / N.Zh. Apahaev, A. Zhanbaviev // Kazahskaja civilizacija. – 2018. – №1. – S. 77-82.
4. Akimzhanov, T.K. O problemah dal'nejshej gumanizacii ugovolnoj politiki Respubliki Kazahstan kak vazhnejshem uslovii postroenija pravovogo gosudarstva / T.K. Akimzhanov // Ugovolno-ispolnitel'noe pravo. – 2017. – №2(25). – S. 130-136.
5. Czabanski, J. Estimates of Cost of Crime: History, Methodologies, and Implications / J. Czabanski. – Heidelberg, 2008. – 148 p.
6. Balgozhina, M.E. Social Adaptation of Persons released from Places of Deprivation of Freedom

as Prevention of Recidivism / M.E. Balgozhina // JARLE-ASERS Publishing – Journal of Advanced Research in Law and Economics (ISSN2068696X-Romania-Scopus). Summer. – 2015. – №2(12). – Pp. 277-284.

7. Prohorova, M.L. Promysel kak vid mnozhestvennosti prestuplenij: komparativistskie i teoreticheskie podhody / M.L. Prohorova, M.G. Gorenko // Obshhestvo: politika, jekonomika, pravo. – 2017. – №5. – S. 63-66.

8. Demmert, H.G. Crime and Crime Control: What Are the Social Costs? / H.G. Demmert. – Center for Econometric Studies of the Justice System. – Stanford: Stanford University, 1979. – 89 p.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Мұхамеджан Нұрлыбекұлы Еркебек – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: mukhamedjan_95@mail.ru.

Еркебек Мұхамеджан Нұрлыбекұлы – докторант Карагандинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, магистр юридических наук, e-mail: mukhamedjan_95@mail.ru.

Yerkebek Muhamedzhan Nurlybekuly – Doctoral student of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Master of Law, e-mail: mukhamedjan_95@mail.ru.

Майгуль Егеубаевна Балгожина – Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің жалпы заңдық және арнайы пәндер кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), e-mail: maigul.balgozhina@mail.ru.

Балгожина Майгуль Егеубаевна – доцент кафедры общеправовых и специальных дисциплин Карагандинского университета Казпотребсоюза, доктор философии (PhD), e-mail: maigul.balgozhina@mail.ru.

Balgozhina Maigul Egeubaevna – Associate Professor of the Department of General Legal and Special Disciplines of the Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, PhD, e-mail: maigul.balgozhina@mail.ru.

УДК 343.265
МРНТИ 10.77.41

С.А. Жижис

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ДЕЯТЕЛЬНОЕ РАСКАЯНИЕ: ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В статье рассмотрены дискуссионные вопросы о составляющих деятельное раскаяние элементах как целостного основания освобождения от уголовной ответственности по уголовному законодательству Республики Казахстан. Отмечено, что в теории уголовного права нет единства по вопросам об обязательности освобождения от уголовной ответственности, количестве признаков, достаточных для наличия в действиях лица деятельного раскаяния, что, в свою очередь, негативным образом отражается на эффективности этой поощрительной нормы. В этой связи, исследованы особенности законодательной регламентации института деятельного раскаяния в уголовном законодательстве зарубежных государств, определена специфика основания освобождения от уголовной ответственности. В целях единообразного понимания, недопущения злоупотребления поощрительной нормой о деятельном раскаянии, как со стороны подозреваемых лиц, так и со стороны правоприменительных органов, по мнению автора, необходимо более четкое законодательное закрепление элементов деятельного раскаяния. По результатам даны предложения, направленные на совершенствование уголовного законодательства в данной сфере.

Ключевые слова: уголовный кодекс; деятельное раскаяние; освобождение от уголовной ответственности; юридическая техника; явка с повинной; чистосердечное раскаяние; уголовное правонарушение; структурный элемент.

С.А. Жижис

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ШЫНАЙЫ ӨКІНУ: ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында көзделген қылмыстық жауаптылықтан босатудың ажырамас негізі ретінде шынайы өкінуді құрайтын элементтер туралы даулы мәселелер қарастырылған. Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық жауаптылықтан міндетті түрде босату үшін шынайы өкінген адамның іс-әрекетінде өкіну белгілерінің жеткілікті мөлшерінің саны көрсетілмеген, бұл өз кезегінде аталған ынталандыру нормасының тиімділігіне әсер етеді. Осыған байланысты шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасындағы шынайы өкіну институтын заңнамалық реттеудің ерекшеліктері зерттеліп, қылмыстық жауаптылықтан босату негіздерінің ерекшеліктері анықталды. Күдіктілер тарапынан да, құқық қорғау органдары тарапынан да шынайы өкінуге ынталандыру нормасын біркелкі түсіну және теріс пайдаланудың алдын алу үшін автордың пікірінше, шынайы өкіну элементтерін неғұрлым нақты заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет. Қорытындылар бойынша осы саладағы қылмыстық заңнаманы жетілдіруге бағытталған ұсыныстар енгізілуде.

Түйінді сөздер: қылмыстық кодекс; шынайы өкіну; қылмыстық жауаптылықтан босату; заң техникасы; кінәсімен келу; шын жүректен өкіну; қылмыстық құқық бұзушылық; құрылымдық элемент.

S.A. Zhizhis

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshy c., the Republic of Kazakhstan*

ACTIVE REPENTANCE: IMPLEMENTATION PROBLEMS

Abstract. The article examines controversial issues about the elements that constitute active repentance as

an integral basis for exemption from criminal liability under the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. It is noted that in the theory of criminal law there is no unity on the issues of mandatory exemption from criminal liability, the number of signs sufficient for the presence of active repentance in a person's actions, which, in turn, negatively affects the effectiveness of this incentive norm. In this regard, the features of the legislative regulation of the institution of active repentance in the criminal legislation of foreign countries have been studied, and the specifics of the basis for exemption from criminal liability have been determined. In order to have a uniform understanding and prevent abuse of the incentive norm on active repentance, both on the part of suspects and on the part of law enforcement agencies, according to the author, it is necessary to more clearly legislate the elements of active repentance. Based on the results, proposals are made aimed at improving criminal legislation in this area.

Keywords: criminal code; active repentance; exemption from criminal liability; legal technology; confession; sincere repentance; criminal offense; structural element.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_93

Введение. В современном уголовном праве акцент смещается в сторону профилактики, увеличения поощрительных норм к лицам, совершившим уголовные правонарушения впервые и небольшой и средней тяжести. В этой связи нормы о деятельном раскаянии играют важную роль, поскольку они способствуют улучшению уголовного процесса и помогают в адаптации лиц, совершивших правонарушения к общественной жизни.

Статья 65 «Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием» Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК) открывает возможность освобождения от уголовной ответственности для лиц, совершивших проступок или преступление впервые. Освобождение возможно при условии, что виновное лицо проявило активность в раскрытии преступления, возместило нанесенный уголовным правонарушением вред и явилось с повинной. Тем не менее, вторая часть этой статьи устанавливает исключения для особо тяжких преступлений, таких как терроризм или преступления против личности¹.

Интересно, что применение первой части статьи 65 остается на усмотрение органов уголовного процесса, что делает эту норму дискреционной.

Несмотря на многочисленные исследования, посвященные проблеме

деятельного раскаяния, среди авторов, а также в правоприменительной практике нет единого мнения по некоторым вопросам, связанным с данным институтом. Научные разработки по этому вопросу являются весьма противоречивыми и разрозненными. В частности, в теории уголовного права нет единства по вопросам об обязательности освобождения от уголовной ответственности, количестве признаков, достаточных для наличия в действиях лица деятельного раскаяния, что, в свою очередь, негативным образом отражается на эффективности этой поощрительной нормы.

Так, ряд авторов отмечают, что именно совокупность необходимых и возможных в конкретном случае условий освобождения и представляет собой основание для освобождения лица от уголовной ответственности [1]; [2].

По мнению других ученых, условия деятельного раскаяния следует рассматривать в их единстве и взаимосвязи, и только лишь обязательное наличие всех условий, перечисленных в этой уголовной норме, делает возможным признание в действиях лица деятельного раскаяния [3].

Аналогичного мнения придерживается И.Ш. Борчасвили: «Отсутствие любого из указанных оснований исключает применение данной нормы» [4].

Эти разногласия подчеркивают необходимость дальнейшего исследования

¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. №226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 14.08.2023).

и разработки данной нормы в правовой сфере.

Материалы и методы. В ходе исследования был проведен тщательный анализ статей 65, 53 Уголовного кодекса РК и аналогичных статей десяти постсоветских государств и Австрии. Кроме того, были изучены нормы Уголовно-процессуального кодекса (далее – УПК РК) и положения нормативных постановлений Верховного Суда РК по вопросам освобождения от уголовной ответственности.

Были рассмотрены научно-правовые позиции многих ученых. Рассматриваемый вопрос активно обсуждался в научных источниках стран постсоветского пространства не только на уровне отдельных статей (С.В. Петрикова, Г.Л. Минаков, Е.В. Благов), но и в диссертационных и монографических исследованиях (Э.Д. Дадакаев, А.В. Ендольцева, А.В. Савкин, А.А. Саргсян, В.В. Сверчков, М.А. Стадник, М.Б. Чернова).

Вместе с тем комплексных работ казахстанских авторов практически нет, однако мнение по деятельному раскаянию было отражено в научных статьях О.А. Возняк, Ж.К. Кожантаевой, Г.Т. Онаевой, А.М. Сайтбекова, А.Ж. Жилкубаева.

Использовались такие научные методы, как сравнительно-правовой, логический, системного анализа и другие.

Обсуждение. В контексте статьи 65 УК РК, основополагающим элементом для освобождения от уголовной ответственности является деятельное раскаяние. Это подразумевает выполнение всех или части действий, перечисленных в данной статье, в зависимости от специфических обстоятельств и возможностей лица.

К примеру, если лицо было задержано на месте преступления, его невозможность самостоятельно явиться в правоохранительные органы с признанием не исключает возможности деятельного раскаяния. Такое раскаяние может проявляться в иных формах, включая

содействие в расследовании преступления, возмещение ущерба, или иными способами заглаживания вреда.

Согласно уголовному праву, деятельное раскаяние оценивается через призму активных и юридически значимых действий, которые лицо совершило после преступления. Основным критерием для освобождения от уголовной ответственности является прекращение общественной опасности со стороны лица, проявившего раскаяние. Важно отметить, что наличие деятельного раскаяния не всегда приводит к прекращению уголовного дела. Орган, ведущий уголовный процесс, обязан учитывать всю совокупность обстоятельств и личные качества подсудимого для принятия обоснованного решения.

Само признание вины без выполнения действий, предписанных уголовным законодательством, не рассматривается как деятельное раскаяние. Условие освобождения от уголовной ответственности, такое как содействие раскрытию и расследованию преступления, считается выполненным, если лицо активно участвовало в процессе раскрытия преступления.

Важно отметить, что статья 53 «Обстоятельства, смягчающие уголовную ответственность и наказание» УК РК также содержит положения о смягчении уголовной ответственности и наказания, включая добровольное возмещение имущественного ущерба и активное содействие в раскрытии уголовного правонарушения². Эти действия схожи с критериями деятельного раскаяния, указанными в статье 65 УК РК. В случаях, когда раскаявшееся лицо, не освобождается от уголовной ответственности, его действия все равно могут быть учтены при определении наказания.

Решение об освобождении от уголовной ответственности в соответствии со статьей 65 УК РК может принимать орган, ведущий уголовный процесс. Особенно это касается случаев, когда лицо впервые

² Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. №226-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 14.08.2023).

совершает коррупционное преступление, и его освобождение возможно только через судебное решение.

Деятельное раскаяние охватывает широкий спектр действий, начиная от явки с повинной и заканчивая активным содействием в раскрытии преступления. Важным аспектом является также моральное осуждение собственных действий, что проявляется через активные действия по возмещению вреда, изобличению соучастников и оказанию помощи потерпевшим.

Применение положений о деятельном раскаянии, закрепленных в статье 65 УК РК требует наличия всех необходимых условий, оговоренных в первой части этой статьи. Это подразумевает комплексный подход к оценке каждого случая, где необходимо учитывать полноту выполнения установленных критериев.

Согласно пункту 3-1 нормативного постановления Верховного Суда РК, посвященного судебной практике применения статьи 68 УК РК, применение данной статьи также предполагает совокупность установленных оснований. Отсутствие хотя бы одного из этих оснований делает применение этой нормы недопустимым, что подчеркивает строгость подхода к применению положений о деятельном раскаянии³.

Сравнительно-правовой метод показывает, что подобные нормы присутствуют и в законодательствах других стран.

К примеру, в Азербайджане (ст. 72.2), Армении (ст. 72), Беларуси (ст. 88), Грузии (ст. 68), Молдове (ст. 57), России (ст. 75), Таджикистане (ст. 72), Туркменистане (ст. 71), Узбекистане (ст. 66) и Украине (ст. 45) также существуют законодательные положения, позволяющие освобождать лиц от уголовной ответственности при наличии деятельного раскаяния. Это свидетельствует о широком

признании ценности и эффективности деятельного раскаяния как инструмента уголовной политики на постсоветском пространстве и за его пределами.

Эти сходства и различия в законодательстве разных стран подчеркивают международный характер подхода к деятельному раскаянию и предоставляют основу для более глубокого сравнительного анализа в данной области (Таблица 1).

Анализируя подходы к деятельному раскаянию в различных юрисдикциях, можно отметить, что основной акцент делается на освобождение от уголовной ответственности за преступления небольшой и средней тяжести, совершенные впервые. В уголовном законодательстве для таких стран, как Туркменистан, Узбекистан и Украина важным аспектом является чистосердечное раскаяние, которое дополняет стандартные требования к деятельному раскаянию. Однако, в Украине отсутствует требование явки с повинной как обязательного элемента деятельного раскаяния, и в то же время, в Украине применение соответствующей нормы является обязательным в отличие от других стран, где она имеет факультативный характер.

Уголовное законодательство Таджикистана интересно своей юридической конструкцией, где для освобождения от уголовной ответственности достаточно выполнения хотя бы одного из трех условий: явка с повинной, активное содействие раскрытию преступления или возмещение причиненного ущерба⁴.

В Эстонии и Латвии нормы о деятельном раскаянии также имеют свои особенности. В Эстонии акцент сделан на добровольный отказ от дальнейшего совершения преступления или устранение опасности⁵, а в Латвии – на оказание помощи в раскрытии преступления, организованного группой.

В УК Латвии основания освобождения от

³ О судебной практике по применению статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 21 июня 2001 г. №4 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000004S_ (дата обращения: 20.09.2023).

⁴ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: от 21 мая 1998 г. №574 [Electronic resource] – Access mode: <https://mmk.tj/content/%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8-%D2%B7%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%B8-%D2%B7%D1%83%D0%BC%D2%B3%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B8-%D1%82%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD> (Access data: 06.09.2023).

⁵ Eesti kriminaalkodeks: Vastu võetud 07.05.1992 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.riigiteataja.ee/akt/184289> (Access data: 07.09.2023).

	Впервые совершившее преступление, в т.ч. небольшой или средней тяжести	Чистосердечно раскаялось	Добровольно явилось с повинной (явка с повинной)	Активно способствовало раскрытию (расследованию) преступления	Возместило причиненный ущерб (иным образом загладило вред, причиненный в результате преступления)
Азербайджан	*		*	*	*
Армения	*		*	*	*
Беларусь	*		*	*	*
Грузия	*		*	*	*
Казахстан	*		*	*	*
Молдова	*		*	*	*
Россия	*		*	*	*
Таджикистан	*		*	*	*
Туркменистан	*	*	*	*	*
Узбекистан	*	*	*	*	*
Украина	*	*		*	*

Таблица 1

уголовной ответственности регулируются одной уголовной нормой (ст. 58), включающей в себя малозначительность последствий (ч. 1), примирение (ч. 2), помощь в раскрытии преступления (ч. 3) и собственно общие основания, предусмотренные особенной частью Уголовного кодекса (ч. 4). При этом часть 3 представляет усеченную форму деятельного раскаяния: «От уголовной ответственности может быть освобождено лицо, оказавшее существенную помощь в раскрытии совершенного организованной группой тяжкого или особо тяжкого преступления, которое является более тяжким или более опасным, чем преступление, совершенное самим лицом»⁶.

В контексте Кыргызстана, деятельное раскаяние не выступает самостоятельной основой для освобождения от ответственности, но элементы деятельного раскаяния учтены в качестве смягчающих

обстоятельств.

Пример Австрии особенно интересен, поскольку в уголовном законодательстве этой страны предусмотрена поощрительная норма для лиц, виновных в отмывании денег, которые добровольно сообщили о своих преступлениях [5].

Норма аналогичного содержания имеется и в примечании к статье 218 УК нашей страны, закрепляющем освобождение от уголовной ответственности за легализацию средств, полученных преступным путем, в случае добровольного сообщения лицом об этом. Это подчеркивает тенденцию законодателей к борьбе с финансовыми преступлениями, угрожающими экономической безопасности.

Таким образом, анализ международных практик показывает, что, хотя концепция деятельного раскаяния широко признана, ее применение и интерпретация значительно различаются в зависимости от конкретной

⁶ Latvijas Kriminālkodekss: Pieņemts: 17.06.1998 [Electronic resource] – Access mode: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (Access data: 07.09.2023).

юрисдикции.

Закключение. Из проведенного анализа следует, что норма о деятельном раскаянии занимает значимое место в уголовном законодательстве многих стран. Несмотря на определенные различия в деталях и применении, общий принцип и структура нормы остаются схожими. Это свидетельствует о широком признании значимости деятельного раскаяния в уголовной юстиции на международном уровне.

С точки зрения юридической техники и логики для применения нормы о деятельном раскаянии необходимо наличие совокупности оснований, предусмотренных в статье 65 УК РК, с учетом конкретных обстоятельств каждого отдельного случая. В этом контексте становится очевидной потребность в более четком и единообразном нормативном толковании данной нормы, что повысит ее эффективность и предсказуемость применения.

Кроме того, рассматривается предложение о модификации статьи с целью гармонизации с нормами УПК, в случаях, когда вред, причиненный преступлением, был полно-

стью заглажен с согласия потерпевшего. Это предложение соотносится с положениями части 5 статьи 36 «Обстоятельства, позволяющие не осуществлять уголовное преследование» УПК РК и направлено на усиление реституционной функции уголовного права.

В связи с этим, часть 1 статьи 65 УК предлагается дополнить абзацем третьим следующего содержания: «Освобождение от уголовной ответственности по основаниям, указанным в части первой настоящей статьи, не допускается, если подозреваемый, обвиняемый, подсудимый не загладили причиненный вред и потерпевший против этого возражает. В таком случае производство по делу продолжается в обычном порядке».

В противном случае необходимо изменять общие подходы, заложенные в части 5 статьи 36 УПК.

Таким образом, норма о деятельном раскаянии не только является важным элементом уголовного правосудия во многих странах, но и представляет собой область для дальнейших исследований и развития, направленных на усиление ее роли в достижении справедливости и эффективности уголовного процесса.

Список использованной литературы:

1. Ендольцева, А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения / А.В. Ендольцева. – М.: Юнити-Дана, 2017. – 232 с.
2. Сверчков, В.В. Освобождение от уголовной ответственности, прекращение уголовного дела (преследования), отказ в его возбуждении. Проблемы теории и практики / В.В. Сверчков. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2008. – 586 с.
3. Верина, Г.В. Фундаментальные понятия уголовного права России: актуальные проблемы / Г.В. Верина. – М.: Юрлитинформ, 2018. – 200 с.
4. Борчашвили, И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан: Общая часть (том 1) / И.Ш. Борчашвили. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. – 836 с.
5. Loudon, N. Active repentance – a second chance in Austrian criminal law / N. Loudon // Dispute resolution insider. – 2018. – 10th ed. – Pp. 7-8.

References:

1. Endol'ceva, A.V. Institut osvobozhdeniya ot ugovornoj otvetstvennosti: problemy i puti ih reshenija / A.V. Endol'ceva. – M.: Juniti-Dana, 2017. – 232 s.
2. Sverchkov, V.V. Osvobozhdenie ot ugovornoj otvetstvennosti, prekrashhenie ugovornogo dela (presledovaniya), otkaz v ego vozbuzhdenii. Problemy teorii i praktiki / V.V. Sverchkov. – SPb.: Jurid. centr Press, 2008. – 586 s.
3. Verina, G.V. Fundamental'nye ponjatija ugovornogo prava Rossii: aktual'nye problemy / G.V. Verina. – M.: Jurlitinform, 2018. – 200 s.

4. Borchashvili, I.Sh. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan: Obshhaja chast' (tom 1) / I.Sh. Borchashvili. – Almaty: Zheti Zharry, 2021. – 836 s.
5. Loudon, N. Active repentance – a second chance in Austrian criminal law / N. Loudon // Dispute resolution insider. – 2018. – 10th ed. – Pp. 7-8.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Станислав Альфонсасович Жижис – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институты қылмыстық саясат және криминология проблемаларын зерттеу орталығының бастығы, e-mail: 7171122@prokuror.kz.

Жижис Станислав Альфонсасович – начальник Центра исследования проблем уголовной политики и криминологии Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: 7171122@prokuror.kz.

Zhizhis Stanislav Alfonsasovich – Head of the Center for the Study of Problems of Criminal Policy and Criminology of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: 7171122@prokuror.kz.

Е.С. Кемали, М. Абайқызы
«Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ТЕРРОРИЗМ МЕН ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бүгінгі таңда азаматтық қоғамның белсенділігі адам құқықтарын қамтамасыз ету, экономикалық қызмет бостандығы, жастар және гендерлік саясат, діни және басқа да салаларда ғана емес, сонымен қатар қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде де көрінеді.

Мақалада діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылда үкіметтік емес ұйымдарға ерекше профилактикалық рөл беріледі, себебі азаматтардың белсенді қатысуынсыз мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары жаңа сындар мен қауіп-қатерлерге толық көлемде қарсы тұра алмайды.

Осыған байланысты АҚШ, Франция, Германия, Англия, Австрия, Израиль, Біріккен Араб Әмірліктері сияқты терроризмнен ең көп зардап шеккен шет елдердің оң тәжірибесі ерекше қызығушылық тудырады.

Авторлар аталған елдердің үкіметтік емес секторының діни экстремизм мен терроризмнің алдын алуға қатысу мәселелерін қарастырады. Мақалада мемлекетпен өзара іс-қимылдың институционалдық негіздері, олардың қызметінің нысандары мен бағыттары талданады.

Авторлардың назары қылмыс құрбандарына көмек көрсетуге, тәжірибені таратуға, халықтың радикалдануына жол бермеуге және сотталған адамдарды қайта әлеуметтендіруге байланысты шетелдік үкіметтік емес ұйымдар қызметінің мамандануына аударылды.

Түйінді сөздер: үкіметтік емес сектор; экстремизм мен терроризмнің алдын алу; терроризмге қарсы іс-қимыл; шетелдік тәжірибе; діни экстремизм; халықаралық терроризм; коммерциялық емес ұйымдар.

Е.С. Кемали, М. Абайқызы
Университет «Туран», г. Алматы, Республика Казахстан

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ И ЭКСТРЕМИЗМУ

Аннотация. На сегодняшний день активность гражданского общества проявляется не только в сфере обеспечения прав человека, свободы экономической деятельности, молодежной и гендерной политики, религиозной и других сферах, но и в обеспечении общественной безопасности.

Особая профилактическая роль здесь отводится неправительственным организациям в противодействии религиозному экстремизму и терроризму, так как меры государственного принуждения без активного участия граждан не могут в полной мере эффективно противостоять новым вызовам и угрозам.

В этой связи особый интерес представляет положительный опыт наиболее пострадавших от терроризма зарубежных стран, таких как США, Франция, Германия, Англия, Австрия, Израиль, Объединенные Арабские Эмираты.

Авторами статьи рассматриваются вопросы участия неправительственного сектора указанных стран в профилактике религиозного экстремизма и терроризма.

В статье проанализированы институциональные основы взаимодействия с государством, формы и направления их деятельности. Внимание авторов акцентировано на специализациях деятельности зарубежных неправительственных организаций, связанных с оказанием помощи жертвам преступлений, распространения опыта, недопущения радикализации населения и ресоциализации осужденных лиц.

Ключевые слова: неправительственный сектор; предупреждение экстремизма и терроризма; противодействие терроризму; зарубежный опыт; религиозный экстремизм; международный терроризм; некоммерческие организации.

E.S. Kemali, M. Abaykyzy
«Turan» University, Almaty c., the Republic of Kazakhstan

ISSUES OF IMPROVING COOPERATION BETWEEN THE STATE AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF COUNTERING TERRORISM AND EXTREMISM

Abstract. Currently the activity of civil society is manifested not only in the field of ensuring human rights, freedom of economic activity, youth and gender policy, religious and other spheres, but also in ensuring public safety.

A special preventive role is assigned to non-governmental organisations in countering religious extremism and terrorism, since state enforcement measures without the active participation of citizens cannot fully effectively counter new challenges and threats.

In this regard, the positive experience of the foreign countries most affected by terrorism, such as the USA, France, Germany, England, Austria, Israel, and the United Arab Emirates, is of particular interest.

The authors of the article consider the issues of participation of the non-governmental sector of these countries in the prevention of religious extremism and terrorism.

The article analyses the institutional foundations of interaction with the state, the forms and directions of their activities. The attention of the authors is focused on the specialisations of the activities of foreign non-governmental organisations related to providing assistance to victims of crimes, spreading experience, preventing radicalisation of the population and re-socialisation of convicted persons.

Keywords: non-governmental sector; prevention of extremism and terrorism; countering terrorism; foreign experience; religious extremism; international terrorism; non-profit organizations.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_100

Кіріспе. Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2020 жылғы 27 тамыздағы тұжырымдамасында Қазақстанда үкіметтік емес сектордың дамуын, оның кәсібиленуін және мемлекеттік саясатты іске асыруға белсенді қатысуын қамтамасыз ететін құралдарды жетілдіру жөнінде шаралар қабылдау көзделген¹.

Қазақстанның тәуелсіздік жылдарында мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес сектор арасындағы әріптестік қатынастардың белгілі бір жүйесі қалыптасты, консультативтік-кеңесші органдар құрылды, үкіметтік емес ұйымдар (бұдан әрі – YEҰ) мемлекеттің әлеуметтік маңызы бар бағдарламалары мен жобаларын іске асырудың белсенді қатысушыларына айналды. 2006 жылдан 2023 жылға дейін YEҰ саны 2,5 еседен астам өсті (7151-ден 18230-ға дейін).

Діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылда ерекше профилактикалық рөл YEҰ-ға беріледі, өйткені азаматтардың белсенді қатысуынсыз мемлекеттік мәжбүрлеу

шаралары жаңа сындар мен қауіп-қатерлерге толық көлемде қарсы тұра алмайды.

Президенттің 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында «терроризмге және діни экстремизмге қарсы іс-қимыл мәселелерін реттеуде үкіметтік емес сектор мен діни бірлестіктерді белсенді түрде қосу қажет» делінген.

Өкінішке орай, YEҰ-ның мемлекет қалыптастыратын қызмет бағыттарының тізілімінде экстремизм мен терроризмнің алдын алу мәселелері көзделмейді, демек, азаматтық қоғам институттарының қатысуын талап ететін негізгі әлеуметтік маңызы бар проблемалардың тізбесіне кірмейді.

Аталған YEҰ арасында 2014 жылдан бастап «Ақниет» ақпараттық-насихаттау және оңалту орталығы» ҚҚ белсенді қызметін атап өткен жөн. Орталықтың негізгі мақсаты деструктивті және экстремистік діни ағымдардың ықпалына түскен адамдарды

¹ Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 ж. 27 тамыздағы №390 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U20000000390> (жүгінген күні: 20.12.2023).

оңалту, бейімдеу жолымен халық арасында діни радикалдану деңгейін төмендету болып табылады.

«Ақниет» ҚҚ-дан басқа, өңірлердегі профилактикалық жұмыс деструктивті діни бірлестіктердің қызметінен зардап шеккендерге көмек көрсетудің жергілікті Оңалту орталықтары тұрғысынан жүзеге асырылады. Оларға Ақмола облысындағы «Сана» оңалту орталығы, Атырау облысындағы «Шапағат», Ақтөбе облысындағы «Аңсар», Қарағанды облысындағы «Нұрлы білім» ҚҚ жатады.

2009 жылдан бастап «Діндерді зерттеу орталықтарының Қауымдастығы» ЗТБ жұмыс істейді. Қауымдастықтың негізгі міндеттері қоғам мүшелерінің әлеуметтік, рухани-адамгершілік және саяси дамуына бағытталған халықаралық және мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеуге және іске асыруға жәрдемдесу, өзекті мәселелерді ғылыми әзірлеуге жәрдемдесу, сондай-ақ деструктивті діни ағымдардың қызметі туралы ақпаратты қоғамға жеткізу болып табылады.

ҰЕҰ туралы заңнаманың дамуына қарамастан, олардың экстремизм мен терроризмнің алдын алу саласындағы әлеуеті мемлекет тарапынан толық көлемде іске асырылмайды. Мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты орналастыру арқылы ҰЕҰ-ны қолдау бұрын Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013-2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаның күші жойылған шеңберінде және ақпараттық-түсіндіру жұмыстарына тарту бөлігінде ғана жүзеге асырылды².

Бұдан басқа, құқық қорғау құрылымдарының ҰЕҰ-мен өзара іс-қимылының нысандарын, әдістері мен тәсілдерін нормативтік реттеу, оларды мамандандыру, сондай-ақ ҰЕҰ-ның мемлекеттік қаражатты тиімді пайдалану мәселелері ашық күйінде қалып отыр. Кейінге қалдырылған нәтижесі, қаржылық тұрақтылығы және өзара жауапкершілік шаралары бар ҰЕҰ салымын объективті бағалауды енгізу мәселелері жеке

қарауды талап етеді.

Осыған байланысты мемлекет пен ҰЕҰ-ның экстремизм мен терроризмнің алдын алу ісіндегі өзара іс-қимылының шетелдік тәжірибесі, оның ішінде олардың қызметінің бағыттылығы, жұмыс нысандары мен әдістері ерекше қызығушылық тудырады.

Материалдар мен әдістер. Дайындалған ғылыми мақаланың әдіснамалық негізі материалистік диалектиканың негізгі ережелерінен құралады. Авторлар тарихи, логикалық, жүйелік және салыстырмалы құқықтық талдау әдістерін қолданды.

Мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара әрекеттесу қажеттілігі идеясы Т. Гоббс, Д. Локк, Ф. Гегель, А. Токвиль, Ш. Монтескье, К. Маркс, Т. Парсонс, Р. Мертон, Э. Дюркгейм сияқты ұлы ойшылдарға тиесілі.

Мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимыл мәселелеріне М.Т. Баймаханов, В.Н. Уваров, Т.С. Нұрышев, К.И. Нұрова және т.б. ғылыми еңбектері арналған.

2011 жылы академик М.Т. Баймаханов күшті азаматтық қоғам «бұл жай ғана саясаттандырылмаған қоғам емес, саясатқа белсенді және ақылға қонымды қатысу арқылы өзінің одан әрі үйлесімді қалыптасуын қорғау мақсатында саяси процестердің тетіктерін толығымен бағындырған қоғам» екенін атап өтті [1, 51-б.].

Терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл саласында қазақстандық ғылымда көптеген жұмыстар бар, алайда ҰЕҰ-ның осы еңбектерге қатысу проблемалары, сондай-ақ қолда бар шетелдік тәжірибе үзінділермен ғана сипатталған және қалыптасқан жағдайды толық көлемде ашып көрсетпейді.

Нәтижелер, талқылау. Алғаш рет «халықаралық үкіметтік емес ұйым» ұғымы 1950 жылы 27 ақпанда БҰҰ қарарында енгізілді, бұл ҰЕҰ секторын тануды білдірді.

Айта кету керек, БҰҰ Жарғысында «үкіметтік емес ұйым» деген жалпыланған ұғым қолданылады және бұл ретте олардың ұлттық немесе халықаралық деңгейде өкілдік ету дәрежесі туралы нақтылау жасалмайды [2].

Дүниежүзілік ҰЕҰ күнін құру 2009 жылы

² Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс - қимыл жөніндегі 2013-2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 ж. 24 қыркүйектегі №648 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000648> (жүгінген күні: 20.12.2023).

басталды, оны халықаралық құқықты оқыту кезінде студент Марцис Лиорс Скадманис (Marcis Liors Skadmanis) бастады.

Дүниежүзілік YEҰ күні – бұл ғаламдықты бейнелейтін халықаралық символ бостандыққа, қоғамдық дауысқа, адамдардың қауіпсіздігіне, зардап шеккен елдерге қамқорлық жасауға, табиғатқа қамқорлық жасауға, адамзаттың мәдени мұрасына қамқорлық жасауға, адамзаттың болашағына қамқорлық жасауға және оның құндылығын мойындауға бағытталған YEҰ құндылықтары, ұмтылыстары мен нәтижелері. YEҰ-ның маңыздылығын The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project 1 деректері дәлелдейді, оған сәйкес әлемдегі коммерциялық емес ұйымдар жылына шамамен 1,3 триллион доллар жұмсайды және 40 миллионға жуық штаттық қызметкерлерді, соның ішінде еріктілерді жалдайды³.

Көріп отырғаныңыздай, дамыған елдердің YEҰ барлық қызмет салаларында айтарлықтай үлес қосады және мемлекетке жүктелген міндеттерді, соның ішінде экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы міндеттерді шешуді жеңілдетеді.

Қазақстандық YEҰ қызметінің ұйымдастырушылық және құқықтық негіздерін жетілдіру үшін бірқатар шет елдердің жинақталған тәжірибесіне жүгінген жөн.

Француз заңгері Марк Ансель шетелдік құқықты зерттеу заңгерге жаңа көкжиектер ашады, бұл оған өз елінің құқығын жақсы білуге мүмкіндік береді деп жазды, өйткені бұл құқықтың ерекшеліктері басқа жүйелермен салыстырғанда ерекше көрінеді. Салыстыру заңгерді тек өз құқығын өте жақсы білсе де алуға болмайтын идеялармен және дәлелдермен қаруландыруға қабілетті [3].

Франциядағы жетекші YEҰ-лардың бірі – 2009 жылдың ақпанында Каирдегі Левалуа Перреден келген орта мектеп оқушыларының тобына шабуыл жасағаннан кейін құрылған терроризм құрбандарының Француз қауымдастығы.

Қауымдастықтың мақсаты – шабуыл құрбандарына олардың барлық әрекеттерін-

де (заңды, сот және әкімшілік) көмектесу, сондай-ақ олардың әртүрлі бірегей терапевтік бағдарламаларға қатысуын қамтамасыз ету.

Қауымдастық Францияның әртүрлі мекемелері мен ведомстволарының (Үкімет, Ішкі істер, Әділет, Қорғаныс, Сыртқы істер және т.б. министрліктер), сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының серіктесі болып табылады.

Терроризм құрбандарының Француз қауымдастығы террористік шабуылдардың құрбандарына жеке психологиялық және құқықтық қолдау көрсету үшін құрылды, бір жағынан олар бұрын алған агрессия нәтижесінде алған жарақатына жауап беру үшін, екіншіден, қайталама құрбандықтың көріністерін болдырмау үшін (яғни, теріс жәбірленушіні билік тарапынан емдеу нәтижесінде туындауы мүмкін салдарлар).

Терроризм құрбандарына көмек көрсету миссияларымен қатар, Қауымдастық біртіндеп зорлық-зомбылық радикалдануы мен терроризм құбылыстарымен күресуге бағытталған бірқатар бағдарламаларды әзірледі және жүзеге асырды.

Мақсат, сонымен қатар, терроризм құрбандарына көмек көрсету және өз тәжірибесін халықаралық деңгейде, атап айтқанда терроризм құрбандарына жәрдемдесу қауымдастықтарының Халықаралық федерациясы арқылы тарату үшін қауымдастықтар желісін құру болып табылады.

Қауымдастық терроризм құрбандарын қорғау үшін бірқатар азаматтық істерде талапкер ретінде әрекет етті, олардың терроризм актілері мен басқа да құқық бұзушылықтардың құрбандарына кепілдік қоры арқылы өтемақы алу мақсатында. Қауымдастық қоғамдық кеңістіктегі идеологиялар мен радикалды мінез-құлықтарды білдіруге қарсы іс-қимылдардың бастамашысы болып табылады, бұл сайып келгенде терроризм мен террористік актілердің жалғасуына әкелуі мүмкін. Мақсат – идеологиялық шығу тегіне немесе оған жауапты топтарға қарамастан

³ Comparative Nonprofit Sector Project. – April 16, 2003 / Philanthropy News Digest [Electronic resource] – Access mode: <https://philanthropynewsdigest.org/features/research-briefs/comparative-nonprofit-sector-project> (Access date: 15.11.2023).

терроризмнің барлық түрлеріне қарсы тұру.

Соған қарамастан, қазіргі терроризм түрлерінің эволюциясын ескере отырып, қауымдастық мемлекеттік органдардың өтініштеріне сүйене отырып, жиһадшылар мен террористерді жалдаудың алдын алумен біртіндеп айналысады⁴.

Америка Құрама Штаттарында азаматтық қоғам институттары адам құқықтарын қорғауда шешуші рөл атқарған демократияның ажырамас бөлігі болып табылады.

Бүгінгі таңда АҚШ азаматтарының 70%-дан астамы қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің толыққанды субъектілері бола отырып, мемлекет өмірінің әртүрлі салаларында өзін-өзі ұйымдастырудың белгілі бір түрлеріне қатысады [4].

Бүгінгі таңда АҚШ-та шамамен 1,5 миллион ҰЕҰ жұмыс істейді және АҚШ үкіметі ҰЕҰ өз мақсаттарын қалай жүзеге асыратынына араласпайды.

Strength to Strength (ағылшын тілінен аудармасы «Күшке күш») – ұзақ мерзімді психологиялық қажеттіліктері бар бүкіл әлемдегі терроризм құрбандарын қолдау үшін құрылған коммерциялық емес ұйым. Ұйым терроризм құрбандарына және олардың отбасыларына тұрақты кездесулер, ақпарат беру және кеңес беру арқылы көмектеседі.

Ұйымның миссиясы – тең қолдау арқылы өз тәжірибесімен бөлісу үшін бүкіл әлемдегі терроризм құрбандарын біріктіру. Бұл ҰЕҰ-ның ұраны – «тірі қалғандарды емдеген». Тұрақты түрде терроризм құрбандарына арналған бағдарламаларға қатысушылар бір апта Нью-Йоркте болып, Аргентина, Алжир, Англия, Франция, Израиль, Кения, Солтүстік Ирландия, Испания, Уганда және Америка Құрама Штаттарынан келеді. Сапардың мақсаты – адамдарға жеке жарақат алу тәжірибесін пайдалануға және бір-бірімен бөлісуге мүмкіндік беру үшін саяси және қоғамдық көшбасшылармен кездесулермен бірге қызықты әрекеттерге толы аптаны қамтамасыз ету⁵.

Ұйым халықаралық терроризм құрбандары қауымдастықтары Федерациясы (AFVT) кеңесінің мүшесі болып табылады.

Tuesday ' s Children – (ағылшын тілінен аудармасы «сейсенбі балалары») – мақсаты терроризм құрбандарына көмек көрсету болып табылатын коммерциялық емес ұйым. Бұл атау ұйымды 2001 жылдың 11 қыркүйегінде, сейсенбіде құрбан болғандардың отбасылары құрғанына байланысты. Ұйым құрылған 2001 жылдан бастап 15 мыңнан астам адам, оның ішінде 2001 жылдың 11 қыркүйегіндегі құрбандар мен басқа да терроризм актілерінен зардап шеккендер көмек алды.

Көмек психикалық денсаулық, жастар тәлімгерлігі, біліктілікті арттыру семинарлары, балаларды тәрбиелеу бойынша кеңестер, қоғамдастық пен отбасына қатысу шаралары және еріктілік мүмкіндіктері бойынша кеңес беруден тұрады.

Біріккен Араб Әмірліктерінің терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылды жүзеге асыруға арналған орталықтар құру тәжірибесін атап өтуге болмайды. Айта кету керек, бұл орталықтар үкіметтік болып табылады, бірақ олар басқа елдерде ҰЕҰ жүзеге асыратын функцияларды ішінара орындайды.

2011 жылдың қыркүйегінде Нью-Йоркте Жаһандық терроризмге қарсы форумда БАӘ өз елінің аумағында «Хедая» зорлық-зомбылық экстремизміне қарсы күрес орталығын (Hedayah орталығы) құру және орналастыру туралы ұсыныс жасады. Орталық Жаһандық терроризмге қарсы форум мүшелерінің және кеңірек халықаралық қауымдастықтың тәуелсіз көпжақты орталық құруға деген ұмтылысының артуына жауап ретінде құрылған.

2012 жылдың желтоқсанында орталықтың штаб-пәтері БАӘ-нің Абу-Даби қаласында ресми түрде ашылды.

Орталықтың бастапқы мақсаттары – оның барлық нысандары мен көріністерінде зорлық-зомбылық экстремизміне қарсы тұру үшін зерттеулер мен талдаулардан басқа, әлеуетті арттыру бағдарламаларына, диалогқа және коммуникацияларға арналған тәуелсіз көпжақты орталық құру.

Орталық озық тәжірибені қолданады және

⁴ Association française des victimes du terrorisme [Electronic resource] – Access mode: https://fr.wikipedia.org/wiki/Association_fran%C3%A7aise_des_victimes_du_terrorisme (Access date: 24.12.2023).

⁵ Survivors Circle // Strength to Strength [Electronic resource] – Access mode: <https://www.stosglobal.org/survivors-circle> (Access date: 24.12.2023).

зорлық-зомбылық экстремизм қаупіне қарсы тұру үшін өзара тиімді дәлелді тәжірибелерді енгізеді. Орталық зорлық-зомбылық экстремизмімен күресудің жаһандық орталығы ретінде тиімді қызмет ету үшін өзара іс-қимыл мен озық тәжірибелермен алмасуды ынталандыра отырып, зорлық-зомбылық экстремизмімен күресуге арналған сараптама мен тәжірибенің негізгі халықаралық орталығы және жедел платформасы болып табылады деп мәлімдейді⁶.

ДАИШ террористік тобының идеологиялық насихатын бейтараптандыру жөніндегі күш-жігер шеңберінде Абу-Дабиде «Сауаб» экстремистік насихатымен күресу үшін цифрлық байланыс орталығы (Sawab орталығы) құрылды. «Сауаб» орталығы БАӘ мен АҚШ арасындағы экстремистік үгіт-насихат пен онлайн-кеңістіктегі Террористік хабарламаларға қарсы күрестегі бірлескен ынтымақтастықтың нәтижесі болып табылады. Орталықты АҚШ президенті Барак Обама Ақ үйдің зорлық-зомбылық экстремизміне қарсы саммитінде және штаб-пәтері Абу-Дабиде жариялады.

2015 жылдың шілдесінде іске қосылғаннан бері Орталық ДАИШ желісінде болу, хабарламаларды, сондай-ақ белсенді компанияларды және ДАИШ-тің шынайы табиғатын ашатын басқа мазмұнды жедел жіберу арқылы оның насихатына тікелей жауап берулерге қарсы болды.

Орталық экстремизмге қарсы ұйымдар, қалыпты діни ғалымдар немесе белгілі тұлғалар болсын, беделді пікірлерді күшейтуге баса назар аударады. Бүгінгі таңда «Сауаб» орталығы ДАИШ-ті идеологиялық насихаттау туралы шындықты ашу мақсатында он бір белсенді әлеуметтік медиа науқанын бастады. Бұл жоба ДАИШ дефекторларына, террористік топтар тарапынан зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдер мен балаларға, сондай-ақ шетелдік содырларға бағытталған⁷.

Сонымен қатар Орталық ДАИШ

риторикасына қарсы тұру үшін сенімді діни уағыздар мен білімді күшейтуге тырысады.

Орталық әлеуметтік желілер арқылы қоғамды жақсы жаққа өзгертуге үлес қосатын жастардың қатысуымен әлеуметтік байланыс платформасын ашты. #Ucanimpact («сіз әсер ете аласыз») хэштегінің астында бұл жоба әлеуметтік желі қолданушылары үшін белгілі бір жағымды хабарламаларды ұсынады, бұл сындарлы өзгерістерді жасаушы болуға дайын адамдар үшін әлеуетті мүмкіндіктерге баса назар аударады Орталық зорлық-зомбылық экстремизмімен күресуге мүдделі барлық елдермен және халықаралық ұйымдармен кеңесіп, өз тәжірибесімен бөліседі.

Киберқылмыс туралы Заңға сәйкес, БАӘ террористік топтардың Интернетті «өз идеологияларын ілгерілету және олардың қызметін қаржыландыру» үшін пайдалануын қылмыстық жауапкершілікке тартады⁸.

Германия заңнамасына сәйкес адамдардың немесе ұйымдардың коммерциялық емес немесе қайырымдылық қызметі жалпы игілікке арналған қызмет деп түсініледі. Қайырымдылық ҰЕҰ салықтық жеңілдіктерге ие және әдетте ғылым мен зерттеулерді, білім беруді, өнерді, мәдениет пен спортты, сондай-ақ гуманитарлық көмекті ілгерілету саласындағы қызметпен айналысады.

Егер корпорацияны немесе жеке тұлғалар бірлестігін ішкі кірістер қызметі қайырымдылық ұйымы деп таныған болса, онда ол әдетте табыс пен мүлік салығынан ішінара немесе толығымен босатылады.

Weisser Ring – Еуропаның бірнеше елдерінде белсенді жұмыс істейтін қылмыс құрбандарын қолдайтын коммерциялық емес қауымдастық.

ҰЕҰ 1976 жылы Германияда телевизиялық журналист Эдуард Циммерман құрған.

Қауымдастықтың Германияда 3000-ға жуық еріктілері, 50 000-нан астам мүшелері және 420 филиалдары бар.

Қауымдастық мүшелік жарналар, қайырымдылықтар, қорлар және мүлік

⁶ Building a world without extremism and violent extremism / Hedayah [Electronic resource] – Access mode: <https://hedayah.com/about/> (Access date: 24.12.2023).

⁷ ОАЭ и США запустили интернет-центр для борьбы с пропагандой ИГ / Международное информационное агентство «Казинформ» [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/uae-i-ssha-zapustili-internet-centr-dlya-bor-by-s-propagandoy-ig_a2934277 (дата обращения: 15.11.2023).

⁸ Countering Extremist Propaganda and the Exploitation of Web and Social Media / Embassy of the United Arab Emirates Washington DC [Electronic resource] – Access mode: <https://www.uae-embassy.org/about-uae/foreign-policy/uae-counterterrorism> (Access date: 12.02.2024).

арқылы қаржыландырылады. ҰЕҰ мемлекеттік субсидиялар алмайды. Қылмыс жасалғаннан кейін көмекке мұқтаж адамдар бүкіл ел бойынша 420 үйлестіру орталықтарының біріне жүгіне алады. Арнайы дайындық пен біліктілікке ие болған 3000-ға жуық еріктілер заңгерлік кеңес беру, полициямен, прокурорлармен, соттармен және басқа да мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесу, алғашқы психотравматологиялық кеңес немесе сот-медициналық сараптаманы қаржыландыру түрінде ақысыз көмек көрсетеді.

Жәбірленушілерге көмек көрсету жөніндегі жұмыс тобы – зорлық-зомбылық пен қылмыс құрбандарына білікті көмек көрсететін коммерциялық емес ұйым.

Қауымдастық құрбандарға заңгерлердің, психологтардың, әлеуметтік қызметкерлердің, сонымен қатар адал адамдардың ақысыз қызметтері арқылы көмек көрсетеді.

Қызметтер ауқымы зорлық-зомбылық құрбандарына психологиялық және моральдық қолдау көрсетуді, сотқа дейінгі тергеу және соттарда заңгерлердің қызметтерін, сондай-ақ жәбірленушілерге өтемақы төлеу туралы заңға сәйкес жәбірленушілердің әлеуметтік құқықтары мен өтемақыларын қорғауды қамтиды.

Израильде терроризм идеяларын интернетте насихаттауға қарсы күресті негізінен үкіметтік емес ұйымдар жүзеге асырады. Мысалы, терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық институт (International Institute for Counter-Terrorism) терроризм тарихы, істердің жағдайы, қауіптің ауқымы, күрес тәсілдері мен нысандары және мемлекет қабылдайтын шаралар туралы ақпарат береді. Израильдің қоғамдық ұйымдары азаматтарға экстремистерге көмектесуге жол бермеу және «азаматтық» немқұрайлылық таныту идеяларын жеткізуге тырысады⁹.

Англия мен Уэльсте active Change Foundation қайырымдылық ұйымы жұмыс істейді. Оның міндеттерінің бірі-экстремистік қызметі үшін сотталған адамдарды қоғамға

біріктіру және қосу және зорлық-зомбылыққа төзімді қоғамдастықтар құру. Осыған ұқсас бірлестіктер Еуропалық Одақтың көптеген басқа елдерінде бар.

Австрияда шекарасыз әйелдердің (Австрия) қамқорлығымен «зорлық-зомбылық экстремизміне қарсы әпкелер» (SAVE-Sisters Against Violent Extremism) бастамасы дерадикализацияда ерекше орын алады. Оның басшысы Эдит Шлаффер басты мақсат – аналарды ұлдары мен көршілеріне, олардың көпшілігі жұмыссыздық пен әділетсіздік сезімінен зардап шегетін адамдарға «тұңғыздыққа секіруге» жол бермеу деп санайды. Бұл бастаманы экстремистік белсенділігі өте жоғары Пәкістан мен Нигериядағы әйелдер қауымдастығы белсенді қолдады¹⁰.

Террористік актілердің ең көп саны орын алған жоғарыда аталған шет елдерде үкіметтік емес сектордың қатысуымен экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылды ұйымдастыруға барынша көңіл бөлінеді.

Қорытынды. Шетелдік тәжірибені талдау көрсеткендей, әлемнің барлық елдері үкіметтік емес сектордың келесі себептер бойынша экстремизм мен терроризмнің алдын алуға қатысу қажеттілігін мойындайтыны анық:

- мемлекеттік құрылымдардан айырмашылығы, азаматтық қоғамда тік (иерархиялық) емес, көлденең байланыстар басым – заңды еркін және тең құқылы серіктестер арасындағы бәсекелестік пен ынтымақтастық қатынастары [5, 125 б.];

- нақты міндеттерді шешуге бағытталу және іс-әрекеттерді таңдау еркіндігі үнемі өзгеріп отыратын жағдайларда икемділікті және көпфункционалды мемлекеттік органдармен салыстырғанда ҰЕҰ-ның неғұрлым жоғары ұйымдастырушылық мәдениетін айқындайды;

- мемлекеттік органдармен салыстырғанда, белгілі бір жағдайларда ҰЕҰ тар бейінді міндеттерді іске асыруда неғұрлым жетілдірілген білімге және жинақталған тәжірибеге ие;

⁹ The main research topics in the field of terrorism / The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center [Electronic resource] – Access mode: <https://www.terrorism-info.org.il/en/about/> (Access date: 15.11.2023).

¹⁰ Пять ниш, где НПО могут реально помочь государству / Власть [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://last.kz/obsshestvo/14990-pat-nis-gde-pro-mogut-realno-pomoc-gosudarstvu.html> (дата обращения: 15.11.2023).

- кәсіпкерлік субъектілерінен айырмашылығы, ҰЕҰ қызметі пайдасыз салада жүзеге асырылады және көптеген адамдар үшін қоғамдық игіліктер алуға бағытталған, соның салдарынан ҰЕҰ азаматтардан үлкен сенім дәрежесін пайдаланады, бұл бәсекелестік артықшылық болып табылады.

Шетелдік ҰЕҰ-ның Қазақстаннан айырмашылығы көп және салық жеңілдіктері, преференциялар мен субсидиялар бөлігінде мемлекеттен барынша қолдау алады.

Аталған ҰЕҰ қызмет салалары мыналарға қатысты әртараптандырылуымен сипатталады: терроризм құрбандарына, оның ішінде мемлекеттің олардың құқықтарын бұзуына көмектесу; халықаралық деңгейде тәжірибе тарату; кеңес берудің барлық түрлері; адамдардың радикалдануына және

қайта әлеуметтенуіне жол бермеу және т.б.

Шет елдерде заңнамалық деңгейде ҰЕҰ мен мемлекеттің өз мүшелері, қатысушылары мен құрылтайшылары алдында өзара ашықтығы мен есептілігі қамтамасыз етілген.

Өрине, Қазақстанның үкіметтік емес секторы экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы бағдарламалар шеңберінде мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты орындау есебінен белгілі бір тәжірибеге ие болды.

Сонымен қатар мемлекет пен ҰЕҰ-ның экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылының ұйымдық-құқықтық негіздерін жетілдіруде бірқатар шет елдердің тәжірибесін қолдану пайдалы болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баймаханов, М.Т. Становление правового государства и конституционный процесс в Республике Казахстан: монография / М.Т. Баймаханов. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 209 с.
2. Сафарова, Т.С. Статус неправительственных организаций в казахстанском законодательстве / Т.С. Сафарова // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2010. – №3(19). – С. 30-33.
3. Ансель, М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права / М. Ансель. – М., Прогресс, 1981. – 120 с.
4. Яшина, А.В. Гражданское общество как субъект обеспечения национальной безопасности: опыт России и США [Электронный ресурс] / А.В. Яшина // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2012. – №11(25): в 2-х ч. Ч. II. С. 218-221. – Режим доступа: https://www.gramota.net/articles/issn_1997-292X_2012_11-2_53.pdf (дата обращения: 12.04.2024).
5. Зотов, В.Б. Местное самоуправление: энциклопедия; под общ. ред. В.Б. Зотова. – Ростов на Дону: Феникс, 2010. – 908 с.

References:

1. Bajmahanov, M.T. Stanovlenie pravovogo gosudarstva i konstitucionnyj process v Respublike Kazahstan: monografija / M.T. Bajmahanov. – Almaty: KazGJuA, 2001. – 209 s.
2. Safarova, T.S. Status nepravitel'stvennyh organizacij v kazahstanskom zakonodatel'stve / T.S. Safarova // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. – 2010. – №3(19). – S. 30-33.
3. Ansel', M. Metodologicheskie problemy sravnitel'nogo prava // Ocherki sravnitel'nogo prava / M. Ansel'. – M., Progress, 1981. – 120 s.
4. Jashina, A.V. Grazhdanskoe obshhestvo kak sub#ekt obespechenija nacional'noj bezopasnosti: opyt Rossii i SShA [Jelektronnyj resurs] / A.V. Jashina // Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota, 2012. – №11(25): v 2-h ch. Ch. II. C. 218-221. – Rezhim dostupa: https://www.gramota.net/articles/issn_1997-292X_2012_11-2_53.pdf (data obrashhenija: 12.04.2024).
5. Zotov, V.B. Mestnoe samoupravlenie: jenciklopedija; pod obshh. red. V.B. Zotova. – Rostov na Donu: Feniks, 2010. – 908 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ержан Сағындықұлы Кемали – «Тұран» университетінің құқықтану және халықаралық құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, e-mail: ekemali1973@inbox.ru.

Кемали Ержан Сағиндыкулы – ассоциированный профессор кафедры юриспруденции и международного права Университета «Турани», кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, e-mail: ekemali1973@inbox.ru.

Kemali Erzhan Sagindykuly – Associate Professor of the Department of Jurisprudence and International Law at «Turan» University, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: ekemali1973@inbox.ru.

Мөлдір Абайқызы – «Тұран» университетінің құқықтану және халықаралық құқық кафедрасының сениор-лекторы, құқық магистрі, e-mail: m.abaikyzy@turan-edu.kz.

Абайқызы Мөлдір – сениор-лектор кафедры юриспруденции и международного права Университета «Турани», магистр права, e-mail: m.abaikyzy@turan-edu.kz.

Abaykyzy Muldir – Senior Lecturer at the Department of Jurisprudence and International Law of «Turan» University, Master of Law, e-mail: m.abaikyzy@turan-edu.kz.

УДК 343.82
МРНТИ 10.83.21

А.Қ. Сүлеймен

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ СТИМУЛИРОВАНИЯ ПОЗИТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ОСУЖДЕННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье освещается процесс оценивания поведенческой направленности заключенных для индивидуализации их наказания. Автором проведен анализ действующего уголовного-исполнительного законодательства Республики Казахстан, по результатам которого выявлены коллизии, препятствующие стремлениям осужденных к самостоятельному и независимому формированию положительной репутации на протяжении всего срока лишения свободы. По мнению автора, имеющиеся правовые пробелы, ставят заключенных в излишне зависимое положение и вынуждают создавать коррупционные предпосылки с целью получения благоприятного расположения со стороны администрации учреждения. По результатам анализа автором выработаны предложения по совершенствованию действующего Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан и подзаконных нормативных правовых актов, путем конкретизации положений относительно присвоения осужденным положительных степеней поведения.

Ключевые слова: пенитенциарная система; поведение осужденного; индивидуализация наказания; заключенный; воспитательная работа; отрицательная степень; зависимое положение; изоляция.

А.Қ. Сүлеймен

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ЖАҒЫМДЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ҮНТАЛАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕГЛАМЕНТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада сотталғандардың жазасын даралау мақсатында олардың мінез-құлқын бағалау тәртібі қарастырылады. Автор Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық-атқару заңнамасына талдау жүргізді. Талдау нәтижелері бойынша сотталғандардың бас бостандығынан айырудың бүкіл мерзімі ішінде дербес және тәуелсіз тәсілдермен жағымды беделді қалыптастыру ұмтылыстарына кедергі келтіретін қайшылықтар анықталды. Автордың пікірінше, құқықтық олқылықтар тұтқындарды тым тәуелді жағдайға қояды және мекеме әкімшілігінен қолайлы жағдайларды алу мақсатында сыбайлас жемқорлық алғышарттарын жасауға мәжбүрлейді. Талдау нәтижелері бойынша автор сотталғандарға жағымды дәрежелер беруге қатысты ережелерді нақтылау жолымен Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық-атқару кодексін, сонымен қатар заңнамалы құқықтық актілерді және заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерді жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірледі.

Түйінді сөздер: пенитенциарлық жүйе; сотталғанның мінез-құлқы; жазаны даралау; тұтқын; тәрбие жұмысы; теріс дәреже; тәуелді жағдай; оқшаулау.

A.K. Suleimen

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshy c., the Republic of Kazakhstan*

ISSUES OF LEGAL REGULATION OF STIMULATING POSITIVE BEHAVIOR OF PERSONS SENTENCED TO IMPRISONMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article highlights the process of assessing the behavioral orientation of prisoners to personalise

their punitive measures The author conducted an analysis of the current criminal-executive legislation of the Republic of Kazakhstan, identifying conflicts that hinder the incarcerated individuals' endeavors to autonomously and positively shape their reputation throughout the duration of their imprisonment. The author contends that prevailing legal gaps put prisoners to an undue dependence, compelling them to foster conditions conducive to corruption to secure favorable treatment from the institution's administration. Based on the results of the analysis, the author has developed proposals for improving the current Criminal Executive Code of the Republic of Kazakhstan and by-laws by specifying provisions regarding the assignment of positive degrees of behavior to convicts.

Keywords: penitentiary system; behavior of convict; individualization of punishment; prisoner; educational work; prison administration; dependent status; isolation.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_109

Введение. В Концепции правовой политики Республики Казахстан (далее – РК) до 2030 года, утвержденной Указом Президента РК от 15 октября 2021 года, акцентировано внимание «на улучшении регулирования порядка и условий исполнения и отбывания наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия, а также усиления охраны прав и свобод осужденных. В том числе дальнейшее совершенствование уголовно-исполнительного законодательства, путем его приближения к общепризнанным международным стандартам, с пересмотром подходов к реализации пенитенциарной пробации, т.е. ресоциализации лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы в учреждениях уголовно-исполнительной системы, с учетом международного передового опыта, направленного на развитие личных и гибких навыков, поскольку данный вид пробации в нынешней форме показал свою неэффективность»¹.

Фокусировка концепции правовой политики на совершенствовании институтов исполнения наказания в виде лишения свободы неотъемлемо в правоохранительной деятельности, поскольку длительная изоляция от общества в условиях ограниченного социума нередко приводит к отрицательной деформации сознания осужденных.

В этом смысле А.Э. Жалинским также справедливо отмечено, что лишение свободы неизбежно оказывает максимальное

воздействие на осужденного, поскольку не только отражает критическую степень оценки общественной опасности совершенного преступления, но и разрывает прежние социальные связи осужденного, лишает его возможности вести привычный образ жизни, заставляет переносить дополнительные физические и психические нагрузки и тяготы, ставит в зависимость от многих людей» [1, 242 стр.].

Согласно Минимальным стандартным правилам Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы), «в обращении с лицами, приговоренными к тюремному заключению или другой подобной мере наказания, следует стремиться, учитывая продолжительность отбываемого ими срока, прививать им желание подчиняться законам и обеспечивать свое существование после освобождения, а также помогать им приспособиться к новой жизни. Обращение с ними должно укреплять в них чувство собственного достоинства и сознание своей ответственности»².

Наряду с этим, нынешнее законодательство РК в сфере уголовно-исполнительного права содержит обтекаемые положения относительно стремления осужденных к самостоятельному формированию положительной репутации на протяжении всего срока лишения свободы.

Отсутствие конкретных правовых гарантий, стимулирующих заключенных на

¹ Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года: указ Президента Республики Казахстан от 15 окт. 2021 г. №674 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 07.01.2024).

² The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) / UNODC. – 34 p. [Electronic resource] – Access mode: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-book.pdf (Access date: 07.01.2024).

улучшения условий содержания и получения дополнительных легитимных привилегий, независимо от субъективизма со стороны должностных, создает коррупционные предпосылки, вынуждая заключенных идти на «подкуп» с целью получения благоприятного расположения со стороны администрации учреждения.

Цели и задачи исследования. Целью исследования является исследование правовых механизмов, расширение самостоятельности и независимости правопослушных осужденных в части получения положительных степеней поведения на протяжении отбывания всего срока лишения свободы и предложение обоснованно-обновленных подходов по совершенствованию правового регулирования в пенитенциарном направлении.

В целях реализации вышеизложенного, проведен анализ отечественного законодательства в области уголовно-исполнительной отрасли права, касательно объективного оценивания поведения осужденных и эффективности стимулирования их осознанного правопослушания; определение актуальных пробелов и коалиций норм права, а также проблемные аспекты их практического применения.

Методы исследования. В процессе написания статьи применялись методологические принципы общенаучного познания, включая анализ, синтез, обобщение, индукцию и дедукцию.

Результаты исследования. В соответствии со статьей 4 Уголовно-исполнительного кодекса (далее – УИК), «целями уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан являются восстановление социальной справедливости, исправление осужденных, предупреждение совершения новых уголовных правонарушений как осужденными, так и иными лицами»³.

Приведенные целевые индикаторы тесно переплетаются с принципами, расположившимися в статье 5 УИК.

Осуществление функционирования принципов дифференциации условий исполнения наказаний; индивидуализация исполнения наказания и иных мер уголовно-правового воздействия; стимулирование правопослушного и активного общественно полезного поведения осужденных, наиболее релевантны с темой нашего исследования, так как их осуществление непосредственно связано с субъективными оценочными критериями поведения заключенных.

Для детального понимания проблематики исследования стоит обратить внимание на статью 95 УИК (Оценка поведения осужденного с целью индивидуализации его наказания).

Часть первая данной статьи закрепляет: «В период исполнения наказания с целью его индивидуализации осуществляется оценка поведения осужденного путем определения степени его поведения»⁴.

В продолжение этого законодателем, в части 2 данной статьи указано: «Степень поведения осужденного является основанием для: изменения вида учреждения, в котором он отбывает наказание, изменения условий отбывания наказания в учреждении, расширения его прав либо установления право ограничений»⁵.

Таким образом становится очевидным, что для осужденных положительные или отрицательные степени поведения являются ключевыми элементами, влияющими на получение законных льгот или ограничений в период всего временного отрезка отбывания наказания в изоляции от общества.

В силу части 4 этой же статьи, степени поведения осужденных определяются на основании следующих критериев:

Для отрицательно характеризующихся осужденных: первая отрицательная степень поведения – при признании нарушителем установленного порядка отбывания наказания. Вторая отрицательная степень поведения – при признании систематическим нарушителем установленного порядка отбывания наказания. Третья отрицательная

³ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: от 5 июля 2014 г. №234-V ЗПК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234> (дата обращения: 07.04.2024).

⁴ Там же.

⁵ Там же.

степень поведения – при признании злостным нарушителем установленного порядка отбывания наказания.

С нашей точки зрения установление и определение отрицательных степеней поведения не имеет очевидных противоречивых моментов, в связи с тем, что администрация учреждения руководствуется наличием обстоятельств, свидетельствующих о тяжести нарушения осужденным установленного порядка отбывания наказания, а в случае несогласия осужденный может защитить свои права в судебном порядке.

Для положительно характеризующихся осужденных: первая положительная степень поведения – при наличии не менее одного поощрения и отсутствии взысканий в течение трех месяцев и более со дня получения последнего поощрения. Вторая положительная степень поведения – при наличии первой положительной степени поведения, не менее одного поощрения и отсутствии взысканий в течение шести месяцев и более со дня получения первой положительной степени поведения. Третья положительная степень поведения – при наличии второй положительной степени поведения, не менее одного поощрения и отсутствии взысканий в течение одного года и более со дня получения второй положительной степени поведения.

Принимая во внимание 25 пункт Приказа Министра внутренних дел Республики Казахстан «Об утверждении Правил проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы» от 13 августа 2014 года №508 (далее – Приказ Министра), который детально регламентирует, что при отсутствии у осужденного нарушений установленного порядка отбывания наказания, указанных в статье 130 УИК в течение одного года со дня последнего поощрения либо наложения дисциплинарного взыскания, осужденный подлежит применению поощрения за хорошее поведение⁶.

Соблюдая данную норму Приказа Министра, осужденные могут самостоятельно и без внешних субъективных факторов заработать поощрения, получать легитимные льготы.

Однако, даже при наличии поощрения, в процедуре определении положительных степеней поведения усматриваются признаки латентного субъективизма со стороны представителей администрации учреждения.

В соответствии с частью 3 статьи 95 УИК, «степень поведения осужденного определяется постановлением начальника учреждения на основании предоставляемых комиссией учреждения материалов, характеризующих его поведение (соблюдение правил внутреннего распорядка учреждений; отношение к труду и учебе; участие в воспитательных мероприятиях; участие в программах, направленных на социально-правовую помощь осужденным; принятие мер по возмещению вреда, причиненного преступлением)»⁷.

Анализ вышеприведенных пяти критериев, характеризующих поведение осужденных, косвенно влияющих на присвоение положительных степеней, наглядно демонстрирует отсутствие четких требований и наличие «свободы маневрирования» должностных лиц при оценивании поведенческих особенностей заключенных. То есть, по субъективному мнению администрации учреждения, ненадлежащее исполнение хотя бы одного критерия может отсрочить получение положительной степени на неопределенное время, тем самым ставит законопослушных осужденных в ущербно зависимое положение от должностных лиц.

Американский писатель П. Швейцер утверждал, что «коррупция следует за властью. Чем больше власти вы накапливаете, тем больше вероятность того, что вы воспользуетесь этой властью для своей собственной выгоды. История также учит, что власть соблазняет тех, кто ею обладает, на коррупционные действия» [2].

⁶ Об утверждении Правил проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы: приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 13 авг. 2014 г. №508 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009729> (дата обращения: 07.01.2024).

⁷ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: от 5 июля 2014 г. №234-V ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234> (дата обращения 07.04.2024).

В свою очередь Г. Гегель полагал, что «наказание может осуществляться лишь в отношении внешнего общественно опасного деяния человека и не может распространяться на умонастроение. Наказание – это возмездие, но не возмездие как некое равенство в ценности между ущербом, причиненным преступлением, и ущербом, причиненным преступнику наказанием» [3, 49 стр.].

По нашему мнению в целях стимулирования правопослушного поведения осужденных и минимизации коррупционных рисков, выраженных в наличии пробелов, позволяющих должностным лицам по сугубо личному умонастроению влиять на получение осужденными законных привилегий, уголовно-исполнительное законодательство подлежит конкретизации в данном направлении.

Выводы. Наличие субъективных факторов, отсутствие акцентирования внимания на стимулировании самостоятельных и независимых устремлений осужденных к формированию положительной характеристики, а также обтекаемое трактование положений УИК в части оценки поведения осужденного, ведет к процессу замедления восстановления социальной справедливости и позволяет латентно ущемлять права осужденных на их человеческое достоинство.

В данном контексте релевантно суждение П.П. Осипова – «применительно к общественным интересам надо учитывать, что лишение свободы – это противоречивое явление. Обеспечивая охрану одних общественных отношений, оно неизбежно

негативно влияет на другие» [4, 58 стр.].

По результатам проведенного исследования полагаем целесообразным конкретизировать положения статьи 95 УИК, касательно присвоения положительных степеней, а также в подзаконных нормативных правовых актах установить к каждой степени конкретные критерии, по исполнению которых осужденные подлежат к обязательному присвоению положительной степени поведения.

Предлагаем дополнить часть 3 статьи 95 УИК абзацем следующего содержания:

«Степень поведения осужденного определяется постановлением начальника учреждения на основании предоставляемых комиссией учреждения материалов, характеризующих его поведение (соблюдение правил внутреннего распорядка учреждений; отношение к труду и учебе; участие в воспитательных мероприятиях; участие в программах, направленных на социально-правовую помощь осужденным; принятие мер по возмещению вреда, причиненного преступлением)».

При наличии у осужденного всех критериев активного правопослушного поведения, он подлежит обязательному получению соответствующей положительной степени.

Предлагаемые поправки направлены на усиление роли осужденных в самостоятельном восстановлении социальной справедливости, исключению субъективной составляющей относительно оценки поведения осужденных и минимизации коррупционных рисков в пенитенциарной системе.

Список использованных источников:

1. Жалинский, А.Э. Современное немецкое уголовное право / А.Э. Жалинский. – Москва: Изд-во Проспект, 2004. – 560 с.
2. Schweizer, P. Profiles in corruption / P. Schweizer. – New York, 2020. – 249 p.
3. Hegel, G.V. Philosophy of law / G.V. Hegel. – Moscow, 1977. – 524 p.
4. Осипов, П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций / П.П. Осипов. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1976. – 135 с.

References:

1. Zhalinskij, A.Je. Sovremennoe nemeckoe ugodovnoe pravo / A.Je. Zhalinskij. – Moskva: Izd-vo Prospekt, 2004. – 560 s.

2. Schweizer, P. Profiles in corruption / P. Schweizer. – New York, 2020. – 249 p.
3. Hegel, G.V. Philosophy of law / G.V. Hegel. – Moscow, 1977. – 524 p.
4. Osipov, P.P. Teoreticheskie osnovy postroenija i primenenija uголовno-pravovyh sankcij / P.P. Osipov. – Leningrad: Izd-vo LGU, 1976. – 135 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ардақ Қуатұлы Сүлеймен – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының магистранты, email: ardak008@mail.ru.

Сүлеймен Ардақ Қуатұлы – магистрант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, email: ardak008@mail.ru.

Suleimen Ardak Kuatuly – Master Student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, email: ardak008@mail.ru.

УДК 343.85
МРНТИ 10.79.21

Г.М. Таирова

Правоохранительная академия Республики Узбекистан, г. Ташкент, Республика Узбекистан

ОСОБЕННОСТИ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ В ИСЛАМСКОМ ШАРИАТЕ

Аннотация. В статье автор ставит перед собой цель раскрыть особенности борьбы с преступностью в исламском шариате (праве).

В частности, в нем дается аналитическое описание понятиям преступления и наказания в соответствии с шариатом, видов преступлений и пропорциональных им наказаний, к «хадд» – как особому виду наказания, выплаты компенсации за убийство и телесное повреждение лица.

В месте с тем раскрывается суть доказывания и свидетельства как особого вида доказательства при рассмотрении уголовных дел судьями – кази.

Кроме того, выделяется внимание на институт судейства и требования судьям по исламскому шариату.

Особо подчеркивается то, что исламская модель борьбы с преступностью – это национально-историческая модель, действовавшая на территории Центральной Азии на протяжении VIII-XIX веков.

Ключевые слова: ислам; шариат; преступление; убийство; «хадд» (наказание); «дийя» (компенсация); доказательства; свидетельство; кази.

Г.М. Таирова

Ўзбекистон Республикасы Қўқық қорғау академиясы, Ташкент қ., Ўзбекистон Республикасы

ИСЛАМ ШАРИҒАТЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада автор ислам шариғатында (құқықта) қылмысқа қарсы күрестің ерекшеліктерін ашуды мақсат етеді.

Атап айтқанда, шариғатқа сәйкес қылмыс пен жаза ұғымдарына, қылмыс түрлеріне және оларға пропорционалды жазаларға, «hadd» – жазаның ерекше түрі ретінде аналитикалық сипаттама береді, адамды өлтіргені және дене жарақаты үшін өтемақы төлемдері.

Бұл ретте – кази судьялары қылмыстық істерді қарау кезінде дәлелдемелердің ерекше түрі ретінде дәлелдеу мен дәлелдемелердің мәні ашылады.

Сонымен қатар төрешілік институтына назар аударылып, судьялардың ислам шариғаты бойынша талаптары қойылған.

Қылмысқа қарсы күрестің исламдық үлгісі Орталық Азия аумағында 8-19 ғасырлар бойы қолданыста болған ұлттық-тарихи үлгі екені ерекше атап өтіледі.

Түйінді сөздер: ислам; шариғат; қылмыс; кісі өлтіру; «хадд» (жаза); «дийя» (өтемақы); дәлелдер; куәлік; кази.

G.M. Tairova

Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, Tashkent c., the Republic of Uzbekistan

FEATURES OF THE FIGHT AGAINST CRIME IN THE ISLAMIC SHARIA

Abstract. The article aims at revealing the features of the fight against crime in the Islamic Sharia (law). In particular, it provides an analytical description of the concepts of crime and punishment in accordance with Sharia, types of crimes and punishments proportional to them, to hadd as a special type of punishment, compensation for murder and bodily injury of a person. At the same time, the essence of proof and evidence is revealed as a special type of evidence when considering criminal cases by judges. Additionally attention is paid to the institution of judging and the requirements for judges according to the Islamic Sharia. It is emphasised that the Islamic model of combating crime is a national historical model that operated on the territory of Central Asia during the VIII-XIX centuries.

Keywords: islam; sharia; crime; murder; «had» (punishment); «diya» (compensation); proofs; testimony; kazi.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_115

Введение. Среди систем борьбы с преступностью, исторически сформировавшихся по сей день, исламская модель¹ выделяется своими особенностями.

В частности, исламская модель борьбы с преступностью основывается на божественном источнике – Коран, практический источник – сунна Пророка Мухаммеда, и подкрепляется исламско-правовой доктриной, сформулированной четырьмя основными правовыми школами (Ханафизм, Моликизм, Шофеизм, Ханбализм), подразумевающих строгие наказания за преступления и полагающих на высокие духовно-моральные нормы в предотвращении преступлений.

Ниже анализируются характеристики исламской модели борьбы с преступностью.

Материалы и методы. Отметим, что для этой исследовательской работы первичным материалом были работы таких ученых, как Бурхониддин Маргинани, шейха Мохаммед Садик Мухаммад Юсуф, М.А. Раджаповой, Н.И. Абидовой, Л.Р. Сюкияйнина, М.И. Садагдара, С.А. Старостина, исследовавшие нормы шариата. В процессе исследования наряду с общенаучными методами, такими как абстрагирование, анализ и синтез, использовались методы – аналитическое изложение, историко-сравнительный и системный анализы.

Результаты/обсуждение. Известно, что концепция ислама состоит из трех основных компонентов: таухид (единство), рисолат (следование правильному пути) и ахират (жизнь после смерти) [1, 7 стр.].

В исламе «шариат» означает – «правильный путь» и состоит из двух частей: веры и фикха (мусульманского права).

Фикх, в свою очередь, включает в себя правила отношений между создателем и рабом (поклонение), а также правила отношений между рабами (взаимодействие). [2, 55 стр.].

Понятие преступления и наказания в

исламе.

Исламское право направлено на защиту следующих 6 человеческих ценностей, а именно: человеческая вера; человеческий разум; человеческая душа; человеческая собственность; человеческое потомство, и человеческая честь.

Ал-Мовардий считает, что деяния, запрещенные и наказуемые в религии считаются правонарушениями.

Под понятием «преступление» понимается заповедные действия, причиняющие вред для самого человека или для других [3, 530 стр.].

Преступления, порождающие вред человеку выражаются в виде вероотступничества, злоупотребление алкоголем и др.; преступления, наносящие вред остальным – в виде лишения жизни (казнь, повешения или сожжения), отрезания, перелома или расщепления чужих конечностей, клевета (ложного обвинения в прелюбодеянии), разбойное нападение или кражи чужого имущества.

Ученые, такие как Л.Р. Сюкияйн, В.А. Лихачев и М.А. Раджапова подразделяют преступления в исламе на три категории пропорционально назначаемым за них наказаниям:

1) преступления, наказуемые кisasом (мезтью) или дийя (компенсацией): убийство или нанесение вреда телу;

2) преступления, за которые назначается хадд: прелюбодеяние, ложное обвинение в прелюбодеянии (клевета), употребление вина, разбой, отречение от веры, мятеж;

3) преступления, наказываемые тазиром (малой санкцией) [4, С. 62-66].

Первая категория относится к более серьезным преступлениям и законы шариата строго определяют их виды и объем назначаемых за них наказаний.

В частности само преступление убийство делится на следующие разновидности, каждому из которых предусматривается

¹ Примечание: под термином модель подразумеваются доктринальные, нормативные и практические основы борьбы с преступностью.

соответствующее наказание:

1) умышленное убийство (с прямым умыслом) – преступление, при котором возникает право на месть (если наследники убитого простят, мир допускается);

2) умышленное убийство (с косвенным умыслом) – преступление, за которое обязательны выплата суровая дийя представителям убитого, а также искупление в виде освобождение раба или двухмесячный пост для очищения;

3) убийство по ошибке (по заблуждению) – преступление, за которое обязательны искупление и легкая дийя;

4) убийство, приравненное к ошибочному – преступление, за которое обязательны искупление и легкая дийя;

5) убийство по причине (по неосторожности) – преступление, за которое обязательна легкая дийя [5, 304 стр.].

Под дийя [5, 304 стр.], понимается обязанность выплаты компенсации близким убитого человека, которая составляет 1 000 золотых или 10 000 серебряных монет или 100 верблюдов.

Суровая дийя – состоит из 100 верблюдов, в том числе 25 годовалых верблюдиц, 25 двухлетних верблюдиц-матерей, 25 трехлетних верблюдиц-матерей и 25 четырехлетних верблюдиц-матерей; легкая дийя – также состоит из 100 верблюдов, но в числе 20 годовалых верблюдиц, 20 двухлетних верблюдиц-матерей, 20 трехлетних верблюдиц-матерей, 20 четырехлетних верблюдиц-матерей и 20 годовалых верблюдиц-самцов.

Признано, что разница между суровым и легким дийями заключается не в количестве верблюдов, а в их качестве (возможности найти верблюдов определенного пола и возраста).

За умышленное повреждение органов человека также определена дийя (компенсация) в следующих размерах: *полная дийя* в случаях полной потери физиологической функции двух глаз, уха, носа, языка, двух губ, мужского полового органа, позвоночника или других органов;

половина дийя в случаях потери одного из парных органов, преднамеренного прерывания беременности; *треть дийя* при расщеплении мозга до черепа, при расщеплении брюшного, головного и заднего пространств; одна десятая часть дийя за каждый палец; *полдесятая часть дийя* за каждый зуб [3, 530 стр.].

Ислам является религией справедливости, и при наказании за преступление учитываются социально-экономические условия человека. Очевидные случаи воспринимаются снисходительно в следующем:

- несмотря на то, что ислам призывает людей прощать друг друга и призывает их к примирению², он дает право на месть каждому пострадавшему (при его отсутствии представителям пострадавшего) от умышленного убийства или телесных повреждений, при этом также отмечает право прощания обидчика и достижения благосклонности Создателя;

- определяет, что человек, умышленно убивший другого, может быть отомщен только казнью мечом без страданий;

- не позволяет мстить, если невозможно причинить таким же способом вред лицу, умышленно причинившему вред телу человека;

- устанавливает выплаты половины дийя (взимаемых у мужчин) за совершенное преступление, женщинами или слугами;

- позволяет выплатить дийя в виде денежных средств владельцам золотых или серебряных монет;

- признает, что оперативность важна для обеспечения неотвратимости наказания, прохождения срока более одного месяца признает, как позднего срока для применения наказания (если судебный орган не находится на расстоянии одного месяца)³;

- недопустимо то, что две руки (органы) не могут быть отрублены за одну руку (орган), например, если два человека отрубили одному человеку руку, то оба платят дийя, но без отделения рук;

- отмечает, что если лицу, совершившему преступление, нанесено увечье, месть

² Примечание: в аяте 128 суры Ниса Священного Корана говорится: «Мир лучше, мир – это договор, который порождает конфликт».

³ Ведь Хазрат Умар (да благословит его Аллах и дарует ему мир), великий халиф исламской уммы, не зря признает, что «запоздалое правосудие – это уже не правосудие».

может быть осуществлена после заживления раны (при беременности – после рождения ребенка);

- при случаях, когда лицо, совершившее преступление, не может оплатить дийя (компенсацию), предоставляется возможность оплатить эту плату его близким в течение трех лет (по 3-4 дирхама в месяц), при невозможности того, она будет выплачена из Байтулмола;

- хотя и возможно применить месть к королю, чтобы не допустить нарушения порядка в стране, определяет, что к королю не применяется наказание в виде избиения;

- устанавливает порядок, согласно которому за преступление умственно отсталого лица выплаты дийя со стороны его родственников обязательны, но при этом искупление не требуется.

Ко второй категории преступлений относятся – такие преступления, как блуд (прелюбодеяние), клевета, кража, разбой, мятеж, вероотступничество, которые не ограничиваются правами одного человека и совершаются вопреки повелению Бога и интересам общества, за что предписано наказание в Коране, хадисе или иджме⁴ в виде хадд.

Слово «хадд» лексически означает «граница», «завеса между двумя вещами» [6, 114 стр.], а концептуально оно употребляется в смысле неотвратимого наказания за выход установленного творцом предела.

По шариату кисас (месть) – это право раба (человека), и обладатель права может от него отказаться. Однако, поскольку наказание хадд является указанием Аллаха, от него нельзя отказаться. Например, даже если человек, чье имущество было украдено, прощает вора, согласно предписаниям шариата, к вору должно быть применено наказание в виде «отсечения руки», предписанное аятами Корана.

Преступления, караемые наказанием хадд, а также условия и объем рассматриваемого наказания четко определены в нормах шариата, в частности:

1. *Прелюбодеяние*, вступление в

половое сношение мужа (жены) с женщиной (мужчиной), не состоящей с ним в браке, в присутствии показаний 4-х свидетелей или признания обвиняемым вины в прелюбодеянии на четырех заседаниях, наказывается забиванием камнями до смерти (состоявшие в браке) или избиением 100 ударов розгами (не состоявшие в браке).

2. *Ложное обвинение в прелюбодеянии (клевета)* в отношении свободной и совершеннолетней женщины, в случае отсутствия четырех свидетелей, наказывается избиением 100 ударов розгами.

3. *Употреблении достаточного количества вина* (состояние опьянения) при свидетельстве 2-х свидетелей или признании вины – наказывается избиением 100 ударов розгами.

4. *Кража*, отобрания имущества тайно или путем притеснения, совершенная совершеннолетним и вменяемым лицом, в размере десять дирхамов и выше [5, 291 стр.], в случае показаний 2-х свидетелей или признании вины - наказывается отрубанием рук.

5. *Разбой*, нападение путнику с целью ограбления имущества в размере выше 10 дирхамов с применением насилия, опасного для жизни, при свидетельстве 2-х свидетелей или признании вины – наказывается «отсечением правой руки от плеча и левой стопы от голеностопного сустава».

6. *Вероотступничества*, отречение мусульманина от своей веры и отречение перед творцом, после ясного определения причин отступничества и предоставления трехдневного срока на покаяние, оказавшего без результата – наказывается смертной казни [7, С. 535-538].

7. *Восстание (мятеж, боевая агрессия)*, неповиновение и противодействие правителю, переходящие к военным действиям, после отказа от переговоров при наличии возможности к примирению – наказывается смертной казни [5, 303 стр.].

Следует отметить, что исламский шариат предписывает быть очень осторожным при применении хадда, и не допускать его

⁴ Примечание: иджма (ар. – единогласное решение) является одним из источников шариата и выражается в издании фетвы путем собрания юристов и муджахидов для решения юридического вопроса, четко не указанного в Коране и хадисах.

при недостаточности доказательств или при наличии определенных сомнений в общественной опасности преступления виновного. Например, не применяется хадд (т.е. не отрубается рука вора) в случаях кражи вещей, которые можно брать без разрешения (например, дрова, трава, рыба, птицы, домашние животные, почва, известняк), кражи скоропортящихся вещей (например, молоко, мясо, фрукты), мусхаф (книга Коран), опьяняющих напитков, музыкальных инструментов (такие, как дафф, флейта, барабан), саваны, сумму долга со стороны кредитора, вещей из Байтул-мола (государственной казны), а также при покушении на кражу [6, С. 224, 238].

Третья категория преступлений (правонарушений) – относительно более легкие, за которых предусмотрены наказания тазира в виде 39-3 ударов плетью (или же временное задержание, выкручивание ушей, отворачивание, предавать позору, сбрить волосы и бороду, намазать лицо черным, привязывание к столбу до трех дней, водить преступника по улицам, наложение штрафа).

Сфера применения тазира широка, например, за покушение на преступление, дачу ложных показаний, нарушение правил поведения в общественных местах, неисполнение обязательств по договорам, занижение обмера и недовеса, невыплату закята, оставление намаза, а также за иное недостойное поведение назначается судьей индивидуально с учетом особенностей деяния и виновного лица [4, С. 122-127].

По мнению М.А. Раджаповой уголовное законодательство, действовавшее в нашей стране до 1995 года, предусматривало аналогичную меру наказания – «общественное порицание». Эта мера была неправомерно отменена из-за неправильного истолкования ее общественностью. Однако необходимо учесть, что на территории нашей страны, которая исторически была мусульманской страной, одновременно с такими наказаниями, как «хадд и «месть», также оказали положительное влияние на предотвращение преступности наказание в виде «тазир» [4, 124 стр.].

М.И. Садагар попытался система-

тизировать наказания в мусульманском праве следующим образом: кисас – месть; дийя – компенсация; смертный приговор; забивание камнями; ампутация; порка; изгнание; конфискация имущества и т.д. [8, 17 стр.].

Г.М. Керимов классифицирует наказания в шариате на четыре вида: 1) месть – равное наказание, как убийство при убийстве, оскорбление при оскорблении, ранение при нанесении ранения; 2) выплата дийя (компенсаций) – в случае убийства или ранения; 3) наказания хадд по аналогии и 4) наказания тазир по усмотрению судьи [3, 488 стр.].

По шариату уголовное наказание не может быть назначено без решения судьи, назначенного на должность в соответствующем порядке.

Понятие и природа доказательств в исламе.

В шариате есть два вида доказательств: свидетельские показания и признание вины.

«Свидетельство» означает осведомленность о событии путем наблюдения и восприятия его собственными глазами (примечание: быть свидетелем события или противоположность к предположению).

В шариатском термине под показаниями понимается – заявление о праве одного человека перед другим, т.е. в пользу одного человека и во вред другому [5, 259 стр.].

Благодаря свидетельских показаний устанавливается истина и защищаются права человека.

Требования к даче показаний может меняться в зависимости от ситуации следующим образом:

- *ситуация, при которой дача показаний обязательна (фард)* – дача показаний обязательна по требованию обладателя права или судьи (Аллах говорит в аяте 282 суры Аль-Бакара Священного Корана: «Пусть свидетели не отказываются, когда их вызывают»);

- *ситуация, когда нет необходимости давать показания (макрух)* – если обладатель права знает, что есть свидетель, и не требует этого, а свидетель дает показания самовольно, то его показания считаются

невостребованными;

- *ситуация, когда запрещено давать показания (харам)* – запрещается давать показания о том, чего не видел и не знает [3, С. 489-491].

Согласно законам шариата, при допросе свидетелей по делу, караемому смертной казнью, судья обязан найти четкие ответы на конкретные вопросы и вынести вердикт.

В частности, судья по делу о краже задает свидетелям следующие вопросы:

- что такое кража?
- как произошла кража?
- когда произошла кража?
- где произошла кража?
- сколько украли?
- кто украл? [5, 291 стр.]

Назначать наказание хадд в человеку, совершившего кражу допускается только в том случае, если два свидетеля дадут полные и одинаковые ответы на вышеперечисленные вопросы.

Судье предстоит получить ответы на те же вопросы от человека, сознавшегося в краже, и после этого рассмотреть вопрос о назначении наказания.

Чтобы показания были допустимы в суде, свидетель должен соответствовать следующим семи условиям:

- 1) быть совершеннолетним;
- 2) быть умным;
- 3) быть верующим (мусульманином);
- 4) быть справедливым;
- 5) быть беспристрастным и свободным от подозрений (не допускается давать показания против определенного лица по причине вражды, а также в пользу родителя, ребенка или супруги);
- 6) должен обладать достаточными знаниями по делу;
- 7) свидетельствуя по конкретному делу, должен использовать фразы «я свидетельствую о том-то и том-то» [3, С. 487-488].

В шариате важно, чтобы свидетель был честным. Судье разрешено проводить тайное дознание с целью выяснения честности свидетеля и даже запрашивать у знающих его людей, могут ли они подтвердить честность свидетеля.

В шариате свидетели делятся на два типа: *истинный свидетель*, который является прямым свидетелем реальности, и *вторичные свидетели*, подтверждающие показания истинного свидетеля [5, 264 стр.].

По уголовным делам, по которым может быть применены наказания хадд или кисас, требуется два истинных свидетеля. При этом также необходимо наличие двух вторичных свидетелей, подтверждающих показания истинного свидетеля.

В этом случае вторичные свидетели двух истинных свидетелей не обязаны быть отдельными лицами.

Истинный свидетель говорит вторичному свидетелю: «Вы свидетельствуете, что я свидетельствую о том-то и том-то», а вторичный свидетель говорит: «Я свидетельствую, что стал свидетелем показаний того-то о том-то и том-то» [5, 264 стр.].

Вторичному свидетелю также разрешается давать показания в суде, подтверждая, что истинный свидетель является праведным человеком.

Если истинный свидетель отрицает свои показания, то, следовательно, показания вторичного окажутся недействительными.

В произведении «Кифоя» имеется список лиц, чьи показания недопустимы, в который входят:

- 1) Ама, т.е. слепой человек (за исключением показаний, которые могут быть подтверждены только слухом);
- 2) Мамлюка – раба;
- 3) Человека, который ранее был наказан за клевету;
- 4) Человека, являющегося врагом по мирским делам;
- 5) Руководителем, в пользу своего подчиненного;
- 6) Партнера, в пользу своего партнера;
- 7) Женщины, которая выбрала себе профессию плача, рассказывая истории;
- 8) Мужчины, совершающего непристойные поступки;
- 9) Лица, постоянно употребляющего одурманивающие вещества;
- 10) Лица, совершившего деяние, достойное наказанию хадд;

- 11) Лица, который играет в азартные игры;
- 12) Лица, который публично оскорбляет салафов (ученых) [3, С. 504-507].

Отказ от данных показаний возможен только в присутствии судьи. Доказательства окажутся недействительными в случае отказа обоих свидетелей от своих показаний в ходе рассмотрения дела в суде, и при этом свидетели не возмещают причиненный ими ущерб сторонам.

Если свидетели откажутся от своих показаний после вынесения приговора, то приговор не будет нарушен, но они заплатят за ущерб, причиненный их свидетельством, и будут наказаны тазиром.

Исповедь – это сообщение и раскрытие своей преступности собственной речью, т.е. свидетельствование во вред себе и в пользу другого. В отдельных случаях исповедь является уникальным видом доказательства, поскольку служит раскрытию истины, которая была забыта, отвергнута или не доказана из-за отсутствия свидетелей [5, С. 265-266].

Исламские ученые признают исповедь, при совершении ее в двух заседаниях (минимум дважды).

Допустимо отказ от исповеди до вынесения судьей приговора. Однако при наличии двух свидетелей о совершении преступления, отказ виновного не будет учитываться. В противном случае хадд не может быть применена из-за отсутствия доказательств.

Судейство в Исламе и приговор.

Кази происходит от арабского слова «казо», что означает решение дела, прекращение спора [3, 469 стр.].

Кандидатом на должность судьи может быть лицо, обладающее условиями, которыми должен обладать свидетель.

Лицо, дающее взятку, чтобы стать судьей, теряет свою судебскую должность, а приговор взяткополучателя после того, как он стал судьей, не считается действительным [5, 254 стр.].

Передано от Ибн Бувайды (от его отца, да благословит его Аллах и дарует ему мир): Пророк Мухаммад (да благословит его Аллах и дарует ему мир) сказал «Есть три судьи, один на небесах и двое в аду. Тот, кто знает истину и судит по ней, находится на небесах.

Тот, кто зная истину сознательно судил против нее, и тот, кто судил не попытавшись узнать истину будут в аду» [3, 472 стр.].

В исламском шариате особое внимание уделяется назначению судей из числа ученых и заслуживших доверия людей, с положительными моральными качествами и своей праведности.

В то же время шариат устанавливает следующие условия для обеспечения справедливости судебного разбирательства:

- создать здание суда, которое удобно для посещения людьми и легкого завершения их работы;

- новый судья должен принять деван (архив документов) своего предшественника;

- судьи должны держать рядом с собой знающих и справедливых людей;

- не следует судить, когда сердце чем-то занято, когда человеку горько, когда ему очень весело или грустно, когда хочется есть или пить, когда испытывает боль, когда очень жарко или холодно;

- следует нанять надежного, справедливого, праведного и благочестивого переводчика и секретаря;

- не принимать подарки;

- проявлять одинаковое отношение к сторонам при встрече, т.е. сидеть на одинаковом расстоянии от них, смотреть равномерно, не шептаться с кем-либо, не приглашать к себе в гости участников по делу, не смеяться и не шутить, не показывать пальцем на кого-либо, не рассказывать всякие вещи;

- выслушивание обеих сторон равнозначно;

- не осуждать отсутствующего лица (не присутствующего на заседании) [3, С. 472-482].

Заключение. Исходя из вышеуказанных следует отметить, что в исламской модели борьбы с преступностью заслуживает особого внимания институт свидетельства и судейства.

В связи с вторжением царской России в нашу страну с середины XIX до начала XX века институт кази, регулировавший образ жизни наших предков в Центральной Азии, прекрасным и справедливым путем на

протяжении почти двенадцати столетий, был подорван и ослаблен.

В результате авторитарной политики правительства большевиков в феврале 1928 года (согласно постановлению Верховного Совета УзССР за №18 от 18.02.1928 г.) институт кази, действовавший на нашей Родине веками, полностью прекратил существование [9, 25 стр.] и ей на смену пришла «советская модель» борьбы с преступностью, не имеющая научных и фундаментальных основ, находящаяся под влиянием ложных и обманчивых политических идей, противоречащая самобытной природе не только народа Туркестана, но и россиян.

Хотя прошло уже более 30 лет с момента распада бывшего Союза и его государства-члены получили возможность самостоятельно выбирать свой путь развития, они не смогли внести фундаментальных изменений в свою практическую деятельность по борьбе с преступностью, способного полностью лишить советского, т.е. не оправдавшего себя подхода.

Однако в современном глобальном мире, когда проблема преступности становится все серьезнее, странам Центральной Азии было бы полезно обратиться к своему эффективному историческому опыту борьбы с преступностью.

Список использованной литературы:

1. Сюкияйнен, Л.Р. Концепция мусульманского государства: доктрина и реальность. В кн.: Критика буржуазных политических и правовых концепций / Л.Р. Сюкияйнен. – М., 1984. – С. 97-105.
2. Хидоя. Комментарий мусульманского право / Хидоя. – Т.: Узбекистан, 1994. – 480 с.
3. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Кифоя. 3-жуз / Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. – Т.: «Hilol-Nashr», 2020. – 640 б.
4. Раджапова, М.А. Шариатда жиноят ва жазо масалалари. А. Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси диссертациялар фондидан: дис. ... юрид. фан номзоди: 12.00.08 / М.А. Раджапова. – Т.: 1996. – 172 б.
5. Мухтасар. Шариат қонунларига қисқача шарҳ. Нашрга тайёрловчилар: Р. Зоҳид, А. Дехқон. – Т.: Чўлпон, 1994. – 336 б.
6. Бурҳонуддин Марғинович. Ҳидоя шарҳ бидоятил мубтади. – 3-жилд. Муамолот қисми. Тарж. А. Қамбаров. – Т.: «Hilol-Nashr», 2021. – 608 б.
7. Бурҳониддин Марғилович. Ҳидоя. 1-жилд, ҳижрий 1302. – 560 б.
8. Садагдар, М.И. Основные черты мусульманского права и его развитие в Иране по шиитскому направлению: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.И. Садагдар. – М., 1963. – 19 с.
9. Абидова, Н.И. Суды казиев и особенности процессов их ликвидации Узбекистан ССР: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н.И. Абидова. – Инст. ФИП АН РУз. – Т., 1974. – 32 с.

References:

1. Sjukijajnen, L.R. Konceptcija musul'manskogo gosudarstva: doktrina i real'nost'. V kn.: Kritika burzhvaznyh politicheskikh i pravovyh koncepcij / L.R. Sjukijajnen. – M., 1984. – S. 97-105.
2. Hidoja. Kommentarii musul'manskogo pravo / Hidoja. – T.: Uzbekistan, 1994. – 480 s.
3. Shajh Muḥammad Sodik Muḥammad Jusuf. Kifoja. 3-zhuz / Shajh Muḥammad Sodik Muḥammad Jusuf. – T.: «Hilol-Nashr», 2020. – 640 b.
4. Radzhapova, M.A. Shariatda zhinojat va zhazo masalalari. A. Navoiy nomidagi Ўzbekiston Millij kutubhonasi dissertacijalar fondidan: dis. ... jurid. fan nomzodi: 12.00.08 / M.A. Radzhapova. – T.: 1996. – 172 b.
5. Muhtasar. Shariat қонунларига қисқача шарҳ. Nashrga tajjorlovchilar: R. Zoхid, A. Dexқon. – T.: Chўlpon, 1994. – 336 b.
6. Burхonuddin Marfinonij. Ҳidoja sharҳ bidojatil mubtadi. – 3-zhild. Muamolot қismi. Tarzh.

A. Qambarov. – T.: «Hilol-Nashr», 2021. – 608 b.

7. Burxoniddin Marfilonij. Xidoja. 1-zhild, xizhrij 1302. – 560 b.

8. Sadagdar, M.I. Osnovnye cherty musul'manskogo prava i ego razvitie v Irane po shiitskomu napravleniju: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk / M.I. Sadagdar. – M., 1963. – 19 s.

9. Abidova, N.I. Sudy kaziev i osobennosti processov ih likvidacii Uzbekistan SSR: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk / N.I. Abidova. – Inst. FIP AN RUz. – T., 1974. – 32 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МƏЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Гүлмира Муроджоновна Таирова – Ўзбекистан Республикасы Құқық қорғау академиясының прокурорлық қызмет және прокурорлық қадағалау кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: gulmiramurodiy@mail.ru.

Таирова Гулмира Муроджоновна – старший преподаватель кафедры прокурорской деятельности и прокурорского надзора Правоохранительной академии Республики Узбекистан, e-mail: gulmiramurodiy@mail.ru.

Tairova Gulmira Murodzhonovna – Senior Lecturer at the Department of Prosecutorial Activity and Prosecutorial Supervision of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, e-mail: gulmiramurodiy@mail.ru.

А.Д. Толысбаева

Университет имени Шакарима, г. Семей, Республика Казахстан

ПРОФИЛАКТИКА БЫТОВОГО НАСИЛИЯ ЧЕРЕЗ ПОВЫШЕНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация. В статье раскрываются причины и условия бытового насилия в стране, которые заключаются в низком правосознании населения, гендерном неравенстве, преобладании экономической власти мужчины над женщиной. И эти причины присущи не только постсоветским, но зарубежным странам. Большая роль в профилактике бытового насилия видится в повышении правовой культуры не только субъекта противоправного поведения, но и его жертвы, чаще всего которыми являются женщины, старики и дети.

Для любого развитого общества наиболее актуальными вопросами в плане дальнейшего развития и формирования, остаются поднятие и укрепление правовой культуры, а также метаморфоз правосознания каждого его члена. Именно два этих фактора существенным образом повлияют на эволюцию казахстанского общества и ее граждан.

С этой целью основной задачей органов и институтов государства, является определение эффективности предупредительных мер, которые разрабатываются, внедряются и используются для защиты основной ячейки общества – семьи. Данные меры необходимо разрабатывать с учетом общих и индивидуальных аспектов предупреждения, которые должны существенно укрепить правовое образование в целом и правовую культуру в особенности.

Ключевые слова: виктимология; бытовое насилие; правосознание; правовая культура; жертва насилия; семейно-бытовые отношения; образование; законопослушное поведение.

Ә.Д. Толысбаева

Шәкәрім атындағы университет, Семей қ., Қазақстан Республикасы

ХАЛЫҚТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ АРҚЫЛЫ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ

Аннотация. Мақалада елдегі тұрмыстық зорлық-зомбылықтың себептері халықтың құқықтық санасының төмендігі, гендерлік теңсіздік, ер адамның әйелден экономикалық билігінің басым болуы шарттары негізінде қарастырылады. Бұл себептер тек посткеңестік емес, шет елдерге де тән. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын-алудың маңызы тек заңға қайшы мінез-құлық субъектісінің ғана емес, сонымен бірге оның құрбандарының, көбінесе әйелдер, қарттар және балалардың құқықтық мәдениетін арттыруда көрінеді.

Кез келген дамыған қоғам үшін әрі қарайғы даму жоспарында құқықтық мәдениетті көтеру мен бекіту, сонымен қатар қоғамның әр мүшесінің құқықтық санасының метаморфозы өзекті мәселе болып табылады. Осы екі фактор әрі қарай маңызды түрде қазақстандық қоғам мен азаматтарға оң әсерін тигізеді.

Осы мақсатта мемлекеттік органдар мен институттардың негізгі міндеттері қоғамның негізгі бөлшегі болып табылатын – отбасын қорғау үшін құрастырылатын және қолданылатын тиімді ескерту шараларын анықтау. Бұндай шаралар жалпы құқықтық білімді және құқықтық мәдениетті елеулі түрде бекітуге негіз болатын, алдын алудың, ескертудің жалпы және жекелеген аспектілерін ескере отырып құрастырылуы қажет.

Түйінді сөздер: виктимология; тұрмыстық зорлық-зомбылық; құқықтық сана; құқықтық мәдениет; зорлық-зомбылық құрбаны; отбасылық-тұрмыстық қатынастар; білім; заңға бағынатын мінез-құлық.

A.D. Tolysbayeva
The Shakarim University, Semey c., the Republic of Kazakhstan

PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE THROUGH RAISING THE LEGAL CULTURE OF THE POPULATION

Abstract. The article reveals the causes and conditions of domestic violence in the country, that consist of the low level of legal awareness, gender inequality, the predominance of economic power of a man over a woman. These reasons are inherent not only in post-Soviet countries, but also abroad. A major role in the prevention of domestic violence is seen in improving the legal culture not only of the subject of illegal behavior, but also of victims, who most often are women, the elderly people and children.

Raising and strengthening of legal culture, as well as the metamorphosis of legal consciousness of each members of society remains the most relevant issues in terms of further development and formation for any developed society. It is these two factors that will significantly effect the evolution of Kazakhstan's society and its citizens in a positive way in the future.

In order to achieve it, the main task of the state bodies and institutions is to determine the effectiveness of preventive measures that are developed, implemented and used to protect the basic unit of society – the family. These measures should be developed taking into account the general and individual aspects of prevention, which should significantly strengthen legal education in general and legal culture in particular.

Keywords: victimology; domestic violence; legal consciousness; legal culture; victim of violence; family and domestic relations; education; law-abiding behavior.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_124

Введение. Профилактика бытового насилия сегодня является актуальным направлением деятельности государственных органов.

В своем Послании народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное государство» глава государства К.-Ж. Токаев говорил об ужесточении наказания за семейно-бытовое насилие и поручил принять меры по повышению эффективности профилактики семейно-бытового насилия¹.

В настоящее время различные государственные органы, общественные и правозащитные организации занимаются защитой жертв насилия, предоставляя им социальную, правовую и психологическую помощь.

Однако «Статистика неутешительная. За последние два с половиной года домашними агрессорами совершено 300 убийств. Зарегистрировано 878 фактов причинения тяжкого и 808 фактов – среднего вреда здоровью», – заявил Касым-Жомарт Токаев на расширенном заседании коллегии

министерства внутренних дел. Он напомнил, что к административной ответственности за правонарушения в этой сфере привлечено более 37 тысяч лиц и, что необходима комплексная профилактическая работа.

4 декабря 2009 года был принят Закон Республики Казахстан (далее – РК) №214-IV «О профилактике бытового насилия». Данный нормативно-правовой акт закрепил основные юридические и социально-экономические положения, которые реализовывали государственные органы и органы местного самоуправления в сфере противодействия бытовому насилию.

Профилактика бытового насилия в законодательстве основывается на следующих принципах: непреложной законности; обеспечении соблюдения прав, свобод и законных интересов каждого человека и гражданина; недопустимости причинения физического и/или психического страдания; поддержке и сохранении интегральности семейных отношений; обеспечении конфиденциальности информации; применении индивидуального

¹ Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество: послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 05.11.2023).

подхода к лицам, находящимся в трудной жизненной ситуации; предпочтении превентивных мер по предотвращению физического, психического и иных видов насилия перед репрессивными; осуществлении комплексного и системного подхода к проблематике². Закон определяет, что одним из методов профилактического воздействия выступает беседа, которая должна определить причины и условия совершения насилия в семье, проинформировать о социальных и правовых последствиях данного негативного поведения, а также в соблюдении социальных и правовых аспектов поведения индивида.

Как показывает статистика, проводимые профилактические меры не решают главного вопроса – снижение количества семейно-бытовых трагедий.

Предполагается, что повышение правовой культуры, основанной на развитии правового сознания населения, не только снизит статистику совершения семейно-бытового насилия, но и положительно отразится на благосостоянии общества и восстановлении семейных ценностей.

Президент Касым-Жомарт Токаев называет повышение правовой культуры важнейшим условием построения Справедливого Казахстана. «Беззаконие, беспорядок, бескультурье приведут страну к пропасти.... Если каждый гражданин будет уважать законы страны, будет и единство, и благополучие», – отметил он.

Для успешного выполнения задач, лежащих в основе профилактики бытового насилия необходимо выявить и проанализировать основные причины и условия, которые способствуют антиобщественным действиям субъектов и их жертв, дают мотивацию их поведения, с целью последующего поиска методов и средств их устранения и способов противодействия.

Правовая культура, в том числе культура ненасильственных отношений, зависит, прежде всего, от уровня развития правового сознания населения, т.е. от того, насколько

глубоко освоены им такие правовые феномены, как ценность прав и свобод человека, ценность правовой процедуры при решении споров, поиска компромиссов, насколько информировано в правовом отношении население, его социальные, возрастные, профессиональные и иные группы, каково эмоциональное отношение населения к закону, суду, различным правоохранительным органам, юридическим средствам и процедурам, какова установка граждан на соблюдение правовых предписаний и тому подобное.

Недостаточная теоретическая и научно-практическая разработанность процесса влияния уровня правовой культуры на профилактику насильственных отношений требуют поиска комплексных мер: правовых подходов с использованием методологических средств современной социологии, и, как следствие, выявление ряда факторов теоретико-методологического порядка, определяющих актуальность социологического изучения влияния правовой культуры на противоправное поведение субъектов насилия и их жертв.

Все это обуславливает актуальность разрабатываемого вопроса, связанной с повышением правовой культуры населения как мерой профилактики бытового насилия в обществе. В ходе исследования будут изучены уровни правовой культуры различных слоев населения, определен круг ключевых проблем.

Материалы и методы. Вопросы права и правовой культуры являются объектом научного исследования как казахстанских, так и зарубежных ученых. Отметим труды Е.Б. Абдрасулова, Е.В. Аграновской, С.С. Алексеева, М.Т. Баймаханова, Р. Байниязова, С.З. Зиманова, А.С. Ибраевой, З.Ж. Кенжалиева, В.Н. Кудрявцева, Е.А. Лукашевой, Н.И. Матузова, В.С. Нерсисянца, В.В. Оксамытного, Р.А. Ромашева, С.Н. Сабикенова, В.П. Сальникова, А.П. Семитко, С.С. Сартаева, Г.С. Сапарғалиева.

² О профилактике бытового насилия: закон Республики Казахстан от 4 дек. 2009 г. №214-IV (с изм. и доп. по сост. на 01.07.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680 (дата обращения: 17.10.2023).

Непосредственно изучением ценностей правосознания традиционно в последние десятилетия занимались правоведы, естественно, анализируя лишь правовой аспект. Отдельные философские проблемы права и правовой культуры также находились в поле зрения юриспруденции (С.С. Алексеев [1], Р. Коттеррелл [2]), где идея правовой культуры рассматривалась, как часть более широкой культуры.

Особенности традиционной правовой культуры кочевого общества казахов были раскрыты в трудах академика С.З. Зиманова, З.Ж. Кенжалиева, А.С. Ибраевой [3] и др. Отметим научные труды М.Т. Алимбекова и Г.Э. Абдрасуловой, касающиеся правовой культуры.

Влияния правовой культуры на социальное развитие общества рассматривал в своих трудах Лоуренс М. Фридман [4], а также Роджер Коттеррелл [5].

О взаимосвязи криминальной виктимности и низкой правовой культуры общества говорит С.А. Тимко, которая утверждает, что в основе виктимного поведения лежат правила, нормы и образцы поведения людей в рамках системы, а также отношение к праву и правовой системе – убеждения, ценности, идеалы и ожидания, которые..., относят к структуре правовой культуры [6, 40 стр.].

В работе использованы общенаучные методы научного познания: сравнительный анализ, синтез, обобщение, индукция, дедукция, а также метод историко-правового анализа теоретико-методологических подходов к изучению понятия и сущности правовой культуры как меганормативного регулятора социального поведения.

Результаты и обсуждение. В каждой третьей казахстанской семье проявляется один из видов насилия.

На практике выделяют 4 основных аспекта насилия в быту:

1. Физиологический;
2. Психологический;
3. Сексуальный;
4. Экономический.

Физиологическое насилие представляет

собой целенаправленное нанесение ущерба здоровью, осуществляемое посредством применения физической силы и вызывающее физиологические страдания организма. Психологическое насилие, в свою очередь, предполагает злонамеренное воздействие на психологическое здоровье индивида с целью унижения его чести и достоинства, используя методы запугивания, поношение, шантаж или понуждение к совершению правонарушений или действий, представляющих угрозу для его жизни или здоровья, а также приводящих к нарушению его психологического, физиологического и индивидуального развития. Сексуальное насилие, в свою очередь, подразумевает злонамеренные действия, противоправно покушающиеся на сексуальную неприкосновенность и половую свободу человека, а также нарушающие сексуальные права лиц, не достигших совершеннолетия. Экономическое насилие заключается в намеренном отнятии у человека материальных благ, на обладание которыми он имеет полное право³.

Многие женщины систематически испытывают боль и унижение, опасаясь огласки. Чаще всего искать помощи на стороне женщинам мешает страх и низкий уровень развития правового сознания (незнание своих прав или пренебрежение ими), уровень развития правовой деятельности (как защититься самостоятельно или куда обратиться за помощью).

Основными причинами совершения насилия в семье остаются факторы социального неблагополучия и низкая правовая культура.

В обычном праве казахов запрещались воровство, грабеж, насилие, прелюбодеяние и кровосмешение. По закону Тауке хана преступников могли казнить или потребовать с них кун – штраф.

Вместе с тем, в казахском обществе преступления в сфере семейно-бытовых отношений встречались не часто. Данное обстоятельство объясняется тем, что фактически каждый человек с момента

³ О профилактике бытового насилия: закон Республики Казахстан от 4 дек. 2009 г. №214-IV (с изм. и доп. по сост. на 01.07.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680 (дата обращения: 17.10.2023).

рождения и до самой смерти обязан был следовать неписанным правилам поведения, и в наибольшей степени такие предписания распространялись на поведение женщин.

Характеризуя уникальность правовой культуры казахов С. Зиманов отмечает, что «казахское право, основными источниками которого были обычно нормативная система и культурные традиции Великой степи, проявляло на протяжении многих веков удивительную жизнеспособность и стойкость в условиях прямого и косвенного засилия чужестранных государств, мощного влияния их идеологий. Они силою и увещаниями навязывали казахскому обществу свои режимы, удобные им порядки. Казахское общество, несмотря на понесенные им огромные жертвы, все-таки заметно менялось, но наиболее стойкими и жизнеспособными оказались его вековая правовая культура и язык. Завидная живучесть Казахского права в его изначальной, древней форме наперекор всем изменениям и революциям, пронесшимся на степном пространстве Казахстана, объясняется тем, что в его основе и самой культуре, в его нормативной системе лежали народность и вольная, естественная свобода человека, т.е. такие нравственные идеалы и принципы, которые созвучны вечным стремлением человека и человечества. Это одна из фундаментальных причин того, что Казахское право оказалось сильнее мечей узурпаторов и их режимов» [7, С. 98-103].

Именно данные обстоятельства устанавливают тот факт, что современное общество основополагающим аспектов развития определяет права и свободы личности как высшей ценностью существующей в рамках законодательства. Эти аспекты являются приоритетными в сравнении с государственными интересами. В этой связи адекватность гражданского общества и правовой культуры больше направлена на подчинение личности (свобода волеизъявления и добровольность действий) нормативно-правовым актам, тем самым повышая правосознательность человека в его поведении и действиях нежели удержание его воли в силовых рамках

государственного аппарата.

Один из современных юристов США – Л. Фридмэн в своей книге «Введение в американское право» пишет: «Правовая культура – это барометр общественной жизни, являющийся одновременно и общественной силой, которая определяет, как часто тот или иной закон применяется или нарушается на практике, как его избегают или как им злоупотребляют. Правовая система без правовой культуры не действует» [8].

В то же время, говоря о развитости зрелости правовой системы общества, профессор А.С. Ибраева определяет правовую культуру «как качественное состояние правовой жизнедеятельности общества, определяемое материальными и духовными условиями жизни. Это выражается в развитости зрелости правовой системы общества. Сюда включить такие компоненты, как законодательство, правосознание, законность, правосудие. Эти институты способны обеспечить социальную и правовую защищенность, свободу личности на уровне, отвечающем данному этапу развития общества» [9, 98 стр.].

Выделяются три ступени в правовой культуре, которые определяются учеными: как высокая, средняя и низкая. При этом на первой ступени находится правовое сознание и адекватная оценка реальности, на средней расположены эффективная деятельность по формированию и реализации правовых норм, и обеспечение правопорядка, а на самой низкой ступени имеется культура соблюдения законов всеми гражданами.

В настоящее время особо необходимо повышать правовую культуру и уровень правосознания у каждого гражданина. Только высокая культура поведения и поступков, эмоций и мотивов должна стать главным итогом развития личности индивидуума как гражданина данного государства.

Главным показателем этого уровня является социально-активное поведение по соблюдению, исполнению и использованию правовых норм и дальнейшее развитие своей правовой культуры, оказывающей позитивное влияние на общество [10, 305 стр.].

Если говорить о правовой культуре

гражданина, то необходимо учитывать:

- 1) насколько гражданин понимает и верно оценивает свои права, свободы и обязанности;
- 2) какова степень реализации этих прав, т.е. умеет ли индивид пользоваться ими в процессе своей жизнедеятельности анализа культуры как общественного явления [11].

Большинство казахстанцев, обращающихся к полицейским за помощью из-за бытового насилия, впоследствии отказываются писать заявления. Доля таких обращающихся составляет 63%.

По данным социальных служб средний возраст жертвы бытового насилия в Казахстане составляет 33 года. Большинство из них составляют женщины, находящиеся в экономической зависимости.

При анализе судебных решений, В.Ф. Щепельковым было установлено, что домашнее насилие характеризуется чертами, в силу которых возникает особая проблема противодействия данному явлению. Домашнее насилие – это зачастую регулярное поведение, причем, как правило, насилие применяется по нарастающей, от легкого к тяжкому. Если другие виды насилия, как правило, укладываются в один эпизод, то домашнее насилие – это продолжаемое насилие, которое необходимо пресекать, а это значит обеспечить безопасность жертвы, которая зачастую «не выносит ссор из избы» [11, С. 95-103]. Объяснение высокой виктимизации женщин при совершении насильственных преступлений следует искать не в фатальной предрасположенности всех женщин стать жертвами, а в двойном стандарте в морали, в характере и стереотипах межполовых отношений, исторически сложившихся и по-прежнему доминирующих в современном обществе. Культурные, социально-экономические и политические отношения, в которых доминирует власть мужчин, ставят женщин в ситуацию экономической и эмоциональной зависимости, превращают их в собственность своего покровителя-мужчины.

И такие отношения между мужчиной и женщиной распространены не только в странах постсоветского пространства, но и в странах Европы.

Мартин Р. Хюккер с группой исследователей различных областей определяет семейное и бытовое насилие как агрессивное поведение, при котором один человек получает власть над другим [12].

И причиной такого поведения, по мнению профессора университета Палермо Игнации Бартолини, является «символическое господство» Бурдые. «Явления гендерного насилия во многих странах Европы находят возможное объяснение в общем «упадке маскулинности» и более общей «женской эмансипации». Агрессивное поведение развивается в определенных ситуационных контекстах, характеризующихся постоянным угнетением отношений. В этих контекстах мужчины, используя стратегии доминирования и контроля над женщинами, ритуализируют насилие, которое становится центральной осью жизни пары. Насилие в отношениях традиционно подпитывается многими факторами, такими как постпатриархальные традиции и девиантные модели поведения определенных субкультур. Глобализация и бедность – это два фактора, которые косвенно, но в значительной степени привели к снижению мужской идентичности в общественной сфере и ее попытке «взять реванш» в частной жизни. Как в Восточной, так и в Западной Европе насилие опирается на элементы постпатриархального господства («символическое господство» Бурдые) и пересекается с экономической властью, осуществляемой мужчиной в семье» [13].

Вместе с тем обращает на себя внимание то обстоятельство, что относительно высокой степенью виктимности характеризуются несовершеннолетние и лица преклонного возраста. Так, каждое десятое (10,2%) семейно-бытовое насильственное преступление было совершено в отношении несовершеннолетних членов семьи, из них в 53,3% случаев – в отношении малолетних (до 14 лет) детей; 11,6% – в отношении членов семьи в возрасте 51-60 лет; а почти каждое седьмое (13,6%) – в отношении лиц в возрасте 61 год и старше [14]. Бесспорно, что ребенок и старик в большей степени уязвимы в криминальных ситуациях насильственного характера уже потому, что

они, как и женщины, как правило, физически слабее преступника и находятся от него или других членов семьи в силу возраста, особенностей физиологического состояния и социального положения в материальной и психологической зависимости. Таким образом, от криминального насилия в семье, как правило, страдают наиболее незащищенные ее члены – женщины, дети, инвалиды и старики.

Правовая культура личности является общей правовой культуры. Близким к правовой культуре личности качеством является образованность человека. Культура в отличие от образованности характеризуется не только знаниями, но и различными способностями по применению этих знаний, т.е. определенными умениями и навыками.

Комитетом по статистике Министерства национальной экономики РК проведен социологический опрос женской половины населения о влиянии социальных аспектов на уровень правовой культуры. Экспериментальная выборка составила 902 человека (женщины).

Согласно Выборочному обследованию по насилию в отношении женщин, в Восточно-Казахстанской области наибольшая доля женщин в возрасте 40-49 лет (30%) испытала физическое и/или сексуальное насилие от интимного партнера в течение своей жизни. Текущая распространенность насилия от интимного партнера среди женщин этой возрастной группы составляет 8%, что является одним из самых высоких показателей среди всех возрастных групп. Самый высокий уровень текущей распространенности насилия от интимного партнера наблюдается среди женщин в возрасте 18-24 лет (12%). Женщины, проживающие в городских районах, чаще сталкиваются с насилием от интимного партнера в течение жизни (25%), чем женщины, проживающие в сельских районах (19%). Женщины с высшим или послевузовским образованием реже

подвергаются насилию от интимного партнера как в течение жизни, так и в настоящее время, чем женщины с другим уровнем образования. Распространенность насилия от интимного партнера не зависит от занятости женщин. Обычно, женщины с более низким уровнем дохода подвергаются насилию чаще, чем женщины с более высоким уровнем дохода. Однако женщины со средним доходом на душу населения (25 000-39 999 тенге и свыше 50 000 тенге) имеют наибольшую долю жертв насилия от интимного партнера в течение жизни (30% и 26% соответственно)⁴.

Исследование виктимологии – науки о жертвах преступлений показывает, что низкий уровень образования и культуры является одним из важных факторов, влияющих на вероятность стать жертвой. Во-первых, люди с низким уровнем образования и культуры проявляют большую агрессивность, часто участвуют в насильственных преступлениях, и тем самым подвергают себя риску получить вред в ответ. Во-вторых, низкий образовательный и культурный уровень снижает способность адекватно оценивать ситуацию и последствия своего поведения, а также мотивацию обращаться за помощью к соответствующим органам, обеспечивающим защиту прав и интересов личности. Естественно, что низкий социальный статус потерпевших, который часто коррелирует с низким образовательным и культурным уровнем, имеет значительное виктимологическое значение. В то же время сравнительный анализ образовательного уровня преступников и потерпевших в зависимости от тяжести совершенного семейно-бытового преступления выявляет интересную закономерность: с увеличением тяжести преступлений растет доля пострадавших с более низким уровнем образования, и, наоборот, снижается доля пострадавших с более высоким уровнем образования, чем у преступников. Таким образом, чаще всего тяжкие насильственные

⁴ Выборочное обследование по насилию в отношении женщин в Казахстане // Комитет по Статистике Министерства Национальной Экономики Республики Казахстан / 2017. – 282 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://kazakhstan.unfpa.org/ru/publications/%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B5-%D0%BE%D0%B1%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%BF%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%8E-%D0%B2-%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8-%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%89%D0%B8%D0%BD-%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD> (дата обращения: 27.10.2023).

преступления в семье совершаются лицами с более высоким образовательным уровнем, чем у их жертв, а менее тяжкие – лицами с более низким уровнем образования, чем у их жертв. Общая закономерность заключается в том, что чем выше уровень образования человека, совершившего насилие в семье, тем ниже уровень образования человека, пострадавшего от этого, и наоборот [15].

Заключение. Таким образом семейно-бытовая преступность является проблемным явлением для государства. Жертвами выступают преимущественно женщины. На развитие преступности в сфере семейно-бытовых отношений значительное влияние оказывают фоновые явления. Это такие антисоциальные, негативные явления, как алкоголизм, проституция, наркомания, социальный паразитизм, правовой нигилизм, уровень образования, безнадзорность и др. Следует подчеркнуть, что они влияют на виктимность не только жертвы, но и преступника. Поэтому для повышения эффективности предупредительной деятельности государственные и общественные институты должны комплексно планировать не только мероприятия, направленные на укрепление семьи, улучшение микроклимата в ней, но и сочетать меры общего и индивидуального предупреждения,

основанные на повышении правосознания, образования и, в целом, правовой культуры общества.

Правовая культура есть также показатель соединения в социально-нормативном поведении трех начал – морали, нравственности и права. В отрыве от морали и нравственности право превращается в голые идеи, сухие нормативы. Именно через соединение правовых норм с моральными, нравственными обеспечивается жизнеспособность общества. И беда современного казахстанского общества состоит в том, что такие нормативные регуляторы, как мораль и нравственность, потеряли первостепенное значение [16, 238 стр.]. Обеспечить адекватное, законопослушное социальное поведение личности в условиях демократического государства можно лишь через ее и нравственное и правовое сознание одновременно.

Формирование правовой культуры – необходимый процесс, который затрагивает все стороны общественной жизни. И средствами ее формирования являются правовое воспитание, правовое информирование, правовая пропаганда, правовое просвещение и правовое обучение, а также высокий уровень развития юридической науки и образования.

Список использованной литературы:

1. Алексеев, С.С. Общая теория права: учеб. / С.С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 576 с.
2. Cotterrell, Roger, 'Comparative Law and Legal Culture', in Mathias Reimann, and Reinhard Zimmermann (eds) [Electronic resource] // The Oxford Handbook of Comparative Law, 2nd edn, Oxford Handbooks, 2019. – Access mode: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198810230.013.22> (Access date: 27.11.2023).
3. Ибраева, А.С. Правовая культура: проблемы теории и практики / А.С. Ибраева. – Алматы, 2002. – 352 с.
4. Friedman, Lawrence M. «Legal Culture and Social Development» [Electronic resource] Law & Society Review, vol. 4, no. 1, 1969. – Pp. 29-44. JSTOR. – Access mode: <https://doi.org/10.2307/3052760> (Access date: 27.11.2023).
5. Roger Cotterrell. Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory. Law & Society Review [Electronic resource] Full Access, Volume 41, Issue 4, December 2007. – Pp. 983-985. – Access mode: https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2007.00331_1.x (Access date: 27.11.2023).
6. Тимко, С.А. Виктимность как следствие низкой правовой культуры населения / С.А. Тимко // Виктимология. – 2018. – №1(15). – С. 37-43.

7. Ибраева, А.С. Идеи академика Зиманова Салыка Зимановича о праве, справедливости и правовой культуре // Труды Салыка Зимановича Зиманова – источник политической и правовой мысли современной эпохи: материалы междунар.-практ. он-лайн конф., г. Нұр-Сұлтан, 2021 г. 19 февраля / Университет КАЗГЮУ им. М.С. Нәрікбаева. – Нұр-Сұлтан, 2021. – С. 98-103.
8. Теория государства и права: учебник / под ред. А.В. Малько. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 384 с.
9. Формирование правовой культуры в условиях утверждения правового государства и развития гражданского общества / Коллектив авторов; отв. ред. А.С. Ибраева. – Алматы, 2014. – 211 с.
10. Кульжанова, Ж. Правовая культура в жизни современного общества (философский анализ) / Кульжанова, Ж. и др. // Journal. Philosophy series. Cultural science series. Political science series. – 2017. – №2(60). – С. 115-127.
11. Щепельков, В.Ф. Противодействие домашнему насилию в Российской Федерации: состояние и перспективы / В.Ф. Щепельков // Криминалист. – 2022. – №2(39). – С. 95-103.
12. Martin, R. Domestic Violence / R. Martin at el. // StatPearls. – 2023 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499891/> (Access date: 08.11.2023).
13. Ignazia Bartholini. Some consideration about the gender violence in two States of Eastern and Western Europe / Ignazia Bartholini // Academicus International Scientific Journal, Entrepreneurship Training Center Albania. – 2015. – issue 11. – Pp. 142-153.
14. Осипов, Р.А. Правовая культура и ее роль в правовом государстве [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-i-ee-rol-v-pravovom-gosudarstve/viewer> (дата обращения: 08.11.2023).
15. Айрапетян, М. Г. Личность преступника и его жертвы в преступлениях семейно-бытовой направленности / М.Г. Айрапетян, Е.С. Погребатько // Science Time. – 2016. – №12(36). – С. 25-29.
16. Ахметов, А.С. Особенности правовой культуры казахстанского общества / А.С. Ахметов // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2013. – №5(96). – С. 238-242.

References:

1. Alekseev, S.S. Obshhaja teorija prava: ucheb. / S.S. Alekseev. – 2-e izd., pererab. i dop. – М.: ТК Velbi, Izd-vo Prospekt, 2008. – 576 s.
2. Cotterrell, Roger, 'Comparative Law and Legal Culture', in Mathias Reimann, and Reinhard Zimmermann (eds) [Electronic resource] // The Oxford Handbook of Comparative Law, 2nd edn, Oxford Handbooks, 2019. – Access mode: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198810230.013.22> (Access date: 27.11.2023).
3. Ibraeva, A.S. Pravovaja kul'tura: problemy teorii i praktiki / A.S. Ibraeva. – Almaty, 2002. – 352 s.
4. Friedman, Lawrence M. «Legal Culture and Social Development» [Electronic resource] Law & Society Review, vol. 4, no. 1, 1969. – Pp. 29-44. JSTOR. – Access mode: <https://doi.org/10.2307/3052760> (Access date: 27.11.2023).
5. Roger Cotterrell. Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory. Law & Society Review [Electronic resource] Full Access, Volume 41, Issue 4, December 2007. – Pp. 983-985. – Access mode: https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2007.00331_1.x (Access date: 27.11.2023).
6. Timko, S.A. Viktimnost' kak sledstvie nizkoj pravovoj kul'tury naselenija / S.A. Timko // Viktimologija. – 2018. – №1(15). – С. 37-43.
7. Ibraeva, A.S. Idei akademika Zimanova Salyka Zimanovicha o prave, spravedlivosti i pravovoj kul'ture // Trudy Salyka Zimanovicha Zimanova – istochnik politicheskoy i pravovoj mysli

sovremennoj jepohi: materialy mezhdunar.-prakt. on-lajn konf., g. Nұr-Sұltan, 2021 g. 19 fevralja / Universitet KAZGJuU im. M.S. Nәrikbaeva. – Nұr-Sұltan, 2021. – S. 98-103.

8. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik / pod red. A.V. Mal'ko. – M.: Norma: INFRA-M, 2011. – 384 s.

9. Formirovanie pravovoj kul'tury v uslovijah utverzhdenija pravovogo gosudarstva i razvitija grazhdanskogo obshhestva / Kollektiv avtorov; otv. red. A.S. Ibraeva. – Almaty, 2014. – 211 s.

10. Kul'zhanova, Zh. Pravovaja kul'tura v zhizni sovremennogo obshhestva (filosofskij analiz) / Kul'zhanova, Zh. i dr. // Journal. Philosophy series. Cultural science series. Political science series. – 2017. – №2(60). – S. 115-127.

11. Shhepel'kov, V.F. Protivodejstvie domashnemu nasiliyu v Rossijskoj Federacii: sostojanie i perspektivy / V.F. Shhepel'kov // Kriminalist#. – 2022. – №2(39). – S. 95-103.

12. Martin, R. Domestic Violence / R. Martin at el. // StatPearls. – 2023 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499891/> (Access date: 08.11.2023).

13. Ignazia Bartholini. Some consideration about the gender violence in two States of Eastern and Western Europe / Ignazia Bartholini // Academicus International Scientific Journal, Entrepreneurship Training Center Albania. – 2015. – issue 11. – Pp. 142-153.

14. Osipov, R.A. Pravovaja kul'tura i ee rol' v pravovom gosudarstve [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-i-ee-rol-v-pravovom-gosudarstve/viewer> (data obrashhenija: 08.11.2023).

15. Ajrapetjan, M. G. Lichnost' prestupnika i ego zhertvy v prestuplenijah semejno-bytovoj napravlenosti / M.G. Ajrapetjan, E.S. Pogrebat'ko // Science Time. – 2016. – №12(36). – S. 25-29.

16. Ahmetov, A.S. Osobennosti pravovoj kul'tury kazahstanskogo obshhestva / A.S. Ahmetov // Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. – 2013. – №5(96). – S. 238-242.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Әлия Дүйсенқызы Толысбаева – Шәкәрім атындағы университеттің гуманитарлық-экономикалық факультеті деканының оқу ісі жөніндегі орынбасары, философия докторы (Phd), e-mail: t_aliya_79@mail.ru.

Толысбаева Әлия Дюсеновна – заместитель декана по учебной работе гуманитарно-экономического факультета Университета имени Шакарима, доктор философии (Phd), e-mail: t_aliya_79@mail.ru.

Tolysbayeva Aliya Dyusenovna – Deputy Dean for Academic Affairs of the Humanities and Economics Faculty of Shakarim University, PhD, e-mail: t_aliya_79@mail.ru.

Б.Т. Уразалин¹, М.Р. Муканов²

*¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре,
г. Косшы, Республика Казахстан*

*²Костанайская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан
имени Ш. Кабылбаева, г. Костанай, Республика Казахстан*

ПРОБЛЕМА ЧЛЕНОВРЕДИТЕЛЬСТВА В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ: ПРАВОВОЙ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТЫ

Аннотация. Проблема совершения членовредительств осужденными в пенитенциарной системе на сегодняшний день является не только одной из самых актуальных тем, но и стала одной из самых распространенных методов осужденных по дезорганизации нормальной деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы, которая приобрела уже более современную форму. По мнению автора, несмотря на целенаправленную работу приблизить пенитенциарную систему Казахстана к международным стандартам, а также значительному снижению тюремного населения, вызывает тревогу не прекращающаяся тенденция совершения осужденными умышленного вреда своему здоровью. При этом устоявшимся является мнение, что членовредительство является следствием совершения пыток и бесчеловечного отношения к осужденным со стороны персонала учреждений. Однако, анализ таких параметров совершения членовредительства среди заключенных, как место совершения, способ совершения, мотивы, время и др., позволяет сделать вывод, что снизить риски совершения членовредительства можно путем усовершенствования организации надзора и криминализации актов членовредительства.

Ключевые слова: членовредительство; умышленный вред здоровью; исправительное учреждение; сотрудник уголовно-исполнительной системы; девиантное поведение; аутоагрессивный поступок; законное требование; порядок отбывания наказания.

Б.Т. Оразалин¹, М.Р. Мұқанов²

*¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

*²Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Ш. Кабылбаев атындағы Қостанай академиясы,
Қостанай қ., Қазақстан Республикасы*

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ӨЗІНЕ ЗИЯН КЕЛТІРУ МӘСЕЛЕСІ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Пенитенциарлық жүйеде сотталғандардың өзіне зиян келтіру мәселесі бүгінгі таңда ең өзекті тақырыптардың бірі ғана емес, сонымен бірге сотталғандардың қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің қалыпты қызметін ұйымдастырмау жөніндегі ең кең таралған әдістерінің біріне айналды. Автордың пікірінше, Қазақстанның пенитенциарлық жүйесін халықаралық стандарттарға жақындатуға, сондай-ақ түрме тұрғындарының айтарлықтай төмендеуіне қарамастан, сотталғандардың өз денсаулығына қасақана зиян келтіруінің тоқтаусыз үрдісі дабыл қағуда. Бұл ретте өзіне зиян келтіру мекеме қызметкерлері тарапынан сотталғандарға азаптау мен адамгершілікке жатпайтын қарым-қатынас жасаудың салдары болып табылады деген пікір қалыптасқан болып табылады. Алайда, сотталғандар арасында өзін-өзі зақымдау параметрлерін талдау, мысалы, жасалған жері, жасалу тәсілі, себептері, уақыты және т.б., өзіне зиян келтіру қаупін бақылауды ұйымдастыруды жетілдіру және өзіне зиян келтіру актілерін қылмыстық жауапкершілікке тарту арқылы азайтуға болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: өзіне-өзі зиян келтіру; денсаулыққа қасақана зиян келтіруі; түзеу мекемесі; қылмыстық-атқару жүйесінің қызметкері; девиантты мінез-құлық; аутоагрессивті әрекет; заңды талап; жазаны өтеу тәртібі.

B.T. Urazalin¹, M.R. Mukanov²

¹The Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kossy c., the Republic of Kazakhstan

²The Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabybayev, Kostanay c., the Republic of Kazakhstan

THE PROBLEM OF SELF-MUTILATION IN PLACES OF DETENTION: LEGAL AND ORGANISATIONAL ASPECTS

Abstract. The problem of committing self-harm by convicts in the penitentiary system today is not only one of the most pressing topics, but has also become one of the most common methods of convicts to disorganize the normal activities of institutions of the penitentiary system, which has already acquired a more modern form. According to the author, despite the purposeful work to bring the penitentiary system of Kazakhstan closer to international standards, as well as a significant decrease in the prison population, the continuing tendency of convicts to commit intentional harm to their health is alarming. At the same time, it is a well-established opinion that self-mutilation is a consequence of the commission of torture and inhuman treatment of convicts by the staff of institutions. However, an analysis of such parameters of committing self-mutilation among prisoners as the place of commission, method of commission, motives, time, etc., allows us to conclude that it is possible to reduce the risks of committing self-mutilation by improving the organization of supervision and criminalization of acts of self-mutilation.

Keywords: self-mutilation; intentional harm to health; correctional institution; employee of the penal enforcement system; deviant behavior; autoaggressive act; legal requirement; the order of serving a sentence.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_134

Введение. Актуальность выбранной темы исследования обусловлена тем, что членовредительство в исправительных учреждениях это распространенное и опасное явление. Согласно определению С.И. Ожегова, под членовредительством понимается нанесение увечья кому-нибудь или умышленное повреждение члена, органа самому себе [1].

Заклученными, как правило, членовредительство совершается в целях избежания тяжелой работы либо используется в качестве формы протеста. При этом попытки нанесения себе вреда заключенными в тюрьмах и колониях различными способами приводят к последствиям от незначительных до смертельных.

Проблема девиантного поведения лиц, находящихся в местах лишения свободы, актуальна как для казахстанских [2]; [3] и российских [4]; [5], так и для зарубежных исследователей [6]; [7]; [8]; [9]. Основная цель проводимых по этой проблеме исследований – поиск причин и наиболее эффективных средств контроля над агрессией, улучшение понимания проблемы членовредительства

среди заключенных и возможности его предупреждения.

Следует отметить мнение российских ученых Э.В. Зауторовой и Ф.И. Кевля, которые указывают, что членовредительство – это разновидность аутоагрессивных поступков, которое не всегда является следствием только нервно-психических нарушений. Нередко осуществляется целенаправленная подготовка членовредительства, что говорит об осознанных мотивированных действиях [10].

Как правило, осужденные совершают такие поступки с целью оказания психологического давления на персонал учреждений уголовно-исполнительной системы (далее – УИС), таким путем преследуя свои корыстные цели. При этом осужденные понимают, что их действия не должны повлечь за собой смерть, и для этого они предпринимают все меры предосторожности.

Следовательно, нанесение себе телесных повреждений носит больше демонстративно-шантажный характер, без суицидальных намерений, главной целью которых, в первую очередь, является максимальное создание

ажитожа и привлечения внимания своему проступку общественности для создания резонанса. Таким образом, путем создания искусственных проблем, осужденные приспособились получать какие-либо уступки со стороны администрации учреждений, включая отмену наказания в виде водворения в дисциплинарный изолятор или одиночную камеру, освобождение от трудовой деятельности, получение направления в медицинскую часть, и т.д.

Материалы и методы. В исследовании были использованы отдельные нормы уголовного и уголовно-исполнительного законодательства Казахстана, которые регулируют ответственность осужденных за членовредительство, а также постановления Конституционного Суда Республики Казахстан (далее – КС РК). Проведен анализ нормативно-правовых актов, в частности, решений КС РК по вопросу соответствия Конституции РК¹, положений норм Уголовного кодекса (далее – УК) и Уголовно-исполнительного кодекса РК (далее – УИК РК)^{2, 3}, регулирующих ответственность заключенных за членовредительство.

В ходе исследования проведен статистический анализ зарегистрированных фактов совершения осужденными умышленного вреда своему здоровью по всей стране и регионам за 2013-2023 годы, а также статистические данные соблюдения осужденными внутреннего распорядка учреждения УИС.

Результаты. С момента приобретения независимости, пенитенциарная система РК прошла множество реформ по модернизации и совершенствованию уголовно-исполнительного законодательства, а также ее гуманизации. В наши дни понятие «гуманизм» в правоприменительной практике государственных органов и различных правозащитных организаций нашло довольно широкое применение в любой сфере человеческих отношений,

где соприкасаются права человека, включая пенитенциарную систему. Но как отметил в свое время бывший заместитель председателя Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел РК (далее – Комитет УИС) Е.А. Саламатов – «гуманизация уголовного законодательства интерпретируется осужденными по-другому: они хотят, чтобы гуманизация приобрела форму беззакония» [11].

За 2013-2017 годы в ходе режимно-профилактических мероприятий в учреждениях УИС РК, организованных и проведенных Комитетом УИС, практически во всех исправительных учреждениях страны в буквальном смысле было обеспечено выполнение осужденными всех законных требований. Тем самым режим содержания был приведен в соответствие с требованиями уголовно-исполнительного законодательства.

Однако многие осужденные, особенно рецидивисты, которые отбывают наказание в виде лишения свободы уже не раз, не хотят соблюдать установленный порядок не только в колонии, но и по своей криминологической запущенности, антиобщественной установке, отражающейся в негативном отношении к сотрудникам в погонах и закону в целом. Практически всегда пытаются продемонстрировать свои устойчивые криминальные взгляды сознательного неподчинения на любые требования, исходящие от сотрудников учреждений УИС РК.

Соответственно стоит отметить, что несмотря на ранее проведенные мероприятия по укреплению режима содержания в местах лишения свободы, на сегодняшний день оперативная обстановка с точки зрения первоначальных целей и задач уголовно-исполнительного законодательства по предупреждению совершения новых уголовных правонарушений, как

¹ Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 авг. 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 01.02.2024).

² Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. №226-V ЗРК (ред. от 23.12.2023) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 01.02.2024).

³ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: от 5 июля 2014 г. №234-V ЗРК (ред. от 01.07.2023) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234> (дата обращения: 01.02.2024).

осужденными, так и иными лицами – и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК по зарегистрированным фактам умышленного вреда своему здоровью осужденными (рис. 1, 2)⁴.

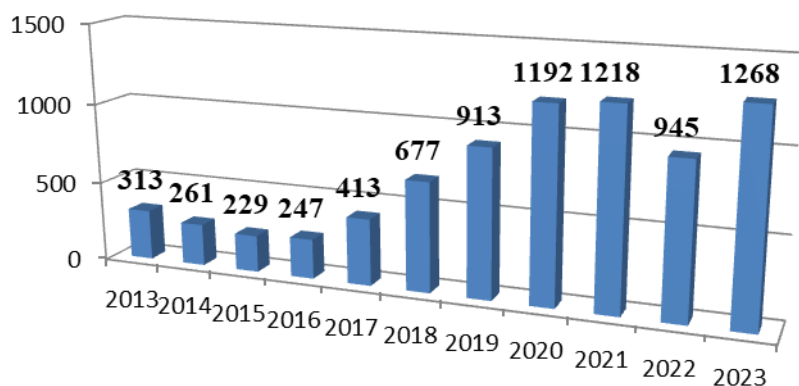

Рисунок 1. Сведения о зарегистрированных фактах совершения осужденными умышленного вреда своему здоровью по РК за 2013-2023 гг.

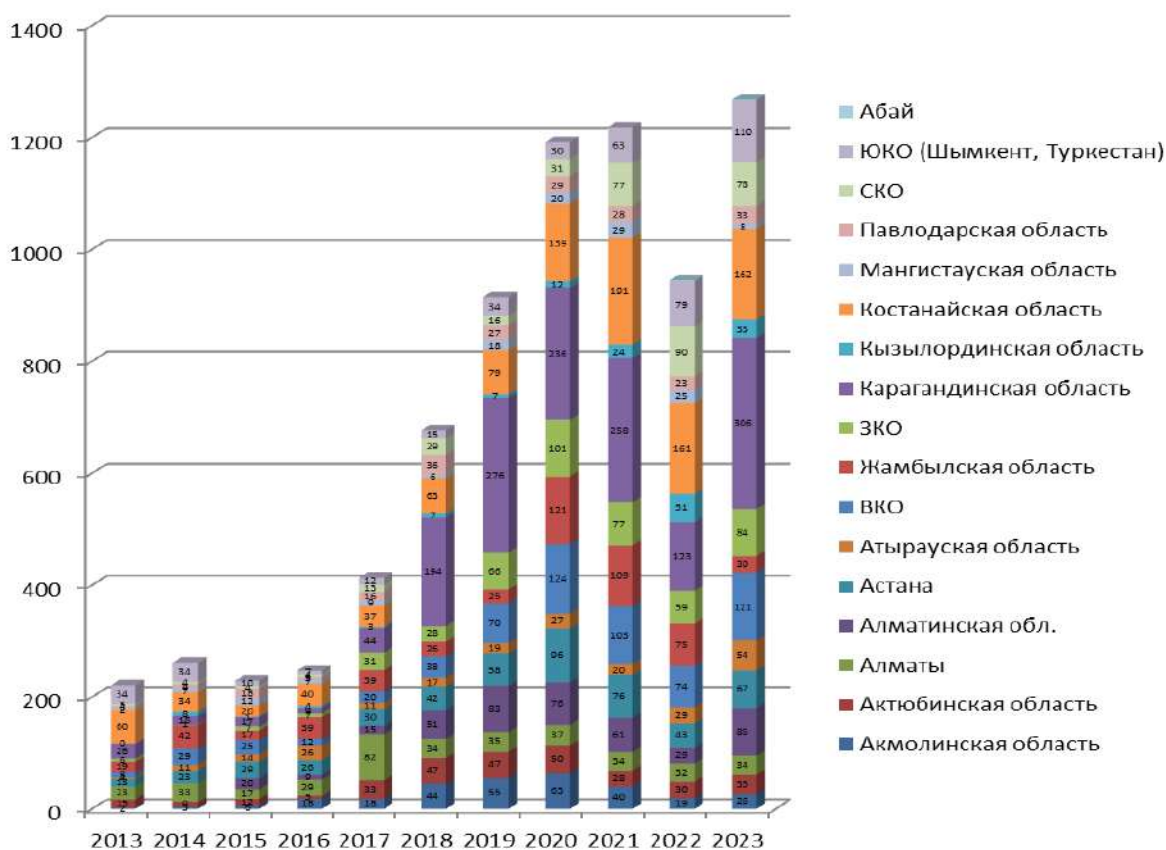

Рисунок 2. Сведения о зарегистрированных фактах совершения осужденными умышленного вреда своему здоровью по регионам РК за 2013-2023 гг.

⁴ Архивные отчеты №148-ОД Основные показатели деятельности УИС // Управления режима, надзора и охраны Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан от 07 нояб. 2011 г.

На рисунке 2 за 2013 год указано количество фактов членовредительства без учета Следственного изолятора (далее – СИЗО). Имеется в наличии только итоговая цифра с учетом СИЗО – 313 фактов.

Казалось бы, учитывая не прекращающуюся политику государства по гуманизации уголовно-исполнительного

законодательства, динамика показателя членовредительств должна наоборот снижаться. Однако статистика показывает обратное. В подтверждение этому можно привести статистические данные дисциплинарной практики осужденных по регистрации правонарушений осужденными (рис. 3)⁵.

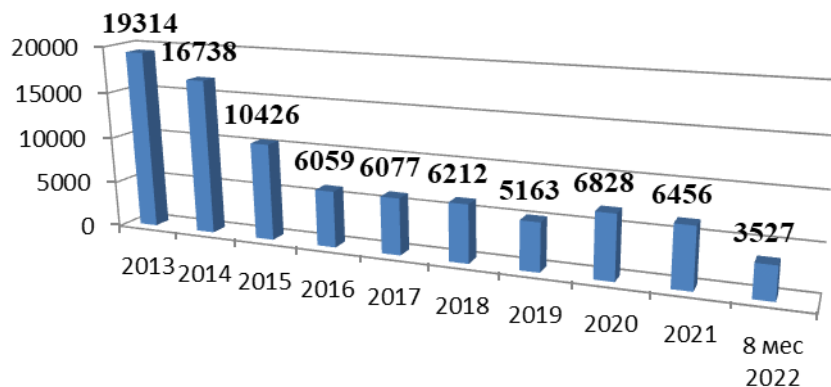

Рисунок 3. Сведения о зарегистрированных нарушениях внутреннего распорядка исправительного учреждения осужденными за 2013-2022 гг.

При этом осужденные, совершающие акты членовредительства, считают это одним из способов защиты своих конституционных прав на свободу слова и выражение своего мнения, а также формой выражения протеста против незаконных действий администрации тюрьмы. Так, в декабре 2023 года КС РК рассмотрел прошение осужденного, который просил признать совершенный им акт членовредительства соответствующим Конституции РК. В КС РК тщательно изучили статью 428 УК РК, по которой его осудили, и признали эту норму соответствующей основному закону, поскольку привлечь к уголовной ответственности за участие в групповом неповиновении, сопряженном с умышленным причинением себе какого-либо повреждения, можно, если цель членовредительства – игнорирование законных требований администрации учреждения и нарушение установленного порядка режима отбывания наказания.

Вместе с тем стоит отметить, что в 2008 году КСРК была дана оценка неконституционности состава такого преступления, как совершение акта членовредительства группой лиц, содержащихся в учреждениях, обеспечивающих изоляцию от общества⁶. Был сделан вывод, что каждый вправе распоряжаться собственными жизнью и здоровьем, в т.ч. и в такой форме, как причинение вреда самому себе, если это не связано с уклонением от исполнения конституционных и иных обязанностей.

Между тем правовой анализ статьи 428 УК РК свидетельствует об отдельных недостатках ее изложения, создающих условия для неоднозначного понимания и применения. В частности, в законодательстве отсутствует определение уголовно-исполнительного учреждения. Этот вопрос требует своего уточнения. В КС РК считают, что такой подход законодателя к объекту преступления создает условия для криминализации

⁵ Архивные отчеты №148-ОД Основные показатели деятельности УИС // Управления режима, надзора и охраны Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан от 07 нояб. 2011 г.

⁶ О проверке конституционности частей первой и четвертой статьи 361 Уголовного кодекса Республики Казахстан по обращению Капшагайского городского суда Алматинской области: нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 27 февр. 2008 г. №2 (ред. от 17.04.2017) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/S0800000002_ (дата обращения: 01.02.2024).

соответствующих деяний неоправданно широкого круга лиц, содержащихся в условиях временной изоляции от общества.

Что касается объективной и субъективной сторон состава преступления по статье 428 КС РК полагает: для правильной квалификации деяний важно установить субъективную сторону обвинения. В частности, цель совершения действий, сопряженных с умышленным причинением себе какого-либо повреждения.

Если такие действия обусловлены незаконными требованиями сотрудников колоний, то они не могут рассматриваться в качестве признака объективной стороны преступления, поскольку являются способом защиты гражданами своих прав и свобод. Если же осужденные преследовали цель уклонения от исполнения возложенных на них Конституцией РК или законом обязанностей, эти деяния могут признаваться как нарушение установленного законом порядка отбывания наказания и повлечь за собой соответствующую ответственность.

К слову, многие эти нормы отражены в статье 11 УИК РК. Если акты членовредительства выражаются в невыполнении требований, установленных УИК РК и правилами внутреннего распорядка учреждений, к нарушителям применяются меры взыскания. В УИК РК также прописано,

что осужденные не имеют права наносить себе телесные повреждения, причинять вред своему здоровью с целью уклонения от отбывания наказания или исполнения установленных обязанностей.

В связи с этими доводами, рассмотрев жалобу осужденного, КС РК не усмотрел несоответствия требований УИК РК нормам Конституции РК. И разъяснил в лице заявителя всем осужденным: злостное нарушение установленного порядка отбывания наказания, выражающееся в неповиновении представителям администрации учреждения, сопряженном с умышленным причинением себе какого-либо повреждения с конкретной целью, – это нарушение режима отбывания наказания считать умыслом уклонения от обязанностей, установленных законом. Данное нормативное постановление вступило в законную силу 6 декабря 2023 года, является окончательным, общеобязательным на всей территории Казахстана и обжалованию не подлежит⁷.

Обсуждение. В Казахстане нанесение осужденными себе телесных повреждений является способом протеста против незаконных действий сотрудников учреждений, и чаще всего, единственным способом привлечь внимание общественности к пыткам и жестокому обращению с ними (рис. 4)⁸.

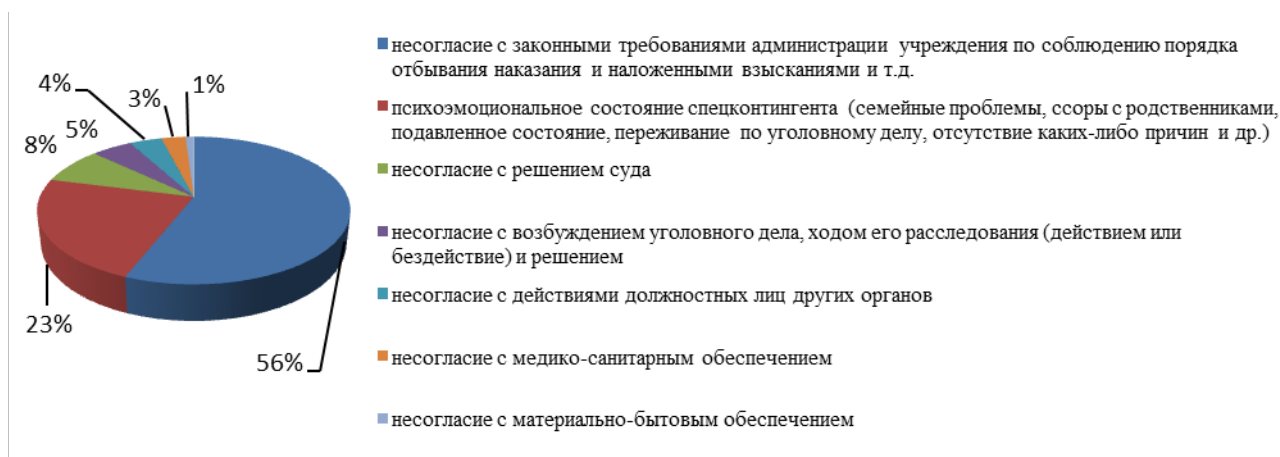

Рисунок 3. Причины членовредительства среди спецконтингента

⁷ О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан части третьей статьи 428 Уголовного кодекса Республики Казахстан от 3 июля 2014 года и подпункта 2) части второй статьи 130 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан от 5 июля 2014 года: нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 6 дек. 2023 г. №37-НП [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2300000037> (дата обращения: 01.02.2024).

⁸ Архивные отчеты №148-ОД Основные показатели деятельности УИС // Управления режима, надзора и охраны Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан от 07 нояб. 2011 г.

В нынешнее время, членовредительство совершенствуется и приобретает все новые формы. Если ранее зачастую осужденные совершали членовредительство в виде порезов запястьев рук и живота различными колюще-режущими предметами, за что сотрудники, как правило, привлекались к дисциплинарной ответственности за некачественный обыск, то на сегодняшний день распространенными способами и предметами совершения самоповреждения спецконтингентом являются:

- расцарапывание кожных покровов, порезов, колотых ран, ожогов, ударов, прокусываний, щипков (ногтями, различными кусками металла, плавленным фильтром от сигарет, зубами, зубной щеткой, осколками стекол, пуговицами, бегунками от замка, кафелем, гвоздями, шурупами, краями раковин, авторучкой, иглами и т.д.);

- заглатывание различных предметов (ложки, вилки и их фрагменты, гвозди, пружины, шурупы, проволоки, иглы, градусники и т.д.);

- сшивание губ нитками при помощи иглы, проволоки, скоб и др.

Широкий перечень разновидностей совершения осужденными членовредительств физически не позволяет пресечь или предотвратить подобные нарушения, вследствие чего рассматривать вопрос дисциплинарной ответственности сотрудников УИС РК за некачественный обыск или сам факт допущенного членовредительства остается не всегда обоснованным и оправданным. Однако необходимо повысить мотивацию выполнения сотрудниками своих служебных задач путем разработки системы поощрения, основанную на критериях оценки эффективности качества надзора за спецконтингентом сотрудниками дежурных смен исправительного учреждения.

Заключение. Рассмотрев правовые и организационные аспекты проблемы членовредительства в местах лишения свободы, можно говорить об актуальности вопроса о совершенствовании юридических, в т.ч. уголовно-правовых средств обеспечения правопорядка в местах лишения свободы.

В частности, о криминализации актов членовредительства при неукоснительном соблюдении требований пункта 1 статьи 39 Конституции РК, которая гласила бы о злостном нарушении установленного порядка отбывания наказания, либо уголовной ответственности за нанесение себе телесных повреждений, голодовки или причинение вреда своему здоровью любыми способами. Соответственно, предлагается часть 1 статьи 428 УК РК, изложить в следующей редакции:

«1. Злостное неповиновение законным требованиям администрации уголовно-исполнительного учреждения, а равно нанесение себе телесных повреждений, голодовка или причинение вреда своему здоровью любыми способами лицом, отбывающим наказание в местах лишения свободы, наказывается лишением свободы на срок до трех лет.».

Факт осознания осужденным того, что из-за своих самоповреждающих действий он будет подвергнут дисциплинарному наказанию, вплоть до уголовной ответственности с надбавкой срока за неоднократное нанесение себе телесных повреждений, голодовки или причинения вреда своему здоровью любыми способами, возможно, будет служить сдерживающим фактором к совершению подобных деяний. Кроме того, полагаем, внесение указанных изменений будет способствовать созданию дополнительных механизмов ответственности осужденных при отбывании наказаний в местах лишения свободы, а для УИС позволит в целом поддерживать более эффективную деятельность учреждений, в которых осужденные отбывают наказание.

Деятельность дежурных смен при осуществлении надзора за осужденными в настоящее время осуществляется в непростых условиях, требующих от сотрудников предельной концентрации и усилий. Важным условием выполнения задач по надлежащему надзору в исправительных учреждениях УИС РК является целенаправленная и непрерывная деятельность по повышению эффективности качества надзора за осужденными личным

составом дежурных смен.

В целях повышения качества выполнения персоналом надзора должностных обязанностей и требований нормативно-правовых актов представляется необходимым создание единой системы оценивания результатов службы дежурной смены с применением определенных критериев такой оценки. Надлежащее выполнение обязанностей по надзору

за спецконтингентом позволит снизить возникающие риски совершения членовредительства и суицидов среди лиц, содержащихся в исправительных учреждениях. Надлежащее выполнение обязанностей по надзору за спецконтингентом позволит снизить возникающие риски совершения членовредительства и суицидов среди лиц, содержащихся в исправительных учреждениях.

Список использованной литературы:

1. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: АСТ, 2023. – 1360 с.
2. Рахимбердин, К.Х. Уголовная ответственность за членовредительство осужденных: рассогласование с Конституцией Республики Казахстан / К.Х. Рахимбердин // Евразийская адвокатура. – 2019. – №1(38). – С. 73-78.
3. Ламашарипов, Д.М. Повышение эффективности современной пенитенциарной системы в Республике Казахстан: дис. ... док. философии / Д.М. Ламашарипов. – Астана, 2018. – 142 с.
4. Рогач, В.Г. Личностные особенности осужденных мужского пола, склонных к суицидальному поведению / В.Г. Рогач, Е.А. Полякова // Пенитенциарная наука. – 2017. – №4(40). – С. 73-79.
5. Сараева, Е.В. Особенности суицидального риска осужденных, отбывающих наказание в местах лишения свободы / Е.В. Сараева // Прикладная юридическая психология. – 2018. – №2(43). – С. 82-85.
6. Pope, L. Self-harm by adult men in prison: A rapid evidence assessment (REA) / L. Pope. – London, 2018. – 52 p.
7. Kaba, B. Solitary Confinement and Risk of Self-Harm Among Jail Inmates / B. Kaba, D. Selling // Am J Public Health. – 2014. – №104. – Pp. 442-447.
8. Aon, M. Suicidit & self-harm in prisons / M. Aon, M.M. Warborg Larsen, M. Brasholt // Dignity Publication Series on Torture and Organised Violence. – 2018. – №23. – Pp. 6-27.
9. Gutridge, K. An exploratory study of women prisoners' attitudes towards their self-harm and the use of medical skin camouflage / K. Gutridge, et al. // The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. – 2019. – №30(1). – Pp. 167-184.
10. Зауторова, Э.В. Профилактика противоправного поведения осужденных в местах лишения свободы / Э.В. Зауторова, Ф.И. Кевля // Вестник Уфимского юридического института МВД России. – 2021. – №2(92). – С. 188-194.
11. Саламатов, Е.А. Проблемы целей уголовного наказания / Современное состояние теории и практики института наказания в системе мер предупреждения уголовных правонарушений (27.05.2021 г.) // Расследование уголовных правонарушений в сети Интернет: проблемы и пути решения (28.05.2021 г.): сб. материалов круглых столов, приуроченных к 30-летию Независимости Республики Казахстан; под общ. ред. М.И. Шереметьева. – Косшы, 2021. – С. 95-98.

References:

1. Ozhegov, S.I. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka / S.I. Ozhegov. – M.: AST, 2023. – 1360 s.
2. Rahimberdin, K.H. Ugolovnaja otvetstvennost' za chlenovreditel'stvo osuzhdennyh: rassoglasovanie s Konstituciej Respubliki Kazahstan / K.H. Rahimberdin // Evrazijskaja advokatura.

– 2019. – №1(38). – С. 73-78.

3. Lamasharipov, D.M. Povyshenie jeffektivnosti sovremennoj penitenciarnoj sistemy v Respublike Kazahstan: dis. ... dok. filosofii / D.M. Lamasharipov. – Astana, 2018. – 142 s.

4. Rogach, V.G. Lichnostnye osobennosti osuzhdennyh muzhskogo pola, sklonnyh k suicidal'nomu povedeniju / V.G. Rogach, E.A. Poljakova // Penitenciarnaja nauka. – 2017. – №4(40). – С. 73-79.

5. Saraeva, E.V. Osobennosti suicidal'nogo riska osuzhdennyh, otbyvajushhih nakazanie v mestah lishenija svobody / E.V. Saraeva // Prikladnaja juridicheskaja psihologija. – 2018. – №2(43). – С. 82-85.

6. Pope, L. Self-harm by adult men in prison: A rapid evidence assessment (REA) / L. Pope. – London, 2018. – 52 p.

7. Kaba, B. Solitary Confinement and Risk of Self-Harm Among Jail Inmates / B. Kaba, D. Selling // Am J Public Health. – 2014. – №104. – Pp. 442-447.

8. Aon, M. Suicid & self-harm in prisons / M. Aon, M.M. Warborg Larsen, M. Brasholt // Dignity Publication Series on Torture and Organised Violence. – 2018. – №23. – Pp. 6-27.

9. Gutridge, K. An exploratory study of women prisoners' attitudes towards their self-harm and the use of medical skin camouflage / K. Gutridge, et al. // The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. – 2019. – №30(1). – Pp. 167-184.

10. Zautorova, Je.V. Profilaktika protivopravnogo povedenija osuzhdennyh v mestah lishenija svobody / Je.V. Zautorova, F.I. Kevlja // Vestnik Ufimskogo juridicheskogo instituta MVD Rossii. – 2021. – №2(92). – С. 188-194.

11. Salamatov, E.A. Problemy celej ugovolnogo nakazaniya / Sovremennoe sostojanie teorii i praktiki instituta nakazaniya v sisteme mer preduprezhdenija ugovolnyh pravonarushenij (27.05.2021 g.) // Rassledovanie ugovolnyh pravonarushenij v seti Internet: problemy i puti reshenija (28.05.2021 g.): sb. materialov kruglyh stolov, priurochennyh k 30-letiju Nezavisimosti Respubliki Kazahstan; pod obshh. red. M.I. Sheremet'eva. – Kosshy, 2021. – С. 95-98.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Бауыржан Төреханұлы Оразалин – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: baur.urazalin77@gmail.com.

Уразалин Бауыржан Туреханович – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юридических наук, e-mail: baur.urazalin77@gmail.com.

Urazalin Bauyrzhan Turekhanovich – Doctoral Student at the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law Degree, e-mail: baur.urazalin77@gmail.com.

Мәлік Рысбайұлы Мұқанов – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының қылмыстық-атқару құқығы кафедрасының бастығы, философия докторы (Phd), e-mail: alik8385@mail.ru.

Муканов Малик Рсбаевич – начальник кафедры уголовно-исполнительного права Костанайской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, доктор философии (Phd), e-mail: alik8385@mail.ru.

Mukanov Malik Rsbaevich – Head of the Department of Penal Enforcement Law of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Phd, e-mail: alik8385@mail.ru.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СОТ-САРАПТАМА ҚЫЗМЕТІ / УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ / CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, FORENSIC EXPERTISE

УДК 343.1
МРНТИ 10.79.01

А.С. Джаксыбаев

*Карагандинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан
имени Б. Бейсенова, г. Караганда, Республика Казахстан*

ВОПРОСЫ СОГЛАСИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы применения института согласительного производства. В статье рассмотрены отдельные вопросы применения института согласительного производства. Исследованы особенности заключения процессуальных соглашений, правовые последствия и предложены изменения по совершенствованию данного института. Проведено сравнение процессуального соглашения о признании вины с институтом деятельного раскаяния. Подняты проблемы, связанные с разбирательством в согласительном производстве в судах первой и второй инстанций. Изучен вопрос манипуляций, выраженных в использовании органами досудебного расследования института согласительного производства в целях достижения ведомственных показателей, выработаны предложения по исключению возможности их допущения. Предложены меры по исключению из уголовно-процессуального кодекса двусмысленных формулировок, регламентирующих полномочия прокурора при рассмотрении ходатайств о заключении процессуальных соглашений в форме сделки и признании вины.

Ключевые слова: согласительное производство; признание вины; соглашение о сотрудничестве; электронное производство; судебное разбирательство; деятельное раскаяние.

А.С. Жақсыбаев

*Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ КЕЛІСУ ӨНДІРІСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада келісу өндірісі институтын қолданудың мәселелері қарастырылған. Іс жүргізу келісімдерін жасасу ережелері, шарттары, негіздері, механизмі зерттелді, құқықтық салдары зерттелді және осы институтты жетілдіру бойынша өзгерістер ұсынылды. Кінәні мойындау туралы іс жүргізу келісімі белсенді өкіну институтымен салыстырылды. Бірінші және екінші сатыдағы соттарда келісу ісін талқылауға байланысты проблемалар көтерілді. Келісу өндірісі институтының сотқа дейінгі тергеу органдарының ведомстволық көрсеткіштерге қол жеткізу мақсатында пайдалануында көрсетілген манипуляциялар мәселесі зерделенді, оларға жол беру мүмкіндігін болдырмау жөнінде ұсыныстар әзірленді. Қылмыстық іс жүргізу кодексінен мәміле нысанында іс жүргізу келісімдерін жасасу және кінәні мойындау туралы өтініштерді қарау кезінде прокурордың өкілеттіктерін регламенттейтін екіұшты тұжырымдарды алып тастау бойынша шаралар ұсынылды.

Түйінді сөздер: келісу өндірісі; кінәні мойындау; ынтымақтастық туралы келісім; электрондық өндіріс; сот талқылауы; шынайы өкінуі.

A.S. Jaxybayev

*Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after B. Beisenov, Karaganda c., the Republic of Kazakhstan*

THE ISSUES OF CONCILIATION PROCEEDINGS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The article discusses the issues of the use of the institute of conciliation proceedings. The rules,

conditions, grounds, mechanism of concluding procedural agreements are investigated, legal consequences are studied and changes to improve this institution are proposed. The comparison of the procedural agreement on the admission of guilt with the institute of active repentance is carried out. The problems related to the proceedings in the conciliation proceedings in the courts of the first and second instances are raised. The issue of manipulations expressed in the use of the institute of conciliation proceedings by the pre-trial investigation bodies in order to achieve departmental indicators has been studied, proposals have been developed to exclude the possibility of their admission. Measures are proposed to exclude ambiguous formulations from the Criminal Procedure Code regulating the powers of the prosecutor when considering petitions for the conclusion of procedural agreements in the form of a transaction and a confession of guilt.

Keywords: conciliation proceedings; guilty plea; cooperation agreement; electronic production; court proceedings; active repentance.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_143

Введение. Институт согласительного производства внедрялся в отечественную правовую систему для оперативного расследования и рассмотрения уголовных дел, экономии временных ресурсов участников уголовного процесса. Перед законодателем стояла задача ускорения досудебного производства при сохранении общепризнанных международных стандартов и принципов охраны личности.

Уголовно-процессуальные законодательства многих стран с различными источниками права предусматривают так именуемые «сделки с правосудием» [1, 169 стр.]. На территории стран бывшего СССР они присутствуют в России, Грузии, Латвии, Литве, Эстонии и на Украине.

Согласительное производство имеет широкое применение, органично вписавшись в отечественную систему уголовного процесса. Вместе с тем имеются вопросы, разрешение которых требует комплексного подхода и детального исследования. К таковым следует отнести наличие в законодательстве формулировок, носящих двусмысленный характер, противоречия между нормами, регулирующими судебное рассмотрение согласительных производств, и требованиями о всестороннем исследовании обстоятельств дела, а также презумпцией невиновности.

Материалы и методология. Основу исследования составляют нормы действующего законодательства Республики Казахстан (далее – РК), работы отечественных

и зарубежных ученых. Базовым методом исследования послужил метод правового анализа, с помощью которого определены сущность и юридическая природа института согласительного производства.

Используемый метод послужил в качестве отправной точки для метода прогнозирования, который дал возможность раскрыть проблемные вопросы законодательного регулирования действия механизма согласительного производства. Метод правового моделирования позволил осветить авторское видение содержания отдельных норм, регламентирующих вопросы согласительного производства.

Результаты и их обсуждение. Многие лица, совершившие преступления впервые, по неосторожности, ввиду незнания закона и т.д. раскаиваются в содеянном и охотно сотрудничают со следствием. Согласительное производство предоставляет таким лицам возможность получить выгоду от такого сотрудничества.

Б. Стефаноса полагает, что процессуальные сделки связаны с оперативностью уголовного производства, снижением процессуальных издержек, прогнозированием вида и размера наказания [2, 234-245 стр.]. Статьей 612 Уголовно-процессуального кодекса РК (далее – УПК РК) введено три формы процессуальных соглашений: сделка о признании вины, соглашение о сотрудничестве, соглашение о признании вины и возврате незаконно приобретенных активов¹. К слову сказать, что последняя

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. №231-V (с изм. и доп. по сост. на 12.09.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&show_di=1 (дата обращения: 15.11.2023).

форма была введена в отечественное законодательство относительно недавно².

В нашей стране согласительное производство дает положительные плоды, упрощая расследование. При этом имеются вопросы, которые требуют предметного обсуждения и научной дискуссии.

Значение термина «сделка» подчеркивает договоренность отношений между ее участниками (сторона обвинения и защиты), когда рассматривается инициатива подозреваемого на ее заключение, поддержанная потерпевшим и прокурором. При соглашении о сотрудничестве, соглашении о признании вины и возврате незаконно приобретенных активов согласия потерпевшего не требуется. Использование термина «соглашение» как действия, похожего на сделку, передает характер исследуемых отношений.

В таком случае правосудием в первую очередь преследуется цель раскрытия преступления и установления обстоятельств его совершения [3, 25 стр.].

Сделка о признании вины имеет некое сходство с институтом деятельного раскаяния: в обоих случаях обязательным условием является признание лицом вины и способствование раскрытию и расследованию преступления [4, С. 343-349].

Понятие деятельного раскаяния и порядок его применения раскрыты в статье 65 Уголовного Кодекса РК (далее – УК РК)³. Процессуальное соглашение можно было рассматривать как производную от деятельного раскаяния, если бы в УК РК (ст. 67) в качестве самостоятельного основания освобождения от уголовной ответственности не предусматривалось выполнение подозреваемым условий процессуального соглашения.

Оба института предназначены для стимулирования подозреваемых на сотрудничество со следствием и признание своей вины, однако имеют принципиальные различия по юридическому содержанию.

К примеру, процессуальное соглашение в форме сделки о признании вины допускается по всем преступлениям небольшой, средней тяжести и по тяжким преступлениям, тогда как освобождение от ответственности в связи с деятельным раскаянием не применяется по тяжким преступлениям против личности. В правовой системе США сделка со следствием (признание вины) позволяет в полной или частичной мере избежать уголовного наказания, что ставит данные понятия в один ряд по правовому смыслу [5, С. 12-15].

Право на заключение процессуального соглашения в форме сделки о признании вины предоставляется подозреваемому (обвиняемому, подсудимому) на любой стадии уголовного процесса до удаления суда в совещательную комнату. Неограниченность времени для волеизъявления на заключение процессуального соглашения вызывает ряд вопросов.

Как известно, уголовное дело в порядке согласительного производства рассматривается судом в сокращенном порядке, установленном статьями 382 и 624 УПК РК, без обязательного присутствия потерпевшего и гражданского истца. Само исследование доказательств ограничено только изучением показаний подсудимого, который признает свою вину.

Если на досудебной стадии расследования лицо не признавало свою вину и оспаривало факт ее доказанности, то после заключения процессуального соглашения в суде, эти обстоятельства, а именно несогласие подсудимого с выводами следствия, не будут исследованы, что противоречит требованиям статьи 24 УПК РК о полном, объективном и всестороннем исследовании обстоятельств, имеющих значение для дела.

При таких обстоятельствах, заключение сделки о признании вины в суде может препятствовать реализации права на судебную защиту подсудимого.

Д.К. Канафин также высказывает опасения о том, что «существует достаточно серьезный

² О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам возврата государству незаконно приобретенных активов: закон Республики Казахстан от 12 июля 2023 г. №23-VIII ЗРК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000023> (дата обращения: 17.11.2023).

³ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. №226-V (с изм. и доп. по сост. на 12.09.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата обращения: 15.11.2023).

риск того, что под процессуальными соглашениями будут скрываться негативные результаты расследований в отношении невиновных и необоснованно привлеченных к уголовной ответственности лиц» [6].

Согласно статье 627 УПК РК, структура и содержание обвинительного приговора по делу, рассмотренному в согласительном производстве, не предполагает указание сведений о доказанности вины подсудимого. Однако, на наш взгляд, исследование данного вопроса должно быть обязательным, поскольку вынесение обвинительного приговора должно быть основано на всестороннем изучении обстоятельств дела.

Статьей 19 УПК РК провозглашен принцип презумпции невиновности. Каждый считается невиновным, пока его виновность в совершении уголовного правонарушения не будет доказана в предусмотренном порядке, установлена вступившим в законную силу приговором суда. Обвинительный приговор не может быть основан на предположениях и должен быть подтвержден достаточной совокупностью допустимых и достоверных доказательств.

Институт согласительного производства не может отменить его действие.

Судебное разбирательство в согласительном производстве не предполагает оценку доказательств. При таких обстоятельствах возникает ряд вопросов. Например, лицо подписывает процессуальное соглашение и не оспаривает вины.

Отказ от заключения процессуального соглашения допускается на любой стадии уголовного процесса. На этом основании подсудимый до удаления суда в совещательную комнату имеет право заявить, что отказывается от процессуального соглашения. В таком случае суд вернет дело прокурору для его повторного направления с обвинительным актом. Каковы последующие действия суда?

В связи с заключенным процессуальным соглашением доказательства виновности органом уголовного преследования в полном объеме не добывались. В деле отсутствуют весомые доказательства, за исключением

признательных показаний подсудимого. Общеизвестно, что обвинительный приговор не может быть вынесен исключительно на признательных показаниях подсудимого, должны быть и другие объективные доказательства. От обязанности сбора доказательств суд освобожден. Оснований для возврата дела прокурору не имеется. Таким образом, суд будет вынужден рассматривать дело по существу в условиях ограниченности доказательств.

Другой вопрос. Судом в рамках согласительного производства вынесен обвинительный приговор. Подсудимый по каким-либо личным соображениям обжалует его. При этом возможность сбора доказательств утрачена. Каковы действия суда апелляционной инстанции?

Согласно положениям статьи 615 УПК РК, вопрос заключения процессуального соглашения в форме сделки о признании вины рассматривается прокурором. Прокурор принимает одно из двух решений: заключает процессуальное соглашение либо отказывает в его заключении.

В соответствии с частью 4 указанной нормы, отказ прокурора от заключения процессуального соглашения обжалованию не подлежит, однако это не препятствует заключению процессуального соглашения в дальнейшем. Полагаем, что данная норма предоставляет прокурору возможность отказать в заключении процессуального соглашения без какой-либо мотивации, что в свою очередь является обстоятельством, повышающим коррупционные риски или субъективный фактор при рассмотрении ходатайства подозреваемого.

Полагаем, что абзац третий части 4 статьи 615 УПК РК должен быть изменен и изложен в следующей редакции: «Отказ прокурора от заключения процессуального соглашения должен быть мотивирован. Он не препятствует заключению процессуального соглашения в дальнейшем». Мы сознательно опустили действующую формулировку о невозможности обжалования отказа прокурора. Если исходить из предлагаемой нами редакции статьи, отказ прокурора может быть обжалован на общих основаниях,

предусмотренных уголовно-процессуальным законодательством.

Распространены случаи, когда органами досудебного расследования в нарушение требований УПК РК прокурору в порядке согласительного производства в форме сделки о признании вины направлялись дела по особо тяжким преступлениям. Такие действия совершались в последний день отчетного периода в целях достижения ведомственных показателей по количеству направленных прокурору уголовных дел.

К примеру, в последний день первого квартала текущего года * отделом полиции города * прокурору с ходатайством о заключении процессуального соглашения в форме сделки о признании вины направлено 3 уголовных дела по особо тяжким преступлениям, из которых в двух делах отсутствовали ходатайства самих подозреваемых.

Данное обстоятельство привело к возвратам уголовных дел, а также к тому, что время изучения уголовного дела прокурором было включено в общий срок расследования, так как, согласно подпункту 4 пункта 3 статьи 192 УПК РК, время нахождения уголовного дела у прокурора не включается в срок досудебного расследования только при наличии ходатайства о заключении процессуального соглашения.

С учетом пересчета срока досудебного расследования было установлено, что допущено его нарушение, что вынудило орган досудебного расследования прекратить производства по реабилитирующим основаниям при наличии лиц, содержащихся под стражей.

В настоящее время более 90% всех дел расследуется в формате электронного производства посредством ввода в специально разработанную базу информационно-учетных документов, соответствующих конкретным процессуальным решениям. В целях исключения различного рода манипуляций мы предлагаем наделить данную базу логикой, которая бы не позволяла следователю принимать решения о направлении уголовных дел прокурору для заключения процессуального соглашения

о признании вины по особо тяжким преступлениям.

Широко распространены случаи, когда суды возвращают уголовные дела прокурору ввиду несоответствия условий процессуальных соглашений.

Как правило, причинами несогласия являются небольшие упущения, исправление которых допустимо по месту рассмотрения уголовного дела. К примеру, неточное указание вида уголовно-исправительного учреждения.

Возврат уголовного дела судом также создает волокиту, вызывает недовольство со стороны участников уголовного процесса, в том числе со стороны подозреваемого, который заинтересован в скорейшем вынесении окончательного решения.

Статьей 340 УПК РК прокурору предоставлена возможность составления нового обвинительного акта на стадии судебного разбирательства по уголовным делам, направленным для рассмотрения по существу.

Полагаем, что такая возможность была бы актуальной и для института согласительного производства.

Для этого требуется внести дополнения в часть 1 статьи 623 УПК РК, которые, с точки зрения юридической техники, рационально отразить в виде примечания, изложенного в следующей редакции:

«Если в ходе судебного разбирательства установлено, что заключенное процессуальное соглашение не соответствует требованиям законодательства, суд решает вопрос о предоставлении прокурору времени для заключения нового процессуального соглашения».

Заключение. Институт согласительного производства дает положительные плоды, сокращая сроки расследования, освобождая органы предварительного следствия от сбора косвенных доказательств, стимулируя участников уголовного процесса к взаимодействию между собой и с органом уголовного преследования.

При этом, как и любое относительно новое явление, данный институт нуждается в законодательном и правовом

совершенствовании. Проведенный нами и дополнениям. Для этих целей автором краткий анализ осветил моменты, которые статьи предложены соответствующие должны быть подвергнуты корректировке инициативы.

Список использованной литературы:

1. Махов, В.Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) / В.Н. Махов, М.А. Пешков. – М., 1998. – 208 с.
2. Stephanos, B. Harmonizing Substantive Criminal Law Values and Criminal Procedure / B. Stephanos // Cornell Law Review. – 2003. – №6(88). – Pp. 234-245.
3. Fisher, G. Plea Bargaining Triumph: A History of Plea Bargaining in America / G. Fisher. – Stanford, CA: Stanford Univ. Press, 2003. – 397 p.
4. Акпанов, А.Н. Процессуальные соглашения в уголовном производстве: законотворческий опыт Республики Казахстан / А.Н. Акпанов, В.А. Азаров, А.О. Балгынтаев // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2015. – Т.9. – С. 343-350.
5. Dervan, L.E. Bargained Justice: Plea Bargaining's Innocence Problem and the Brady Safety-Valve / L.E. Dervan. – Utah Law Review, 2012. – 324 p.
6. Канафин, Д.К. Институт процессуальных соглашений и международные стандарты справедливого уголовного процесса [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32700627 (дата обращения : 15.11.2023).

References:

1. Mahov, V.N. Ugolovnyj process SShA (dosudebnye stadii) / V.N. Mahov, M.A. Peshkov. – M., 1998. – 208 s.
2. Stephanos, B. Harmonizing Substantive Criminal Law Values and Criminal Procedure / B. Stephanos // Cornell Law Review. – 2003. – №6(88). – Pp. 234-245.
3. Fisher, G. Plea Bargaining Triumph: A History of Plea Bargaining in America / G. Fisher. – Stanford, CA: Stanford Univ. Press, 2003. – 397 p.
4. Akpanov, A.N. Processual'nye soglashenija v ugovnom proizvodstve: zakonotvorcheskij opyt Respubliki Kazahstan / A.N. Akpanov, V.A. Azarov, A.O. Balgyntaev // Kriminologicheskij zhurnal Bajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta jekonomiki i prava. – 2015. – T.9. – S. 343-350.
5. Dervan, L.E. Bargained Justice: Plea Bargaining's Innocence Problem and the Brady Safety-Valve / L.E. Dervan. – Utah Law Review, 2012. – 324 p.
6. Kanafin, D.K. Institut processual'nyh soglashenij i mezhdunarodnye standarty spravedlivogo ugovnogo processa [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32700627 (data obrashhenija : 15.11.2023).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Асанәлі Сапарғалиұлы Жақсыбаев – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының қылмыстық процесс кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), e-mail: asanali29@mail.ru.

Джаксыбаев Асанали Сапарғалиевич – доцент кафедры уголовного процесса Карагандинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, доктор философии (PhD), e-mail: asanali29@mail.ru.

Jaxybayev Assanali Sapargalievich – Associate Professor of the Department of Criminal Procedure of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs named after B. Beisenov, PhD, e-mail: asanali29@mail.ru.

УДК 343.11; 331.45
МРНТИ 10.79.51; 10.63.49

С.О. Касенова

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ С ГОСУДАРСТВЕННЫМ ИНСПЕКТОРОМ ТРУДА ПРИ ВЫЯВЛЕНИИ НАРУШЕНИЙ ПРАВИЛ ОХРАНЫ ТРУДА

Аннотация. Нарушение правил охраны труда является серьезной проблемой, требующей внимания и профессионального расследования. В статье рассматриваются проблемные аспекты взаимодействия правоохранительных органов с инспекцией труда по расследованию несчастных случаев и выявлением уголовных нарушений в области охраны труда. Автор проводит анализ текущей практики и выявляет ключевые аспекты, которые оказывают влияние на эффективность расследования и предотвращение подобных инцидентов в будущем. Основное внимание уделяется таким аспектам, как: роли и полномочия, координация и обмен информацией, прозрачность и открытость, в том числе и допуск к информации, возможные препятствия в расследовании и дальнейшие пути совершенствования взаимодействия координирующих органов. Статья акцентирует внимание на значимости совместной работы следственных органов и комиссий по расследованию несчастных случаев для обеспечения безопасности на производстве и предотвращения преступных нарушений правил охраны труда. Предложенные рекомендации помогут устранить существующие проблемы и повысить эффективность процесса расследования.

Ключевые слова: специальное расследование; несчастный случай; охрана труда; взаимодействие; комиссия; инспекция труда; травматизм; безопасность.

С.О. Қасенова

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ ҚАҒИДАЛАРЫН БҰЗУШЫЛЫҚТАР АНЫҚТАЛҒАН КЕЗДЕ ТЕРГЕУШІНІҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЕҢБЕК ИНСПЕКТОРЫМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Еңбек қауіпсіздігі ережелерін бұзу назар аударуды және кәсіби тексеруді талап ететін күрделі мәселе болып табылады. Мақалада жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру және еңбекті қорғау ережелерінің еңбекті қорғау саласындағы қылмыстық бұзушылықтардың қылмыстық бұзушылықтарын анықтау бойынша құқық қорғау органдарының тергеу органдарының еңбек инспекциясымен өзара әрекеттесуінің проблемалық аспектілері қарастырылады. Автор ағымдағы тәжірибені талдап, тергеудің тиімділігін және болашақта ұқсас оқиғалардың алдын алуға әсер ететін негізгі аспектілерді анықтайды. Негізгі назар: рөлдер мен өкілеттіктер, ақпаратты үйлестіру және бөлісу, айқындылық пен ашықтық, оның ішінде ақпаратқа қол жеткізу, тергеудегі ықтимал кедергілер және үйлестіруші органдардың өзара іс-қимылын одан әрі жетілдіру жолдары сияқты аспектілерге аударылады.

Мақалада өндірістегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету және еңбекті қорғау ережелерін қылмыстық бұзушылықтардың алдын алу бойынша тергеу органдары мен жазатайым оқиғаларды тергеу комиссияларының бірлескен жұмысының маңыздылығына баса назар аударылады. Ұсынылған ұсыныстар бар проблемаларды жоюға және тергеу процесінің тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Түйінді сөздер: арнайы тергеу; жазатайым оқиға; еңбекті қорғау; өзара іс-қимыл; комиссия; еңбек инспекциясы; жарақаттар; қауіпсіздік.

S.O. Kassenova

*The Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshi c., the Republic of Kazakhstan*

PROBLEMATIC ASPECTS OF INTERACTION OF THE INVESTIGATOR WITH THE LABOR INSPECTION WHILE IDENTIFYING VIOLATIONS OF LABOR SAFETY RULES

Abstract. Violation of labor safety rules is a serious problem that requires attention and professional investigation. The article discusses the problematic aspects of the interaction of investigative bodies of law enforcement agencies with the labor inspectorate for the investigation of accidents and the identification of criminal violations of criminal violations in the field of labor protection of labor protection rules. The author analyses current practice and identifies key aspects that influence the effectiveness of the investigation and the prevention of similar incidents in the future. The focuses on such aspects as: roles and powers, coordination and exchange of information, transparency and openness, including access to information, possible obstacles in the investigation and further ways to improve the interaction of coordinating bodies. The article focuses on the importance of the joint work of investigative bodies and accident investigation commissions to ensure safety at work and prevent criminal violations of labor protection rules. The proposed recommendations will help eliminate existing problems and increase the efficiency of the investigation process.

Keywords: special investigation; accident; labor protection; interaction; commission; labor inspection; injuries; safety.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_149

Введение. Проблемы несчастных случаев на производстве и нарушений правил охраны труда являются серьезным вызовом для современного общества. Важность эффективного расследования таких инцидентов и выявления преступных нарушений не может быть переоценена, поскольку они приводят к человеческим потерям, материальным убыткам и подрывают доверие к производственным предприятиям.

Республика Казахстан (далее – РК), как государство, стремящееся к демократическому уровню развития, учитывает и охраняет права и законные интересы работников, осуществляя их защиту и обеспечивая социальные гарантии. Статья 24 Конституции РК гласит: «Каждый имеет право на условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены...»¹. Поэтому государственная политика в области охраны труда направлена на создание безопасных условий труда и введение в действие на государственном уровне

концептуального документа подтверждает приоритетность и стратегическую значимость охраны труда и, в целом, провозглашает безопасный труд как ключевой фактор достойного труда.

Согласно Концепции безопасного труда в РК до 2030 года (далее – Концепция): «Первоочередным в определении государственной политики в области охраны труда является проведение анализа текущей ситуации в обеспечении безопасного труда с выделением ключевых проблем»². Этот анализ позволяет оценить текущие проблемы и риски, с которыми сталкиваются работники, и определить наиболее значимые и критические области, требующие вмешательства и улучшения.

В настоящее время проблема выявления уголовных правонарушений в области охраны труда продолжает оставаться актуальной, так как имеет место сокрытие несчастных случаев на производстве. В Казахстане, показатель скрытого травматизма и проблема гибели на производстве приобретает особую

¹ Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 авг. 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 11.10.2023).

² Концепция безопасного труда в Республике Казахстан до 2030 года / Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/285862?lang=ru#footnote-4> (дата обращения: 11.10.2023).

актуальность.

Целью исследования является анализ и выявление проблемных аспектов взаимодействия следователя с комиссией при специальном расследовании несчастных случаев, в том числе выявлении уголовных правонарушений в области охраны труда.

Методы и материалы. В данной статье для анализа проблемных аспектов взаимодействия между следователями и инспекцией труда при расследовании несчастных случаев и уголовных правонарушений в области охраны труда использованы различные методы и методологические подходы. В частности такие методы, как: эмпирический, формально-логический, статистический.

Вопросы трудовых взаимоотношений в части расследования нарушений правил охраны труда рассматривались многими зарубежными учеными в сфере Трудового права, однако в силу специфичности исследования, РК степень научной разработанности нельзя отнести к более высокой категории. Однако, тема была изучена казахстанскими учеными, такими как А. Алиханом, А. Сыздыковым, А. Шаяхметовой, Б. Сметлаевым, Е. Омаровым, И. Сактагановой, К. Бакишевым, Т. Кужахметовым и др.

Обсуждение. Нарушение правил охраны труда, занимая всего 3-4% в структуре технических неосторожных уголовных правонарушений, характеризуется довольно внушительными цифрами, свидетельствующими об увеличении масштабов причиняемого виновным физического вреда и как результат – повышении степени общественной опасности [1].

В рамках исследования автором проведено детальное изучение международного опыта, включая анализ законодательства таких стран, как Австралия, Российская Федерация, Республика Беларусь, Грузия, США, Южная Корея, Сингапур, Узбекистан, Япония и другие. В результате выяснено, что в

большинстве из них нарушения правил охраны труда рассматриваются в гражданском порядке, за исключением случаев, когда происходят общественно-опасные последствия, такие как смерть, травмы, или утрата трудоспособности. В этих случаях нарушения могут быть классифицированы как уголовные деликты.

Согласно данным Министерства труда и социальной защиты населения РК во 2 квартале 2023 года в результате несчастных случаев на производстве пострадали 640 работников, 69 из которых погибли. При этом производственный травматизм за второе полугодие 2023 года снизился на 4% по сравнению со вторым полугодием 2022 года³.

Мы полагаем, что цифры официальных данных о количестве несчастных случаев явно занижены и необъективны. Так как по настоящим категориям правонарушений, усматриваются высокие показатели скрытого травматизма и гибели людей в Казахстане среди стран СНГ. Оценка современного состояния этой ситуации отражает уровень общественной опасности и раскрывает проблему привлечения к ответственности. Выявление уголовных правонарушений в области охраны труда, по этой причине, невозможно, без тесного и правильно организованного взаимодействия органов досудебного расследования со специальными контролирующими органами.

Из анализа правовой статистики за последние 5 лет установлено, что из общего количества зарегистрированных уголовных дел наблюдается низкий уровень направления дел в суд, и высокого уровня прекращения по нереабилитирующим основаниям. Данный показатель свидетельствует о существенных недостатках расследования уголовных дел о нарушении правил охраны труда (Таблица 1).

Как правило, успешное завершение рассмотрения уголовного дела зависит от первоначальных следственных действий. По делам данной категории, первостепенное

³ Уровень производственного травматизма в Казахстане снизился на 4% / Служба центральных коммуникации при Президенте Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1690255971#:~:text=%D0%92%D0%BE%20%20%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B5%202023%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0,%D0%B8%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D1%8B%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%20%D0%A0%D0%9A> (дата обращения: 11.10.2023).

значение имеет этап выявления нарушений правил охраны труда, взаимодействие следователя и государственного инспектора

труда, который заключается в своевременном информировании органов досудебного расследования.

Отчетный период	зарегистрированные правонарушения (ст. 156 УК РК)	направлено в суд	Прекращено	
			по реабилитирующим основаниям	по нереабилитирующим основаниям
2019 год	163	6	17	214
2020 год	171	7	22	149
2021 год	192	5	11	102
2022 год	140	1	24	121
2023 год	115	4	15	103

Таблица 1. Анализ правовой статистики по уголовным правонарушениям в области охраны труда

Н. Потапова, взаимодействие рассматривает в двух смыслах: в широком – как координацию действий, заключается во взаимодействии, органов досудебного расследования и контролирующих органов по охране труда для достижения общей цели – выявление и расследование преступлений в области охраны труда. И в узком смысле, как сотрудничество и коммуникацию, которые заключаются в обмене информацией, совместном расследовании, консультации друг с другом, а также в принятии решении [2].

Эффективное взаимодействие в обоих смыслах важно для успешного расследования преступлений в области охраны труда и для предотвращения нарушений в будущем. Комбинированное усилие органов расследования в лице следователей, специалистов и заинтересованных сторон может улучшить безопасность на рабочих местах и содействовать соблюдению норм и стандартов охраны труда.

О необходимости взаимодействия отмечал И.Ф. Герасимов в своем научном труде следующим образом: «...большое практическое значение приобретает вопрос о взаимоотношениях и взаимодействии следователя с работниками ... различных инспекции» [3].

Так, по мнению Р.С. Белкина: «о взаимодействии следователя с иными участниками расследования можно говорить в известном смысле лишь условно,

поскольку с процессуальной точки зрения здесь нет равноправного партнерства: статус следователя определяет его главенствующую и руководящую роль, персональную ответственность за принимаемые решения и результаты расследования в целом. Вся деятельность иных участников расследования подчинена задачам, поставленным перед ними следователем, согласуется с ними. Однако, поскольку термин «взаимодействие» традиционно используется для обозначения этой деятельности, нет смысла при дальнейшем изложении заменять его каким-либо другим» [3].

Несчастные случаи, связанные с трудовой деятельностью, с тяжелыми последствиями, со смертельным исходом, либо групповые несчастные случаи подлежат специальному расследованию. Согласно норме, предусмотренной статьей 188-1 Трудового кодекса РК специальное расследование несчастного случая, связанного с трудовой деятельностью, проводится комиссией, создаваемой в течение двадцати четырех часов местным органом по инспекции труда с момента получения заключения о степени тяжести производственной травмы. Председателем созданной Комиссии по специальному расследованию несчастного случая (далее – Комиссия) назначается государственный инспектор труда соответствующего региона.

По мнению, Б. Сматлаева, А. Шаяхметовой, И. Сактагановой: «Комиссия

не в полной мере отражает обстоятельства по делу, а обращение к государственному инспектору не всегда разрешает «конфликтную ситуацию», связанную с несогласием пропорций вины, приведшей к смешанной ответственности» [4].

К. Хокинс работу инспекции труда, в части принятия решений, определил следующим образом: «интерпретативное поведение связано с пониманием правил и принятием решений относительно их релевантности». Следовательно, разные способы взаимоотношений с законом появляются, когда инспекторы труда интерпретируют свои широкие юридические полномочия и устанавливают более узкие, оперативные концепции своей работы. Второй элемент, в свою очередь, относится к неправовым ресурсам, которые должны быть артикулированы для толкования формальных правил составления акта проверки и его обоснования [5].

Приказом «Об утверждении форм по оформлению материалов расследования несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью» установлено, что в Акте необходимо указать, что предшествовало несчастному случаю, как протекал процесс труда, кто руководил этим процессом, описать действия пострадавшего (их) и других лиц, связанных с несчастным случаем, изложить последовательность событий⁴. При этом, инспекторы должны быть способны обосновать свои действия, установив связь между критериями, используемыми для вынесения решений в конкретных случаях, и более широкими интерпретациями и утверждениями, которые позволяют обобщить их основы.

В этой связи, неотъемлемой частью расследования является согласованное организованное расследование нарушения правил охраны труда, направленное на восприятие и взвешивание ситуации с многосекторной позиции, для принятия одного справедливого решения.

Так, по мнению Т. Кужахметова: «значение специального расследования склонны

преувеличивать, в связи с отсутствием у органов расследования достаточных знаний в отсылочных нормах и технических спецификациях, имеющих специфический характер» [6]. Тем самым, члены комиссии по расследованию несчастных случаев могут определять вектор направления при расследовании дел о нарушении правил охраны труда. Что значительно может повлиять на ход дальнейшего расследования.

Вместе с тем, по результатам изучения приговоров суда мы наблюдаем за совершенно другой картиной, скрывающее девиантное поведение членов комиссии специального расследования несчастных случаев, в части выводов.

К примеру, Межрайонным судом по гражданским делам города Астаны было рассмотрено дело, касающееся признания недействительным акта специального расследования несчастного случая с смертельным исходом работника ТОО. Иск был подан М. против ТОО и Управления контроля и качества городской среды. Погибшая О. выполняла действия по работе на башенном кране, когда произошла трагедия. Однако, по результатам расследования, она считалась несоблюдавшей требования техники безопасности и совершившей действия по собственной инициативе. Суд признал акт расследования недействительным и удовлетворил иск М. в полном объеме. Апелляционная жалоба ответчиков не была удовлетворена. Коллегия также отметила нарушения в расследовании, а также что выводы акта могут быть подвержены личной заинтересованности. Выводы дела подчеркивают важность проведения качественного расследования в случаях несчастных случаев на производстве.

В 2023 году установлено, что на территории Республики Казахстан всего работают 260 трудовых инспекторов, подобная корреляция представляет собой соотношение 1 инспектора на 23 000 работников. Сокращение численности государственной инспекции труда может иметь различные

⁴ Об утверждении форм по оформлению материалов расследования несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью: приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 28 дек. 2015 г. №1055 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012655> (дата обращения: 11.10.2023).

причины и последствия, и она может варьироваться в зависимости от конкретной ситуации и политики правительства. Однако важно отметить, что низкая численность государственных инспекторов труда по отношению к числу работников может влиять на эффективность надзора за соблюдением трудовых законов и норм.

Принимая во внимание, существующую проблему в этой части, мы склонны полагать, что подобная данность, отрицательно влияет на ориентацию подходов к расследованию и значительно сужает возможности инспекции труда, и деятельность всей Комиссии.

По этой причине, ряд отечественных авторов предлагают привлекать государственных инспекторов труда в качестве специалиста по уголовному делу. Следует отметить, что данная практика отнюдь не новая в современном мире. Так как, это положительно повлияет на заключение Акта специальной комиссии, тем самым исключит всевозможные бюрократические аспекты, а также государственный инспектор труда будет иметь права и нести ответственность в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством. Для наглядности, согласно статье 357 УК РФ: «Государственные инспекторы труда при осуществлении федерального государственного контроля (надзора) за соблюдением трудового законодательства и иных нормативных правовых актов, содержащих нормы трудового права, имеют право выступать в качестве экспертов в суде по искам о нарушении трудового законодательства и иных нормативных правовых актов, содержащих нормы трудового права, о возмещении вреда, причиненного здоровью работников на производстве».

Исходя из Нормативного постановления Конституционного Суда Республики Казахстан от 20 июля 2023 года №24-НП следует, что: «Привлечение в качестве специалиста сотрудника уполномоченного подразделения правоохранительного или специального государственного органа Республики Казахстан допустимо, если данный сотрудник является не

заинтересованным в деле лицом, обладает специальными знаниями и специальной компетенцией, необходимыми для оказания содействия в собирании, исследовании и оценке доказательств. Функциональным назначением такого подразделения должно быть проведение исследований на основе специальных знаний и специальной компетенции сотрудников без осуществления высшего надзора за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, досудебного расследования и поддержания государственного обвинения в суде».

Таким образом, расширение полномочий инспекторов труда и их возможность выступать в качестве специалистов в суде представляют собой перспективный шаг в направлении улучшения правовой практики и защиты интересов работников, а также упрощения судебного процесса.

В итоге, соблюдение законов, уважение прав и свобод граждан, а также открытая и справедливая деятельность профессионалов с регулирующими полномочиями помогают уменьшить риск появления напряженности и насилия, обеспечивая легитимность и прозрачность их действий.

Результаты исследования. Для осуществления оперативного взаимодействия следователя с инспекцией труда, мы предлагаем следующие пути решения:

- разработка программного обеспечения (далее – ПО) и базы данных для эффективного сбора, анализа и хранения доказательств, нарушений правил охраны труда. Это специализированное ПО позволит трудовой инспекции и правоохранительным органам эффективно регистрировать информацию о нарушениях на стройплощадках. Программа включает функции для создания электронных форм, загрузки фото и видео, ведения электронного журнала инцидентов и автоматической генерации отчетов. Надежная база данных облегчит упорядочивание и классификацию доказательств, обеспечивая удобный доступ и поиск информации;

- обучение и повышение квалификации сотрудников. Для эффективного использования разработанных программных

и аналитических инструментов необходимо обеспечить обучение и повышение квалификации сотрудников трудовой инспекции и правоохранительных органов. Это поможет им освоить функционал системы, научиться эффективно собирать и анализировать доказательства, а также применять инструменты для расследования нарушений правил охраны труда;

- кадровые ротации трудовых инспекторов на местах, направленные на минимизацию коррупционных рисков, связанных с трудовой деятельностью и укрепление объективного подхода при рассмотрении дел, связанных с трудовой деятельностью;

- совместные расследования с целью исключения дублирования работ. Данная позиция автора обусловлена тем, что зачастую при ведении расследования трудовой комиссией, сотрудники органов расследования теряют время. В частности, с потерянными временем нарушается обстановка места происшествия, в том числе теряются важные доказательства по делу.

Для эффективной координации работ

и предотвращения дублирования в совместных расследованиях следует рассмотреть использование различных форм сотрудничества. Одним из возможных вариантов может выступить создание межведомственной рабочей группы, включающей представителей следственного органа и комиссии по расследованию несчастных случаев, обеспечит регулярные совещания и обмен опытом. Возможность привлечения государственного инспектора в качестве специалиста по уголовному делу. Важно разработать общий протокол сотрудничества, включающий в себя процедуры расследования, ответственности участников и механизм обмена информацией.

Взаимодействие следователя с инспекцией труда, осуществляющими первоначальное расследование несчастных случаев, является одним из важных аспектов успешного завершения дела. Однако, на практике часто возникают проблемы, затрудняющие этот процесс и влияющие на его результативность.

Список использованной литературы:

1. Бакишев, К.А. Регламентация ответственности за нарушение правил охраны труда (статья 156 Уголовного кодекса Республики Казахстан) / К.А. Бакишев, А.К. Алихан // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2021. – №4(17). – С. 57-66.
2. Потапова, Н.Л. Особенности расследования преступных нарушений правил охраны труда на предприятиях: монография / Н.Л. Потапова, А.К. Мавлюдов. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 144 с.
3. Герасимов, И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И.Ф. Герасимов. – Свердловск, 1975. – 112 с.
4. Сматлаев, Б.М. Анализ судебной практики, связанной с несчастными случаями при исполнении трудовых (служебных) обязанностей в Республике Казахстан / Б.М. Сматлаев, А.Г. Шаяхметова, И.С. Сактаганова // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2023. – №2(28). – С. 45-53.
5. Hawkins, K. The Uses of Discretion / K. Hawkins // Oxford University Press, 1992. – 20 p.
6. Кужахметов, Т.А. Актуальные проблемы начала и производства досудебного расследования по нарушениям правил охраны труда (ст. 156 УКРК): дис. ... магистра национ. безопасности и воен. дела / Т.А. Кужахметов. – Косшы, 2021. – 72 с.

References:

1. Bakishev, K.A. Reglamentacija otvetstvennosti za narushenie pravil ohrany truda (stat'ja 156 Ugolovnogo kodeksa Respubliki Kazahstan) / K.A. Bakishev, A.K. Alihan // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija. – 2021. – №4(17). – S. 57-66.
2. Potapova, N.L. Osobennosti rassledovaniya prestupnyh narushenij pravil ohrany truda na predpriyatijah: monografija / N.L. Potapova, A.K. Mavljudov. – M.: Izdatel'stvo «Jurlitinform», 2010.

– 144 s.

3. Gerasimov, I.F. Nekotorye problemy raskrytija prestuplenij / I.F. Gerasimov. – Sverdlovsk, 1975. – 112 s.

4. Smatlaev, B.M. Analiz sudebnoj praktiki, svjazannoj s neschastnymi sluchajami pri ispolnenii trudovyh (sluzhebnyh) objazannostej v Respublike Kazahstan / B.M. Smatlaev, A.G. Shajahmetova, I.S. Saktaganova // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2023. – №2(28).– S. 45-53.

5. Hawkins, K. The Uses of Discretion / K. Hawkins // Oxford University Press, 1992. – 20 p.

6. Kuzhahmetov, T.A. Aktual'nye problemy nachala i proizvodstva dosudebnogo rassledovaniya po narushenijam pravil ohrany truda (st. 156 UKRK): dis. ... magistra nacion. bezopasnosti i voen. dela / T.A. Kuzhahmetov. – Kosshy, 2021. – 72 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Самал Омарбекқызы Қасенова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты, e-mail: sharipkanova_samal@mail.ru.

Касенова Самал Омарбековна – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: sharipkanova_samal@mail.ru.

Kassenova Samal Omarbekovna – Doctoral Student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: sharipkanova_samal@mail.ru.

УДК 347.965
МРНТИ 10.79.21

Н.Т. Саханова, Г.Ж. Сулейманова

*Актюбинский юридический институт Министерства внутренних дел Республики Казахстан
имени М. Букенбаева, г. Актобе, Республика Казахстан*

ФУНКЦИИ АДВОКАТА В РАКУРСЕ СОСТЯЗАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Аннотация. В рамках настоящей статьи авторы полагают целесообразным сделать акцент на реализации функции защиты профессиональным адвокатом, поскольку именно на этого участника уголовно-процессуальных отношений ложится основная нагрузка в состязательном процессе.

В реализации конституционных прав граждан на защиту был принят ряд нормативных постановлений Верховного суда, изменений и дополнений в уголовно-процессуальное законодательство, ряд подзаконных актов, в том числе претерпел изменения и сам Закон об адвокатской деятельности, охватив понятием и юридическую помощь. На основе данных правовых источников с учетом последних изменений в уголовно-процессуальном законодательстве (введение ст. 210-1 УПК РК и другие) был проведен анализ объема процессуальных прав, предоставленных адвокату-защитнику и адвокату-представителю, чтобы убедиться, что у последнего права существенно ограничены по сравнению с правами адвоката, оказывающего такую помощь подозреваемому и обвиняемому, т.е. прослеживается асимметрия в процессуальном положении защитника и представителя, а также адвоката свидетеля. В результате авторами были высказаны предложения о внесении дополнений в статьи 68, 69 и 70 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан.

Ключевые слова: адвокатская деятельность; защитник; состязательность; равноправие сторон; адвокат-представитель; свидетель; потерпевший; доказательства.

Н.Т. Саханова, Г.Ж. Сулейманова

*Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М. Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институты, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы*

АДВОКАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТ ДАМУЫНЫҢ ЗАМАНАУИ БӘСЕКЕЛЕСТІК ҮДЕРІСІ ТҮРҒЫСЫНАН ФУНКЦИЯЛАРЫ

Аннотация. Авторлар берілген мақаланың аясында кәсіби адвокаттың қорғау функциясын жүзеге асыруына баса назар аударған жөн деп санайды, өйткені бәсекелестік үдеріс кезеңінде қылмыстық іс жүргізу қатынастарының осы қатысушысына негізгі ауыртпалық түседі.

Азаматтардың конституциялық құқықтарын жүзеге асыру кезінде Жоғарғы Соттың бірқатар нормативтік қаулылары, қылмыстық іс жүргізу заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар, бірнеше заңға тәуелді актілер қабылданды, соның ішінде «Адвокаттық қызмет туралы» заң актісі де өзгерді, заң көмегі де қамтылды. Осы құқықтық дереккөздердің негізінде қылмыстық іс жүргізу заңнамасындағы соңғы өзгерістерді ескере отырып (ҚР ҚПК-нің 210-1-бабының енгізілуі және басқалары), күдікті мен айыпталушыға осындай көмек көрсететін адвокаттың құқықтарымен салыстырғанда соңғы құқықтың айтарлықтай шектелгеніне көз жеткізу үшін қорғаушы-адвокатқа және өкіл-адвокатқа берілген іс жүргізу құқықтарының көлеміне талдау жүргізілді, яғни асимметрия қорғаушы мен өкілдің, сондай-ақ куәгердің адвокатының іс жүргізу жағдайында байқалады. Нәтижесінде авторлар тарапынан ҚР ҚПК-нің 68, 69 және 70-баптарына толықтырулар енгізу туралы ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: адвокаттық қызмет; қорғаушы; бәсекелестік; тараптардың теңдігі; өкіл-адвокат; куәгер; жәбірленуші; дәлелдемелер.

N.T. Sakhanova, G.Zh. Suleimanova

*The Aktobe Law Institute of the the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Bukenbaev, Aktobe c., the Republic of Kazakhstan*

LAWYER FUNCTIONS IN THE ADVERSARIAL PROCESS PERSPECTIVE AT THE PRESENT STAGE OF STATE DEVELOPMENT

Abstract. Within the study the authors consider it suitable to focus on the implementation of the defense function by a professional lawyer, since it is this participant in criminal procedural relations who bears the main burden in the adversarial process.

In the implementation of the constitutional rights of citizens to protection, a number of regulatory decisions of the Supreme court, amendments and additions to the criminal procedure legislation, a number of by-laws were adopted in this matter, including the Law on advocacy itself, which also covered the concept of legal assistance. Based on these legal sources, taking into account the latest changes in criminal procedure legislation (introduction of articles 210-1 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and others) an analysis of the scope of procedural rights granted to a defense lawyer and a representative lawyer was carried out to make sure that the latter's rights are significantly limited compared to the rights of a lawyer providing such assistance to a suspect and an accused, that is, there is an asymmetry in the procedural position of the defender and representative, as well as the witness's lawyer. As a result, the authors made proposals to amend articles 68, 69 and 70 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: advocacy activities; defender; competitiveness; equality of the parties; lawyer-representative; witness; victim; evidence.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_157

Введение. Право подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного на защиту, а также оправданного и свидетеля, имеющего право на защиту, – это совокупность всех предоставленных законом процессуальных возможностей для опровержения подозрения в совершении преступления, предъявленного прокурором обвинения или смягчения ответственности и наказания, а так же право оправданного на возмещение вреда, причиненного незаконным задержанием, квалификацией деяния подозреваемого, обвиняемого, применением меры пресечения и осуждением.

Согласно нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан (далее – РК) «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту» от 6 декабря 2002 года №26 реализация конституционного положения о праве каждого на получение квалифицированной юридической помощи, в том числе с участием адвоката (защитника), способствует

осуществлению судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон, установлению истины по делу, постановлению законного, обоснованного судебного решения¹.

Согласно Закону РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» от 5 июля 2018 года №176-VI (далее – Закон), адвокатская деятельность – юридическая помощь, оказываемая на профессиональной основе адвокатами в порядке, установленном настоящим Законом, в целях защиты и содействия в реализации прав, свобод и законных интересов физических и юридических лиц. В свою очередь, согласно статьи 32 Закона, адвокат – это гражданин Казахстана, имеющий высшее юридическое образование, получивший лицензию на занятие адвокатской деятельности, являющийся членом коллегии адвокатов и оказывающий юридическую помощь на профессиональной основе в рамках адвокатской деятельности, регламентируемой данным законом (ранее

¹ О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 6 дек. 2002 г. №26 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P02000026S_ (дата обращения: 09.01.2024).

это была ст. 7 Закона РК «Об адвокатской деятельности»².

Вместе с тем, адвокатом не может быть лицо, имеющее неснятую или непогашенную судимость, признанное в установленном судебном порядке недееспособным или ограниченно дееспособным, исключенное по отрицательным мотивам не только из коллегии адвокатов, но из реестра палаты юридических консультантов, а также уволенное из правоохранительных органов, с государственной, воинской службы, специальных государственных органов, а также освобожденное от должности судьи, в течении одного года со дня увольнения (освобождения), а так же лицо, действие лицензии которого прекращено в установленном законом порядке, в том числе освобожденное от уголовной ответственности на основании пунктов 3, 4, 9, 10 и 12 части 1 статьи 35 или статьи 36 УПК РК или совершившее административное коррупционное правонарушение, в течение трех лет после наступления таких событий.

Как видно, законом предъявляются определенные требования, как к личности адвоката, так и к его профессиональным качествам и уровню квалификации. Лицензирование данного вида деятельности обусловлено тем, что государство, гарантируя гражданам право на защиту и получение квалифицированной помощи, таким образом, осуществляет отбор лиц, которые могли бы оказывать такую помощь.

Материалы и методы. Методологическую основу исследования данного вопроса составил общенаучный диалектический метод познания закономерностей объективной действительности, базирующийся на единстве познавательной, рациональной и практической деятельности, с помощью которого изучался вопрос, касающийся функций адвоката в ракурсе состязательного процесса на современном этапе развития государства. Также применялись такие научные методы, как анализ, синтез, исторический, логико-юридический, сравнительного правоведения, системно-

структурный и другие.

Материалами послужили нормативные положения и предписания, закрепленные в Конституции РК, в уголовно-процессуальном законодательстве и Законе РК об адвокатской деятельности и юридической помощи, а также нормативные постановления Верховного Суда РК и научные труды ряда ученых.

Результаты и обсуждение. Адвокатура не является государственным органом, она представляет собой особый общественный институт государства и общества, состоящий из профессиональных юристов, имеющих государственную лицензию на право занятия адвокатской деятельностью – адвокатов, и их профессиональных объединений, созданных в целях обеспечения защиты прав и свобод граждан, оказания им квалифицированной юридической помощи.

При этом статус адвоката неразрывно связан не только с теми требованиями, которые к нему предъявляются, но и с теми полномочиями, которыми он наделен, и той деятельностью, которую он осуществляет. Поэтому статус адвоката в гражданском и уголовном судопроизводстве напрямую зависит от процессуальных функций, которые он выполняет. Так, полномочия адвоката регламентированы статьей 33 Закона и напрямую связаны с его участием в качестве защитника или представителя, а также должны соответствовать процессуальному закону, и данные полномочия довольно широкие. Любое из них может быть использовано адвокатом, выступающим в роли защитника, в совокупности с полномочиями защитника, предоставленными ему уголовно-процессуальным законом, и при правильном их использовании, является мощным оружием в борьбе за защиту конституционных прав человека.

В то же время, огромный потенциал возможностей адвоката не всегда может быть использован им в полной мере, по причине того, что многие из его законных прав остаются всего лишь их декларацией на бумаге, поскольку процессуальным законом не предусмотрен механизм их реализации,

² Об адвокатской деятельности и юридической помощи: закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 г. №176-VI (с изм. и доп. по сост. на 01.07.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33024087&pos=122;-66#pos=122;-66 (дата обращения: 09.01.2024).

а также не все предоставленные ему законом права нашли свое отражение в нормах уголовно-процессуального закона. Например, это связано с порядком допуска адвоката к государственным секретам, который проводится в рамках конкретного рассматриваемого уголовного дела только один раз.

По этому поводу в марте 2023 года Республиканская коллегия адвокатов обратилась в Конституционный суд с письмом решить вопрос оформления допуска адвокатов к государственным секретам, которая осуществляется органами юстиции и длится не менее 2-3 месяцев. «В связи с длительным сроком оформления допуска подзащитные адвокатов часто вынуждены отказываться от помощи выбранных адвокатов и заключать договор с адвокатом, у которого такой допуск имеется либо соглашаться на предоставление адвоката по назначению. Следовательно, ведущие досудебное расследование, не допускают адвоката в качестве защитника, пока не будет предоставлен допуск к государственным секретам. При этом большинство адвокатов (более 80%) не имеют допуска к государственным секретам, в связи с чем лишены возможности оказывать юридическую помощь по данным категориям дел»³.

Кроме того, пункт 8 статьи 35 Закона отмечает, что в предоставлении адвокату запрошенных сведений может быть отказано в случае, если информация отнесена к информации с ограниченным доступом. Согласно пункта 8 статьи 1 Закона РК «О доступе к информации» от 16 ноября 2015 года, информация с ограниченным доступом – информация, отнесенная к государственным секретам, личной, семейной, банковской, коммерческой тайне, тайне медицинского работника и (или) иным охраняемым законом тайнам, персональные данные ограниченного доступа, а также служебная информация с пометкой «Для служебного

пользования»⁴.

Как справедливо отмечает С.С. Дельманов «Именно размытость данного понятия позволяет нарушителю иметь возможность уклонения от ответственности, предусмотренной статьей 668 Кодекса об административных правонарушениях РК, а привлечение по статье 435 Уголовного кодекса РК вообще представляется призрачным, поскольку при предоставлении отписки или же самостоятельно придумывая ограничения, либо по своему понимая и трактуя термин «ограниченный доступ», субъект фактически не может быть наказан» [1, 43 стр.].

Однако, не останавливаясь на этой проблеме, которая требует своего отдельного рассмотрения, отметим, что в большинстве случаев участие адвоката в уголовном процессе заключается в осуществлении им защиты подозреваемого, обвиняемого, подсудимого. Поэтому, как правило, адвокат во многих случаях ассоциируется с защитником, в связи с чем, его профессиональная деятельность в уголовном процессе, зачастую воспринимается только как защита. Однако нельзя забывать о том, что Законом «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» адвокат уполномочен оказывать гражданам и иную квалифицированную юридическую помощь. Причем такая помощь, особенно на стадии досудебного расследования, может понадобиться не только подозреваемому, обвиняемому, подсудимому (осужденному, оправданному), но и потерпевшему, и свидетелю. Ведь основной целью профессиональной деятельности адвоката является содействие в реализации и защита прав, свобод и законных интересов любого обратившегося к нему лица, независимо от его процессуального статуса.

В этом аспекте, может быть, некоторые авторы поспорят с нами в плане того, что адвокат не участвует как защитник, например, у свидетеля или потерпевшего, он может

³ Письмо Республиканской коллегии адвокатов «Об обращении в Конституционный суд по вопросу соответствия Конституции норм Закона «О государственных секретах» по вопросам оформления допуска адвокатов к государственным секретам» (март 2023 года) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34464176 (дата обращения: 09.01.2024).

⁴ О доступе к информации: закон Республики Казахстан от 16 нояб. 2015 г. №401-V (с изм. и доп. по сост. на 01.05.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39415981&sub_id=10008&pos=63;-54#pos=63;-54 (дата обращения: 09.01.2024).

лишь представлять их интересы, а не защищать. Однако если учитывать статью 65-1 и статью 214-1 УК РК, в которых обозначены права и обязанности свидетеля, имеющего право на защиту, и особенности его допроса, то как отмечает судья СМУС Павлодарской области К. Султанов «... свидетель, имеющий право на защиту, пользуется правом пригласить защитника (адвоката – *примечание авторов*), отказаться от дачи показаний, требовать провести экспертизу и т. д.». И в оконцовке своей статьи он добавляет, что «... следует обязательно и реально обеспечивать свидетеля, имеющего право на защиту, при его допросе, присутствием адвоката ...» [2].

Таким образом, получается, что адвокат может участвовать в уголовном процессе в качестве защитника не только подозреваемого, обвиняемого, подсудимого (осужденного, оправданного), но и свидетеля, имеющего право на защиту.

Адвокат-представитель может понадобиться потерпевшему, гражданскому истцу, частному обвинителю и гражданскому ответчику, не только когда он не может или не хочет лично осуществлять свои права, но и тогда, когда, участвуя в процессе, нуждается в морально-психологической поддержке или в профессиональной юридической помощи. В уголовно-процессуальном законодательстве понятие «представителей» определяется как лица, уполномоченные представлять законные интересы потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика в силу закона или соглашения. Деятельность адвоката-представителя по оказанию правовой помощи может начинаться еще до процессуального признания его клиента в том или ином статусе по уголовному делу, а также до вынесения лицом, ведущим уголовный процесс соответствующего постановления о признании адвоката представителем. Она выражается в том, что адвокат дает советы своему клиенту, обсуждает с ним позицию, которой надо придерживаться на процессе, подготавливает вместе с ним ходатайства, вопросы, подлежащие выяснению, истребует соответствующие документы из различных

учреждений, за исключением присутствия на следственных действиях с участием его клиента. Все это не процессуальная деятельность адвоката-представителя, однако, всецело направленная на оказание квалифицированной юридической помощи его клиенту. Закон не запрещает адвокату общаться со своим представляемым до вынесения следователем соответствующих заключений.

Что касается проведения следственных действий, в частности допроса, то в соответствии с уголовно-процессуальным законом, данное следственное действие допускается только при наличии начатого уголовного дела и определения процессуального положения допрашиваемого лица, т.е. вынесения постановления о признании лица, к примеру, потерпевшим, где ему разъясняются его права и обязанности. Адвокат, выступающий в роли представителя потерпевшего, в отличие от защиты обвиняемого, порой берет на себя функцию обвинения, так как потерпевший в процессе выступает на стороне обвинения. В связи с чем, деятельность адвоката, в каком качестве он бы не выступал в процессе всегда будет направлена в одностороннем порядке в пользу своего клиента. При этом как отмечают зарубежные ученые, одним из основных критических замечаний в адрес состязательной системы является то, у некоторых адвокатов преобладает позиция выиграть процесс любой ценой, чем доказать правду [3, 520 стр.]. Но это уже другой вопрос.

При этом процессуальные права адвоката, который оказывает юридическую помощь потерпевшему, гражданскому истцу, частному обвинителю и гражданскому ответчику существенно ограничены по сравнению с правами адвоката, оказывающего такую помощь подозреваемому и обвиняемому (защитника). В процессуальных правах этих участников процесса, с сильным преимуществом в пользу последнего, усматривается значительный дисбаланс, что прямо противоречит принципу равноправия и состязательности сторон в уголовном судопроизводстве. Не случайно, в

литературе уже высказывалось мнение, что необходимо пропорциональное уравнивание процессуальных возможностей представителя-потерпевшего и защитника обвиняемого [4, 95 стр.].

Ранее законодатель не наделял адвоката-представителя правом процессуально оформлять показания свидетеля, потерпевшего, вещественные доказательства, протоколы следственных действий и иные документы. Те документы, предметы, справки и так далее, которые защитник представлял лицу, ведущему уголовный процесс, по существу доказательствами не являлись. Например, адвокат-представитель опросил гражданина, потенциального свидетеля произвел аудиозапись и предоставил кассеты с записями следователю. До тех пор пока данная аудиозапись находится у адвоката-представителя, а лицо, чьи показания были записаны адвокатом-представителем на аудиокассету, не было допрошено следователем в установленном законом порядке, эти материалы не являлись доказательствами в процессуальном смысле. Только в том случае, когда адвокат-представитель мог заявить ходатайство о приобщении представленных им данных к материалам уголовного дела, они после оценки следователем, который должен придать им свойства допустимости, обретали статус доказательств.

На сегодняшний день в этом аспекте можно отметить нововведение в Уголовно-процессуальном кодексе РК (далее – УПК РК), который дополнен статьей 210-1 «Порядок опроса адвокатом лица, предположительно владеющего информацией, относящейся к уголовному делу» в соответствии с Законом РК от 9 июня 2021 года №49-VII⁵. На основании данной нормы отраженные в письменном виде или на электронном носителе с применением научно-технических средств ход и результаты опроса по ходатайству адвоката

подлежат приобщению к уголовному делу. При этом адвокат, участвующий в деле в качестве защитника, представителя потерпевшего, вправе на основе добровольного согласия лица, предположительно владеющего информацией, относящейся к уголовному делу, произвести его опрос.

В любом состязательном судебном процессе Великобритании или США сторона защиты и сторона обвинения представляют доказательства, допрашивают свидетелей и проводят перекрестные допросы, каждая из которых стремится получить информацию, полезную для своей стороны дела⁶.

В свою очередь, право представлять доказательства означает, что адвокат может предъявить и передать органу расследования или суду находящиеся в его распоряжении предметы или документы с просьбой (ходатайством) о приобщении их к делу как доказательств. Адвокат-представитель потерпевшего гражданского истца, частного обвинителя и гражданского ответчика, обычно использует указанное право с тем, чтобы предоставить в распоряжение следствия или суда доказательства в подтверждение виновности лица, причинившего потерпевшему вред, или в подтверждение суммы причиненного ущерба, но это могут быть и доказательства, удостоверяющие иные обстоятельства дела [5, 31 стр.].

Специфика процессуального положения адвоката-представителя в доказывании по уголовным делам заключается в следующем. Он в отличие от органов, ведущих уголовный процесс, на которые возложена обязанность доказывать все обстоятельства уголовного дела, в том числе виновность и невиновность лица (ст. 111 УПК РК) обязан предоставлять только те данные, которые не ухудшают положение его клиента. Адвокат-представитель должен участвовать в доказывании и при этом отстаивать свою позицию, принимать активное участие в

⁵ О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам адвокатской деятельности и юридической помощи: закон Республики Казахстан от 9 июня 2021 г. №49-VII [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33376643&sub_id=2101&pos=105;-54#pos=105;-54 (дата обращения: 09.01.2024).

⁶ Britannica. The Editors of Encyclopaedia. «adversary procedure». Encyclopedia Britannica, 12 Mar. 2014 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.britannica.com/topic/adversary-procedure> (Access date: 09.01.2024).

собираении и исследовании доказательств для выяснения обстоятельств, направленных доказывать виновность лица, привлеченного к уголовной ответственности. Данное полномочие адвоката-представителя, не исключает обязанности доказывания с органов, ведущих уголовный процесс [6, 102 стр.].

Между тем органы, ведущие уголовный процесс обязаны обеспечить адвокату-представителю потерпевшего реализацию этого права, для чего соответствующий орган составляет протокол о представлении доказательства, после чего проводит необходимые для выяснения вопроса об относимости объекта, следственные действия, и выносит постановление о приобщении представленного объекта в качестве доказательства к делу либо об отказе в удовлетворении ходатайства [7, 127 стр.].

Вместе с тем достаточно взглянуть на объем процессуальных прав, предоставленных адвокату-защитнику, чтобы убедиться, что у последнего имеется целый ряд специфических процессуальных прав, не совпадающих с правами подозреваемого или обвиняемого. Особенно после принятия нового УПК РК от 4 июля 2014 года и вступления в силу с 2015 года. Таким образом, налицо не просто недостатки в правовой регламентации участия адвоката-представителя потерпевшего, гражданского истца, частного обвинителя и гражданского ответчика, в уголовном судопроизводстве, но и серьезная асимметрия в процессуальном положении защитника и представителя. Также вне правового поля остался случай, когда адвокат оказывает юридическую помощь лицу, являющемуся свидетелем по делу, ведь он может выступать в уголовном процессе и в таком качестве. При этом не совсем понятно, какой нормой уголовно-процессуального закона регламентируются полномочия адвоката свидетеля, принимающего участие в деле, согласно части 3 статьи 78 УПК РК, поскольку свидетель имеет право давать показания в присутствии своего адвоката.

Как отмечают А.Н. Ахпанов и А.Л. Хан,

свидетель, имеющий право на защиту, – это лицо, в отношении которого имеется обоснованная вероятность заподозрить его в причастности к преступлению (ч. 5 ст. 78 УПК РК), тогда как законодатель относит его к иным лицам (п. 24 ст. 7 УПК РК) и не причисляет к стороне защиты (п. 18 ст. 7 УПК РК). Следовательно, он является участником, оказывающим содействие органам уголовного преследования или создающим условия для должного проведения расследования. Более того, дефиниция «имеющий право на защиту», автоматически влечет за собой обязанность органа досудебного расследования создать условия для осуществления данного права путем вынесения соответствующего постановления о привлечении адвоката по назначению. Подобное двойственное положение рассматриваемого участника резонно вызвал у авторов вышеназванной научной публикации вопрос. Почему участие адвоката-представителя обеспечивается лишь по просьбе свидетеля, имеющего право на защиту, и не относится ли это к случаям обязательного участия защитника, как это предусмотрено в аналогичных ситуациях применительно к подозреваемому, с отнесением расходов на счет бюджетных средств [8, 112 стр.].

Таким образом законодатель обособляет фигуру адвоката свидетеля от защитника и представителя. В связи чем возникает вопрос: каким процессуальным статусом в таком случае будет обладать адвокат? Однозначно, что деятельность, осуществляемая таким адвокатом, не является ни защитой, ни представительством, а скорее является оказанием юридической (правовой) помощи, и статус такого адвоката скорее будет ближе к статусу помощника и консультанта, нежели защитника или представителя. Поэтому нельзя ограничивать деятельность адвоката в уголовном процессе только защитой и представительством.

В этом аспекте Руководящее положение 8 «Юридическое предоставление помощи свидетелям» гласит, что государствам следует принимать, в соответствующих случаях, надлежащие меры для обеспечения

того, чтобы: а) соответствующий орган незамедлительно информировал свидетелей об их праве на получение информации, их праве на помощь и защиту и о том, как воспользоваться такими правами ...»⁷.

В свои процессуальные права защитника адвокат вступает с момента допуска к участию в деле после представления органу, ведущему уголовный процесс, документа, подтверждающего принадлежность к адвокатуре (удостоверение адвоката), и документа (письменное уведомление – соглашение, договор, заключенный с адвокатом, осуществляющим свою деятельность индивидуально). Однако, при этом, в УПК РК не регламентирован порядок допуска защитника к участию в деле, что нередко порождает ситуации.

Однозначный ответ на этот вопрос нам дают положения пункта 5 Нормативного постановления Верховного суда РК «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту» от 6 декабря 2002 года №26 в соответствии с которыми, допуск защитника к участию в деле осуществляется на основании удостоверения адвоката и письменного уведомления о защите соответствующего лица. Истребование иных документов, подтверждающих полномочия адвоката на ведение конкретного дела, не допускается. При этом другие лица, перечисленные в части 2 статьи 66 УПК РК, представляют документы, подтверждающие их право на участие в уголовном процессе в качестве защитника (свидетельство о браке или документ, подтверждающий родственные отношения или право на опеку и попечительство)⁸.

Таким образом получается, что постановление о допуске адвоката к участию в деле в качестве защитника, которое выносит лицо, осуществляющее производство по уголовному делу, представляет собой не что иное, как формальность,

поскольку постановления об отказе в допуске к участию в деле, при наличии необходимых документов, не может быть как такового, а полномочия защитника адвокату и без того известны по долгу службы.

Означает ли это, что таким же образом оформляется участие в деле адвоката в каком-либо другом качестве? По всей вероятности, да, поскольку в соответствии с Законом РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи», полномочия адвоката на ведение конкретного дела удостоверяются письменным уведомлением о защите соответствующего лица. Видимо этим руководствуются некоторые следователи и судьи, которые выносят постановления о назначении адвокатов представителями потерпевших, не способных самостоятельно представлять свои интересы и защищать свои права, освобождая последних от расходов по оплате труда адвокатов, руководствуясь при этом статьей 68 УПК РК, регламентирующей порядок приглашения, назначения, замены защитника и оплаты его труда. Однако такие процессуальные решения нельзя признать законными, поскольку указанные нормы относятся к оформлению полномочий защитника и не могут быть применены к случаям участия адвоката в качестве представителя, как и к случаям его участия в качестве свидетеля адвоката.

В связи с этим было бы целесообразно пересмотреть положения статьи 68 УПК РК. Проблема состоит в том, что регламентируя порядок приглашения, назначения, замены защитника и оплаты его труда, законодатель оставил без внимания случаи участия адвоката в деле в ином качестве, т.е. в качестве представителя потерпевшего, гражданского истца, частного обвинителя и гражданского ответчика и адвоката свидетеля. Поэтому полагаем, что необходимо регламентировать в уголовно-процессуальном законодательстве порядок

⁷ Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 20 декабря 2012 года, A/RES /67/187 // ООН [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/RES/67/187> (дата обращения: 09.01.2024).

⁸ О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту: нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 6 дек. 2002 г. №26 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P02000026S_ (дата обращения: 09.01.2024).

приглашения, назначения, замены адвоката и оплаты его труда. Нельзя ставить знак равенства между адвокатом и защитником. Вместе с тем необходимо привести уголовно-процессуальное законодательство в соответствие с положениями статьи 33 Закона РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» и закрепить в нем единые полномочия и статус адвоката в уголовном процессе. Вне зависимости от того, в каком качестве он участвует в деле, у него должны быть законодательно закрепленные права. Что касается участия адвоката в уголовном деле в качестве защитника, то его полномочия в этом случае регламентируются статьей 70 УПК РК, а в соответствии со статьей 76 УПК РК, адвокат, участвующий в деле в качестве представителя, пользуется всеми правами, что и представляемое им лицо. При этом вновь вне правового регулирования остались полномочия адвоката, оказывающего юридическую помощь свидетелю. Ни одна норма уголовно-процессуального закона не регулирует этот вопрос, в связи с чем, считаем необходимым скорейшим образом

устранить указанный недостаток.

Закключение и выводы. Таким образом, подводя итог проведенному анализу объема процессуальных прав, предоставленных адвокату-защитнику и адвокату-представителю, а также адвокату свидетелю, полагаем целесообразным внести соответствующие изменения в положения статей 68, 69, 70 УПК РК, регламентирующие порядок приглашения, назначения, замены, оплаты труда, полномочия защитника и отказ от него, предусмотрев в данных нормах общие полномочия для адвоката, участвующего в уголовном процессе независимо от его процессуального статуса – защитника, представителя или адвоката свидетеля, единый порядок их приглашения, назначения, замены, отказа, оплаты труда и оформления их полномочий. При этом первичной должна стать фигура адвоката, а не его процессуальный статус в уголовном процессе. Только в этом случае станет возможным реализация адвокатами своих прав, как субъектов правозащитной деятельности, предоставленных им законодательством об адвокатуре.

Список использованной литературы:

1. Дельманов, С.С. Вопросы отдельных гарантий неприкосновенности и независимости адвокатов / С.С. Дельманов // Мир Закона. – 2023. – №5-6. – С. 36-45.
2. К. Султанов. Защита свидетелей: 11.10.2022 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://zanmedia.kz/zashhita-svidetelej/88744/#> (дата обращения: 09.01.2024).
3. Madhuri Sarwade. The Law Governing Bail in India and Need of Changing Dimension under Criminal Procedure Code: A Critical Study [Electronic resource] / Madhuri Sarwade // Eur. Chem. Bull. – 2023. – №13. – Pp. 515-548. – Access mode: <https://www.eurchembull.com/uploads/paper/f299ea6a0abc38b48fc7a3c28f73cfdb.pdf> (Access date: 09.01.2024).
4. Щерба, С.П. Охрана прав потерпевших и свидетелей по уголовным делам / С.П. Щерба, О.А. Зайцев. – М.: «Спарк», 1996. – 123 с.
5. Корнуков, В.М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве: дис. ... д-ра юрид. наук / В.М. Корнуков. – Саратов, 1987. – 315 с.
6. Саханова, Н.Т. Принцип состязательности и равноправия сторон на стадии предварительного расследования: дис. ... канд. юрид. наук / Н.Т. Саханова. – Караганда, 2009. – 155 с.
7. Уголовный процесс России; под ред. З.Ф. Ковриги, Н.П. Кузнецова. – Воронеж, 2003. – 445 с.
8. Ахпанов, А.Н. О случаях обязательного участия по уголовным делам адвоката свидетеля, имеющего право на защиту / А.Н. Ахпанов, А.Л. Хан // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2017. – №2(47). – С. 110-115.

References:

1. Del'manov, S.S. Voprosy otdel'nyh garantij neprikosновенности i nezavisimosti advokатов / S.S. Del'manov // Mir Zakona. – 2023. – №5-6. – S. 36-45.
2. K. Sultanov. Zashhita svidetelej: 11.10.2022 [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://zanmedia.kz/zashhita-svidetelej/88744/#> (data obrashhenija: 09.01.2024).
3. Madhuri Sarwade. The Law Governing Bail in India and Need of Changing Dimension un-der Criminal Procedure Code: A Critical Study [Electronic resource] / Madhuri Sarwade // Eur. Chem. Bull. – 2023. – №13. – Pp. 515-548. – Access mode: <https://www.eurchembull.com/uploads/paper/f299ea6a0abc38b48fc7a3c28f73cfdb.pdf> (Access date: 09.01.2024).
4. Shherba, S.P. Ohrana prav poterpevshih i svidetelej po ugovolnym delam / S.P. Shherba, O.A. Zajcev. – M.: «Spark», 1996. – 123 s.
5. Kornukov, V.M. Teoreticheskie i pravovye osnovy polozhenija lichnosti v ugovolnom sudoproizvodstve: dis. ... d-ra jurid. nauk / V.M. Kornukov. – Saratov, 1987. – 315 s.
6. Sahanova, N.T. Princip sostjazatel'nosti i ravnopravija storon na stadii predvari-tel'nogo rassledovaniya: dis. ... kand. jurid. nauk / N.T. Sahanova. – Karaganda, 2009. – 155 s.
7. Ugolovnyj process Rossii; pod red. Z.F. Kovrigi, N.P. Kuznecova. – Voronezh, 2003. – 445 s.
8. Ahpanov, A.N. O sluchajah objazatel'nogo uchastija po ugovolnym delam advokata svide-telja, imejushhego pravo na zashhitu / A.N. Ahpanov, A.L. Han // Vestnik Instituta zakonoda-tel'stva Respubliki Kazakhstan. – 2017. – №2(47). – S. 110-115.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Нелли Талаповна Саханова – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының бастығы, e-mail: nelli_uralsk@mail.ru.

Саханова Нелли Талаповна – начальник кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Актюбинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Букенбаева, e-mail: nelli_uralsk@mail.ru.

Sakhanova Nelly Talapovna – Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukeubayev, e-mail: nelli_uralsk@mail.ru.

Ғалия Жанабекқызы Сулейманова – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: gala_chi@mail.ru.

Сулейманова Ғалия Жанабековна – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Актюбинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Букенбаева, кандидат юридических наук, e-mail: gala_chi@mail.ru.

Suleimanova Galiya Zhanabekovna – Lecturer at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukeubayev, Candidate of Law, e-mail: gala_chi@mail.ru.

УДК 343.12
МРНТИ 10.79.21

К.М. Сердалинов, Д.А. Рыскулов

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ПРОКУРОРОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматривается институт процессуального прокурора в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан, введенный в 2014 году. Основное внимание уделяется объединению функций прокурора, надзирающего за законностью уголовного преследования, и государственного обвинителя в суде первой инстанции. В работе рассмотрена традиционная практика досудебного производства в советские времена, проведен сравнительно-правовой анализ моделей организации прокуратур в странах Европейского Союза, выявлены различия в их функциональных обязанностях и полномочиях. Рекомендации Комитета министров Совета Европы относительно роли прокуратуры в системе уголовного правосудия рассматриваются в контексте обеспечения правовой защиты и эффективности досудебного производства. Автор подчеркивает, что опыт Европы был интегрирован в уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан, основываясь на передовом опыте Германии в области прокурорской деятельности.

Ключевые слова: процессуальный прокурор; процессуальное руководство; уголовный процесс; правоохранительные органы; досудебное расследование; прокурорский надзор; судебный контроль; полномочия прокурора; уголовное преследование.

Қ.М. Сердалинов, Д.А. Рысқұлов

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ПРОКУРОРЛАР ИНСТИТУТЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада 2014 жылы енгізілген Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексіндегі іс жүргізу прокурорының институты қарастырылады. Бірінші сатыдағы сотта қылмыстық қудалаудың заңдылығын қадағалайтын прокурор мен мемлекеттік айыптаушының функцияларын біріктіруге баса назар аударылады. Жұмыс Кеңес дәуіріндегі сотқа дейінгі дәстүрлі іс жүргізу тәжірибесімен ұқсастықтар жасайды, онда прокурор қадағалауды жүзеге асырды, бірақ айыптау функциялары жоқ. Мақала, сонымен қатар, Еуропалық Одақ елдеріндегі прокуратураларды ұйымдастырудың модельдерін салыстырады, олардың функционалдық міндеттері мен өкілеттіктеріндегі айырмашылықтарды көрсетеді. Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің прокуратураның қылмыстық сот төрелігі жүйесіндегі рөліне қатысты ұсынымдары сотқа дейінгі іс жүргізудің құқықтық қорғалуы мен тиімділігін қамтамасыз ету контекстінде қаралады. Автор Еуропаның тәжірибесі Германияның прокурорлық қызмет саласындағы озық тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасына интеграцияланғанын атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: процессуалдық прокурор; процессуалдық басшылық; қылмыстық процесс; құқық қорғау органдары; сотқа дейінгі тергеу; прокурорлық қадағалау; сот бақылауы; прокурордың өкілеттіктері; қылмыстық қудалау.

K.M. Serdalinov, D.A. Ryskulov

*The Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshy c., the Republic of Kazakhstan*

TOPICAL ISSUES OF IMPROVEMENT OF THE INSTITUTE OF PROCEDURAL PROSECUTORS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines the institution of a procedural prosecutor in the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, introduced in 2014. The main focus is on combining the functions of the prosecutor overseeing the legality of criminal prosecution and the public prosecutor in the court of first instance. The work draws analogies with the traditional practice of pre-trial proceedings in Soviet times, where the prosecutor supervised, but did not have the functions of the prosecution. The article also compares the models of organization of prosecutor's offices in the countries of the European Union, emphasizing the differences in their functional responsibilities and powers. The recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the role of the Prosecutor's Office in the criminal justice system are considered in the context of ensuring legal protection and the effectiveness of pre-trial proceedings. The author emphasises that the European experience has been integrated into the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan, based on the best practices of Germany in the field of prosecutorial activity.

Keywords: procedural prosecutor; procedural management; criminal procedure; law enforcement agencies; pre-trial investigation; prosecutorial supervision; judicial control; powers of the prosecutor; criminal prosecution.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_167

Введение. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее – УПК РК) принятый 04 июля 2014 года содержит множество нововведений. Одним из наиболее значимых из них, как для органов прокуратуры, так и в целом для системы по праву считается институт процессуальных прокуроров.

Данный институт был введен в реализации Концепции правовой политики на период с 2010 до 2020 годы «...Следует и далее повышать эффективность координирующей функции органов прокуратуры по отношению к правоохранительной деятельности, в том числе посредством соответствующей правовой регламентации этой функции»¹.

Задачи и цели. Основной целью публикации является изложение результатов проведенного исследования о перспективах развития института процессуального прокурора. Основной задачей статьи является выделение отдельных ключевых проблем и определения путей их разрешения, а также значимости института процессуального прокурора в уголовном процессе.

Методы исследования. В работе

использовались такие методы научного исследования, как логический анализ, индукция и синтез, исторический метод и метод сравнительно-правового анализа.

Результаты/обсуждение. Институт процессуального прокурора – это объединение функций прокурора, осуществляющего надзор за законностью уголовного преследования и государственного обвинителя в суде 1 инстанции, т.е. процессуальный прокурор, контролирует стадию досудебного расследования, а в суде реализует свое право уголовного преследования.

Традиционно в юридической литературе и практике правоохранительных органов и суда считалось, что в ходе досудебного производства приоритетным является осуществление прокурором надзора за законностью деятельности органов предварительного расследования. Эта практика уходит своими корнями в историю, когда судебного контроля за досудебным производством не существовало, и прокурор выполнял роль основного «надзирателя» за законностью этапа предварительного расследования, не обладая функциями

¹ Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: указ Президента Республики Казахстан от 24 авг. 2009 г. №858 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858> (дата обращения: 25.11.2023).

обвинения и процессуального контроля в этой части уголовного процесса.

Однако позже на разных этапах деятельности прокуратуры ею осуществлялись либо преимущественно функция поддержания обвинения в суде, либо смешанная, надзорно-обвинительная функция.

В странах Европейского Союза различаются модели организации прокуратуры. Например, в Албании, Андорре, Германии и других странах прокуратура занимается уголовным преследованием. В то время как во Франции, Андорре, Венгрии и других государствах прокуратура выполняет не только функции уголовного преследования, но и контроль за соблюдением законов вне уголовного процесса, оперативно-розыскную деятельность и координацию борьбы с преступностью. Законодательство многих стран, включая Австрию, Бельгию, Грецию, Польшу и другие, предоставляет прокурорам право надзора за предварительным расследованием.

Согласно положений пунктов 1, 2, 3, 16, 21 Рекомендации Комитета министров Совета Европы от 6 октября 2000 года №R(2000)19 «Комитет министров – государствам-членам о роли прокуратуры в системе уголовного правосудия», прокурор во всех системах уголовного правосудия и в любых случаях должен быть наделен безусловным правом и иметь реальную возможность осуществлять уголовное преследование, вести и направлять расследование, осуществлять надзор за его законностью и выполнять иные, связанные с этой деятельностью функции, а государство должно принимать все меры, в том числе и законодательные, для обеспечения надлежащего исполнения прокурором своих профессиональных обязанностей².

Рекомендациями закреплено, что цель прокурорского процессуального руководства – обеспечить законность, эффективность

и профессиональность досудебного производства.

Опыт Европы был заложен в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Украины, принятом в 2012 году.

Законодатель данной страны установил, что прокурор осуществляет надзор за соблюдением законов при производстве досудебного расследования в форме процессуального руководства досудебным расследованием (ч. 2 ст. 36). В указанной норме регламентированы и полномочия прокурора, реализуя которые, он должен исполнять функцию надзора³.

Аналогичные полномочия осуществляют процессуальные прокуроры РК.

Важно отметить, что институт процессуального прокурора в Казахстане был принят на основе передового опыта Германии, где прокуратура, осуществляет в качестве основной функции уголовное преследование⁴.

В уголовно-процессуальном законодательстве Казахстана фигура процессуального прокурора упоминается лишь в 3 статьях (ст.ст. 7, 193, 234 УПК РК).

При этом деятельность процессуального и надзирающего прокуроров практически ничем не отличается, за исключением того, что процессуальный прокурор по делу определяется руководителем органа прокуратуры и после завершения производства по нему продолжает свое участие в деле в качестве государственного обвинителя. В объеме полномочий и обязанностей между ними нет никаких различий.

О широких полномочиях прокурора гласит статья 83 Конституции РК «Прокуратура от имени государства осуществляет в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет

² The role of public prosecution in the criminal justice system / Recommendation Rec(2000)19 / Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.refworld.org/docid/43f5c8694.html> (Access date: 23.11.2023).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, №9-10, №11-12, №13, ст.88) [Electronic resource] – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Access date: 25.11.2023).

⁴ German Code of Criminal Procedure. (Strafprozeßordnung – StPO) [Electronic resource] – Access mode: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html (Access date: 25.11.2023).

уголовное преследование»⁵.

В статье 23 Конституционного закона РК «О Прокуратуре» прокуратура от имени государства осуществляет уголовное преследование в соответствии с уголовным, уголовно-процессуальным законодательством РК⁶. Из вышеизложенного следует, что институт процессуального прокурора охватывает полномочия, как по осуществлению надзора, так и уголовного преследования.

Среди наиболее значимых полномочий прокурора, закрепленных статьей 58 УПК РК, следует указать такие, как: осуществление надзора за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания, следствия и судебных решений, уголовного преследования на всех стадиях уголовного процесса, представление интересов государства путем поддержания обвинения.

Согласно требованиям части 3 статьи 193 УПК РК процессуального прокурора по уголовному делу определяет руководитель прокуратуры⁷.

Процессуальный прокурор несменяем на протяжении досудебного расследования и при поддержании государственного обвинения в суде первой инстанции.

В то же время, действующее уголовно-процессуальное законодательство содержит нормы, где описывается определение процессуального прокурора, как прокурора, на которого руководителем прокуратуры возлагается лишь надзор за применением законов по уголовному делу (п. 35 ст. 7 УПК). Фактически, данное положение закона сужает поставленную перед институтом процессуального прокурора задачу и его предназначение.

Учитывая, что исполнение возложенных на процессуального прокурора функций является обязательным требованием закона, то и определение понятия процессуального прокурора должно четко отражать все выполняемые функции в ходе осуществления

своей деятельности.

Следует отметить, что процессуальный прокурор самостоятельно осуществляет надзор за ходом досудебного расследования с момента регистрации преступления в Едином реестре досудебного расследования, рассматривает отдельные ходатайства следователя о санкционировании процессуальных действий, поддерживает эти ходатайства перед следственным судьей, включая арест и конфискацию имущества. Он вправе давать указания следователю, утверждать обвинительный акт либо составлять его, поддерживать обвинение в суде и приносить протесты на приговоры суда в случае несогласия с ними.

Полномочия уголовного преследования в деятельности прокурора в суде реализуются в виде поддержания государственного обвинения, которое выражается в утверждении государственного обвинителя о виновности подсудимого в совершении инкриминируемого ему преступления, основанного на совокупности доказательств, собранных в результате досудебного расследования и указанных в обвинительном акте, а также установленных в ходе судебного следствия. На прокурора в соответствии со специальным законом возложена функция прокурорского надзора, обусловленная самим предназначением прокуратуры, выраженная в задачах данного органа.

В этой связи правильным является предложение авторов Г.Д. Бекбасовой и Д.Т. Амуртаевой об изложении пункта 35 статьи 7 УПК РК в следующей редакции: «35) процессуальный прокурор – прокурор, на которого в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством руководителем прокуратуры возлагаются функции руководства и осуществление надзора за применением законов по уголовному делу на досудебной стадии, надзора и уголовного преследования в ходе судебного разбирательства» [1].

⁵ Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (дата обращения: 25.11.2023).

⁶ О прокуратуре: конституционный закон Республики Казахстан от 5 нояб. 2022 г. №155-VII ЗПК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000155> (дата обращения: 25.11.2023).

⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: от 04 июля 2014 г. №231-V ЗПК [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 27.11.2023).

Таким образом процессуальный прокурор это процессуальное лицо, которое в отличие от следователя, а также в отличие от надзирающего прокурора за досудебным расследованием, полностью контролирует, надзирает, руководит, поддерживает государственное обвинение по конкретному уголовному делу. В его полномочиях произошло слияние надзора и уголовного преследования и они неразделимы между собой.

Ранее, с 2015 года деятельность процессуальных прокуроров регулировалась специальной Инструкцией по организации надзора процессуальным прокурором, которая в 2018 году утратила свою силу.

О дальнейшем совершенствовании укрепления роли процессуального прокурора следует из Послания Главы государства народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» от 1 сентября 2020 года, согласно которому «Прокурор обязан давать независимую оценку собранным доказательствам, пресекать нарушения прав граждан, не допускать вовлечения добросовестных граждан в уголовный процесс, поддерживать обвинение в суде»⁸.

Процессуальный прокурор функционально должен осуществлять уголовное преследование, состоящее в определении квалификации деяния обвиняемого и оценке собранных доказательств на предмет их относимости, допустимости, достоверности, а в совокупности – достаточности.

Указанные функции 19 декабря 2020 года были закреплены законодательно путем внесения изменений и дополнений в УПК РК, где процессуальный прокурор согласовывает субъекту расследования преступлений постановление о признании лица подозреваемым и может отказать в его согласовании мотивированным постановлением (ч. 1-1 ст. 202 УПК РК). В ходе досудебного расследования могут возникнуть фактические основания для изменения или дополнения квалификации деяния подозреваемого, в таких случаях субъект

расследования уголовных правонарушений составляет новое постановление о квалификации деяния подозреваемого, которое также согласовывается с прокурором, дающим правовую оценку материалам уголовного дела (ч. 1 ст. 207 УПК РК).

В целях обеспечения прав потерпевшего и реализации принципа законности прокурор утверждает решение субъекта расследования о прекращении досудебного производства (ст. 289 УПК РК). При этом прокурор может утвердить постановление о прекращении уголовного дела либо уголовного преследования, как в полном объеме, так и в его части (ст. 290 УПК РК) [2].

В ходе реформирования национального уголовного процесса в части формирования трехзвенной модели национального уголовного процесса, прокурор стал самостоятельно составлять обвинительный акт. На первом этапе, с 1 января 2022 года прокурор начал составлять обвинительный акт в отношении дел об особо тяжких преступлениях, расследуемых следователями органов внутренних дел, антикоррупционной службы и службы экономических расследований, в том числе соединенных с делами о других уголовных правонарушениях. На втором этапе, с 1 января 2023 года прокурор стал составлять обвинительный акт по делам о коррупционных преступлениях, в том числе соединенных с делами о других уголовных правонарушениях.

На третьем этапе, планировалось, что с 1 января 2024 года (в настоящее время срок изменился – с 1 января 2026 г.) прокурор будет самостоятельно составлять обвинительные акты в отношении всех дел об уголовных правонарушениях, завершенных в форме предварительного следствия.

Такая модель соответствует процессуальной практике европейских стран, по уголовно-процессуальному законодательству ФРГ полиция осуществляет сбор доказательств. При этом функция прокурора в решении вопроса о дальнейшей судьбе дела: направлении на дополнительное

⁸ Казахстан в новой реальности: время действий: послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K20000002020> (дата обращения: 27.03.2024).

расследование, прекращении уголовного преследования или передаче в суд [2].

В начале внедрения института процессуального прокурора прогнозировалось определение процессуальных прокуроров по всем категориям уголовных дел.

Но учитывая, что отсутствует возможность увеличения штатных единиц и имеется большая нагрузка на действующих уполномоченных прокуроров, осуществляющих надзор за законностью досудебного расследования и уголовного преследования, Генеральная прокуратура РК внедрение данного института проводит фактически поэтапно.

В то же время, С.К. Журсимбаев сомневается в эффективности института процессуальных прокуроров, говоря о том, что во время СССР в качестве прокуроров назначались лица, прошедшие следственную школу.

Горрайпрокуроры лично несли ответственность по надзору за законностью расследования дел, изучая дела с помощью заместителей, помощников и внимательно разбираясь во всех деталях. По его мнению, теперь рядовой помощник, на которого возложена обязанность процессуального прокурора, не работавший следователем, осуществляет надзор на досудебной стадии уголовного процесса, а также, не имея опыта, осуществляет государственное обвинение в суде, при том, что у него уже сложился обвинительный уклон приобретенный о виновности подозреваемого в ходе следствия [3].

Закключение/выводы. Действующий УПК РК ввел в уголовный процесс фигуру процессуального прокурора. Этот результат реформирования уголовного процесса и модернизации деятельности прокуратуры можно считать прорывным достижением отечественного законодателя.

Процессуальный прокурор фактически является связующим звеном в процессуальной деятельности прокуратуры по надзору за законностью в досудебном производстве и представительству интересов государства в суде. Это особая форма процессуальной

деятельности, сочетающая в себе надзорную функцию и уголовное преследование, путем осуществления процессуального руководства досудебным расследованием и поддержанием государственного обвинения в суде.

Процессуальный прокурор назначается руководителем органа прокуратуры по конкретному уголовному делу и осуществляет надзор и процессуальное руководство с момента начала досудебного расследования и до вступления судебного акта в законную силу. Эти положения, а также несменяемость процессуального прокурора являются основополагающими принципами института.

Несмотря на всю важность института процессуального прокурора и возросшую актуальность в период перехода к трехзвенной модели уголовного процесса, установлена недостаточность правового регулирования.

Выявлена необходимость совершенствования правовой регламентации понятия и сущности института, правового статуса процессуального прокурора, правового статуса и легитимности группы процессуальных прокуроров, полномочий ее руководителя.

В этой связи предлагается:

1. Конкретизация в статье 193 УПК РК полномочий процессуального прокурора «по руководству процессом расследования уголовного дела» (процессуальное руководство) как одной из форм уголовного преследования, в том числе путем самостоятельного принятия ключевых процессуальных решений (признание подозреваемым, квалификация деяния, прерывание, прекращение, составление обвинительного акта и др.), санкционирования следственных действий, дачи письменных указаний и др.

2. Решение проблемы сохранения профессиональной объективности и риска возникновения конфликта интересов при совмещении функций процессуального руководства расследованием дела (особенно по делам специальных прокуроров) и последующего поддержания гособвинения по делу.

3. Наделение процессуального прокурора некоторыми полномочиями (заключение процессуального соглашения о сотрудничестве; изъятие уголовного дела у лица либо органа, осуществляющего досудебное расследование, и передача его другому лицу либо органу для производства досудебного расследования; продление сроков расследования уголовных дел и др.), которыми по действующему УПК РК наделены исключительно руководители органов прокуратуры (ч. 2 ст. 193 УПК РК).

4. Разграничение функций, задач и

полномочий между процессуальными и надзирающими прокурорами (по зонам ответственности, функциональным обязанностям и др.).

5. Рассмотрение вопроса о возможности наделения процессуальных прокуроров иными надзорными функциями, не связанными с процессуальным руководством расследования дел (проверки учетно-регистрационной дисциплины, камер хранения, ИВС, дежурство в зданиях полиции, согласование решений об аресте и конфискации имущества и т.д.).

Список использованной литературы:

1. Бекбасова, Г.Д. Институт процессуального прокурора: проблемы и перспективы развития [Электронный ресурс] / Г.Д. Бекбасова, Д.Т. Амуртаева // Парадигмы управления, экономики и права. – 2020. – №1(1). – С. 161-167. – Режим доступа: https://paradigmy34.ru/issues/Parad_2020_N1.pdf (дата обращения: 27.11.2023).

2. Хан, В.В. Прокурор в парадигме трехзвенной модели Казахстанского уголовного процесса: досудебное производство / В.В. Хан, К.М. Сердалинов // Узбекистон Республикаси Хуцунци мухофаза килиш Академияси «Ахборотномаси». – 2023. – №3(55). – С. 33-36.

3. Журсимбаев, С.К. Прокурорский надзор в Республике Казахстан: учебник / С.К. Журсимбаев. – Алматы, 2018. – 165 с.

References:

1. Bekbasova, G.D. Institut processual'nogo prokurora: problemy i perspektivy razvitija [Jelektronnyj resurs] / G.D. Bekbasova, D.T. Amurtaeva // Paradigmy upravlenija, jekonomiki i prava. – 2020. – №1(1). – S. 161-167. – Rezhim dostupa: https://paradigmy34.ru/issues/Parad_2020_N1.pdf (data obrashhenija: 27.11.2023).

2. Han, V.V. Prokuror v paradigme trehzvennoj modeli Kazahstanskogo ugodovnogogo processa: dosudebnoe proizvodstvo / V.V. Han, K.M. Serdalinov // Uzbekiston Respublikasi Hucucni muhofaza kilish Akademijasi «Ahborotnomasi». – 2023. – №3(55). – S. 33-36.

3. Zhursimbaev, S.K. Prokurorskiy nadzor v Respublike Kazahstan: uchebnik / S.K. Zhursimbaev. – Almaty, 2018. – 165 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Қорғанбек Мағжанұлы Сердалинов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының қылмыстық процесс проблемаларын зерттеу орталығының бас ғылыми қызметкері, e-mail: kurganbek7@icloud.com.

Сердалинов Курганбек Мағжанович – главный научный сотрудник Центра исследования проблем уголовного процесса Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: kurganbek7@icloud.com.

Serdalinov Kurganbek Magzhanovich – Chief Researcher of the Center for the Study of Criminal Procedure Problems of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,

e-mail: kurganbek7@icloud.com.

Дәулет Алмасұлы Рысқұлов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының кәсіптік оқыту институтының қызметтік даярлау кафедрасының меңгерушісі, e-mail: dauletr@mail.ru.

Рыскулов Даулет Алмасович – заведующий кафедрой служебной подготовки Института профессионального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: dauletr@mail.ru.

Ryskulov Daulet Almasovich – Head of the Department of Service Training of the Institute of Professional Training of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: dauletr@mail.ru.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ БАСҚА МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІ / ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ И ИНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ / THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AND OTHER GOVERNMENT AGENCIES

UDC 343.102:351.745.7; 34.03:[002:004]
IRSTI 10.71.43; 10.19.65

M.B. Sadykov¹, S.Ch. Gajanayaka²

¹*The Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Koshy c., the Republic of Kazakhstan*

²*The Universiti Malaya, Kuala Lumpur c., Malaysia*

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Abstract. The article presents the results of a study on the use of artificial intelligence in the field of law enforcement, such as facial recognition, crime forecasting, reduction of paperwork, intelligent exchange of knowledge about incidents, assistance in investigating crimes using artificial intelligence algorithms, as well as increasing the efficiency of training and education of law enforcement officers in various organs of the State.

At the same time, artificial intelligence in its use in law enforcement activities also carries risks similar to a double-edged sword. Risks in this regard include biased decision-making, privacy concerns, over-reliance on technology, the potential for misinterpretation, security vulnerabilities, job displacement, accountability, and transparency, the potential for abuse, erosion of trust, and legal and ethical implications.

Ethical and legal considerations in the synergy of AI and law enforcement have been highlighted, focusing on aspects like bias and discrimination, privacy concerns, accountability and transparency, informed consent.

In conclusion, it is noted that although the promise of AI in law enforcement is promising, the risks associated with it require careful consideration, regulation, and oversight.

Keywords: artificial intelligence; law enforcement; risks; opportunities; ethics; privacy; bias; technology; information.

М.Б. Садықов¹, С.Ч. Гаджанайка²

¹*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

²*Малайя университеті, Куала-Лумпур қ., Малайзия*

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Мақалада құқық қорғау саласында жасанды интеллектті қолдану бойынша зерттеу нәтижелері келтірілген: бетті тану, қылмысты болжау, қағазбастылықты азайту, инциденттер туралы интеллектуалды білім алмасу, жасанды интеллект алгоритмдерін қолдана отырып қылмыстарды тергеуге көмектесу, құқық қорғау органдарының қызметкерлерін оқыту мен тәрбиелеу жұмысының тиімділігін арттыру.

Сонымен қатар құқық қорғау қызметі контекстінде жасанды интеллектті қолдану екі жүзді қылыш сияқты тәуекелдерді де көтереді. Осыған байланысты тәуекелдерге мыналар жатады: біржақты шешім қабылдау, құпиялылық мәселелері, технологияға шамадан тыс тәуелділік, қате түсіндіру мүмкіндігі, қауіпсіздік осалдығы, жұмыс орындарының азаюы, есеп беру және ашықтық, теріс пайдалану мүмкіндігі, сенімге нұқсан келтіру, заңды және этикалық салдарлар.

Жасанды интеллект пен құқық қорғау органдарының өзара әрекеттесуінің этикалық және құқықтық аспектілері, біржақтылық пен кемсітушілік, құпиялылық мәселелері, есеп беру және ашықтық, саналы келісім.

Қорытындылай келе, құқық қорғау органдарында жасанды интеллектті пайдалану перспективалары көп болғанымен, онымен байланысты тәуекелдер мұқият қарауды, реттеуді және қадағалауды қажет ететінін атап өткен жөн.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект; құқық қолдану; тәуекелдер; мүмкіндіктер; этика; құпиялылық; біржақтылық; технология; ақпарат.

М.Б. Садыков¹, С.Ч. Гаджанайка²

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан

²Университет Малайя, г. Куала-Лумпур, Малайзия

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье представлены результаты исследования по возможности применения искусственного интеллекта в правоохранительной деятельности, в таких сферах как: распознавание лиц, прогнозирование преступности, сокращение бумажной волокиты, интеллектуальный обмен знаниями об инцидентах, помощь в расследовании преступлений с использованием алгоритмов искусственного интеллекта, а также повышение эффективности обучения и воспитательной работы сотрудников правоохранительных органов.

В то же время искусственный интеллект в контексте его использования в правоохранительной деятельности несет в себе риски, подобные палке о двух концах. Риски в этом отношении включают: предвзятое принятие решений, проблемы конфиденциальности, чрезмерную зависимость от технологий, возможность неправильного толкования, уязвимости в системе безопасности, сокращение рабочих мест, подотчетность и прозрачность, возможность злоупотреблений, подрыв доверия, а также юридические и этические последствия.

Были выделены этические и юридические аспекты использования искусственного интеллекта в правоохранительной деятельности, с акцентом на такие аспекты, как предвзятость и дискриминация, проблемы конфиденциальности, подотчетность и прозрачность, осознанное согласие.

В заключение следует отметить, что, хотя перспективы использования искусственного интеллекта в правоохранительных органах многообещающи, риски, связанные с ним, требуют тщательного рассмотрения, регулирования и надзора.

Ключевые слова: искусственный интеллект; правоприменение; риски; возможности; этика; конфиденциальность; предвзятость; технология; информация.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_175

Introduction. Artificial intelligence (AI) and robotics have become a dominant force in the modern world, attracting us with the potential to solve deep social problems. Artificial intelligence's growing prowess in autonomously identifying suspicious activity signals a new era of smart policing. In some regions, technology is already superior to humans in detecting such activity. When such advanced policing techniques prove effective, law enforcement agencies should consider adopting them [1].

Integrating AI and robotics into law enforcement has benefits and challenges that require careful strategy and resource allocation¹. The purpose of this article is to consider the opportunities and risks of using AI in law enforcement.

Materials and methods. The main research methods are qualitative control, comparative legal analysis, and literature review. Considering the research's speculative nature, the ethical and legal modeling method is also used.

Results, discussion. Let us first consider the capabilities of artificial intelligence in the context of law enforcement.

Law enforcement is an information-based activity. Information is collected and processed to prevent or suppress crimes [2]. Effective law enforcement requires a large amount of information, or data, about people's behavior, collected from a variety of sources. In this regard, AI and robotics are quite capable of transforming law enforcement agencies by

¹ Interpol U. Artificial intelligence and robotics for law enforcement // Interpol/Unicri, Lyon/Turin. – 2019. – 31 p. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.europol.europa.eu/cmsdata/196207/UNICRI%20-%20Artificial%20intelligence%20and%20robotics%20for%20law%20enforcement.pdf> (Access date: 23.11.2023).

increasing the efficiency of collecting, analyzing, and processing information.

It can even be assumed that with the increase in the number of sensors and the growth of big data, law enforcement agencies will begin to rely heavily on AI and robotics in the fight against crime shortly, for example, Chinese authorities have stepped up the fight against Web3 and AI crimes in due to the sharp increase in the number of offenses in these two sectors². The investigation of economic and cyber incidents already involves the processing of big data. According to them, it is already difficult for employees, without the help of digital assistants, to collect and analyze all the necessary evidence, especially cryptoassets. AI processing of electromagnetic waves from a Wi-Fi router allows you to look into a living space, leaving virtually no traces.

One of the main tasks that must be done is no doubt in deciding which AI systems should be regulated. It is obvious that some AI systems, such as those used in critical infrastructure, must be regulated. However, there are other systems, like those used for entertainment or marketing, where the decision is far less clear.

Another task is deciding how to regulate AI systems. There are a number of different approaches that could be taken, such as setting standards for the development and use of AI systems or creating new laws to regulate AI.

Approaches to AI regulation: an international review.

The regulation of AI is a complex and quickly changing field. There is no one answer, and the right approach will differ depending on the specific use of AI. However, this is worth thinking about today, before AI grows too popular³.

European Union.

The models of the future European legislation to regulate Artificial intelligence (AI) were presented by Europe. On December 8th, 2023, representatives from the European Parliament

and the European Council provisionally agreed on the text of the Artificial Intelligence Act (AI Act)⁴.

The legislation aims to establish a form of governance over AI systems centered around seven requirements: that AI be trained on data that is reliable and fulfils specific requirements; that the technology be used in a manner that is secure and respects the privacy of individuals whose data it processes; that it be transparent so that people know if they are being subjected to automated decision-making, and to ensure that facial recognition and other biometric identification technologies cannot be used to infer people's political opinions; that it be lawful, and used in a way that complies with all applicable laws, including data protection legislation; that it be secure against cyberattacks; that it conform with current regulations; and that it be used sparingly so as not to replace human decision-making processes by default⁵.

United States of America.

Meanwhile, the US, which had long been seen as something of a haven for AI innovations thanks to its light-touch regulatory approach to the sector, has only just begun to give thought to establishing some rules of the road for AI tools, as the hype over generative AI and chatbots hit a new peak.

As of January 2024, there is no federal AI legislation in the US, according to Bloomberg. But in October 2023, President Joe Biden called for the standards and testing of AI models in an executive order. Laws are beginning to appear at the state and local levels, bar associations in some states are drafting ethical guidelines for lawyers using the technology, and courts are grappling with the copyright implications of AI applications [3].

People's Republic of China.

The «Measures for Generative AI» was published by the Cyberspace Administration of China on July 13, 2023, and comes into

² Chinese law enforcement ramps up monitoring of Web3, AI crimes // Coingeek [Electronic resource] – Access mode: <https://coingeek.com/chinese-law-enforcement-ramps-up-monitoring-of-web3-ai-crimes/> (Access date: 31.10.2023).

³ The Regulation of Artificial Intelligence // Medium [Electronic resource] – Access mode: <https://medium.com/@shazilwaqarr/the-regulation-of-artificial-intelligence-9db85d5864f9> (Access date: 15.12.2023).

⁴ Artificial Intelligence Act: deal on comprehensive rules for trustworthy AI // News European Parliament. – 2023 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231206IPR15699/artificial-intelligence-act-deal-on-comprehensive-rules-for-trustworthy-ai> (Access date: 13.12.2023).

⁵ AI Act: a step closer to the first rules on Artificial Intelligence // News European Parliament [Electronic resource] – Access mode: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230505IPR84904/ai-act-a-step-closer-to-the-first-rules-on-artificial-intelligence> (Access date: 15.12.2023).

effect from August 15, 2023. The Measures for Generative AI applies to «Referring to the use of generative AI technology, that is, algorithms, models or other rules, to provide text, image, sound, video and other content generation services in China».

This regulation will be applied to the domestic Chinese company that applies and foreign generative AI service providers offering generative AI services to the general public in China. It is important to note that The Measures for Generative AI measure is a measure for generative AI service provided to the public, rather than for commercial entities using generative AI service [4].

Application of AI and robotics in law enforcement field.

How exactly can AI and robotics help law enforcement in the future?

Face recognition.

One of the most popular applications of artificial intelligence technologies is facial recognition. Such programs allow law enforcement officials to identify people with a high degree of accuracy, freeing them from manually checking documents against various databases. In addition to recording the actual image, most of these programs also collect biometric data. Biometric information allows for more accurate identification. Facial recognition technology has its challenges, but it can be supplemented with biometric information to improve identification accuracy. In this area, the products of the Russian LLC «Center for Speech Technologies» were remarkable⁶.

Here are just a few areas in which law enforcement agencies use facial recognition technology:

- facilitating the search for wanted persons;
- identification of people in images with less risk of false positives;
- identification of victims in road accidents who are unconscious;
- retrospective confirmation of a person's identity and checking it with existing databases.

Thanks to significant developments in recent years, facial recognition technology can now

be used in real-time. For example, Live Facial Recognition (LFR) technology allows you to compare camera footage with lists of known and wanted criminals. Because LFR works in real-time, police can be on the scene within minutes if the program detects a match.

There is, of course, a very real concern about bias in facial recognition, and it has to do with the bias in the datasets we feed the system for training. As these datasets improve and use a variety of data to train machines, they are expected to get better.

Facial recognition is a widely used application of artificial intelligence, enabling law enforcement to identify individuals with remarkable accuracy without the need for manual verification against multiple databases. These systems not only capture images but also gather biometric data, enhancing the precision of identification. While facial recognition technology faces certain challenges, integrating it with biometric data can enhance its effectiveness. The Russian company «Center for Speech Technologies» offerings are notable in this field.

Facial recognition technology is employed by law enforcement in several ways, including:

- assisting in locating wanted individuals;
- reducing false positives when identifying individuals in photographs;
- identifying unconscious victims in road accidents;
- verifying a person's identity retrospectively and cross-referencing with existing databases.

Recent advancements have allowed facial recognition technology to operate in real-time. Technologies like Live Facial Recognition (LFR) can compare live camera footage against databases of known or wanted offenders, enabling police to respond swiftly if a match is detected.

However, there are valid concerns about inherent biases in facial recognition, which stem from biases in the datasets used for training these systems. As these datasets become more diverse and comprehensive, the accuracy and fairness of facial recognition technology are expected to improve⁷.

⁶ Системы биометрического контроля доступа, учета и поиска // Группа компаний ЦРТ [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.speechpro.ru/product/sistemy-biometricheskogo-kontrolya-dostupa-ucheta-i-poiska?ysclid=1q4sev9bef780769523> (дата обращения: 11.11.2023).

⁷ How Will Artificial Intelligence Affect Policing and Law Enforcement? – Artificial Intelligence // AI+ info [Electronic resource] – Access mode: <https://www.aiplusinfo.com/blog/artificial-intelligence-ai-and-policing/> (Access date: 02.12.2023).

Crime forecasting.

Artificial intelligence programs are capable of analyzing unimaginable amounts of data, for example from CCTV cameras. In addition to finding faces, the software can also identify trends, behaviors, and other relationships much faster than a human. Technology is far superior to human capabilities when it comes to the volume of data that needs to be analyzed.

While analysis is the basis of all AI applications, machine learning allows software to make human-like inferences. Based on these findings, AI can predict the future. The process may seem simple, but machine learning takes time and several iterations before the algorithm reaches meaningful conclusions.

At the same time, artificial intelligence technology in the context of use in law enforcement activities also carries risks similar to a double-edged sword. Let us consider the risks of using artificial intelligence in the context of use in law enforcement.

Human behavior is complex and often driven by various motives. It is theoretically possible that software could learn and apply them all in the future. However, at the moment, AI plays a supporting role in law enforcement and policing. Technology is not yet capable of replacing a person in the police, but it is certainly capable of providing significant assistance.

For example, based on data analysis, AI can identify behavioral patterns and based on them make predictions about possible future crimes. Many law enforcement agencies have adopted predictive policing and are using it as part of their crime-fighting strategy. For example, the Los Angeles Police Department (LAPD) uses a predictive policing algorithm called PredPol, which has reduced crime rates in some of the city's most dangerous areas. Similar programs are implemented by other departments, for example, the New York Police Department (NYPD)⁸.

China's AI is able, based on big data analysis, to predict the location and time of a future illegal act and dispatch the nearest available police

squad to prevent the illegal act⁹.

Reduce paperwork.

Law enforcement officers around the world have to deal with a lot of paperwork. Creating and updating case files distracts employees from their work and can jeopardize the safety of citizens.

Reducing the number of case reports can also be problematic since they are often the basis for successfully solving a crime. AI can help with this by automatically collecting the necessary data and thereby minimizing the time employees spend on reporting. Employees may have to review and annotate the collected data, but this will likely take much less time than if they completed the entire process manually.

Recording data with the help of artificial intelligence technologies and then checking the facts not only saves time. This also minimizes the chance of human error or bias in the report.

Intelligent incident knowledge sharing.

In the past, police incident reports gathered dust in archives where various departments kept paper copies of crime and investigation reports. Artificial intelligence technology combined with collaboration software makes it easier for departments and agencies to share information.

Sharing information often means accessing different databases and comparing their contents. This can take hours, or even days, for one employee or even a group of employees. On the other hand, artificial intelligence can easily collate the contents of multiple databases and share its findings. At the very least, computers are able to efficiently and effectively engage in tasks that humans find boring or monotonous, such as sorting a stack of files.

Not only do employees have access to more information, but they also have an assistant who can digest massive amounts of data and draw human-like conclusions from it. This technology is seen in improved Large Language Models (LLMs) such as project NotebookLM by Google¹⁰.

Therefore, this smart knowledge-sharing benefits all law enforcement agencies involved.

⁸ Algorithm Predictive Policing: A Controversial Approach to Law Enforcement // The Neural Observer | Medium [Electronic resource] – Access mode: <https://medium.com/@pnzcthr/predictive-policing-db1372e3092d> (Access date: 29.11.2023).

⁹ China Is Quickly Embracing Facial Recognition tech, for better and worse // The Forbes [Electronic resource] – Access mode: <https://www.forbes.com/sites/ywang/2017/07/11/how-china-is-quickly-embracing-facial-recognition-tech-for-better-and-worse/?sh=3c31cbaf6856> (Access date: 12.12.2023).

¹⁰ Notebooklm by Google [Electronic resource] – Access mode: <https://notebooklm.google/> (Access date: 10.12.2023).

Assistance in crime investigation using artificial intelligence algorithms.

The use of algorithms for artificial intelligence opens up extensive opportunities to improve work processes in law enforcement agencies. By using advanced data analysis and pattern recognition techniques, these algorithms help law enforcement agencies better solve the crimes that are plaguing our homes more efficiently and quickly. One area where AI algorithms can considerably improve the efficiency of investigations is the volume analysis of digital evidence. With the economy's demand for digital devices and online activity, investigators are faced with the long task of going through large amounts of information, a task that can be unreasonable. Artificial intelligence algorithms can quickly process and analyze such data, exposing key patterns and connections that could not be seen by humans. By doing so, AI not only saves time to investigators, but it can make a difference by discovering in time an important element, which could be crucial for the investigation. So far, we only described what is happening today, but if we consider adding algorithms that take charge part of the process of our investigators, we can see the opportunities to reduce human errors and bias and augment the accuracy of our investigations¹¹.

Dubai's Emirate is a remarkable example of how artificial intelligence is utilized in their job. A specialized artificial intelligence department (General Department of Artificial Intelligence) is embedded within the police structure. Issa Ibrahim Basaid, leader of the Department of Artificial Intelligence and New Technology Applications at Dubai's Police's AI Department, was named one of the top 30 Arab AI specialists by MIT Technology Report Arabia in April 2022 [5].

Improving the effectiveness of educating and training law enforcement officers.

Artificial intelligence has the potential to enhance the efficiency of training and education in law enforcement. Artificial intelligence systems can provide realistic and possible scenarios that can be implemented in training

for justice officers. AI-powered systems can simulate reality and virtual training for justice officers. Employees get opportunities to practice critical decision-making skills, which improve their response times and situational awareness. Additionally, the process of combining artificial intelligence with virtual reality (VR) will allow employees to practice numerous realistic scenarios in an entirely safe but regulated environment. On the other hand, artificial intelligence can play a major role in creating personalized, adaptive training programs for law enforcement. AI systems, using machine learning algorithms can carry out an analysis of the performance of employees, identify areas that need improvement, and finally create training modules that are in line with employee needs. They will provide a clear, customized plan of training for employees depending on their cognitive needs. This will result in the individual development of employees which will lead to the efficiency of training since they will be focused on training. moreover, AI-powered systems, offer real-time feedback and assessment, this would allow employees to track their progress and continuously refine their skills and not to wait for an end-of-year training and assessment.

Decisions made by AIs are as unbiased as the data they receive: AIs have no prior feelings or opinions, so they do not care if it is biased. For example, I can judge two people by the way they dress, but a computer program would not know the difference.

Privacy implications: AI's ability to monitor, store, and analyze vast amounts of data may cause a very important problem related to the violation of human privacy. For example, facial recognition technology could be used without permission and turn into unwarranted surveillance [6].

Dependence on AI: Over-dependence on AI can reduce the value of human intuition, decision-making and control. Machines, despite their potential, lack the moral values and interpretation of context as humans do.

Employees may have no experience or knowledge about how AI works: They may misinterpret the results which may cause them

¹¹ The Role of Artificial Intelligence in Law Enforcement // LinkedIn [Electronic resource] – Access mode: https://www.linkedin.com/pulse/role-artificial-intelligence-law-enforcement-chris-chiancone/?trk=article-ssr-frontend-pulse_more-articles_related-content-card (Access date: 11.12.2023).

to respond inappropriately or unfairly.

Security vulnerabilities: Like all things technological, artificial intelligence systems can be hacked and/or destabilized. In this regard, there is an issue of data integrity and the possibility of feeding false information to the machine to mislead law enforcement agencies.

Job Loss: Maybe with AI in place in some jobs, it will decrease job loss, but also looking at Law Enforcement; if you have AI, then humans won't be needed. With that less supervision, interaction, and anything that has to do with working with people. The map of the future of professions barely affects creative professions.

Misuse of power: If AI is in the wrong hands it can be dangerous. For example, in an authoritarian regime, they can use AI to spy and repress different beliefs and hurt opposition.

The lack of trust could undermine policing powers if the public thinks that police departments use AI inappropriately.

Juridical and ethical issues: AI will change the whole traditional legal system. For example, whether the evidence collected by AI could be used to be proof in court; if the governmental hiring process 100% relies on AI, will AI's process be considered fair and legal?

The world during the era of AI-enabled crimes or terrorism. Criminal groups, especially those backing the whole power of quantum computing, could cause a big problem. Potential Unlawful Uses of AI: cyber-attacks, credential stuffing, fake news, facial spoof, deepfake. Unlawful uses risking social unrest, particularly during an election, would be AI-made videos with the participation of candidates on serious issues.

V. Chiao in his work suggests we discuss ethical issues of AI in three clusters: fairness, accountability, and transparency [7]. From this technology is based on an array of information which in its «raw» form may be biased can we trust this AI? Who will bear the responsibility for the negative sides of using AI?

Bias and discrimination: AI algorithms can have built-in biases, particularly if it is trained with biases in their training data. Predictive policing, and face recognition tools are the most dangerous solutions in this context.

Privacy concerns: They arose when started using AI tools for public safety. AI tools are

very useful when it comes to public safety, surveillance, and information analysis. Next to public safety, someone's privacy might be at risk, so we need to find a balance between privacy and public safety. For example, when the airport is using technology, and it's scanning everybody, then it becomes less private. Then again, it doesn't mean if it's public it wouldn't be private. My decision on this question would be that technology is a double thing, it has two faces, good and bad. So, in privacy, I pick both things because I see both points of view.

Accountability and transparency: There is a study that states that even for IT personal it is hard to understand AI algorithms, so it is clearly a wrong direction to follow for the rest of the population. Another problem that rises from the absence of transparency is the accountability: for example, if an algorithm is responsible for the wrong arrest of someone, are we sure that we will be able to trace how the algorithm came to the decision and who is responsible?

In the area of informed consent, people have the right to know if their information is being processed by AI-enabled tools, and if these tools will have any significant consequences on their life.

Reliability and accuracy: AI systems in law enforcement should be an example of reliability and accuracy. After all, who wants an untrustworthy law enforcement official? Just as not adding security information can affect the integrity of your access point, any errors in an algorithm or in training data can lead to a high risk of unjust decisions.

Conclusion. It is important to highlight that AI-enabled systems used in law enforcement should work in line with ethical principles. The AI systems have to find a balance between individual rights and collective security.

Forensic technologies have to be also a part of the ethical and legal norms. Rigorous interdisciplinary research is needed to understand the possibilities and limits of the implementation of AI in law enforcement and to generate a knowledge base solid enough for legislators and law enforcement practitioners to make an evidence-based decision.

So conclusion after relating it to law enforcement in the previous sections I realized

that we could use AI in different possible areas of law enforcement as using it in facial recognition, crime forecasting, reducing paperwork, intelligent sharing of incident knowledge, assisting in crime investigation using artificial intelligence algorithms, and improving the efficiency of training and education of law enforcement officers.

Also, there are several potential risks of AI including unbiased decision-making, privacy issues, over-reliance on technology, potential misinterpretation, security vulnerabilities, job

displacement, accountability, and transparency, the potential for abuse, erosion of trust, legal and ethical implications, bias and discrimination, privacy, accountability and transparency, and informed consent should be focused on AI ethics.

While the promise of what AI/effective computing can deliver to the criminal justice system is very exciting, it doesn't come without its risks that we must also be mindful of, including assuring it is properly regulated, and policed.

List of used literature:

1. Rademacher, T. Artificial intelligence and law enforcement // Regulating artificial intelligence. – 2020. – Pp. 225-254.
2. Гундаров, А.В. Международный опыт организации информационно-аналитической деятельности в правоохранительной системе / А.В. Гундаров, Т.С. Колесова, А.В. Максименко // ЮП. – 2017. – №1(80). – С.163-168.
3. I. Gottlieb. By the Numbers: Six AI Questions for In-House Counsel in 2024 // Bloomberg Law [Electronic resource] – Access mode: <https://news.bloomberglaw.com/business-and-practice/by-the-numbers-six-ai-questions-for-in-house-counsel-in-2024> (Access date: 10.01.2024).
4. A. Gamvros, E. Yau (HK) and S. Chong. China finalizes its Generative AI Regulation // Data protection report. – 2023 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.dataprotectionreport.com/2023/07/china-finalises-its-generative-ai-regulation/> (Access date: 22.08.2023).
5. Садыков, М.Б. Внедрение автономных систем в Объединенных Арабских Эмиратах на примере полиции Дубая: правовые и технические аспекты / М.Б. Садыков // Технологии XXI века в юриспруденции: сб. ст. междунар. конфер. – 2022. – С. 162-173.
6. Bartneck, C. Privacy Issues of AI. In: An Introduction to Ethics in Robotics and AI. Springer Briefs in Ethics [Electronic resource] / C. Bartneck, C. Lütge, A. Wagner, S. Welsh // Springer, Cham. – 2021. – Pp. 61-70. – Access mode: https://doi.org/10.1007/978-3-030-51110-4_8 (Access date: 11.12.2023).
7. Chiao, V. Fairness, accountability and transparency: notes on algorithmic decision-making in criminal justice / V. Chiao // International Journal of Law in Context. – 2019. – №2(15). – Pp. 126-139.

References:

1. Rademacher, T. Artificial intelligence and law enforcement // Regulating artificial intelligence. – 2020. – Pp. 225-254.
2. Gundarov, A.V. Mezhdunarodnyj opyt organizacii informacionno-analiticheskoy dejatel'nosti v pravoohranitel'noj sisteme / A.V. Gundarov, T.S. Kolesova, A.V. Maksimenko // JuP. – 2017. – №1(80). – S.163-168.
3. I. Gottlieb. By the Numbers: Six AI Questions for In-House Counsel in 2024 // Bloomberg Law [Electronic resource] – Access mode: <https://news.bloomberglaw.com/business-and-practice/by-the-numbers-six-ai-questions-for-in-house-counsel-in-2024> (Access date: 10.01.2024).
4. A. Gamvros, E. Yau (HK) and S. Chong. China finalizes its Generative AI Regulation // Data protection report. – 2023 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.dataprotectionreport.com/2023/07/china-finalises-its-generative-ai-regulation/> (Access date: 22.08.2023).
5. Sadykov, M.B. Vnedrenie avtonomnyh sistem v Ob#edinennyh Arabskih Jemiratah na

primere policii Dubaja: pravovye i tehicheskie aspekty / M.B. Sadykov // Tehnologii XXI veka v jurisprudencii: sb. st. mezhdunar. konfer. – 2022. – S. 162-173.

6. Bartneck, C. Privacy Issues of AI. In: An Introduction to Ethics in Robotics and AI. Springer Briefs in Ethics [Electronic resource] / C. Bartneck, C. Lütge, A. Wagner, S. Welsh // Springer, Cham. – 2021. – Pp. 61-70. – Access mode: https://doi.org/10.1007/978-3-030-51110-4_8 (Access date: 11.12.2023).

7. Chiao, V. Fairness, accountability and transparency: notes on algorithmic decision-making in criminal justice / V. Chiao // International Journal of Law in Context. – 2019. – №2(15). – Pp. 126-139.

The article was prepared as part of the implementation of an interstate interdepartmental scientific research on «Information technologies (artificial intelligence) in the activities of the prosecutor's offices of the CIS member states» by order of the Coordinating Council of Prosecutor Generals of the CIS member state.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Мұхтар Бейбітұлы Садықов – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты, заңтану магистрі, мемлекеттік басқару магистрі, e-mail: mukhtar.sadykov@gmail.com.

Садықов Мұхтар Бейбутович – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юриспруденции, магистр государственного управления, e-mail: mukhtar.sadykov@gmail.com.

Sadykov Mukhtar Beybutovich – Doctoral Student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Jurisprudence, Master of Public Administration, e-mail: mukhtar.sadykov@gmail.com.

Сидат Чандима Гаджанайка – Шри-Ланка Жоғарғы Сотының адвокаты, LL.B құқық магистрі, LL.M құқық магистрі, e-mail: scgajanayaka@gmail.com.

Гаджанайка Сидат Чандима – адвокат при Верховном суде Шри-Ланки, магистр права LL.B, магистр права LL.M, e-mail: scgajanayaka@gmail.com.

Gajanayaka Sidat Chandima – Lawyer at the Supreme Court of Sri Lanka, Master of Law LL.B, Master of Law LL.M, e-mail: scgajanayaka@gmail.com.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫ / ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО / ENVIRONMENTAL LAW

УДК 349.6(1-751)
МРНТИ 10.53.45

А.П. Анисимов

Донской государственный технический университет, г. Ростов-на-Дону, Российская Федерация

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ МЕСТНОСТЕЙ И КУРОРТОВ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

Аннотация. В статье исследуется новая редакция российского Федерального закона «О природных лечебных ресурсах, лечебно-оздоровительных местностях и курортах». Новый закон дает ответы на часто возникавшие ранее вопросы, связанные с режимом использования и охраны земельных участков в границах лечебно-оздоровительных местностей и курортов, однако ряд проблем еще сохраняется. Главный вопрос заключается в соотношении различных видов особых эколого-правовых режимов – особо охраняемых территорий и особо охраняемых природных территорий. В Российской Федерации режим особо охраняемых природных территорий (особенно в заповедниках) считается самым строгим, однако действующее законодательство содержит не меньшее число запретов в границах курортов, которые неоправданно затрудняют экономическую и рекреационную деятельность.

Ключевые слова: лечебно-оздоровительная местность; курорт; особо охраняемая природная территория; природный ресурс; национальное достояние; округ санитарной охраны; природоресурсное право; полуохраняемые природные территории.

А.П. Анисимов

Дон мемлекеттік техникалық университеті, Ростов-на-Дону қ., Ресей Федерациясы

ЕМДЕУ-САУЫҚТЫРУ ОРЫНДАРЫ МЕН КУРОРТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІ: ТЕОРИЯ МӘСЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада «Табиғи емдеу ресурстары, емдеу-сауықтыру орындары мен курорттар туралы» Ресей Федералдық заңының жаңа редакциясы зерттелген. Жаңа заң емдеу-сауықтыру орындары мен курорттар шекараларында жер учаскелерін пайдалану және қорғау режиміне байланысты бұрын жиі туындаған сұрақтарға жауап береді, алайда бірқатар проблемалар әлі де сақталуда. Басты мәселе ерекше экологиялық-құқықтық режимдердің әртүрлі түрлерінің – ерекше қорғалатын аумақтар мен ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың арақатынасы болып табылады. Ресей Федерациясында ерекше қорғалатын табиғи аумақтар режимі (әсіресе қорықтарда) ең қатал болып саналады, бірақ қолданыстағы заңнамада экономикалық және рекреациялық қызметті негізсіз қиындататын курорттардың шегінде тыйым салулар саны аз емес.

Түйінді сөздер: емдеу-сауықтыру орны; курорт; ерекше қорғалатын табиғи аумақ; табиғи ресурс; ұлттық игілік; санитарлық қорғау округі; табиғи ресурстық құқық; жартылай қорғалатын табиғи аумақтар.

A.P. Anisimov

The Don State Technical University, Rostov-on-Don c., the Russian Federation

THE LEGAL REGIME OF MEDICAL AND RECREATIONAL FACILITIES LOCALITIES AND RESORTS: QUESTIONS OF THEORY

Abstract. The article examines the new edition of the Russian Federal Law «On natural healing resources, therapeutic areas and resorts». The new law provides answers to frequently asked questions related to the regime of use and protection of land plots within the boundaries of health-improving areas and resorts, but a

number of problems still remain. The main issue is the correlation of different types of special ecological and legal regimes - specially protected territories and specially protected natural territories. In the Russian Federation, the regime of specially protected natural areas (especially in nature reserves) is considered the strictest, however, the current legislation contains no fewer prohibitions on the borders of resorts, which unreasonably impede economic and recreational activities.

Keywords: health-improving area; resort; specially protected natural area; natural resource; national treasure; district of sanitary protection; natural resource law; semi-protected natural areas.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_184

Введение. Внесенные в 2023 году очередные изменения в Федеральный от 23 февраля 1995 года №26-ФЗ (ред. от 04.08.2023 г.) «О природных лечебных ресурсах, лечебно-оздоровительных местностях и курортах»¹ (далее – Федеральный закон №26-ФЗ) обуславливают необходимость обсуждения использования и охраны данных земель, для которых установлен особый эколого-правовой режим. Данные территории занимают большую площадь и имеют высокую ценность, особенно если речь идет о городах-курортах черноморского побережья (Сочи, Анапа) или Кавказских Минеральных Вод (Пятигорск, Кисловодск и т.д.).

В юридической науке «правовой режим» традиционно определяется «как специфический порядок регулирования, выраженный в комплексе правовых средств, характеризующих особое сочетание взаимодействующих между собой методов дозволения, запретов», что «создает особую направленность правового регулирования» [1, 15 стр.]. Необходимо различать «обычный» правовой режим, распространяющийся на большинство окружающих нас объектов материального мира, и «особый» правовой режим, который устанавливается в специальном порядке уполномоченными органами власти для обеспечения самых разных аспектов жизнедеятельности граждан (например, при чрезвычайных ситуациях).

В нашем случае (применительно к лечебно-оздоровительным местностям (далее – ЛОМ) и курортам) особый режим означает установление законом ограничений, запретов и дозволений, позволяющих обеспечить сохранность ценных видов

лечебных природных ресурсов, организовать их рациональное использование, определить баланс интересов граждан, бизнеса и государства. Однако для ответа на вопрос о том, насколько эффективным является действующий правовой режим ЛОМ и курортов, необходимо ответить на ряд более общих вопросов, связанных со сферой действия законодательства об особо охраняемых природных территориях (далее – ООПТ), ЛОМ и курортах, обоснованности ограничений прав граждан и т.д.

Сама по себе проблематика эколого-правового режима ООПТ, ЛОМ и курортов уже давно обсуждается в зарубежной и российской научной литературе. Зарубежные ученые уже обращали внимание на соотношение специального эколого-правового статуса ООПТ, экологически неблагоприятных территорий и рекреационных зон [2]; исследовали экономические и экологические аспекты организации устойчивого туризма на горнолыжных курортах Китая [3]; особенности проведения мониторинга, контроля и надзора в сфере регулирования рыболовства и сохранения биоразнообразия на морских особо охраняемых территориях [4]; был выявлен ряд проблем развития системы ООПТ в Беларуси [5] и т.д.

Не менее интересные аспекты эколого-правового режима ЛОМ и курортов (особенно в контексте их соотношения с ООПТ) были подняты российскими учеными. В частности, они исследовали проблемы охраны окружающей среды применительно к городу-курорту Сочи [6]; обсуждался вопрос о нормативной регламентации охраны земель курортов [7]; предложена классификация курортов федерального значения (города-

¹ О природных лечебных ресурсах, лечебно-оздоровительных местностях и курортах: Федеральный закон от 23.02.1995 г. №26-ФЗ (ред. от 04.08.2023 г.) // Справочная правовая система «Консультант плюс».

курорты, курортные регионы и ряд других) [8].

Несмотря на хорошую проработку отдельных вопросов правового режима ЛОМ и курортов, следует все же заметить, что изменения законодательства требуют переосмысления научной концепции ЛОМ и курортов, исследования соотношения эколого-правового режима ЛОМ, а также иных территорий (ООПТ).

Материалы и методы. В процессе исследования были использованы:

- диалектический метод научного познания, позволяющий комплексно рассматривать сложные социально-правовые явления и процессы в сфере использования и охраны природных лечебных ресурсов, познавать их закономерности;

- частно-научные методы: конкретно-исторический, позволивший показать последовательность формирования и развития законодательства о ЛОМ и курортах; формально-логический, позволивший рассмотреть ряд проблем юридической техники при законодательном определении правового режима ЛОМ и курортов, в том числе в части использования юридической терминологии;

- сравнительно-правовой метод, с помощью которого были исследованы российские и зарубежные правовые акты, регламентирующие использование ЛОМ и курортов.

В качестве еще одного частно-научного метода исследования в статье был применен метод системного анализа, позволивший оценить эффективность правового регулирования отдельных аспектов государственной политики в сфере использования и охраны ЛОМ и курортов. Данный метод позволил установить такие свойства правовых норм, которые возникают при взаимодействии отдельных элементов единого целого – системы правового регулирования использования и охраны ЛОМ и курортов в контексте использования других природных ресурсов.

Результаты, обсуждения. Если мы обратимся к новой редакции Федерального закона №26-ФЗ, то обнаружим следующие

интересные правовые нормы:

1) в преамбуле закона отмечается, что «природные лечебные ресурсы, лечебно-оздоровительные местности и курорты являются национальным достоянием Российской Федерации и относятся к особо охраняемым территориям и объектам, имеющим особенности в использовании и охране и предназначенным для организации санаторно-курортного лечения и медицинской реабилитации».

В данной формулировке привлекает внимание два обстоятельства. Во-первых, законодатель считает ЛОМ и курорты национальным достоянием. Данная правовая категория довольно часто упоминается в различных федеральных законах (например, в отношении объектов культурного достояния народов России), однако ее общее определение отсутствует, равно как и официальные разъяснения ее содержания. В итоге одни природные ресурсы признаются «национальным достоянием» (например, объекты животного мира в преамбуле Федерального закона «О животном мире» от 24.04.1995 г. № 52-ФЗ)², а другие нет (земля, атмосферный воздух). Это влечет как терминологическую неопределенность, так и отсутствие юридической четкости при ответе на вопрос о том, каковы правовые последствия признания того или иного объекта (в том числе природного ресурса) достоянием народов России. Нет единства мнений по данной категории и в правовой доктрине. Представители науки конституционного права предлагают считать природные ресурсы «национальным достоянием» [9, 16 стр.] (поскольку в отношении них цивилистические конструкции, включая собственность, не работают хотя бы по причине невозможности владения воздухом или животным миром), в то время как представители науки гражданского права называют такую категорию идеологической и не уместной [10, С. 222-223]. Такая дискуссия будет продолжаться до тех пор, пока законодатель не внесет ясность в данный вопрос.

Во-вторых, в преамбуле Федерального закона №26-ФЗ идет речь о том, что ЛОМ

² О животном мире: Федеральный закон от 24.04.1995 г. №52-ФЗ (ред. от 13.06.2023 г.) // Справочная правовая система «Консультант плюс».

и курорты относятся «к особо охраняемым территориям и объектам». Такое упоминание является весьма важным в контексте положений статьи 96 Земельного кодекса Российской Федерации (далее – ЗК РФ). Дело в том, что ЗК РФ выделяет семь категорий земель, в том числе категорию земель особо охраняемых территорий и объектов. В свою очередь, в состав данной категории земель включается ряд субкатегорий: земли ООПТ; земли лечебно-оздоровительных местностей и курортов; земли природоохранного назначения и т.д. В данном случае обратим внимание на то, что отнесение в преамбуле Федерального закона №26-ФЗ ЛОМ и курортов к особо охраняемым территориям и объектам не означает их включения в состав ООПТ (которые составляют отдельную субкатегорию земель), а отсылает к названию данной категории земель в целом;

2) и в прежней версии закона, и в его новой редакции используется термин «природные лечебные ресурсы», под которыми понимаются природные ресурсы и условия, которые имеют лечебные свойства и могут использоваться для организации санаторно-курортного лечения и медицинской реабилитации.

Использование данного термина требует обсуждения (в рамках науки природоресурсного права) вопроса о месте данной категории в устоявшейся системе природоресурсных терминов и определений. Традиционно в теории природоресурсного права различают природные ресурсы (категория, показывающая экономическую характеристику земель, вод, лесов и т.д.), природные объекты (категория, характеризующая их экологическую ценность) и индивидуализированные природные ресурсы (земельный участок, участок недр, водный объект, отдельное животное и т.д.) [11, С. 23-24]. Природных ресурсов (и объектов) традиционно выделяется шесть: земля, воды, недра, леса, животный мир и атмосферный воздух.

Природные лечебные ресурсы не являются частью какого-то одного из перечисленных природных ресурсов, а могут входить в состав каждого из них. Такой вывод следует

из пункта 2 статьи 2.1 Федерального закона №26-ФЗ, согласно которому «к природным лечебным ресурсам относятся минеральные воды, лечебные грязи, имеющие лечебные свойства полезные ископаемые и специфические минеральные ресурсы, лечебные природные газы, а также лечебный климат». В этом определении прямо не упоминаются только леса и животный мир, однако понятие лечебного климата нормативно не определено, поэтому в его состав можно включить любые климатические условия (температура, влажность, давление, состав воздуха, эстетические факторы), которые благоприятно влияют на состояние здоровья человека. Из вышеизложенного следует вывод, что в природоресурсном праве появилась новая комплексная правовая категория, которую условно можно обозначить как «надресурсовую». В связи с этим в юридической науке необходима более детальная проработка доктринальных вопросов, связанных с соотношением классических и комплексных правовых категорий. Этому способствуют и формулировки статьи 2 Федерального закона №26-ФЗ, согласно которым законодательство о ЛОМ и курортах регулирует отношения в области использования и охраны ЛОМ и курортов, а отношения по использованию и охране других природных ресурсов регулируются земельным, водным, лесным и иным природоресурсным законодательством. Такая формулировка означает претензию на появление нового, седьмого вида природных ресурсов – лечебных природных ресурсов, что осталось пока не замеченным и не оцененным в научной литературе;

3) в статье 1 Федерального закона №26-ФЗ упоминается категория «курортный регион», который может быть создан, если на границе двух и более субъектов РФ располагаются ценные природные лечебные ресурсы. Сам по себе данный подход не вызывает возражений: природные лечебные ресурсы и правда часто располагаются на местности вне зависимости от придуманного человеком административно-территориального устройства. Однако закон не уточняет правовые последствия создания такого курортного

региона: создается ли новый орган управления таким регионом; может ли он издавать обязательные к исполнению нормативно-правовые акты и т.д. Эти и другие вопросы требуют четкого решения;

4) границы лечебно-оздоровительных местностей и курортов на местности не устанавливаются (п. 9 ст. 3 Федерального закона №26-ФЗ). Такая формулировка требует обсуждения. Дело в том, что границы любых населенных пунктов, например, в пределах муниципального района, фиксируются в документах территориального планирования (ч. 3 ст. 19 Градостроительного кодекса РФ)³. Границы зон с особыми условиями использования территории (куда ранее были включены округа санитарной (горно-санитарной) охраны), равно как и границы населенных пунктов, фиксируются в специальном реестре, входящем в состав Единого государственного реестра недвижимости (ст. 7 Федерального закона «О государственной регистрации недвижимости» от 13 июля 2015 г. №218-ФЗ)⁴. Исключение из статьи 105 ЗК РФ, посвященной зонам с особыми условиями использования территорий, округов санитарной (горно-санитарной) охраны ставит вопрос об их месте в системе территорий с особым правовым режимом.

Представляется, что, по мнению законодателя, во-первых, границы ЛОМ и курортов могут либо совпадать с границами населенных пунктов (городов-курортов), либо, во-вторых, зоны санитарной (горно-санитарной) охраны могут полностью охватывать ЛОМ и курорты, и тогда устанавливать их границы не требуется. В существующей реальности территории многих городов-курортов и правда полностью находятся в границах округа санитарной (горно-санитарной) охраны ЛОМ и курортов (обычно федерального значения), и, соответственно, на всей их территории действует особый режим хозяйственной деятельности, проживания и природопользования [12, 45 стр.].

Между тем, в Федеральном законе №26-

ФЗ прямо не упоминается подобная прямая зависимость, и потому в будущем подобные границы могут не совпасть;

5) Федеральный закон №26-ФЗ (ст.ст. 16, 16.1) сохраняет преемственность со своими предыдущими версиями в части терминологии и режима ограничений, устанавливаемых в округах санитарной (горно-санитарной) охраны. Эти округа традиционно устанавливаются для обеспечения режима сохранности природных лечебных ресурсов. В границы данных округов включаются земельные и лесные участки (их части), водные объекты, обладающие природными лечебными ресурсами, а также прилегающие к ним участки (их части) и водные объекты.

В границах округа может выделяться до трех зон с различным режимом ограничений. В границах первой зоны запрещается проживание, а также осуществление всех видов хозяйственной деятельности, за исключением связанных с геологическим изучением, разведкой и добычей минеральных вод, лечебных грязей, лечебных природных газов, имеющих лечебные свойства полезных ископаемых и специфических минеральных ресурсов, с исследованиями и использованием природных лечебных ресурсов в целях организации санаторно-курортного лечения и медицинской реабилитации, с предупреждением и ликвидацией опасных природных явлений и техногенных процессов на данной территории.

В границах второй и третьей зон округа санитарной (горно-санитарной) охраны запрещается осуществление хозяйственной и иной деятельности, загрязняющей окружающую среду, природные лечебные ресурсы и приводящей к их истощению (утрате), истощению (утрате) их лечебных свойств. Указанные формулировки означают наличие многих схожих особенностей эколого-правового режима округа санитарной охраны и ООПТ. Например, в заповеднике также запрещается проживание (а кроме выделенных туристических троп и нахождение) посторонних; сильно

³ Градостроительный кодекс Российской Федерации: от 29.12.2004 г. (ред. от 25.12.2023 г.) // Справочная правовая система «Консультант плюс».

⁴ О государственной регистрации недвижимости: Федеральный закон от 13.07.2015 г. №218-ФЗ (ред. от 14.02.2024 г.) // Справочная правовая система «Консультант плюс».

ограничивается хозяйственная деятельность и т.д. Между тем, у ООПТ и округов санитарной охраны есть и ряд отличий. Главное из них состоит в том, что большая часть площади ООПТ расположена вне границ населенных пунктов (если же в состав крупной ООПТ попали сельские населенные пункты, то их категория земель не меняется, равно, как не устанавливаются ограничения оборота земельных участков). ЛОМ и особенно курорты – это в большинстве случаев земли населенных пунктов (городов), где много лет живут и работают сотни тысяч граждан. В отличие от земельных участков заповедников и национальных парков, изъятых из гражданского оборота, и остальных категорий ООПТ, ограниченных в обороте (ст. 27 ЗК РФ), земли ЛОМ и курортов в обороте не ограничены (кроме находящихся в границах первой зоны округа санитарной охраны), при этом граждане постоянно сталкиваются с проблемами, связанными со строительством, продажей или арендой земельных участков. Однако режим округа санитарной охраны не может быть сопоставимым с эколого-правовым режимом земельных участков, входящих в состав ООПТ, поскольку последний означает высшую степень природоохранных ограничений и запретов;

6) в предыдущих редакциях Федерального закона №26-ФЗ ЛОМ и курорты могли быть федерального, регионального и местного значения (хотя сами природные лечебные ресурсы могли находиться только в государственной собственности). В действующей редакции закона ЛОМ и курорты могут быть только федерального и регионального значения. Данный подход направлен на сокращение полномочий органов местного самоуправления, что мы наблюдаем и по отношению к другим природным ресурсам, находящимся, в основном, в государственной (федеральной), но не в частной или муниципальной собственности. При этом муниципальные ООПТ (в отличие от ЛОМ) сохраняются пока без изменений.

Заключение. Из проведенного небольшого обзора можно сделать несколько выводов. Во-первых, даже в случае полного включения в состав округа санитарной (горно-санитарной) охраны курортного города или поселка, это не означает, что его земли стали относиться к субкатегории земель ЛОМ и курортов (ст. 96 ЗК РФ). К последней относятся только земли за пределами границ населенных пунктов. Такая проблема уже была с ООПТ и в результате дополнения Федерального закона «Об особо охраняемых природных территориях»⁵ специальной статьей 3.1, населенные пункты исключены из состава категории особо охраняемых территорий и объектов, даже если находятся внутри заповедника или иной ООПТ.

Во-вторых, действующее законодательство выделяет несколько эколого-правовых режимов для отдельных территорий: обычный эколого-правовой режим (он означает действие на большей части территории России общих правил (дозволений, ограничений, запретов), предусмотренных экологическим законодательством) и особый эколого-правовой режим (он действует на ООПТ, в заповедниках, памятниках природы и т.д.). Между обычными территориями и ООПТ лежат «полуохраняемые» природные территории, т.е. земли с правовым режимом, более строгим, чем для обычных земель, но менее строгим, чем для заповедников и иных ООПТ. К их числу можно отнести водоохранные зоны и ряд других зон с особыми условиями использования территории. Последние подразделяются, как минимум, на две группы: одни призваны обеспечивать режим особой охраны для экологически ценных объектов; другие – смягчать негативное воздействие на окружающую среду промышленных, транспортных и иных объектов (например, санитарные зоны). Соответственно, упоминаемый в преамбуле Федерального закона №26-ФЗ режим «особо охраняемых территорий» для ЛОМ и курортов означает, что они не тождественны ООПТ, а занимают

⁵ Об особо охраняемых природных территориях: Федеральный закон от 14 марта 1995 г. №33-ФЗ (ред. от 10.07.2023 г.) // Справочная правовая система «Консультант плюс».

место в большой (но мало исследованной в эколого-правовой науке) группе «полуохраняемых природных территорий». Установленный ГрК, ЗК РФ и иными федеральными законами для этой группы правовой режим в большинстве случаев менее строгий, чем для ООПТ, однако определенный для округа санитарной охраны режим ограничений нельзя снять при продаже (или аренде) земельного участка.

Исключение округов санитарной охраны из статьи 105 ЗК РФ, посвященной зонам с особыми условиями использования территорий, ставит вопрос правовой природе ограничений и запретов в таком округе, и может означать, что округа санитарной охраны входят в состав доктринальной конструкции «полуохраняемые природные территории» самостоятельно, как и зоны с особыми условиями.

В-третьих, объективная востребованность конструкции «полуохраняемых природных территорий» привела к тому, что белорусский законодатель решил восполнить данный правовой пробел, дал свое название

данной группе, описал ее структуру и правовой режим. Закон Республики Беларусь⁶ четко различает правовой режим ООПТ (ст. 79) и «природных территорий, подлежащих специальной охране» (ст. 80). К числу последних относятся: курортные зоны, курорты; зоны отдыха; парки, скверы и бульвары; водоохранные зоны и прибрежные полосы рек и водоемов; охранные зоны ООПТ и ряд других. Они отличаются по режиму охраны как от ООПТ, так и от обычных земель, в отношении которых не принимаются дополнительные меры охраны. В России такие территории также имеются, однако все вместе они ни в одном законе не упоминаются, и их общие параметры дополнительной охраны не устанавливаются. Белорусский опыт решения вопроса «полуохраняемых природных территорий» представляется интересным, однако очевидно, что для России их перечень должен быть больше (а эколого-правовой режим разнообразней) в силу размера территории, многообразия природных ресурсов и климатических зон.

Список использованной литературы:

1. Савина, А.В. Правовой режим самовольной постройки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Савина. – М., 2010. – 27 с.
2. Jantassova, A. Problems of legal regulation of natural and natural-anthropogenic complexes with special status / A. Jantassova, et al. // *Environmental Development*. – 2023. – Vol. 46. – 100848.
3. Tang, C. Coupling coordination evaluation of economic development, ecological environment, and the tourism industry in ski resorts / C. Tang, R. Zeng, Y. Han // *Journal of Cleaner Production*. – 2023. – Vol. 426. – 139076.
4. Miller, D.G.M. Monitoring, control and surveillance of protected areas and specially managed areas in the marine domain / D.G.M. Miller, N.M. Slicer, Q. Hanich // *Marine Policy*. – 2013. – Vol. 39. – Pp. 64-71.
5. Novikau, A. The evolution of the natural protected areas system in Belarus: From communism to authoritarianism / A. Novikau // *Global Ecology and Conservation*. – 2021. – Vol. 26. – e01486.
6. Атамась, Е.В. Муниципальная экологическая политика (на примере муниципального образования город-курорт Сочи) / Е.В. Атамась // *Экономика устойчивого развития*. – 2020. – № 4. – С. 22-26.
7. Степанова, Я.В. О правовых проблемах использования и охраны земель курортов / Я.В. Степанова // *Инновации. Наука. Образование*. – 2021. – № 27. – С. 338-344.
8. Субачев, С.Ю. Актуальные вопросы эколого-правового регулирования деятельности курортов федерального значения / С.Ю. Субачев, Е.А. Кувалдина // *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. – 2021. – №12-4. – С. 190-193.

⁶ Об охране окружающей среды: закон Республики Беларусь от 17 июля 2023 г. №294-3 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12300294> (дата обращения: 12.12.2023).

9. Мазаев, В.Д. Понятие и конституционные принципы публичной собственности: учебное пособие / В.Д. Мазаев. – М.: Институт права и публичной политики, 2004. – 95 с.
10. Рыженков, А.Я. Теория права собственности (исторически-аналитический очерк) / А.Я. Рыженков, А.Е. Черноморец. – Элиста: Джангар, 2009. – 864 с.
11. Бекишева, С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие / С.Д. Бекишева. – Караганда: Арко, 2009. – 472 с.
12. Цедрик, В.А. Правовые проблемы и неясности законов о землях лечебно-оздоровительных местностей и курортов / В.А. Цедрик // Актуальные проблемы социально-гуманитарного и научно-технического знания. – 2020. – №1. – С. 44-46.

References:

1. Savina, A.V. Pravovoj rezhim samovol'noj postrojki: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk / A.V. Savina. – М., 2010. – 27 s.
2. Jantassova, A. Problems of legal regulation of natural and natural-anthropogenic complexes with special status / A. Jantassova, et al. // En-vironmental Development. – 2023. – Vol. 46. – 100848.
3. Tang, C. Coupling coordination evaluation of economic development, ecological environment, and the tourism industry in ski resorts / C. Tang, R. Zeng, Y. Han // Journal of Cleaner Production. – 2023. – Vol. 426. – 139076.
4. Miller, D.G.M. Monitoring, control and surveillance of protected areas and specially managed areas in the marine domain / D.G.M. Miller, N.M. Slicer, Q. Hanich // Marine Policy. – 2013. – Vol. 39. – Pp. 64-71.
5. Novikau, A. The evolution of the natural protected areas system in Belarus: From communism to authoritarianism / A. Novikau // Global Ecology and Conservation. – 2021. – Vol. 26. – e01486.
6. Atamas', E.V. Municipal'naja jekologicheskaja politika (na primere municipal'no-go obrazovaniya gorod-kurort Sochi) / E.V. Atamas' // Jekonomika ustojchivogo razvitija. – 2020. – № 4. – S. 22-26.
7. Stepanova, Ja.V. O pravovyh problemah ispol'zovaniya i ohrany zemel' kurortov / Ja.V. Stepanova // Innovacii. Nauka. Obrazovanie. – 2021. – № 27. – S. 338-344.
8. Subachev, S.Ju. Aktual'nye voprosy jekologo-pravovogo regulirovaniya dejatel'nosti kurortov federal'nogo znachenija / S.Ju. Subachev, E.A. Kuvaldina // Mezhdunarodnyj zhurnal gumanitarnyh i estestvennyh nauk. – 2021. – №12-4. – S. 190-193.
9. Mazaev, V.D. Ponjatie i konstitucionnye principy publichnoj sobstvennosti: uchebnoe posobie / V.D. Mazaev. – М.: Institut prava i publichnoj politiki, 2004. – 95 s.
10. Ryzhenkov, A.Ja. Teorija prava sobstvennosti (istoricheskij-analiticheskij ocherk) / A.Ja. Ryzhenkov, A.E. Chernomorec. – Jelista: Dzhangar, 2009. – 864 s.
11. Bekisheva, S.D. Jekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnoe posobie / S.D. Bekisheva. – Karaganda: Arko, 2009. – 472 s.
12. Cedrik, V.A. Pravovye problemy i nejasnosti zakonov o zemljah lechebno-ozdorovitel'nyh mestnostej i kurortov / V.A. Cedrik // Aktual'nye problemy social'no-gumanitarnogo i nauchno-tehnicheskogo znaniya. – 2020. – №1. – S. 44-46.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Алексей Павлович Анисимов – Дон мемлекеттік техникалық университеті қылмыстық құқық және жария-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: anisimovap@mail.ru.

Анисимов Алексей Павлович – профессор кафедры уголовного права и публично-

правовых дисциплин Донского государственного технического университета, доктор юридических наук, профессор, e-mail: anisimovap@mail.ru.

Anisimov Aleksey Pavlovich – Professor of the Department of Criminal Law and Public Law Disciplines Don State Technical University, Doctor of Law, Professor, e-mail: anisimovap@mail.ru.

УДК 342.7:349.6
МРНТИ 10.53.17

М.Т. Бейсенбаева

*Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
г. Алматы, Республика Казахстан*

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В КАЗАХСТАНЕ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОКУМЕНТОВ

Аннотация. В данной статье исследуются международные документы, принятые в разные годы по мере возникновения тех или иных проблем, связанных с нарушением экологических прав человека, и их имплементация в национальное право Казахстана. В работе устанавливается прямая корреляция между ухудшением состояния окружающей среды и нарушением естественных прав человека на жизнь, здоровье и другие права. Негативная для экологии деятельность человека способна нанести окружающей среде непоправимый ущерб, что в свою очередь, способно поставить под вопрос само существование человека на планете. На основании международных документов, в Конституции Республики Казахстан также устанавливаются права человека на благоприятную окружающую среду, которые являются неотъемлемыми конституционными правами граждан Казахстана. В заключении, автор пришел к выводу о необходимости принятия специального международного документа об экологических правах человека.

Ключевые слова: экология; декларация; ООН; права человека; Конституция Республики Казахстан; право на жизнь; здоровье; законодательные акты.

М.Т. Бейсенбаева

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰЖАТТАР НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АДАМНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Аннотация. Бұл мақалада адамның экологиялық құқықтарын бұзумен байланысты қандай да бір проблемалар туындауына қарай әр жылдары қабылданған халықаралық құжаттар және оларды Қазақстанның ұлттық құқығына имплементациялау зерттеледі. Жұмыста қоршаған ортаның нашарлауы мен адамның өмірге, денсаулыққа және басқа да құқықтарға табиғи құқықтарының бұзылуы арасында тікелей корреляция орнатылады. Экология үшін теріс адам әрекеті қоршаған ортаға орны толмас зиян келтіруі мүмкін, бұл өз кезегінде планетада адамның өмір сүруіне күмән келтіруі мүмкін. Халықаралық құжаттар негізінде Қазақстан Республикасының Конституциясында Қазақстан азаматтарының ажырамас конституциялық құқықтары болып табылатын қолайлы қоршаған ортаға адам құқықтары да белгіленеді. Қорытындылай келе, автор адамның экологиялық құқықтары туралы арнайы халықаралық құжатты қабылдау қажеттілігі туралы пікірге келді.

Түйінді сөздер: экология; декларация; БҰҰ; адам құқықтары; Қазақстан Республикасының Конституциясы; өмір сүруге құқығы; денсаулық; заңнамалық актілер.

M.T. Beisenbayeva

Kazakh National Agrarian Research University, Almaty c., the Republic of Kazakhstan

ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS IN KAZAKHSTAN BASED ON INTERNATIONAL DOCUMENTS

Abstract. This article examines international documents adopted in different years as various problems related to violations of environmental human rights arise, and their implementation into the national law of Kazakhstan. The work establishes a direct correlation between environmental degradation and violation of natural human rights to life, health and other rights. Human activities that are negative for the environment can cause irreparable damage to the environment, which in turn can call into question the very existence of man on the planet. Based

on international documents, the Constitution of the Republic of Kazakhstan also establishes human rights to a favorable environment, which are inalienable constitutional rights of citizens of Kazakhstan. In conclusion, the author came to the conclusion that it is necessary to adopt a special international document on environmental human rights.

Keywords: ecology; declaration; UN; human rights; Constitution of the Republic of Kazakhstan; right to life; health; legislative acts.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_193

Введение. Казахстан, признав, экологические права человека, утвердил себя как государство, устремленное на построение правового и демократического общества. Позиционируя себя таковым, наша Республика накладывает на себя ряд обязанностей, которые предусматриваются международными документами.

Демократические государства в современном мире, закрепляют права граждан на безопасную окружающую среду в самых главных законодательных актах и Казахстан в этом ряду не стал исключением.

Обязанности государства по обеспечению благоприятной окружающей среды, в свою очередь, стимулируют граждан к бережному отношению к природе, к рациональному использованию ее ресурсов, а также соблюдению законов, регулирующих экологические правовые отношения.

Не менее важным в череде взаимных прав и обязанностей является воспитание экологической правовой культуры всего населения страны, тем самым побуждая каждого гражданина чтить и уважать природные достояния страны.

Нет необходимости доказывать тот очевидный факт, что благоприятная среда обитания для человека является жизненно необходимой, без которой невозможно даже физическое существование человека в масштабах планеты. Данное право защищается Конституцией Республики Казахстан (далее – РК), что позволяет говорить о высоком статусе данного права¹.

Материалы и методы исследования. Проблема защиты экологических прав человека исследуется специалистами экологами и правоведами на различных уровнях как на международных, так и на

местных региональных.

Ученые многих государств мира объединяются в своих устремлениях дать глубокий анализ данному вопросу, так как экологические права человека в настоящее время не имеют государственных границ и являются интернациональными. Так же следует отметить, что наши ученые в разработке круга проблем, связанных с охраной прав граждан от посягательств экологических правонарушений не остаются в стороне и вносят свой значительный вклад в развитие столь важного научного направления.

В качестве материалов исследования, в работе приведены ряд основополагающих международных документов, которые были имплементированы государствами мира (Казахстаном, в том числе) в национальные законодательства, в целях приведения в соответствие внутригосударственных законодательных актов требованиям международного стандарта по вопросам защиты экологических прав человека.

В целях всестороннего раскрытия темы научной статьи, были использованы методы сравнительного, исторического, системного анализа. Нормативный анализ лег в основу данного исследования.

Результаты/обсуждение. Последнее столетие стало доказательством тому, насколько деятельность человека может оказаться разрушительной для всей экосистемы планеты. Причиной роста потребления природных ресурсов, безусловно, стало безудержное желание человечества удовлетворять свои нужды сверх необходимого. Промышленность в мире набирает небывалые обороты в погоне за прибылью. Человеческая жажда наживы

¹ Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. (с изм. и доп. по сост. на 19.09.2022 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (дата обращения: 04.03.2024).

пагубно отражается в первую очередь на биосистеме планеты, которая имеет свои закономерности и, нарушение которых способно запустить программу уничтожения всей природной среды.

По большому счету, человек разрушая природную среду, непосредственно угрожает и своему существованию, и это осознание, пусть и позднее, приводит многие государства мира к пониманию того, что все человечество практически сидит на «пороховой бочке», которая может взорваться в любой момент и оказаться той точкой невозврата, за гранью которой нет жизни.

Так, в 60-х годах Соединенные Штаты столкнулись с многочисленными трудностями в деле реализации экологического законодательства с помощью привычных, принудительных механизмов. В силу чего, власти США впервые задумались о создании и реализации новых подходов касательно контроля общества по вопросам соблюдения природоохранных законодательных актов. Так, например, в ходе усовершенствования и улучшения законодательного акта об охране атмосферного воздуха в начале 80-х годов, в ходе длительных дискуссий в Конгрессе Соединенных Штатов было решено предоставить гражданам США право обращаться с иском в суд, в случаях, когда права последних нарушались на основании Закона «О чистом воздухе» [1].

Экологические права человека защищаются также такими международными документами как «Стокгольмская декларация», принятая ООН в 1972 году²; «Декларация Рио-де Жанейро по окружающей среде и развитию», принятая в 1992 году³; «Хартия экономических прав и обязанностей государств» (12 декабря 1974 г.)⁴.

Активное участие граждан в

законотворческой деятельности является неотъемлемой частью двухсторонних обязанностей по установлению экологической безопасности, так как население стран мира прямо заинтересовано в принятии государствами качественных законопроектов, где учитывались бы все насущные потребности людей в безопасной среде.

Последовательная и правильная реализация экологических прав человека в нашей стране имеет важное правовое значение, как исходное составляющее для постепенного восстановления благоприятных условий в окружающей среде, которые, в свою очередь, призваны обеспечивать основу жизнедеятельности человека.

В «Ежегодном обзоре о ситуации с правами человека в РК» за 2022 год указывается, что «с 2021 года действует новый Экологический кодекс, который предполагает переход к более высоким экологическим стандартам ОЭСР. «Действующий Экологический кодекс большое внимание уделяет обеспечению охраны окружающей среды, недопущению причинения экологического ущерба в различных его формах и видах, обеспечению экологической безопасности на более высоком уровне. Также, законодательный акт регулирует проблему устранения последствий причиненного экологического ущерба окружающей среде, а также ужесточение ответственности за нарушение экологического законодательства и т. д.»⁵.

Повсеместное внедрение принципа «загрязнитель платит», «исправляет» и «предотвращает», позволяет предупредить экологические правонарушения в будущем, а также стимулирует крупные компании не прибегать к таким способам производства, которые могут наносить значительный ущерб окружающей среде. Более того, возложенная

² United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, Stockholm / Conference. Environment and sustainable development [Electronic resource] – Access mode: <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972#:~:text=The%20Stockholm%20Declaration%2C%20which%20contained,and%20the%20well%20being%20of> (Access data: 04.03.2024).

³ Rio declaration on environment and development (1992) / Culturalrights Culture and Development [Electronic resource] – Access mode: <https://culturalrights.net/en/documentos.php?c=18&p=195#:~:text=The%20Rio%20Declaration%20states%20that,and%20key%20sectors%20of%20societies> (Access data: 04.03.2024).

⁴ Charter of Economic Rights and Duties of States / GA Res. 3281(xxix), UN GAOR, 29th Sess., Supp. No. 31 (1974) 50 – 12 p. [Electronic resource] – Access mode: https://www.aaas.org/sites/default/files/SRHL/PDF/IHRDArticle15/Charter_of_Economic_Rights_and_Duties_of_States_Eng.pdf (Access data: 04.03.2024).

⁵ Ежегодный обзор о ситуации с правами человека в Республике Казахстан. – Нур-Султан, 2022. – 51 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.gov.kz/uploads/2023/3/3/5fcca00862da7060a5dc1d9b3e1dd8db_original.1515743.pdf (дата обращения: 04.03.2024).

таким образом ответственность, вынуждает последних активнее внедрять «зеленые» технологии.

«С 29 июля 2020 года реализуется План по переходу к «зеленой экономике» на 2021 – 2030 годы»⁶. Реализация данного плана позволит бережно использовать природные ресурсы. Кроме того, на основе нормативного документа, появилась возможность поощрять и стимулировать широкомасштабное применение возобновляемой энергетики.

Однако данные правовые меры требуют подкрепления и в других сферах общественной жизни. Выработка, направленная на бережное отношение к окружающей среде, культуры поведения человека является наиболее актуальным в настоящее время. Навыки обращения с природой прививаются с раннего детства, следовательно, в вопросах экологического воспитания должны быть задействованы детские сады, общеобразовательные учреждения, средне-специальные и высшие учебные заведения по единой государственной программе.

Государство обязано в принимаемых законах учитывать неотъемлемость экологических прав граждан нашей страны, так как соблюдение и установление таких правовых категорий как экологическая безопасность, благоприятная среда обитания, экологичное использование природных ресурсов для создания материальных благ и другие, имеющие непосредственную связь с правоотношениями в сфере охраны окружающей среды и вытекающие из них права и обязанности, являются требованием настоящего времени. Роль государства, как правоустановителя, в данном вопросе является доминирующей.

В то же время следует помнить, что граждане Казахстана, имея все права, предусмотренные законодательными актами, имеют и прямые обязанности, которые также устанавливаются Конституцией РК. В частности, в статье 38 прописывается – «сохранять природу

и бережно относиться к природным богатствам»⁷.

В этом случае тесная взаимосвязь прав и обязанностей граждан, касающихся окружающей природной среды, понимается как концептуальный правовой механизм, посредством которых осуществляется реализация конституционных норм, приведенных в разделе втором – Человек и гражданин, главного законодательного акта нашей страны [2].

Современный Казахстан имеет ряд важных проблем, связанных с реализацией экологических прав граждан. Важность решения этих вопросов, связана со следующими обстоятельствами:

1. В нашей стране за последние десятилетия отмечается тенденция к ухудшению экологического состояния, связанные с такими негативными явлениями как:

- стойкое деградирование и истощение природных ресурсов;
- истощение и загрязнение водных ресурсов;
- увеличение количества вредоносных и токсичных выбросов в атмосферу, связанное с деятельностью промышленных предприятий, хозяйствующих субъектов, ТЭЦ, автомобильные выхлопы (особенно в крупных мегаполисах как Алматы, Астана, Шымкент и т.д.);
- уменьшение площади растительных и лесных фондов в связи с массовой вырубкой деревьев и другой растительности, а также в связи с пожарами;
- увеличение площади опустынивания и эрозии почвы;
- уничтожение животного мира.

С приходом нового состава Правительства Казахстана в начале февраля 2024 года, за нарушения экологического законодательства Казахстана была приостановлена деятельность 31 предприятия. А именно, «в судебном порядке было приостановлено строительство нового отвала отходов ТОО

⁶ Об утверждении Плана мероприятий по реализации Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» на 2021-2030 годы: постановление Правительства Республики Казахстан от 29 июля 2020 г. №479 (с изм. от 04.04.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32862947&pos=4;-90#pos=4;-90 (дата обращения: 04.03.2024).

⁷ Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. (с изм. и доп. по сост. на 19.09.2022 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (дата обращения: 16.01.2024).

«Казфосфат» и обогатительной фабрики ТОО «Казахмыс», среди крупных предприятий также ТОО «Ферум Фтор», «Shymkent Temir» и др»⁸.

«По итогам 2023 года в Казахстане удалось достичь снижения нормативов по выбросам на 3,3% и по сбросам на 8%. Наибольшее снижение лимита выбросов отмечается по таким предприятиям как:

- НКОК на 12,4 тыс. тн/год или 34%;
- «АрселорМиттал Темиртау» на 40 тыс. тн/год или 16%;
- АО «Астана энергия» на 14,6 тыс.тн/год или 22%;
- ТОО «Kazakhmys Smelting» Балхашский медеплавильный завод на 14,1 тыс.тн/год или 18%»⁹.

Также «инспекционные службы в 2023 году провели 652 проверки соблюдения экологического законодательства. Выявили 1679 нарушений, по которым выдано 628 предписаний об их устранении. Наложено 2138 административных штрафов на общую сумму 322,9 млрд тенге. Из них взыскано 1834 в размере 11,3 млрд тенге. На исполнении находятся штрафы на сумму 311,6 млрд тенге»¹⁰.

«Проблема загрязненного воздуха, особенно для крупных городов, остается для Казахстана одним из острых и требующих неотлагательных мер. Так, «в результате отопления жилых помещений и выбросов транспортом. По данным IQAir, глобальной платформы мониторинга качества воздуха, концентрации твердых частиц размером 2,5 микрон или менее (PM_{2,5}) в Алматы и Астане регулярно превышают нормы ВОЗ по качеству атмосферного воздуха в 17 раз в зимние месяцы»¹¹.

Среди множества проблем, связанных с нарушением экологических прав граждан нашей страны, остается неоднозначным вопрос потребления генно-

модифицированных продуктов (ГМО). Трансгенные продукты непрерывно поступают на рынки Казахстана. Однако, полной гарантии их безопасности никто дать не может. Ситуация усугубляется также тем, что потребители не имеют возможности получать исчерпывающую информацию о составе продукта и наличии ГМО в них, так как исследования в данном направлении в Казахстане не ведутся на должном уровне и товары соответствующим образом не маркируются [3].

2. К сожалению в нашей стране не в полной мере реализовываются конвенционные и конституционные права граждан на благоприятную среду обитания. Данная причина имеет место в силу невыработанной единой и стройной экологической политики внутри нашего государства. Более того, на территории Казахстана, по мнению экспертов, не прекращаются попытки безжалостной эксплуатации ресурсов природы. Такие обстоятельства вызваны наличием бюрократической и коррупционной системы в пределах государства, бороться с которой становится делом сложным в силу несовершенства законодательства, неотработанности четких механизмов по защите окружающей среды и т.д. Наиболее распространенными нарушениями в среде государственных органов является то, что общественность не имеет доступа к достоверной информации, относящейся к процессу принятия решений по вопросам экологических проблем, или представляется в искаженной форме, тем самым дезинформируя общественность¹².

3. Ратифицировав ряд конвенций и взяв на себя соответствующие обязательства, наша страна имплементировала в национальное право положения международных документов, что, в свою очередь, требует неукоснительного их

⁸ За нарушения экологического законодательства в РК приостановлена деятельность 31 предприятия / Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://primeminister.kz/ru/news/za-narusheniya-ekologicheskogo-zakonodatelstva-v-rk-priostanovlena-deyatelnost-31-predpriyatiya-27050> (дата обращения: 04.03.2024).

⁹ Там же.

¹⁰ Там же.

¹¹ Более 80% выбросов в Казахстане приходится на энергосектор – ВБ / Капитал. Центр деловой информации [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://kapital.kz/gosudarstvo/115111/boleye-80-vybrosov-v-kazakhstane-prihodit-sya-na-energosektor-vb.html> (дата обращения: 15.03.2024).

¹² Нарушение прав человека на благоприятную для здоровья и благополучия окружающую среду в Казахстане / Зеленое спасение (экологическое общество) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://esgrs.org/?p=26748> (дата обращения: 16.01.2024).

выполнения. «На правовую систему Республики Казахстан оказывают влияние только заключенные и ратифицированные ею договоры, в то же время они могут быть не ратифицированы, если они противоречат Конституции» [4, 120 стр.].

Казахстан, признав важность этих документов и необходимость им следовать, взял курс на поэтапное выстраивание экологических правоотношений и для этого в принятых законодательных актах четко обозначил круг субъектов экологических правоотношений и степень ответственности их за совершение экологических правонарушений. Одновременно с этим признала и взяла под свою охрану права человека на благоприятную среду обитания.

4. На сегодняшний день, назрела острая необходимость в изменении ситуации, связанной с деструктивным влиянием человека на окружающую среду. Экологические правонарушения в настоящее время, все больше посягают на законные интересы физических и юридических лиц и причиняют значительный вред окружающей природной среде [5].

Что же касается Казахстана, то в нашей стране, на уровне Конституции установлено, что каждый гражданин имеет право на благоприятную окружающую среду. Это право является естественным и неотъемлемым, так как только в безопасной и благоприятной среде человек способен жить и развиваться, осуществлять хозяйственную деятельность, рождать и заботиться о своем потомстве и т.д.

Данное конституционное установление нашло свое развитие в концепции экологической безопасности, а затем в концепции устойчивого развития в Казахстане. Однако, в настоящее время эти два нормативных акта утратили силу.

Право на благоприятную среду обитания является конвенциональным правом, поскольку оно нашло свое воплощение в международных документах.

Таким образом жизнь и здоровье человека напрямую зависит от той среды, в которой он проживает и осуществляет свою жизнедеятельность.

Каждое государство на различных уровнях, на законодательном, в том числе, обязано позаботиться о сохранении благоприятной и благополучной среды как для настоящего, так и для будущих поколений.

Законодательные акты большинства государств мира, признают право человека на безопасную окружающую среду, так как такое право, является фундаментальной для благополучной жизнедеятельности общества.

Тем не менее в международном праве нет документа, который непосредственно закрепил бы комплекс экологических прав граждан. Сложившаяся таким образом ситуация, находит свое объяснение тем, что большинство международных документов принимались до закрепления в международном правовом обиходе такого термина как «экологические права гражданина», равно как в законодательстве, так и в научных доктринах.

Международная правоприменительная практика подтверждает, что очень часто при нарушении естественных прав граждан одновременно всплывают на поверхность права связанные с экологическими вопросами.

Так, право на жизнь как базовое право человека, закрепляется во многих международных документах. Как правило, данное неотъемлемое право каждого человека тесно связано с правом человека на благоприятную среду обитания и если государство не обеспечивает необходимую среду, то человеку может быть причинена смерть.

В силу этого, возникает вопрос «...насколько право на жизнь человека может выйти за рамки повседневного запрета жить и сохранять здоровье и каковы пределы возможности государства, благодаря которым могут быть обеспечены такие условия в окружающей среде, в которых возникают условия для продления жизни человека по причине их благоприятности» [6].

Состоящий при ООН Комитет по правам человека дал некоторое объяснение по поводу того, что право на жизнь, которое было закреплено в «Международном пакте

о гражданских и политических правах»¹³ подразумевает, прежде всего, то, что ратифицировавшие данный пакт государства, обязываются обеспечивать соответствующие меры по соблюдению установлений международного документа, в частности, в вопросах увеличения продолжительности жизни человека за счет улучшения качества среды обитания и снижению количества детской смертности, что также является следствием неблагоприятных внешних условий существования.

Когда выше названный Комитет заслушивал несколько лет результаты принятых мер со стороны государств-участниц в сферах здравоохранения и охраны окружающей среды, то убедился в неопровержимых фактах влияния среды обитания на качество физического существования человека и продолжительности его жизни. Данный факт позволил официально признать Комитетом по правам человека ООН, экологический аспект права человека на жизнь.

Европейская Комиссия по правам человека дала разъяснение по поводу статьи 2 «European Convention on Human Rights»¹⁴, в которой, в частности, говорилось, что государства, признающие данный документ не только устраняют неблагоприятные обстоятельства, а прежде всего предпринимают активные меры по охране жизни и здоровья людей и предупреждают возможную опасность посредством обеспечения экологической безопасности населения.

Кроме того, на основании данной статьи обязательства могут налагаться не только в целом на государство, но также и на отдельные государственные органы, действия которых привели к неблагоприятным последствиям в вопросах обеспечения экологической безопасности.

Из вышеизложенного следует, что международные документы, устанавливающие права человека на жизнь, не могут в полной мере являться абсолютной гарантией того, что отдельно

взятый гражданин в своем государстве будет всемерно защищен от экологических правонарушений и произвола.

Еще один немаловажный комплекс прав, связанный с экологическими правами человека, нашел свое закрепление в международных документах. Речь идет о посягательствах на жилье и иную собственность. Имущество граждан может пострадать в случаях неблагоприятной окружающей природной среды, а также в случаях природных катаклизмов. Данный вид порчи имущества собственника, является прямым следствием экологического неблагополучия в рамках того или иного государства.

В следствие многочисленности исков, подаваемых в Европейский Суд по правам человека, от граждан, пострадавших по причине отсутствия благоприятной окружающей природной среды, названным судом было принято решение о том, что каждое отдельно взятое государство ответственно не только за то, что может оказаться причиной экологических бедствий, но также и за то, что не предприняло своевременных мер по устранению возможных и имеющих место экологических проблем и не урегулировало в своих законодательных актах меры по предупреждению и устранению последствий экологических бедствий и катастроф в силу природных явлений.

Ярким доказательством того, что назрела необходимость принятия отдельного международного документа, где регулировались бы экологические правовые отношения на международном уровне, могут послужить иски, поступающие в канцелярию Европейского Суда по правам человека.

Чаще всего, эти иски связаны с неблагоприятным воздействием окружающей среды на здоровье человека, причинами которых становятся шумы: производственные, аэропортов, железных дорог, автомобилей и т.д. Также многочисленными становятся жалобы на порчу имущества из-за плохой экологии [7, 274 стр.].

¹³ International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966 / United Nations [Electronic resource] – Access mode: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (Access data: 16.01.2024).

¹⁴ European Convention on Human Rights / European Court of Human Rights Council of Europe 67075 // Strasbourg cedex France. – 62 p. [Electronic resource] – Access mode: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (Access data: 16.01.2024).

Закключение. Таким образом, права человека на благоприятную окружающую среду, в настоящее время все еще не явились предметом урегулирования в международных документах. Общеизвестна прямая зависимость экологической ситуации в регионах от соблюдения естественных прав человека, таких как: право на жизнь, право на здоровье, право на отдых и т.д.

Основной документ по правам человека, как Всеобщая Декларация прав человека¹⁵, не заменяет в полной мере специальных документов, где бы непосредственно регулировались экологические права граждан.

Из чего следует вполне очевидный вывод – международный документ, регулирующий экологические права человека в современном международном праве необходим. Эта необходимость обусловлена усугубляющимися проблемами в сфере неудовлетворительного состояния окружающей природной среды, которая таковой стала в силу вредоносной деятельности человека. Международный документ должен иметь рекомендательный характер для всех государств-членов ООН и содержать в себе преамбулу и статьи, где отражаются основные принципы по защите экологических прав человека.

Полагаю, что для Казахстана пришло время присоединиться к «Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод» 1950 года¹⁶. Ратификация документа даст возможность нашим гражданам обращаться в Европейский Суд по правам человека с целью защищать свои

права, в том числе и экологические.

В нашей стране права человека защищаются омбудсменами в различных сферах жизни общества. В связи с этим, автор данного исследования присоединяется (идея выдвигалась еще 2018 году Ассоциацией экологических организаций Казахстана) и считает целесообразным учреждение должности омбудсмана на государственном уровне по защите экологических прав граждан, в перечень основной деятельности которого, должны входить:

- рассмотрение и разрешение жалоб по поводу нарушения экологических прав, поступающих от физических лиц;
- проведение расследования по фактам нарушения экологического законодательства субъектами экологических правоотношений;
- подготовка и обнародование ежегодных отчетов по количеству совершенных нарушений экологических прав граждан и результатах восстановления этих прав;
- инициирование судебных процессов по фактам совершенных экологических правонарушений;
- и другие.

Немаловажно также, обратить внимание на повышение уровня образованности и культуры населения в вопросах экологической защиты прав человека. Внедрение соответствующих дисциплин в образовательные учреждения различного уровня, будут давать положительные результаты по общему просвещению населения в вопросах безопасности окружающей среды и защиты экологических прав человека.

Список использованной литературы:

1. Хойа, Т.У. Экологическое законодательство США: во что обходится его нарушение. Экологическое право: хрестоматия; сост. В.Ю. Резниченко. – М.: Рос. открытый ун-т, 1994. – 254 с.
2. Елюбаев, Ж.С. Конституционное право граждан на благоприятную окружающую среду [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31626448 (дата обращения: 16.01.2024).
3. К. Тургазиева. ГМО: пища будущего или риск для здоровья? / Юрист [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31586092&pos=11;33#pos=11;33

¹⁵ The Universal Declaration of Human Rights / United Nations [Electronic resource] – Access mode: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (Access data: 16.01.2024).

¹⁶ European Convention on Human Rights / European Court of Human Rights Council of Europe 67075 // Strasbourg cedex France. – 62 p. [Electronic resource] – Access mode: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (Access data: 16.01.2024).

(дата обращения: 04.03.2024).

4. Байжомартова, К.А. Гармонизация экологического законодательства Республики Казахстан с принципами и нормами международного права / К.А. Байжомартова // Юридические науки. Ученый XXI века. – №1 (13). – 2015. – С. 120-122.

5. Байдельдинов, Д.Л. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие / Д.Л. Байдельдинов, С. Д. Бекишева. – Алматы: Издательский центр ОФППИ «Интерлигал», 2004. – С. 175-176.

6. Бусурманов, Ж.Д. Концепция Государственной программы в области прав человека Республики Казахстан / Ж.Д. Бусурманов // Право и государство. – 2002. – №3. – С. 31-36.

7. Солнцев, А.М. Современное международное право о защите окружающей среды и экологических правах человека / А.М. Солнцев. – М.: Либроком, 2020. – 336 с.

References:

1. Hoja, T.U. Jekologicheskoe zakonodatel'stvo SShA: vo chto obhoditsja ego narushenie. Jekologicheskoe pravo: hrestomatija; sost. V.Ju. Reznichenko. – М.: Ros. otkrytyj un-t, 1994. – 254 s.

2. Eljubaev, Zh.S. Konstitucionnoe pravo grazhdan na blagoprijatnuju okruzhajushhujuu sredu [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31626448 (data obrashhenija: 16.01.2024).

3. K. Turgazieva. GMO: pishha budushhego ili risk dlja zdorov'ja? / Jurist [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31586092&pos=11;33#pos=11;33 (data obrashhenija: 04.03.2024).

4. Bajzhomartova, K.A. Garmonizacija jekologicheskogo zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan s principami i normami mezhdunarodnogo prava / K.A. Bajzhomartova // Juridicheskie nauki. Uchenyj XXI veka. – №1 (13). – 2015. – S. 120-122.

5. Bajdel'dinov, D.L. Jekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnoe posobie / D.L. Bajdel'dinov, S. D. Bekisheva. – Almaty: Izdatel'skij centr OFPPI «Interligal», 2004. – S. 175-176.

6. Busurmanov, Zh.D. Konceptija Gosudarstvennoj programmy v oblasti prav cheloveka Respubliki Kazahstan / Zh.D. Busurmanov // Pravo i gosudarstvo. – 2002. – №3. – S. 31-36.

7. Solncev, A.M. Sovremennoe mezhdunarodnoe pravo o zashhite okruzhajushhej sredy i jekologicheskikh pravah cheloveka / A.M. Solncev. – М.: Librokom, 2020. – 336 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Мәншүк Тоқтарбекқызы Бейсенбаева – Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: nur011009@mail.ru.

Бейсенбаева Маншук Токтарбековна – ассоциированный профессор кафедры права Казахского национального аграрного исследовательского университета, кандидат юридических наук, e-mail: nur011009@mail.ru.

Beisenbayeva Manshuk Toktarbekovna – Associate Professor of the Department of Law of the Kazakh National Agrarian Research University, Candidate of Law, e-mail: nur011009@mail.ru.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТАНУ / МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ / INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

УДК 341.24; 341.29(100)
МРНТИ 10.87.41; 10.87.51

А.И. Карипова, А.А. Зейнельгазы
Университет «Туран-Астана», г. Астана, Республика Казахстан

ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕГРАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН СО СТРАНАМИ ЕАЭС В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

Аннотация. Целью статьи является правовой анализ международной интеграции Казахстана и стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС) в энергетической сфере. В основу методологии положены системный и междисциплинарный подходы, диалектический метод познания, в том числе общенаучные и частно-научные методы: исторический и логико-юридический. Правовая база интеграции Казахстана на международной арене в сфере энергетики формировалась с 1991 года. Институт международной интеграции как предмет отдельного исследования в экономической, политической и правовой науках берет начало с 60-х годов прошлого столетия. Авторы статьи, отмечая роль основных документов, определяющих вектор развития энергетической отрасли стран ЕАЭС, как Договор о ЕАЭС и иные международные договоры, а также национальных правовых актов, определяющих стратегию совершенствования энергетических рынков и международного сотрудничества, приходят к выводу о необходимости принятия комплексной энергетической стратегии на период 2030 по 2060 годы, в которой следует учесть приоритетные направления Стратегии развития ЕАЭС, основные задачи и цели по дальнейшему совершенствованию и развитию всех секторов национального топливно-энергетического комплекса страны.

Ключевые слова: правовой анализ; международная интеграция; страны ЕАЭС; источники энергии; энергетика; топливно-энергетический комплекс; инвестиции; стратегия; планирование; совершенствование.

Ә.И. Карипова, А.А. Зейнелгазы
«Туран-Астана» университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕАЭО ЕЛДЕРІМЕН ЭНЕРГЕТИКА САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯСЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Аннотация. Мақаланың мақсаты – Қазақстан мен Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) елдерінің энергетика саласындағы халықаралық интеграциясына құқықтық талдау жасау. Әдістеме жүйелі және пәнаралық тәсілдерге, танымның диалектикалық әдісіне, соның ішінде тарихи және логикалық-құқықтық сияқты жалпы ғылыми және арнайы ғылыми әдістерге негізделген. Қазақстанның халықаралық аренадағы энергетикалық саладағы интеграциясының құқықтық базасы 1991 жылдан бастап қалыптасты. Халықаралық интеграция институты экономика, саяси және заң ғылымдарының жеке зерттеу пәні ретінде өткен ғасырдың 60-жылдарынан бастау алады.

Мақала авторлары ЕАЭО туралы шарт және өзге де халықаралық шарттар ретінде ЕАЭО елдерінің энергетика саласын дамыту векторын айқындайтын негізгі құжаттардың, сондай-ақ энергетикалық нарықтар мен халықаралық ынтымақтастықты жетілдіру стратегиясын айқындайтын ұлттық құқықтық актілердің рөлін атап өтіп, 2030-2060 жылдар кезеңіне Кешенді энергетикалық стратегияны қабылдау қажеттігі туралы қорытындыға келеді, онда мыналарды ЕАЭО Даму стратегиясының басым бағыттары, елдің ұлттық отын-энергетикалық кешенінің барлық секторларын одан әрі жетілдіру және дамыту жөніндегі негізгі міндеттер мен мақсаттарды ескеру қажет.

Түйінді сөздер: құқықтық талдау; халықаралық интеграция; ЕАЭО елдері; энергия көздері; энергетика; отын-энергетика кешені; инвестициялар; стратегия; жоспарлау; жетілдіру.

A.I. Karipova, A.A. Zeynelgazy
«Turan-Astana» University, Astana c., the Republic of Kazakhstan

LEGAL ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN WITH THE EAEU COUNTRIES IN THE ENERGY SPHERE

Abstract. The purpose of the article is legal analysis of the international integration of Kazakhstan and the countries of the Eurasian Economic Union (EAEU) in the energy sector. The methodology is based on systematic and interdisciplinary approaches, the dialectical method of cognition, including general scientific and special scientific methods: historical and logical-legal. The legal framework for the integration of Kazakhstan in the international arena in the energy sector has been formed since 1991. The Institute of International Integration as a subject of separate research in economic, political and legal sciences dates back to the 60s of the last century. The authors of the article, noting the role of the main documents that determine the vector of development of the energy industry of the EAEU countries, such as the Treaty on the EAEU and other international treaties, as well as national legal acts that define the strategy for improving energy markets and international cooperation, come to the conclusion that it is necessary to adopt a comprehensive energy strategy for period 2030 to 2060, which should take into account the priority directions of the EAEU Development Strategy, the main tasks and goals for the further improvement and development of all sectors of the country's national fuel and energy complex.

Keywords: legal analysis; international integration; EAEU countries; energy sources; energy; fuel and energy complex; investments; strategy; planning; improving.

DOI: 10.52425/25187252_2024_31_202

Введение. Республика Казахстан (далее – РК) обладает значительными запасами углеводородов. Нефтегазоносные районы занимают 62% территории страны. Общие извлекаемые запасы углеводородов в РК составляют: нефти – порядка 11-12 млрд тонн, природного горючего газа – около 4 трлн кубических метров, конденсата – 371 млн тонн. При достигнутой производительности это позволяет обеспечить внутреннее потребление страны и экспорт на достаточно длительную перспективу.

В 2023 году в Казахстане было обновлено и утверждено два стратегических документа, направленных на развитие национального энергетического сектора: Концепция развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан на 2023-2029 годы¹; Концепция развития электроэнергетической отрасли Республики Казахстан на 2023-2029

годы²; в стадии обсуждения находится проект Комплексного плана по развитию крупнейших нефтегазовых и нефтегазохимических проектов на 2023-2027 годы (объединяет 12 мегапроектов нефтегазового сектора страны)³.

Реализация этих документов потребует не только больших инвестиций, но и укрепления, прежде всего, регионального международного сотрудничества. В результате активизации процессов региональной интеграции на постсоветском пространстве был создан Евразийский экономический союз (далее – ЕАЭС), договор о котором вступил в силу 1 января 2015 года⁴. Договор включает ряд положений о развитии энергетического сектора. Однако, несмотря на подписание ряда региональных международных и двухсторонних межгосударственных соглашений, создания международных

¹ Об утверждении Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан на 2023-2029 годы: постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 г. №724 (ред. от 28.03.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000724> (дата обращения: 20.11.2023).

² Об утверждении Концепции развития электроэнергетической отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 годы: постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 г. №263 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000263> (дата обращения: 20.11.2023).

³ Об утверждении Комплексного плана по развитию крупнейших нефтегазовых и нефтегазохимических проектов на 2023-2027 годы: проект постановления Правительства Республики Казахстан от 10.04.2023 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14486162> (дата обращения: 20.11.2023).

⁴ Договор о Евразийском экономическом союзе (подписан в г. Астане 29.05.2014) (ред. от 24.03.2022) (с изм. и доп., вступ. в силу с 03.04.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/ (дата обращения: 21.11.2023).

институтов, одна из существенных проблем стран-участниц ЕАЭС (в который входят Российская Федерация, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Республика Армения, Кыргызская Республика) состоит в том, что каждая национальная правовая система продолжает развиваться по своей траектории, недостаточно учитывая проблемные аспекты регулирования энергетического рынка.

Актуальность совершенствования правового регулирования международной энергетической интеграции диктуется также тем обстоятельством, что с некоторого времени доступность энергетических ресурсов меняет карту влияния в Евразии. Возможный геополитический контроль над дальнейшей эксплуатацией нефтегазовых ресурсов и строительством новых трубопроводов играет решающую роль в развитии политических и экономических позиций государств Центральной Азии (далее – ЦА), снижает спрос на нефть Персидского залива. Именно поэтому все государства ЦА, включая РК, сохраняют свои интересы в отношении энергетических ресурсов и связанных с ними иностранных инвестиций в Каспийском бассейне.

Цель настоящей статьи состоит в проведении правового анализа международной интеграции в энергетической сфере Казахстана и стран ЕАЭС.

Материалы и методы. В основу методологии положены системный и междисциплинарный подходы, диалектический метод познания, в том числе общенаучные и частно-научные методы: исторический и логико-юридический. Исторический метод применялся при исследовании процессов становления и развития международно-правового регулирования интеграции в энергетической сфере. Логический метод применялся в ходе теоретического анализа содержания и определения понятий, входящих в предмет исследования, а также при изучении нормативных и иных правовых актов Казахстана, международных актов ЕАЭС, научных публикаций по теме исследования.

Результаты, обсуждение. Законо-

дательная база, регулирующая международную интеграцию в энергетической сфере РК формируется с момента обретения республикой Независимости (1991 г.).

Понятие «международная интеграция» многогранно и многомерно, оно исследуется в экономической, политической и правовой науках примерно с 60-х годов XX века [1]; [2]; [3]; [4]; [5].

Свой вклад в разработку теории международной интеграции в контексте участия в этом процессе РК и других стран, внесли труды казахстанских авторов: С.Н. Алпысбаевой [6], Е.Т. Байльдинова [7], Ш.Б. Закиевой [8], Н.К. Исингарина [9], М.С. Ташибаева [10] и др.

В частности, Ш.Б. Закиева выделила несколько интеграционных комплексов, возникших после Второй мировой войны: западноевропейский, азиатско-тихоокеанский, центрально-азиатский, североамериканский и др.

М.С. Ташибаев отмечает, что международная интеграция – это настолько многомерная сфера деятельности государств, что не «поддается» единой типизации или моделированию, поскольку та или иная модель интеграции может быть применена в одном регионе и не может быть перенесена на другой, даже похожий, регион или страну.

Большинство авторов определяют *международную экономическую интеграцию* (далее – МЭИ) как объективный, осознанный и направленный процесс сближения, взаимоприспособления и сращивания национальных хозяйственных систем, обладающий потенциалом саморегулирования и саморазвития, в основе которого лежит экономический интерес самостоятельных хозяйствующих субъектов и международное разделение труда.

Большую роль в развитие МЭИ Казахстана в энергетической сфере вносят нормативные правовые акты РК и международные правовые акты, ратифицированные республикой в рамках участия страны в Содружестве Независимых Государств (далее – СНГ) и ЕАЭС.

В числе правовых актов РК, прежде всего:

- Конституция РК.

Пунктом 3 статьи 4 Конституции РК⁵ установлено: «Международные договоры, ратифицированные Республикой, имеют приоритет перед ее законами. Порядок и условия действия на территории Республики Казахстан международных договоров, участником которых является Казахстан, определяются законодательством Республики».

В соответствии с пунктом 3 статьи 6 Основного закона «Земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы принадлежат народу. От имени народа право собственности осуществляет государство. Земля может находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом».

Правительство РК на основе статей 61, 64, 66, 85 Конституции обеспечивает государственное регулирование в области охраны окружающей среды и право государственной собственности на природные ресурсы, может издавать нормативные правовые акты;

- Стратегия Казахстан-2050, которая является основным долгосрочным стратегическим документом системы государственного планирования;

- Указ Президента РК от 6 марта 2020 года №280 «О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы»⁶;

- Кодекс РК «О недрах и недропользовании» от 27 декабря 2017 года №125-VI ЗРК⁷;

- Предпринимательский кодекс РК от 29

октября 2015 года №375-V ЗРК⁸;

- Экологический кодекс РК от 2 января 2021 года №400-VI ЗРК⁹;

- Концепция развития топливно-энергетического комплекса РК на 2023-2029 годы¹⁰;

- Концепция развития электроэнергетической отрасли РК на 2023-2029 годы¹¹.

Следует учитывать, что Казахстан имеет стратегическое географическое положение для контроля потоков нефти и газа из Центральной Азии на Восток (Китай) и Запад (Россия, мировой рынок). В 2023 году Казахстан совместно с Россией, Ираном и Туркменией разработал «дорожную карту» по развитию международного транспортного коридора (далее – МТК) Север – Юг. Она позволит увеличить мощность МТК до 15 млн тонн к 2027 году. В рамках развития коридора Север – Юг речь идет о том, чтобы грузовые потоки шли из России на юг и в обратном направлении, а не окружным путем через Суэцкий канал. Планируется запустить их напрямую через Каспийский регион железнодорожным, водным и автомобильным транспортом, а также посредством организации смешанных перевозок.

В числе основных международных правовых актов СНГ/ЕАЭС:

- Договор об обеспечении параллельной работы электроэнергетических систем государств-участников Содружества независимых государств от 25 ноября 1998 года¹²;

- Соглашение о взаимопомощи в случаях

⁵ Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. (ред. от 01.01.2023 г.) // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., №4, ст. 217.

⁶ О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы: указ Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 г. №280 // САПП Республики Казахстан. 2020 г., № 9, ст. 57.

⁷ О недрах и недропользовании: кодекс Республики Казахстан от 27 дек. 2017 г. №125-VI ЗРК (ред. от 01.07.2023 г.) // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2017 г., №23, ст.112.

⁸ Предпринимательский кодекс Республики Казахстан: от 29 окт. 2015 г. №375-V ЗРК (ред. от 10.09.2023 г.) // Ведомости Парламента Республики Казахстан 2015 г., №20-III, ст. 112.

⁹ Экологический кодекс Республики Казахстан: от 2 янв. 2021 г. №400-VI ЗРК (ред. от 02.10.2023 г.) // Ведомости Парламента Республики Казахстан 2021 г., №2-І(б), ст.2.

¹⁰ Об утверждении Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан на 2023-2029 годы: постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 г. №724 (ред. от 28.03.2023) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000724> (дата обращения: 20.11.2023).

¹¹ Об утверждении Концепции развития электроэнергетической отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 годы: постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 г. №263 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000263> (дата обращения: 20.11.2023).

¹² Договор об обеспечении параллельной работы электроэнергетических систем государств-участников Содружества независимых государств от 25 ноября 1998 года // Бюллетень международных договоров Республики Казахстан 2012 г., №3, ст. 40.

аварий и других чрезвычайных ситуаций на электроэнергетических объектах государств-участников Содружества Независимых Государств¹³;

- Соглашение о формировании общего электроэнергетического рынка государств-участников Содружества Независимых Государств от 25 мая 2007 года¹⁴;

- Договор о ЕАЭС от 29.05.2014¹⁵;

- Решение Высшего Евразийского эконо-мического совета от 8 мая 2015 года № 12 «О Концепции формирования общего электроэнергетического рынка Евразийского экономического союза»¹⁶.

Следует отметить, что в мае 2019 года Президентами пяти государств-членов ЕАЭС подписан Протокол о внесении изменений в Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года (в части формирования общего электроэнергетического рынка Евразийского экономического союза (далее – ЕЭС)¹⁷;

- Решение Высшего Евразийского экономического совета от 11 декабря 2020 года №12 «О Стратегических направлениях развития евразийской экономической интеграции до 2025 года»¹⁸, и другие документы.

Таким образом сегодня в сложный комплекс правовых актов, регулирующих энергетическую сферу, входят как международные акты (договоры, соглашения, меморандумы, решения с различными странами и международными организациями), так и национальные нормативные акты (Конституция РК, кодексы, законы, постановления, подзаконные акты министерств и ведомств).

После создания в 2015 году ЕАЭС процесс евразийской интеграции перешел на

качественно новый уровень регулирования и функционирования. Основной документ, регулирующий деятельность региональной международной организации – Договор о ЕАЭС, но проблема в том, что в рамках евразийского интеграционного процесса было подписано свыше двухсот международных соглашений, распоряжений и решений различных институциональных структур Союза, которые слабо структурированы.

К настоящему моменту право ЕАЭС составляют:

- Договор о Евразийском экономическом союзе;

- международные договоры в рамках ЕАЭС;

- международные договоры ЕАЭС с третьей стороной;

- решения и распоряжения Высшего совета, Межправительственного совета и Евразийской экономической комиссии, принятые в рамках их полномочий, предусмотренных Договором о ЕАЭС и международными договорами в рамках Союза.

Тем не менее законодательство в энергетической сфере стран-участниц ЕАЭС постоянно развивается. К настоящему времени приняты и реализуются: Раздел XX Договора о ЕАЭС «Энергетика», включающий: статью 79 «Взаимодействие государств-членов в сфере энергетики», статью 80 «Индикативные (прогнозные) балансы газа, нефти и нефтепродуктов», статью 81 «Формирование, функционирование и развитие общего электроэнергетического рынка Союза», статью 82 «Обеспечение доступа к услугам субъектов естественных монополий в сфере электроэнергетики», статью

¹³ О ратификации Соглашения о взаимопомощи в случаях аварий и других чрезвычайных ситуаций на электроэнергетических объектах государств-участников Содружества Независимых Государств: закон Республики Казахстан от 7 июля 2004 г. №579 // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2004 г., №16, ст. 93.

¹⁴ Соглашение о формировании общего электроэнергетического рынка государств-участников Содружества Независимых Государств от 25 мая 2007 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/H070000344_ (дата обращения: 21.11.2023).

¹⁵ Договор о Евразийском экономическом союзе (подписан в г. Астане 29.05.2014) (ред. от 24.03.2022 г.) (с изм. и доп., вступ. в силу с 03.04.2023 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/ (дата обращения: 21.11.2023).

¹⁶ О Концепции формирования общего электроэнергетического рынка Евразийского экономического союза: решение Высшего Евразийского экономического совета от 8 мая 2015 г. №12 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/H15B0000012> (дата обращения: 21.11.2023).

¹⁷ Протокол о внесении изменений в Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года (в части формирования общего электроэнергетического рынка Евразийского экономического союза) от 29 мая 2019 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202204220001> (дата обращения: 22.11.2023).

¹⁸ О Стратегических направлениях развития евразийской экономической интеграции до 2025 года: решение Высшего Евразийского экономического совета от 11 дек. 2020 г. №12 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/H20B0000012> (дата обращения: 22.11.2023).

83 «Формирование общего рынка газа Союза и обеспечение доступа к услугам субъектов естественных монополий в сфере транспортировки газа», статью 84 «Формирование общих рынков нефти и нефтепродуктов Союза и обеспечение доступа к услугам субъектов естественных монополий в сфере транспортировки нефти и нефтепродуктов», статью 85 «Полномочия Комиссии в сфере энергетики»); иные международные договоры; меморандумы и др. документы.

В будущем право будет играть важную роль, в частности, при разработке планов в области энергетики, окружающей среды и климата на 30-е, 40-е и 50-е годы XXI столетия. Например, для достижения целей в области климата и энергетики на 2030 год необходимо сформулировать, принять и ввести в действие соответствующий закон. Это связано с тем, что для планирования, привлечения финансирования и обеспечения функционирования энергетической инфраструктуры потребуется не только время, также необходимо будет решить ряд сложных задач в области правового регулирования охраны окружающей среды. Все это определяет один важный аспект: именно национальное законодательство может стимулировать развитие энергетического сектора [11].

Считаем, что в Казахстане должна быть принята Комплексная энергетическая стратегия до 2030 года (с возможностью формирования новых международных интеграционных инициатив на среднюю и долгосрочную перспективу – с горизонтом до 2060 г.), которая будет содержать основные положения и прогнозы развития электроэнергетического, гидроэнергетического, нефтяного, газового рынков (мировых и национальных), а также развития возобновляемых источников энергии и План действий в контексте

климатических изменений. В настоящее время существует множество разрозненных документов и проектов, между которыми зачастую нет логической взаимосвязи.

Потребуется также большая работа по совершенствованию нормативной базы РК и развитие новой отрасли правовой науки *Энергетического права Казахстана*.

Необходимо также иметь в виду, что в настоящее время между странами-участницами ЕАЭС еще сохраняются принципиальные различия в организации электроэнергетического рынка в целом в связи с различной организационной структурой отрасли, разными подходами к торговле мощностью и формированию тарифов электросетевых компаний.

Заключение. Подводя итоги по результатам правового анализа можно констатировать, что основными документами, регулирующими создание более устойчивого направления энергетического развития в ЕАЭС, являются: а) на региональном уровне – Договор о Евразийском экономическом Союзе и иные международные документы; б) на национальном уровне: нормативные правовые акты и стратегии развития национальных рынков и сотрудничества в области устойчивой энергетики, например, нормативно-правовая база по содействию энергоэффективности в странах ЕЭС.

В Казахстане необходимо принять Комплексную энергетическую стратегию (с горизонтом до 2030 и 2060 гг.), которая не будет входить в диссонанс со Стратегией ЕАЭС, и будет содержать основные положения и прогнозы развития всех секторов национального топливно-энергетического комплекса: электроэнергетического, гидроэнергетического, нефтяного, газового, а также развития возобновляемых источников энергии. Следует также разработать План действий в контексте климатических изменений и сокращения выбросов.

Список использованной литературы:

1. Balassa, B. Trade creation and trade diversion in the European common market / B. Balassa // The Economic Journal. – 1967. – №77. – Pp. 1-21.
2. König, J. European integration and the effects of country size on growth / J. König // Journal of Economic Integration. – 2015. – №30(3). – Pp. 501-531.

3. Krugman, P. Integration, specialization, and adjustment / P. Krugman, A.J. Venables // *European Economic Review*. – 1996. – №40. – Pp. 959-967.
4. Postel-Vinay, K. Globalization 4.0 and new models of international cooperation / K. Postel-Vinay // *Bulletin of International Organizations: Education, Science, New Economy*. – 2020. – №15(2). – Pp. 82-92.
5. Varvitsiotis, I. Is a Common European Immigration Policy Possible? / I. Varvitsiotis // *European View: Europe and Immigration*. – 2007. – Vol. 5. – Pp. 115-120.
6. Казахстан в Евразийском экономическом союзе: эффекты интеграции: монография; под науч. ред. д.э.н., профес. С.Н. Алпысбаевой. – Астана, 2017. – 129 с.
7. Ярышев, С.Н. Сравнительно-правовой анализ интеграционных механизмов в рамках Европейского союза и Евразийского Экономического Сообщества / С.Н. Ярышев, Е.Т. Байльдинов // *Московский журнал международного права*. – 2012. – №4. – С. 59-74.
8. Закиева, Ш.Б. Интеграционные процессы в Центрально-Азиатском регионе: интересы Казахстана: дис. ... канд. полит наук: 23.00.04 / Ш.Б. Закиева. – М., 2005. – 216 с.
9. Исингарин, Н.К. Казахстан и Содружества: проблемы экономической интеграции: учебное пособие / Н.К. Исингарин. – Алматы, 2000. – 216 с.
10. Ташибаев, М.С. Проблемы интеграции Казахстана в мировое хозяйство: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.14 / М.С. Ташибаев. – СПб., 2000. – 164 с.
11. Хеффрон, Р.Дж. Энергетическое право в период с 2020 по 2030 г. // *Актуальные задачи энергетического права*; Ч. 2. – Мусинские чтения, 2020. – С. 30-34.

References:

1. Balassa, B. Trade creation and trade diversion in the European common market / B. Balassa // *The Economic Journal*. – 1967. – №77. – Pp. 1-21.
2. König, J. European integration and the effects of country size on growth / J. König // *Journal of Economic Integration*. – 2015. – №30(3). – Pp. 501-531.
3. Krugman, P. Integration, specialization, and adjustment / P. Krugman, A.J. Venables // *European Economic Review*. – 1996. – №40. – Pp. 959-967.
4. Postel-Vinay, K. Globalization 4.0 and new models of international cooperation / K. Postel-Vinay // *Bulletin of International Organizations: Education, Science, New Economy*. – 2020. – №15(2). – Pp. 82-92.
5. Varvitsiotis, I. Is a Common European Immigration Policy Possible? / I. Varvitsiotis // *European View: Europe and Immigration*. – 2007. – Vol. 5. – Pp. 115-120.
6. Kazakhstan v Evrazijskom jekonomicheskom sojuze: jeffekty integracii: monografija; pod nauch. red. d.je.n., profes. S.N. Alpysbaevoj. – Astana, 2017. – 129 s.
7. Jaryshev, S.N. Sravnitel'no-pravovoj analiz integracionnyh mehanizmov v ramkah Evropejskogo sojuza i Evrazijskogo Jekonomicheskogo Soobshhestva / S.N. Jaryshev, E.T. Bajl'dinov // *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*. – 2012. – №4. – S. 59-74.
8. Zakieva, Sh.B. Integracionnye processy v Central'no-Aziatskom regione: interesy Kazahstana: dis. ... kand. polit nauk: 23.00.04 / Sh.B. Zakieva. – M., 2005. – 216 s.
9. Isingarín, N.K. Kazahstan i Sodruzhestva: problemy jekonomicheskoy integracii: uchebnoe posobie / N.K. Isingarín. – Almaty, 2000. – 216 s.
10. Tashibaev, M.S. Problemy integracii Kazahstana v mirovoe hozjajstvo: dis. ... kand. jekon. nauk: 08.00.14 / M.S. Tashibaev. – SPb., 2000. – 164 s.
11. Heffron, R.Dzh. Jenergeticheskoe pravo v period s 2020 po 2030 g. // *Aktual'nye zadachi jenergeticheskogo prava*; Ch. 2. – Musinskie chtenija, 2020. – S. 30-34.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Әсел Исенкелдіқызы Карипова – «Тұран-Астана» университетінің ұлттық және халықаралық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: karipova-82@mail.ru.

Карипова Асель Исенкельдыевна – доцент кафедры национального и международного права университета «Турани-Астана», кандидат юридических наук, доцент, e-mail: karipova-82@mail.ru.

Karipova Assel Isenkeldyevna – Associate Professor of the Department of National and International Law at Turan-Astana University, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: karipova-82@mail.ru.

Алина Айдыңқызы Зейнелғазы – «Тұран-Астана» университетінің магистранты, e-mail: zeynelgazy.alina@mail.ru.

Зейнелғазы Алина Айдыновна – магистрант университета «Турани-Астана», e-mail: zeynelgazy.alina@mail.ru.

Zeynelgazy Alina Aydynovna – Master Student at «Turan-Astana» University, e-mail: zeynelgazy.alina@mail.ru.

АВТОРЛАР ҮШІН АҚПАРАТ

Журналдың айдарлары: Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы; Конституциялық және әкімшілік құқық; Азаматтық және азаматтық-процестік құқық; Қылмыстық құқық және криминология, қылмыстық-атқарушылық құқық; Қылмыстық процесс, криминалистика, сот-сараптама қызметі, жедел-ізвестіру қызметі; Прокурорлық қадағалау теориясы және тәжірибесі; Құқық қорғау және басқа мемлекеттік органдар қызметі; Педагогика, психология және әлеуметтік-экономикалық ғылымдар салаларындағы зерттеулер; Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану. Журналдың тақырыптық бөлімдері авторлардың жариялауымен тақырыбын таңдауына шектеу қоймайды, өйткені маңызды материалдар болса, айдарды кеңейтуге болады.

Журналға жариялануға: а) басқа басылымдарда бұрын жарияланған авторлық материалдар; б) ертеде жарияланған нәтижелермен салыстырғанда жаңа ақпараты жоқ мақалалар немесе нақты, тарихи немесе басқа да қателіктер, сонымен қатар келтіретін ғылыми фактілерге тура қарсылық келтіретін бекітулер және гипотезалар бар мақалалар; в) Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамалар және ведомстволық нормативтік актілеріне, шарттарға және т.б. сәйкес мемлекеттік құпиялар, қызметтік немесе коммерциялық құпияларға жататын мәліметтері бар материалдар; г) Қазақстан Республикасының заңнамаларына сәйкес жариялануға тыйым салынған материалдар қабылданбайды.

Берілген материалдардың мазмұны мен оның шынайылығы автордың жауапкершілігінде. Автордың көзқарасы Редкеңестің және редакцияның көзқарастарына сай келмеуі мүмкін. Редакция қажетті түзетулер мен қысқартулар жасауға құқылы. Материалдар қайтарылмайды. Жариялау бойынша мерзімдерді баспагер өз жауапкершілігіне алмайды. Егер де материал авторға (авторларға) қайта өңдеуге жіберілетін болса, автордың (авторлардың) қайта өңдеп, қайтарған күні материал түскен күні болып есептеледі. Әр автор (авторлар) бір нөмірде екі материал жариялай алады.

Материалдарды қабылдау және Журнал нөмірін құру келесі мерзімде жасалады: 1) тоқсанның бірінші айының 30 дейін – материалдарды жариялауға қабылдау; 2) тоқсанның екінші айының 30 дейін – журнал нөмірін құру бойынша Редакциялық алқаның және Редакцияның жұмыстары; 3) тоқсанның үшінші айының 30 дейін – журнал нөмірінің жобасын баспаханаға беру, журналды жариялау. Жаршыға мақалаларды рәсімдеу бойынша талаптар: 1) жариялауға арналған мақалаларда ғылыми зерттеулердің түпнұсқалар нәтижелері болуы қажет; 2) мақала мәтіні doc (Microsoft Word) A4 парағындағы форматта рәсімделеді, кітап бағытында, негізгі мәтіннің көлемі 8 бетке дейін, Times New Roman қарпінде, 14 pt, интервалы – 1,0; жолақтар арасы – біреу; форматтау – ені бойынша, абзацтық шегіну – 1,25 см, барлық жағынан өрістері – 20 мм, нөмірлеу міндетті түрде беттің төменгі жағындағы ортада; 3) мақала электронды түрде беріледі, рәсімделген келесі мәліметтердің көрсетілуімен беріледі: сол жақ бұрышында ӘОЖ (Әмбебап ондық жіктеу), MFTAP (Мемлекетаралық ғылыми-техникалық ақпараттар рубрикаторы) (<http://grnti.ru>); автордың (авторлардың) аты-жөні (2 автордан аспау қажет), ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, академиялық дәрежесі, жұмыс орны, қаласы, мемлекеті, мақаланың аты (жартылай боялған басты әріптермен), аннотациясы (сөздердің саны 100-ден 150-ге дейін), түйінді сөздері (8-10 сөз) қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде. Ұйымның толық аты, қаласы, мемлекеті (егер де авторлар басқа ұйымдарда жұмыс жасайтын болса, автор тегінің және тиісті ұйымның қасына бірдей белгі қойылуы қажет).

Аннотацияда мазмұны бойынша мақаланың атауын қайталамауы, формулалардың, библиографиялық сілтемелердің болмауы, мақаланың құрылымын сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұнын көрсетуі тиіс.

Түйінді сөздер мақаланың негізгі мазмұнын көрсетуі, мүмкіндігінше тақырып аты мен түйіндегі сөздер қайталанбауы тиіс, терминдерді мақала мәтінінен пайдаланған жөн, сонымен қатар мақаланы ақпаратты жүйелерден табуды кеңейтетін және оны жеңілдетуге мүмкіндік

беретін, басқа да маңызды ұғымдар мен мәнінің саласын анықтайтын терминдердің болуы қажет; мақала мәтінінде кіріспе, зерттеу материалы мен әдістері, нәтиже/талқылау, қорытынды/шешімнің болуы; қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса); пайдаланылған әдебиеттер, ақпарат көздері мақаланы дайындау барысында (әдебиеттер тізімі) оның соңына орналасады (соның ішінде 1/3 кем емес шет тіліндегі шетелдік сілтемелер көздерінің болуы). Редакциялық алқа әдебиеттер тізімінде (Scopus, Web of Science) журналдарының жаһан бойынша индекстер сілтемелері бар мақалаларына сілтеме жасауды ұсынады. Мақалада сілтемелер аталу тәртібі бойынша нөмірленуі қажет. Мақаладағы сілтемелер нөмірі квадратты жақшалармен рәсімделеді. Мақаладағы әдебиеттерге бірінші сілтеме [1] нөмірлі болуы қажет, екінші – [2] және с.с. Материалдың авторы көрсетілмеген электрондық ресурстар, статистикалық жинақтар, нормативтік құқықтық актілер әр беттік сілтемелерде көрсетіледі және пайдаланылған әдебиеттер тізімі енгізілмейді. Мақаланың негізгі мәтініндегі кітапқа сілтеме пайдаланылған беттерді көрсетуі қажет (мысалы, [2, 545 б.]). Әдебиеттер тізімі MEMCT 7.1.-2003 «Библиографиялық жазба. Жалпы талаптар және толтыру ережесіне» сәйкес рәсімделеді. Қайта сілтеме жасалған кезде алдыңғы қолданған сілтеме нөмірі беріледі. Интернет-ресурстарға сілтеме жасалғанда автор, мақала мәтіні көрсетіледі, көздері, электрондық толық мекенжайы, оған кірген күні көрсетіледі. Жеке хабарламаларға, есептерге, қорғалмаған диссертацияларға және басқа да жарияланбаған материалдарға сілтеме жасауға рұқсат етілмейді. Мақаладағы әдебиеттер тізімі роман әліпбиімен (References) рәсімделеді (<http://translit.ru> сайтында орыс әліпбиінен латыншаға транслитерация жасайтын бағдарлама бар. Автордың өзіне-өзі сілтеме жасауы әдебиеттер тізіміндегі сілтемелердің жалпы санымен салыстырғанда 20% аспауы қажет. Сапалы рәсімделген және аударылған аннотация, түйінді сөздер, әдебиеттер тізімі мақалаға деген ынтаны, сонымен қатар шетелдік әріптестердің сілтеме жасауын арттырады. 4) формула теру үшін формулалар редакторы Microsoft Equation 3.0. пайдаланылады. Формулалар латын әліпбиімен теріледі, шрифтін көлемі 11. Мақалада сілтеме бар формулалар ғана нөмірленеді. Кестелер, суреттер (графикалық материалдар) айтылғаннан кейін орналастырылуы қажет. Әрбір иллюстрациядан кейін жазу болуы қажет. Суреттер анық, барлық детальдарды жеткізе алатындай күйде орындалуы қажет, нөмірленген, қол қойылған және электронды түрде берілуі тиіс. Кестенің атауы бас әріптермен, ал оның астындағылар жолақтағы әріптермен жазылса да болады, егер де олар бір сөйлемді құраса.

Көпшілікке белгілілерден басқа барлық аббревиатуралар және қысқартулар мәтінде бірінші рет қолданғаннан бастап ашылып жазылуы қажет.

Материалдар ақысыз жарияланады. Материалдар 7171410@prokuror.kz, 7171402@prokuror.kz электрондық поштасына жіберіледі. Пошталық мекен-жайы: Қазақстан Республикасы, 010078, Ақмола облысы, Қосшы қ., Республика көшесі, 94-құрылыс, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы.

Журналдың электрондық мұрағаты Журналдың ресми сайтында (vestnikacademy.kz) ашық қолжетімділікте орналастырылады.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Рубрики журнала: Теория и история государства и права; Конституционное и административное право; Гражданское и гражданско-процессуальное право; Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право; Уголовный процесс, криминалистика, судебно-экспертная деятельность, оперативно-розыскная деятельность; Теория и практика прокурорского надзора; Деятельность правоохранительных и иных государственных органов; Исследования в сфере педагогики, психологии и социально-экономических наук; Международное право и сравнительное правоведение. Заявленные тематические разделы Журнала не ограничивают авторов в выборе темы публикации, так как при наличии актуального материала рубрикация может быть расширена.

К публикации в Журнал не принимаются: а) авторские материалы, ранее опубликованные в других изданиях; б) статьи, не содержащие новой информации, по сравнению с ранее опубликованными результатами, либо содержащие фактические, исторические или иные ошибки, а также статьи, содержащие утверждения и гипотезы, прямо противоречащие установленным научным фактам; в) материалы, содержащие сведения, которые составляют государственные секреты, служебную или коммерческую тайну в соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан и ведомственными нормативными актами, договорами и т.д.; г) материалы, запрещенные к опубликованию в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

За достоверность и содержание предоставленных материалов ответственность несет автор. Мнения авторов могут не совпадать с точкой зрения Редакционного совета и редакции. Редакция имеет право производить необходимые правки и сокращения. Материалы не возвращаются. Издатель не берет на себя обязательства по срокам публикации. Если материал направляется автору (авторам) на доработку, то датой поступления считается дата возвращения автором (авторами) переработанного материала. Каждый автор (авторы) может опубликовать в одном выпуске не более двух материалов.

Прием материалов и формирование номера Журнала осуществляется в следующие сроки: 1) до 30 числа первого месяца квартала – прием материалов для публикации; 2) до 30 числа второго месяца квартала – работа Редакции по формированию номера Журнала; 3) до 30 числа третьего месяца квартала – передача проекта номера Журнала в типографию, опубликование Журнала. Требования по оформлению статей в Журнал: 1) статья для публикации должна содержать результаты оригинальных научных исследований; 2) текст статьи оформляется в формате doc (Microsoft Word) страница – А4, книжная ориентация, объем основного текста до 8 страниц, шрифт Times New Roman, кегль 14 пт, интервал – 1,0; межстрочный интервал – одинарный, форматирование – по ширине, абзацный отступ – 1,25 см, поля – 20 мм со всех сторон, нумерация обязательная внизу по центру страницы; 3) статья представляется в электронном виде, оформленная с указанием следующих сведений: в левом верхнем углу индекс УДК (универсальный десятичный классификатор), МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации) (<http://grnti.ru>); фамилия, имя, отчество автора (ов) (не более 2-х авторов), ученая степень, ученое звание, академическая степень (при наличии), информация о месте работы автора, город, страна, название статьи (прописными буквами, полужирным шрифтом), аннотация (количество слов – от 100 до 150), ключевые слова (8-10 слов) на казахском, русском и английском языках. Полное наименование организации, города, страны (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации).

Аннотация не должна по содержанию повторять название статьи, содержать формулы, содержать библиографические ссылки, должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи.

Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, по возможности не повторять термины заглавия и аннотации, использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационной системы; текст статьи, содержащий введение, материалы и методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы; информацию о финансировании (при наличии); список использованных при подготовке статьи информационных источников (список литературы) располагается в конце статьи (в том числе не менее 1/3 иностранных источников на иностранном языке от общего количества). Редакционная коллегия рекомендует в списке литературы ссылаться на статьи из журналов по глобальным индексам цитирования (Scopus, Web of Science). Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая – [2] и т.д. Электронные ресурсы, в которых не указан автор материала, статистические сборники, нормативно-правовые акты указываются в постраничных сносках и в список использованной литературы не вносятся. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например [2, 545 стр.]). Список литературы оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1.-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». При повторном цитировании источника ему присваивается номер первоначального цитирования. При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный электронный адрес материала, дата его посещения. Не разрешается ссылка на частные сообщения, отчеты, не защищенные диссертации и другие неопубликованные материалы. Пристатейные списки литературы оформляются также в романском алфавите (References). На сайте <http://translit.ru> имеется программа транслитерации русского языка в латиницу. Самоцитирование автора допускается не более 20% от количества источников в списке литературы. Качественно оформленные и переведенные аннотация, ключевые слова, список литературы повышают интерес к статье, а также вероятность цитирования статьи зарубежными коллегами; 4) для набора формул следует использовать встроенный редактор формул Microsoft Equation 3.0. Формулы набираются латинским алфавитом, размер шрифта 11. Нумеруются только те формулы, на которые есть ссылки в тексте. Таблицы, рисунки (графический материал) должны располагаться после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть выполнены четко, в формате, обеспечивающем ясность передачи всех деталей, пронумерованы, подписаны и представлены на электронном носителе. Заголовки граф таблицы начинаются с прописных букв, а подзаголовки могут начинаться со строчных букв, если они составляют одно предложение с заголовком.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте. Статьи публикуются на безвозмездной основе. Материалы направляются на e-mail: 7171410@prokuror.kz, 7171402@prokuror.kz. Почтовый адрес: Республика Казахстан, 010078, Акмолинская область, г. Косшы, улица Республика, строение 94, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Электронный архив Журнала выкладывается в открытом доступе на официальном сайте Журнала: vestnikacademy.kz.

INFORMATION FOR AUTHORS

Headings of the Journal: Theory and history of state and law; Constitutional and Administrative Law; Civil and Civil Procedure Law; Criminal Law and Criminology, Penal Law; Criminal procedure, Criminalistics, Forensic Expertise, Operational Investigative Activities; Theory and Practice of Prosecutorial Oversight; The Activities of Law Enforcement and Other Government Agencies; Research in the Field of Pedagogy, Psychology and Socio-Economic Sciences; International Law and Comparative Law. The thematic sections of the Journal do not limit the authors in choosing the topic of publication, since if there is interesting, relevant material, the rubrication can be expanded.

The following are not accepted for publication in the Journal: a) copyrighted materials previously published in other publications; b) articles that do not contain new information, compared with previously published results, or contain actual, historical or other errors, as well as articles containing statements and hypotheses that directly contradict established scientific facts; c) materials containing information that constitutes state secrets, official or commercial secrets in accordance with the current legislation of the Republic of Kazakhstan and departmental regulations, agreements, etc.; d) materials prohibited for publication in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan.

An author is responsible for the accuracy and content of the materials provided. The opinions of the authors may not coincide with the point of view of the Editorial Council and the editors. The editors have the right to make the necessary revisions and reductions. Materials are not returned. The publisher does not undertake obligations on the timing of publication. If the material is sent to the author(s) for revision, the date of receipt is the date of return by the author(s) of the revised material. Each author(s) can publish in one issue no more than two materials.

Reception of materials and the formation of the Journal number is carried out in the following terms: 1) until the 30th day of the first month of the quarter – acceptance of materials for publication; 2) until the 30th day of the second month of the quarter – the work of the Editorial Board on the formation of the Journal number; 3) until the 30th day of the third month of the quarter – transfer of the draft number of the Journal to the printing house, publication of the Journal. Requirements for articles to be accepted in the Journal: 1) article for publication must contain the results of original scientific research; 2) text of the article is in the format of doc (Microsoft Word) page – A4, portrait orientation, the volume of the main text up to 8 pages, font Times New Roman, size 14 pt, spacing – 1,0; single line spacing, formatting – in width, paragraph indent – 1,25 cm, margins – 20 mm on all sides, numbering is obligatory at the bottom in the center of the page; 3) article is submitted in electronic form, issued with the following information: in the upper left corner, the UDC index (universal decimal classifier, IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information) (<http://grnti.ru>); surname, name, patronymic of the author(s) (no more than 2 authors), academic title, academic degree (if available), information about the place of work of the author, city, country, article title (in capital letters, bold), abstract (number of words – from 100 to 150) keywords (8-10 words) in Kazakh, Russian and English. Full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, you must put the same icon next to the author's name and the corresponding organization).

The abstract should not repeat the title of the article, contain formulas, contain bibliographic references, should reflect the summary of the article, keeping the structure of the article.

Keywords should reflect the main content of the article, if possible not repeat the terms of the title and annotations, use the terms from the text of the article, as well as terms defining the subject area and include other important concepts that make it possible to facilitate and expand the possibilities of finding the article by means of an information system; text of the article containing the introduction, materials and methods of research results/discussion, conclusion/summary; information on funding (if applicable); list of information sources used in the preparation of an article (references) is located at the end of the article (including at least 1/3 of foreign sources in a foreign language of the total). The editorial board recommends in the list of references to refer to articles from magazines on global

citation indices (Scopus, Web of Science). References should be numbered strictly in the order of mention in the text. The reference number in the text of the article is in square brackets. The first reference in the text to the literature should have the number [1], the second – [2], etc. Electronic resources that do not specify the author of the sources, statistical data, normative legal acts are indicated in page-by-page footnotes and not included in the references list.

The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [2, 545 p.]). References are made in accordance with GOST 7.1.-2003 «Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of drafting». When re-quoting a source, it is assigned an initial citation number. When linking to the Internet resources, the author, the name of the text, the source, the full electronic address of the material, the date of its visit are indicated. Reference to private messages, reports, dissertation and other unpublished materials is not permitted. Work references are also drawn up in the Roman alphabet (References). On the site <http://translit.ru> there is a program for transliteration of the Russian language into Latin. The author's self-citation is allowed no more than 20% of the number of sources in the list of references. Qualitatively executed and translated abstract, keywords, bibliography increase interest in the article, as well as the likelihood of citing the article by foreign colleagues; 4) for the set of formulas, use the built-in formula editor Microsoft Equation 3.0. Formulas are typed in the Latin alphabet, font size 11. Only those formulas that are referenced in the text are numbered. Tables, figures (graphic material) should be located after the mention. Each illustration should follow the inscription. Figures should be made clearly, in a format that ensures the clarity of the transfer of all the details, numbered, signed and presented on electronic media. The headings of the table columns begin with capital letters, and subheadings can begin with lowercase letters if they constitute one sentence with a heading.

All abbreviations, with the exception of obviously well-known, should be deciphered when first used in the text. Articles are published free of charge. Materials are sent to e-mail: 7171410@prokuror.kz, 7171402@prokuror.kz. Mailing address: Republic of Kazakhstan, 010078, Akmola region, Kosshy c., building 94, Law enforcement Academy under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan.

The electronic archive of the Journal is put out in the public domain on the official website of the Journal: vestnikacademy.kz.

Құрылтайшы:
Құқық қорғау органдары академиясы
010078, Ақмола облысы, Қосшы қ.,
Республика көшесі, 94-құрылыс
Тел.\факс: 8 (71651) 68-100
e-mail: academy-gp.kz, vestnikacademy.kz

Басуға 2024 жылдың 29 наурызында қол қойылған
Пішімі 84x60^{1/8}. Көлемі-215 бет.
Журналды басып шығарған
«Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының
жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы» ММ баспасы.
010078, Ақмола облысы, Қосшы қ.,
Республика көшесі, 94-құрылыс